

T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

16. YÜZYILDA HAVRAN

DOKTORA TEZİ

MUSTAFA İTRİ KÜÇÜKOĞLU

DANIŞMAN
PROF. DR. ÜNAL TAŞKIN

ADYAMAN, 2025

ÖZET

16. YÜZYILDA HAVRAN

Mustafa İtri KÜÇÜKOĞLU

Tarih Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şubat/2025, Sayfa: 224

Danışman: Prof. Dr. Ünal TAŞKIN

Suriye'nin güneyinde yer alan Havran, günümüzde Suriye'nin Dera, Süveyda ve Ürdün'ün İrbid şehirlerini içine alan, sınırları kesin olarak belirlenmemiş, geniş bir bölgedir. Geçmişi M.Ö. 2500'lü yıllara kadar uzanan Havran, tarih boyunca birçok devletin hakimiyeti altına girmiştir. Roma döneminde bölge şehirleşmeye başlamış ve önemli bir tarım merkezi olmuştur. Gassânîler döneminde devletin merkezlerinden biri olan Havran, İslamiyet ile birlikte hac yollarının kurulmasıyla hacıların konakladığı durakları bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Bu durum bölgenin ticarî açıdan canlılık kazanmasına katkıda bulunmuştur. Memlûkler dönemine kadar genelde rakip devletlerin iktidar mücadelesine şahit olmuş, Memlûk hakimiyeti altında sakin bir dönem yaşayarak zaman içerisinde eski popülaritesini kaybetmiştir.

1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Memlûklere karşı düzenlediği Mısır Seferi sırasında Osmanlı hakimiyetine giren Havran, 1918 yılında bölgenin İngilizler tarafından işgal edilmesine kadar Osmanlı yönetiminde kaldı. Osmanlı yönetiminin ilk yıllarında Şam Sancağı'nın bir nahiyesi olarak teşkilatlanmış olsa da kendisine bağlı birçok nahiye bulunmaktaydı. 16. yüzyılın ortalarında ise Şam Sancağı'na bağlı kaza olarak teşkilatlanmıştır. Kırsal yerleşimin hâkim olduğu Havran'da köylü nüfusun yanında konargöçer nüfus da yaşamaktaydı. Konargöçer nüfusun çoğunluğunu Türkmenler oluşturuyordu. Bu Türkmen aşiretleri, günümüzde Dera Türkmenleri olarak bilinen Suriye Türkmen topluluğunun atalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Havran; Suriye; Şam; Osmanlı; Türkmen.

ABSTRACT

HAURAN IN THE 16TH CENTURY

Mustafa Itri KÜÇÜKOĞLU

Department of History

Adıyaman University, Graduate Education School, February/2025, Page: 224

Supervisor: Prof. Ünal TAŞKIN

Hauran, located in southern Syria, is a broad region with undefined borders that today includes the cities of Deraa and As-Suwayda in Syria, as well as Irbid in Jordan. Hauran, whose history dates back to around 2500 BCE, has come under the control of many states throughout history. During the Roman period, the region began to urbanize and became an important agricultural center. During the Ghassanid period, Hauran became one of the state's centers. With the advent of Islam and the establishment of pilgrimage routes, it began to host stops where pilgrims could rest. This contributed to the region's commercial vitality. Until the Mamluk period, the region generally witnessed power struggles between rival states, but under Mamluk rule, it experienced a period of tranquility and gradually lost its former prominence.

In 1516, during Sultan Selim I's Egyptian campaign against the Mamluks, Hauran came under Ottoman rule and remained under Ottoman administration until the region was occupied by the British in 1918. Although it was initially organized as a subdistrict of the Damascus Sanjak during the early years of Ottoman rule, Hauran had many subdistricts under its jurisdiction. By the mid-16th century, it was organized as a district (kaza) under the Damascus Sanjak. In Hauran, where rural settlements predominated, both a peasant population and a semi-nomadic population coexisted. The majority of the semi-nomadic population was composed of Turkomans. These Turkoman tribes are the ancestors of the Syrian Turkomans community known today as the Deraa Turkomans.

Keywords: Hauran; Syria; Damascus; Ottoman; Turkoman.

TEŞEKKÜR

Başta tez konusunun tespiti olmak üzere, tezin her aşamasında bilgisi ve yönlendirmeleriyle bu alanda beni yetiştiren, yardımını ve sabrını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ünal TAŞKIN'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, doktora sürecinde fikirleriyle bana destek olan Prof. Dr. Metin KOPAR'a, Prof. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK'a ve bütün hocalarıma minnettarım. Son olarak, eğitim sürecim boyunca bana her zaman destek olan aileme, akademik hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN'e, Doç. Dr. Tekin İDEM'e, Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR'a ve gösterdiği dostluk için doktora dönem arkadaşım Dr. Emin DALMIŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa İtri KÜÇÜKOĞLU

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Mustafa İtri KÜÇÜKOĞLU

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Konu ve Kaynaklar.....	1
1.1.1.Arşiv kaynakları.....	2
1.1.1.1. Tahrir defterleri.....	2
998 numaralı muhasebe icmâl defteri [TT.d. 998 (1523)].....	4
430 numaralı mufassal tahrir defteri [TT.d. 430 (1525)].....	5
169 numaralı icmâl defteri [TT.d. 169 (1525)]	5
401 numaralı mufassal tahrir defteri [TT.d. 401 (1535)].....	5
1034 numaralı icmâl defteri [TT.d. 1034 (1535)]	6
423 numaralı icmâl defteri [TT.d. 423 (1548)]	6
275 numaralı mufassal tahrir defteri [TT.d. 275 (1551)].....	7
491 numaralı mufassal tahrir defteri [TT.d. 491 (1570)].....	7
459 numaralı icmâl defteri [MAD. 459 (1568-1572)].....	8
185 numaralı mufassal tahrir defteri [TKG.KK.TTd. 185 (1596)]	8
350 numaralı icmal defteri [TKG.KK.TTd. 350 (1596)].....	8
1.1.1.2. Timâr ve zeâmet tevcih defterleri.....	9
1.1.1.3. Maliyeden müdevver defterler.....	9
1.1.1.4. Mühimme defterleri.....	10
1.1.1.5. Topkapı sarayı müzesi evrâkı [TS.MA.e]	11
1.1.2.Kanunnâmeler ve risâleler	11
1.1.3.Seyahatnâmeler	11
1.1.4.Genel tarihler.....	12

1.2. Havran İsminin Kaynağı ve Yazılış Şekilleri	12
1.3. Havran'ın Coğrafi Konumu ve Fizikî Yapısı	13
2. OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR HAVRAN	18
2.1. İslam Hâkimiyeti Öncesinde Havran	18
2.2. İslâm Ordularının Havran'ı Fethi	28
2.3. Tolunoğulları ve İhşidîler Dönemi	31
2.4. Fatımîler Dönemi	32
2.5. Şam (Dımaşk) Atabeyliği Dönemi	33
2.6. Eyyûbîler Dönemi	40
2.7. Memlûkler Dönemi	42
2.8. Havran'ın Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş	45
3. HAVRAN'IN İDARÎ TEŞKİLATI VE TAKSİMATI	48
3.1. Osmanlı Taşra İdarî Teşkilatı ve Havran'ın Yeri	48
3.2. Havran'ın Dâhilî Taksimatı (Nahiyeler)	51
3.3. Havran'ın Yönetimi	54
3.3.1. Beylerbeyi/sancakbeyi	55
3.3.2. Kadı	59
3.3.3. Alaybeyi (miralây)	62
3.3.4. Emîr-i şam (emîr-i l-arab)	62
3.3.5. Emîr-i hac	63
3.3.6. Çeribaşı (serasker)	67
3.3.7. Subaşı	68
3.3.8. Dizdâr	69
3.3.9. Kethüdâlar	72
3.3.10. Müftü	76
3.3.11. Esnaf yöneticileri, muhtesip ve pazarbaşılar	76
3.3.12. Nakîbü'l-eşrâf	78
4. HAVRAN'DA YERLEŞME VE NÜFUS	80
4.1. Havran'ın Genel Görünümü	80
4.1.1. Busrâ	84
4.1.2. Sarhad (salhad)	87
4.1.3. Süveyda (buveyza)	88
4.2. Mahalleler	89

4.3. Havran'ın Fizikî Yapıları.....	90
4.3.1.Kale.....	91
4.3.2.Camiler ve mescitler	92
4.3.2.1. Ömerî camii (ulu cami).....	92
4.3.2.2. Hıdır (gümüştekin) camii	94
4.3.2.3. Fatıma camii	94
4.3.2.4. Mibrak camii	95
4.3.2.5. Yakut mescidi	96
4.3.2.6. Şâfî mescidi	96
4.3.2.7. Mübarek mescidi.....	96
4.3.2.8. Musalla el-mel'ab mescidi	97
4.3.3.Medreseler	97
4.3.3.1. Mibrak (gümüştekin) medresesi	97
4.3.3.2. Ebû'l-fidâ (debbağ) medresesi	98
4.3.4.Hamamlar	99
4.3.4.1. Mencek hamamı	99
4.3.5.Hristiyan yapıları	100
4.3.5.1. Doğu katedrali	100
4.3.5.2. Aziz serge, bacchus ve leonce kilisesi	100
4.3.5.3. Bahîra bazilikası.....	101
4.4. Havran'da Kırsal Yerleşme	101
4.4.1.Nahiyeler	101
4.4.1.1. Ceydûr.....	102
4.4.1.2. Benî kilâb	103
4.4.1.3. Benî nişye (neşiyte)	104
4.4.1.4. Benî muklid.....	104
4.4.1.5. Benî mâlikü'l-eşrâf.....	105
4.4.1.6. Benî 'âtike ve kefarât.....	106
4.4.1.7. Benî mâlikü's-sadîr	106
4.4.1.8. Benî 'abdullâh	107
4.4.1.9. Benî kinâne	107
4.4.1.10. Benî cehme	108
4.4.1.11. Benî 'usbe	108

4.4.1.12. Benî el-a‘ser.....	108
4.4.1.13. Benî hilâl.....	109
4.4.1.14. Cevlân-ı garbî ve cevlân-ı şarkî.....	109
4.4.1.15. Batîha.....	110
4.4.1.16. Buteyyine.....	110
4.4.1.17. Benî sirmâ.....	111
4.4.2. Köy ve mezzarlar.....	111
4.5. Havran’ın Nüfusu.....	116
4.5.1. Kırsal nüfus.....	117
4.5.1.1. Köyler.....	117
4.5.1.2. Konargöçerler.....	125
4.5.2. Tahminî toplam nüfus.....	130
5. HAVRAN’DA İKTİSADÎ HAYAT.....	135
5.1. Toprak İdaresi.....	135
5.1.1. Mîrî toprak rejimi.....	136
5.1.2. Malikâne-divânî toprak rejimi.....	138
5.2. Tarım ve Hayvancılık.....	140
5.3. Ticaret ve Sanayi.....	141
5.4. Vergiler.....	143
5.4.1. Toprak mahsullerinden alınan vergiler.....	144
5.4.1.1. Öşür.....	145
5.4.2. Şahıslardan alınan vergiler.....	149
5.4.2.1. Âdet-i devre.....	150
5.4.2.2. Himaye.....	150
5.4.2.3. Fütûh-ı beyder.....	151
5.4.2.4. Cizye.....	151
5.4.3. Hayvanlar üzerinden alınan vergiler.....	152
5.4.4. Niyâbet resmi.....	153
5.4.5. Sayd-ı semek (balıkçılık) resmi.....	153
5.4.6. Değirmen (tahun-asîyâb) resmi.....	153
5.4.7. Ma‘sara resmi.....	155
5.4.8. Kükürt (kibrit) resmi.....	155
5.4.9. Mukataalar.....	155

5.5. Tahrir Defterlerine Göre Narh Fiyatları.....	157
5.6. Havran'ın Gelir Dağılımı	158
5.6.1.Havran'ın geliri.....	158
5.6.2.Havran'ın Gelirinin Bölüşümü	159
5.6.2.1. Haslar	160
<i>Padişah hasları</i>	160
<i>Beylerbeyi hasları</i>	165
<i>Defterdâr hasları</i>	169
5.6.2.2. Zeâmetler	169
5.6.2.3. Timârlar.....	175
5.6.2.4. İktalar.....	186
5.6.2.5. Vakıf ve mülkler.....	187
6. SONUÇ	205
KAYNAKÇA.....	208
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1. Nefs, köy ve mezarların nahiyelere dağılımı (1525-1535).....	52
Tablo 3.2. Nefs, köy ve mezarların nahiyelere dağılımı (1570-1596).....	53
Tablo 3.3. Şam eyaleti beylerbeyileri (1516-1584)	58
Tablo 3.4. Müzeyrib kalesi'ne bağlı olan bölükler ve hisar erlerinin sayısı (1563)	71
Tablo 3.5. Havran'daki konargöçer türkmen cemaatlerinin kethüdâları	74
Tablo 3.6. Havran'daki konargöçer arap cemaatlerinin kethüdâları.....	75
Tablo 3.7. Havran'daki konargöçer kürk cemaatlerinin kethüdâları	75
Tablo 4.1. Kırsal vergi nüfusunun dinî gruplara göre dağılımı	118
Tablo 4.2. Müslüman kırsal nüfusun nahiyelere dağılımı (1525-1535)	120
Tablo 4.3. Müslüman kırsal nüfusun nahiyelere dağılımı (1570-1596)	122
Tablo 4.4. Gayrimüslim kırsal nüfusun nahiyelere dağılımı (1525-1596)	124
Tablo 4.5. Havran'da bulunan türkmen cemaatleri (1535-1596)	127
Tablo 5.1. Havran'daki değirmen sayıları (1570).....	154
Tablo 5.2. Havran'ın vergi dağılımı (1523).....	160
Tablo 5.3. Havran'ın vergi dağılımı (1525-1548)	160
Tablo 5.4. Padişah haslarının nahiyelere göre dağılımı.....	162
Tablo 5.5. Havran'daki zeâmet gelirleri (1525-1548)	170
Tablo 5.6. Havran'daki zeâmet gelirleri (1568-1572)	171
Tablo 5.7. Havran'daki zeâmet gelirleri (1596).....	172
Tablo 5.8. Havran'da sipahi yazılan türkmenler (1551).....	178
Tablo 5.9. Havran'daki timâr sahipleri ve gelirleri (1568-1572).....	180
Tablo 5.10. Havran'da timâr tasarruf eden türkmen sipahiler (1568-1572).....	182
Tablo 5.11. Havran'da timâr tasarruf eden şam divan çavuşları (1568-1572)	184
Tablo 5.12. Havran'da timâr tasarruf eden timârlıların görevleri.....	184
Tablo 5.13. Havran'daki mülkler ve gelirleri (1525).....	189

Tablo 5.14. Havran'daki mülkler ve gelirleri (1535).....	189
Tablo 5.15. Havran'daki mülkler ve gelirleri (1570).....	190
Tablo 5.16. Havran'daki mülkler ve gelirleri (1596).....	190
Tablo 5.17. Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1525).....	192
Tablo 5.18. Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1535).....	195
Tablo 5.19. Havran'daki vakıflar (1570)	198
Tablo 5.20. Havran'daki vakıflar (1596)	202



ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1.1. İbn battuta'nın şam-hicaz güzergâhını gösteren harita	17
Şekil 4.1. Müslüman kırsal nüfusun nahiyelere göre dağılımı (1535)	121
Şekil 4.2. Müslüman kırsal nüfusun nahiyelere göre dağılımı (1570)	123
Şekil 4.3. Yerleşik nüfusun yıllara göre değişimi	131
Şekil 4.4. Yerleşik nüfusun dinî gruplara göre dağılımı (1570).....	131
Şekil 4.5. Havran ve aclûn'un nüfuslarının karşılaştırması	132
Şekil 4.6. Konargöçer nüfusun yıllara göre değişimi.....	133
Şekil 4.7. Konargöçer nüfusun cemaatlere göre oransal durumu (1570).....	133
Şekil 4.8. Konargöçerler ile yerleşik ahalinin toplam tahminî nüfusa oranı (1570)	134
Şekil 5.1. Padişah haslarının yıllar içerisindeki durumu	161
Şekil 5.2. Havran'da padişah haslarının nahiyelere dağılımı (1535)	163
Şekil 5.3. Havran'da padişah haslarının nahiyelere dağılımı (1548)	164
Şekil 5.4. Havran'da beylerbeyi haslarının nahiyelere dağılımı (1535).....	166
Şekil 5.5. Havran'da beylerbeyi haslarının nahiyelere dağılımı (1548).....	167

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

A.{DVNSMHM.d.	: Mühimme Defteri
b.	: bin (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bt.	: binti (Kızı)
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DFE.RZ	: Timâr-Zeâmet Ruznamçe Defteri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
ed.	: Editör
EI ²	: Encyclopedia of Islam
H.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
hkm.	: Hüküm
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterler
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı

nşr. : Neşreden
OTAM : Ankara Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S. : Sayı
s. : Sayfa
TKG.KK.TTd. : Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi Tapu Tahrir Defteri
TS.MA.e : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrâkı
TT.d. : Tapu Tahrir Defteri
TTK : Türk Tarih Kurumu
trs. : Tarihsiz

1. GİRİŞ

1.1. Konu ve Kaynaklar

Toprakları üç kıtaya yayılmış Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında, farklı dil, din ve ırktan insanlar aynı devlet çatısı altında yaşamıştır. Bu nedenle Osmanlı tarihinin tüm yönleriyle araştırılması hem Türk tarihi açısından hem de o dönem Osmanlı yönetiminde olan Ortadoğu, Afrika ve Avrupa topraklarının tarihi için oldukça önemlidir.

Osmanlı yönetimindeki Havran'ın bulunduğu coğrafya, bugün Suriye'nin başkenti Şam'ın güneyindeki Dera ve Süveyda şehirlerini ve Ürdün'de bulunan İrbid şehrini kapsamaktadır.

Bu çalışma, Havran'ın Osmanlı yönetimi altına geçtiği 1516 yılından itibaren 1600 yılına kadar olan süreci incelemektedir. 16. yüzyıldan sonra, düzenli tahrirler yapılmamaya başlamıştır. 17. yüzyıl itibariyle devlet bürokrasisinin genişlemesi ve iktisadî ile içtimaî alandaki değişimler, sancaktan eyalete geçiş süreci gibi etkenler tahrir sisteminde de değişiklikler meydana getirmiştir. Bu süreçte, klasik tahrir defterleri yerini avarız-hâne, mukataa, cizye, evkaf, timâr tevcih, vilayet muhasebe, mevacib ve temettuat defterleri gibi çeşitli türde defterlere bırakmıştır.¹

Osmanlı Devleti'nin iktisadî, içtimaî ve idarî tarihi hakkında günümüze kadar birçok değerli eser yazılmıştır. Bu eserlerin bir kısmı, eyalet, sancak ve kaza çalışmalarıdır. Bu çalışmalar, bölgenin iktisadî tarihi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı taşra teşkilatının daha iyi anlaşılması için yapılmış olan çalışmalar Anadolu ve Rumeli üzerinde yoğunlaşmış idi. Bununla birlikte son yıllarda ülkemiz sınırları dışında kalmış olan Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu coğrafyasındaki eyalet ve sancaklarla ilgili çalışmalar da hız kazanmıştır. Bu minvalde “16. Yüzyılda Havran” adlı tez çalışması bu çalışmaların bir devamı niteliğindedir.

Havran ile ilgili yapılmış müstakil çalışmalar, genel olarak 18. yüzyıldan sonraki dönem ile ilgili olmuştur. Bu devirde Havran'a yoğun bir Dürzî nüfusu akın etmiş ve Havran, Dürzîlerin buraya gelmesinden sonra önem kazanmaya başlamıştır. 16. yüzyıla ait olarak müstakil bir çalışma olmamış, genelde Şam Sancağı ile ilgili yapılan çalışmalarda az bir bilgiye tesadüf edilebilmiştir. Bunlardan biri Hütterorth ve Kemal Abdülfettah'ın *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century* adlı çalışmadır. Bu çalışmada Havran ile ilgili olarak 1596 yılı tahririnden yararlanılarak

¹ Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, OTAM, Sayı: 8, 1997, s. 251.

bölgenin genel bağlamda tarihî ve iktisadî coğrafyasına değinilmiş, yüzyıl bir bütün olarak ele alınmamış, köyler ve gelirleri tablo halinde sunulmuştur.

Bir diğer çalışma da Muhammed Adnan Bakhit tarafından kaleme alınan *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century* adlı çalışmadır. Bu çalışmada 1525 ve 1535 yıllarına ait tahrirlere göre Havran'a bağlı nahiyelerin hane ve mücerred sayıları verilmiştir. Çalışma tüm Suriye bölgesini ele aldığından Havran ile ilgili yüzyılı kapsayacak detaylı bir bilgi yer almamaktadır. Bunların yanı sıra, Alexandrine Guérin ve Jean-Paul Pascual gibi araştırmacılar tarafından Havran'ı da içeren bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, Havran'ı yüzyıllık bir süreç boyunca bütüncül olarak ele almamakta ve sınırlı bir çerçevede kalmaktadır.

Yukarıda yer alan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere bugüne kadar Havran'ın 16. yüzyıldaki siyasî, idarî, nüfus ve iktisadî bağlamda bir bütün olarak inceleyen bir çalışma vücuda getirilmemiştir. Bu minvalde yapılacak olan çalışma bu alandaki bir boşluğu doldurması açısından önem arz etmektedir.

16. yüzyılda Havran konulu çalışmanın temel kaynağını arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Bu vesikaların yanı sıra genel kanunnameler, klasik Osmanlı kronikleri, risaleler, seyahatnameler ve tetkik eserlerden faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu kaynakların niteliği ve çalışma içeriğine katkısının ne ölçüde olduğu aşağıda ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1.1.1. Arşiv kaynakları

1.1.1.1. Tahrir defterleri

Osmanlılarda, fethi tamamlanan bölgelerin durumunu belirlemek amacıyla sayımlar yapılırdı. Bu sayım işlemi, belirli yöntemler ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirilirdi ve bu işleme *tahrir* adı verilirdi. Sayım sonuçlarının kaydedildiği defterlere *Tapu Tahrir Defteri* (*Mufassal Defter*), bu defterlerin bir nevi özeti niteliğinde hazırlanan ve tahsili yapılan gelirin kimlere ve nasıl dağıtıldığını gösteren defterlere ise *İcmâl Defter* denilirdi. İlk tahrir sonrasında, yeni bir padişahın tahta geçmesi, genel değişiklikler, vergi gelirlerindeki artış veya azalışlar ve defter haricindeki gelirlerin kaydedilmesi gibi sebeplerle tahrirler

yenilenirdi.² Mufasssal ve icmâl defterlerinin yanı sıra vakfiye kayıtlarının ayrıntılı veya özet şeklinde kaydedildiği *Evkâf Defterleri* de hazırlanmaktaydı.

Tahrir aşamasında esas birim olarak sancak kabul edilirken, fazla geniş olmayan vilayetler de bir sayım birimi hükmünde değerlendirilebilirdi.³ Sayım esnasında, tahrir yapılacak olan idari birimdeki köy ve kasabalarda yaşayan, yetişkin ve vergi mükellefi olan erkek nüfus, baba adları ile birlikte tek tek kaydedilirdi. Bununla birlikte sahip oldukları toprak miktarı, sorumlu oldukları vergi mükellefiyetleri de ayrıntılı bir şekilde belirtilirdi. Ayrıca, bu vergi gelirlerinin kimler tarafından tasarruf edildiği ve köylerde ekilen tarım ürünlerinin miktarı ve yetiştirilen hayvanların türleri de tahrirlerde yer alırdı.⁴

Tahrir memurları, tahrir işlemlerine öncelikle merkez kazadan başlayıp ardından diğer kazalara geçerlerdi. Bu sayımda vergi verecek ailelerin sadece reisleri ve kazanç sağlayabilecek duruma erişmiş yetişkin bekârlar yazılırdı. Aile reisleri hane, bekâr mükellefler ise mücerred olarak kaydedilirdi. Kadınlar ve çocuklar bu defterlere kaydedilmezdi. Ancak, kocasının vefatı ile dul kalmış ve kocasından kalan çiftliği işletmeyi üstlenmiş olan kadınlar "bîve" olarak kaydedilir ve bu kadınların tabi oldukları vergi indirimli olurdu. Sayımda reâyânın etnik kökenleri ve dinleri belirtilirken, vergi vermeye kudreti olmayan kör, deli, takatsız ve yaşlılar ile dinî unvan taşıyan imâm, müezzin, hatip, şeyh, derviş ve seyyid-şerîfler ayrıca belirtilerek kaydedilirdi.⁵

Bir bölgenin ilk tahriri tamamlandıktan sonra ileride bir tahrir daha yapılırsa bu tahririn verileri, *Defter-i Cedîd* olarak adlandırılan defterde kaydedilirdi. Bu durumda ilk tahririn yapıldığı defter ise *Defter-i Atîk* olurdu. Eğer bölgenin üçüncü kez tahriri yapılırsa, bu

² Osmanlı tahrir usulü ve tahrir defterlerinin muhtevası ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, Ankara, 1987; Ömer Lütfi Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", IV. Türk Tarih Kongresi (10-14.11.1948, Ankara,-Bildiriler), Ankara, 1952, (s. 290-294); Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 10, 1951-1953, s. 1-24; Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (I)", *İÜİFM*, Cilt: 2, Sayı: 1, 1940, s. 20-59; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri* (28-29.05.1990, İstanbul-Bildiriler), İstanbul, 1991, s. 143-156; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 22, 1991, s. 429-439; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 16-27; Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 97, 1995, s. 93-111; Margaret L. Venzke, "The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 17, Sayı: 17, 1997, s. 1-61.

³ Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 27.

⁴ Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (I)", s. 20; Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 9; Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", s. 292-293.

⁵ Sahillioğlu, s. 29.

durumda ilk yapılan tahririn sonuçlarının yer aldığı defter *Defter-i Köhne*, ikinci tahririn sonuçlarının bulunduğu defter *Defter-i Atık* ve son tahririn neticelerinin kaydedildiği defter ise *Defter-i Cedîd* olarak adlandırılırdı.⁶

Tahrir defterleri, Osmanlı mali ve idari yapısının işleyişine dair son derece değerli veriler sunmaktadır. Tahrirler ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, bu defterlerde yer alan sayılar tahminlere dayalı değil, doğrudan tahsil veya havale yoluyla elde edilen meblağlara dayanmaktadır. Söz konusu kayıtlar, yalnızca ekonomik faaliyetleri değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma düzeyini ve toplumsal dönüşüm süreçlerini de gözlemlemeye olanak tanımaktadır. Bu defterler aracılığıyla, bir yandan nüfusun büyüklüğü ve mekânsal dağılımı, diğer yandan ise vergi politikaları, arazi mülkiyeti ve tasarruf biçimleri gibi yapısal unsurlar hakkında kapsamlı çıkarımlar yapılabilir. Bu bağlamda 16. yüzyılda yazılmış ve Havran’a dair bilgileri içeren tahrir defterleri sistemli ve karşılaştırmalı bir biçimde ele alındığında, dönemin ekonomik eğilimleri ve demografik dinamikleri üzerine önemli göstergeler sunmakta; böylelikle hem merkezi yönetimin bölgeye yönelik politikalarının izini sürmek hem de yerel toplumsal yapının evrimini anlamak mümkün hale gelmektedir.

998 numaralı muhasebe icmâl defteri [TT.d. 998 (1523)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi’nde, 998 numaralı ve tarihi belirtilmemiş bir icmâl defteri yer almaktadır. Toplam 682 sayfadan oluşan bu defter, Diyarbekir, Zülkadriye ve Arab (Şam) vilâyetlerine bağlı sancaklara ait tahrir verilerini içermektedir. Söz konusu defter, dönemin kurum adıyla Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından iki cilt halinde yayımlanmış; her ne kadar üzerinde açık bir tarih bilgisi bulunmasa da H. 937 / M. 1530 yılına tarihlendirilmiştir.⁷ Bununla birlikte, araştırmacılar defterin kesin tarihi hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Heath Lowry defteri 1525 yılına, Nejat Göyünç 1523 yılına, Suraiya Faroqhi ile M. Ali Ünal ise 1522–1523 yıllarına tarihlendirmiştir.⁸ Son olarak, Enver Çakar ve Ünal Taşkın defterdeki kayıtları analiz ederek yaptıkları değerlendirmeler sonucunda, defterin 1523 yılına ait olduğu sonucuna ulaşmışlardır.⁹ Bu çerçevede, mevcut veriler ve araştırmalar ışığında defterin 1523 yılına tarihlendirilmesi uygun görünmektedir.

⁶ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara, 1985, s. 7.

⁷ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-Kâdiriyye Defteri (937/1530)*, II, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1999.

⁸ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 5.

⁹ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003, (Haleb), s. XXVI; Ünal Taşkın, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ, 2011, (Safed), s. XXVI-XXVII.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genel idari ve mali durumunu belirlemeye yönelik olarak hazırlandığı anlaşılan bu muhasebe icmâl defterinde, Havran'a ilişkin bölüm özet niteliklidir. Bu bölümde; hane ve mücerred sayılarıyla birlikte diğer dinî ve toplumsal zümrelere ait nefer sayılarının toplamı, köy ve mezra sayıları, gelirlerin toplam miktarı ile bu gelirlerin dirlik, vakıf ve mülk statüsünde nasıl dağıtıldığı bilgileri yer almaktadır. Havran'a ilişkin kayıtlar defterin 289. sayfasında bulunmaktadır.

430 numaralı mufassal tahrir defteri [TT.d. 430 (1525)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda yer alan 430 numaralı defter toplam 596 sayfadan oluşmaktadır. Defterin 6, 21, 39, 40, 80, 81, 149, 159, 178, 225, 245, 301, 330, 491-494 ve 500. sayfaları boştur. Sayfa numaralandırması sırasında 189 ile 200 arasındaki sayfalar ise atlanmıştır. Defterin 501-596. sayfaları arasında Havran'a bağlı nahiyelere ait kayıtlar yer almaktadır. Bu kısımda, ilgili nahiyelerdeki köy ve mezraların isimleri ile vergiye tâbi nüfusları, tarımsal üretim çeşitliliği ve miktarları ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir. Ayrıca, hayvancılıkla ilgili olarak yetiştirilen hayvan türleri belirtilmiş; köy ve mezralardan toplanan rüsûma dair bilgiler de yer almıştır.

169 numaralı icmâl defteri [TT.d. 169 (1525)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda 169 numaralı kayıtlı olan defter toplam 235 sayfadan oluşmaktadır. Bu defter, 430 numaralı defterin icmâlidir. Defterin 34-35, 44-45, 68-69, 80-81, 122-123, 126-127, 152-153, 154-155 ve 170-171. sayfaları boştur. Kayıtlarda Havran doğrudan bir nahiye olarak geçmektedir. Havran'a ilişkin vergi dağılımı ise defterin 42-44 ve 175-234. sayfaları arasında yer almaktadır.

401 numaralı mufassal tahrir defteri [TT.d. 401 (1535)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda 401 numaralı kayıtlı olan defter toplam 714 sayfadan oluşmaktadır. Söz konusu defter, dönemin kurumsal adıyla Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından iki cilt

halinde yayımlanmıştır. Birinci ciltte dizin ve transkripsiyon yer almakta; ikinci cilt ise defterin tıpkıbasımını içermektedir.¹⁰

Defterde açık bir tarih bilgisi bulunmamaktadır. Ancak, 1034 numaralı icmâl defterinin mufassalı (ayrıntılı) olduğuna dayanılarak bu deftere yaklaşık bir tarih atfedilmiş, fakat yapılan karşılaştırmalarda bazı mali tutarların farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum, defterin 1535 yılından daha önceki bir tarihte düzenlenmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

Sayfa numaralandırmasında 24 ve 25. sayfalar sehven iki kez yazılmıştır. Ayrıca defterin 166, 167, 201, 384, 402, 412-414, 425, 484, 501, 511, 522, 528, 550, 568, 586, 600, 601, 609, 610, 627, 641, 650, 651, 662, 665, 698, 699 ve 714. sayfaları boştur.

Defterde, Havran'a ait nahiyelerin yanı sıra, bölgede bulunan konargöçer aşiretler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Havran'a ilişkin kayıtlar 569-710. sayfalar arasında yer almakta olup, bölgede yaşayan Türkmen ve Ekrâd cemaatlerine dair bilgiler 700-710. sayfalar arasında bulunmaktadır.

1034 numaralı icmâl defteri [TT.d. 1034 (1535)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda 1034 numara ile kaydedilmiş olan bu defter 272 sayfadır. 401 numaralı mufassal defterin icmalidir. Defterin 101-111, 161, 165, 189, 203, 269, 272 numaralı sayfaları boştur. Havran'a bağlı nahiyelerin yer aldığı defterin 84-107, 113-122 ve 215-271 numaralı sayfaları arasında Havran'ın vergi dağıtımı bulunmaktadır. Bu defter 1992 yılında Süheyl Alemdar tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.¹¹

423 numaralı icmâl defteri [TT.d. 423 (1548)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda 423 numarayla kayıtlı olan defter toplam 213 sayfadan oluşmaktadır. Bu defter, 263 ve 383 numaralı mufassal defterlerin icmâli niteliğindedir. Ancak söz konusu iki defterde Havran'a ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen kayıp durumda olan üçüncü ciltte Havran ile ilgili kayıtlar yer almaktaydı. Nitekim 1570 ve 1596 tarihli mufassal tahrir

¹⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 401 Numaralı Şam Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (942/1535) I-II, Ankara, 2011.

¹¹ Süheyl Alemdar, 1034 Numaralı Şam Eyaleti İcmal Defteri: Kanuni Dönemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1992.

defterlerinin üçer ciltten oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, 1548 tarihli bu tahririn de benzer şekilde üç cilt halinde düzenlenmiş olduğu ve Havran'a dair bilgilerin üçüncü cilde kaydedildiği varsayılmaktadır. Ancak bu üçüncü cilde ulaşılamamıştır.

Defterin 1, 3, 4 ve 100-102. sayfaları boştur. Bu kayıtlarda Havran bir kaza olarak belirtilmiştir. Havran'a bağlı nahiyelere ait vergi kayıtları, defterin 87-97, 105-132, 146, 148 ve 150-211. sayfaları arasında yer almaktadır. Ayrıca 98 ve 99. sayfalarda Havran'daki Türkmen ve Ekrâd cemaatlerinin isimleri ile bunlara tahmil edilen vergi yükümlülükleri kaydedilmiştir.

275 numaralı mufassal tahrir defteri [TT.d. 275 (1551)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda 275 numarayla kayıtlı olan bu defter toplam 123 sayfadan oluşmaktadır. Mufassal nitelikteki bu defter, beylerbeyi haslarına ilişkin kayıtları içermektedir. Defterin 5-17, 47-60 ve 119-123. sayfaları arasında Havran'a bağlı nahiyelere ait köy ve mezraların verileri yer almaktadır. Ancak defter yalnızca beylerbeyi haslarını kapsadığından, Havran'da yer alan diğer has, zeâmet ve timâr topraklarına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Buna ek olarak, defterin 41-45. sayfaları arasında Havran bölgesindeki Arap konargöçer topluluklarından Benî Saîd cemaatine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu cemaatten toplanan gelirler yüzyıl sonuna kadar beylerbeyi hassı olarak kaydedilmiştir.

491 numaralı mufassal tahrir defteri [TT.d. 491 (1570)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu'nda 491 numarayla kayıtlı olan bu defter, 1570 yılına ait tahririn üçüncü cildini oluşturmaktadır ve toplam 467 sayfadan meydana gelmektedir. Defter, Havran Kazası ile Tedmür Sancağı'na dair bilgileri içermektedir. Sayfa numaralandırmasında 69-72, 243, 256, 304, 327, 438-442 ve 468. sayfalar boştur.

Defterin 4-36. sayfaları Havran'daki konargöçer Türkmen cemaatlerine, 50-52. sayfaları Ekrâd cemaatlerine, 403-421. sayfaları Urbân-ı Cebel Arap cemaatlerine, 433-437. sayfaları ise Urbân-ı Benî Saîd Arap cemaatine ayrılmıştır. Havran Kazası'na ilişkin veriler ise 37-49 ve 53-402. sayfalar arasında yer almaktadır.

459 numaralı icmâl defteri [MAD. 459 (1568-1572)]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda 459 numarayla kayıtlı olan bu defter bir icmâl defteridir. Defterin 1, 2, 3, 48, 49, 50, 51, 58, 59, 78, 79, 88, 89 ve 102. sayfaları boştur. Defterde açık bir tarih yer almamakla birlikte, içeriği doğrultusunda 1568–1572 yılları arasında tutulduğu tahmin edilmektedir.¹²

Defterde, Şam Eyaleti'ne bağlı sancaklarda tasarruf hakkına sahip timâr ve zeâmet sahiplerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, Sipahiyân-ı Türkmân ve Şam Dîvânî Çavuşları'na dair kayıtlara da yer verilmiştir. Havran'a bağlı nahiyelere ilişkin veriler, 4-6 ve 16-29. sayfalar arasında bulunurken, Havran'da timâr tasarruf eden Türkmen sipahileri 30-34. sayfalar arasında kaydedilmiştir. Şam Dîvânî Çavuşları'nın Havran'daki timârlarına ise 35 ve 36. sayfalarda yer verilmiştir.

185 numaralı mufassal tahrir defteri [TKG.KK.TTd. 185 (1596)]

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nin Mufassal Kataloğu'nda 185 numara ile kayıtlı olan bu defter, 1596 yılı tahririnin üçüncü cildini oluşturan mufassal tahrir defteridir. Defter, Havran Kazası ile Tedmür Sancağı'na ait kayıtları içermektedir. Defterde sultanın tuğrası mevcuttur.

Defterin 2/B-17/A sayfaları arasında konargöçer Türkmen cemaatlerine, 25/A-26/A sayfaları arasında Ekrâd cemaatlerine, 210/B-218/B sayfaları arasında Urbân-ı Cebel Arap cemaatlerine ve 224/A-225/B sayfaları arasında Urbân-ı Benî Saîd Arap taifesine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Havran Kazası'na bağlı nahiyeler ile bunlara ait köy ve mezraların kayıtları ise 18/B–25/A ile 26/B–210/A sayfaları arasında bulunmaktadır. Defterin 81, 195 ve 196 numaralı varakları boştur.

350 numaralı icmal defteri [TKG.KK.TTd. 350 (1596)]

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi İcmâl Kataloğu'nda 350 numarada kayıtlı olan defter 185 numaralı mufassal defterin icmâlidir. Toplam 104 varaktır. Sultanın tuğrası mevcuttur.

¹² Ünal Taşkın, “MAD. 459 Numaralı Deftere Göre Şam ve Sancaklarında Tımar Dağıtımı”, Yeni Türkiye: Ortadoğu Özel Sayısı-III, Sayı: 84, Ankara, 2016, s. 655-656.

Defterin 5, 30 ve 93 numaralı varakları boştur. Defterin numaralandırılmasında çeşitli hatalar mevcuttur. Numaralandırma sırasında 5'ten 7'ye, 9'dan 11'e, 12'den 14'e, 18'den 20'ye, 20'den 23'e, 35'ten 37'ye, 39'dan 41'e atlanmıştır. Ayrıca 88-89 ve 97-98 numaralı varaklar arasında numaralandırılmamış dolu varak vardır. 29 ve 97 varak numaraları iki kez kullanılmıştır. 99 numaralı varaktan sonraki üç varak da yanlış numaralandırılmıştır.

Defterin 7/A-8/B, 65/A-98/B numaralı sayfaları Havran Kazası'na ait kayıtları ihtiva etmektedir.

1.1.1.2. Timâr ve zeâmet tevcih defterleri

Bu defterler, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Timâr ve zeâmet tevcih defterleri, iki tahrir arasında meydana gelen değişikliklerin tespit edilmesinde önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu değişiklikler, idarî, iktisadî ve askerî alanlarda ortaya çıkmıştır. Söz konusu defterler, genel olarak arşivde bulunan Timâr ve Zeâmet Tevcih Defterleri Kataloğu'nda yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda da bazı tevcih defterlerine ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada, anılan defterlerden yararlanılmaya çalışılmıştır.

1.1.1.3. Maliyeden müdevver defterler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda çeşitli konuları kapsayan çok sayıda defter bulunmaktadır. Bu defterleri Cizye Defterleri, Kale Müstahfızân Defterleri, Timâr Tevcih Defterleri ve Mukataa Defterleri gibi çeşitli başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür. Bu tasnifte kullanılan defterler, özellikle has, zeâmet ve timâr kayıtlarını içeren defterlerdir. Havran'ın 1568-1572 yıllarına ait timâr dağıtımı, bu tasnifte yer alan 459 numaralı defter sayesinde tespit edilmiştir.

1551 yılına ait olan 3752 numaralı icmâl defterinde ise, Havran'a tabi nahiyelerin hâric-i defter olan Türkmen taifelerinden oluşturulan Türkmen alayına bağlı sipahilerin tahririni ihtiva etmektedir. Bu defter ışığında bu Türkmenlerin tasarruf ettiği timâr miktarına ulaşılmıştır.

Bu defterlere ek olarak 3723 numaralı defterde, 1563 yılında Havran'a bağlı Müzeyrib hac menzilinde yer alan kalede görev yapan kale görevlilerinin listesine ulaşılmıştır.

1.1.1.4. Mühimme defterleri

İlk ne zaman tutulmaya başlandığı kesin olarak bilinmeyen bu defterlere, Divân-ı Hümâyûn'da görüşülen, devletin iç ve dış sorunlarına ait verilen mühim hükümler kaydedilirdi. Bu kayıtlar, herhangi bir konu ile ilgili olarak kaleme alınan fermân, berât, nâme vb. belgelerin suretleri veya taslakları niteliğinde olup, özellikle iktisadî, içtimaî ve idarî alanlarda cereyan eden gelişmeler ile siyasî hadiselerin belirlenmesi ve takibi hususunda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Mühimme defterlerinin bazıları yayınlanmıştır. Bu mühimme defterlerinin 3, 5, 6, 7, 12, 82 ve 83 numaralı olanları o dönemki adıyla Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmıştır.¹³ Mühimme defterlerinden Şam'a bağlı olan yerler ile ilgili olan hükümlerin bir kısmı ise, Fadil Bayat tarafından hem Türkçe hem de Arapça olarak iki cilt halinde yayınlanmıştır.¹⁴ Bunlara ek olarak, 44 numaralı mühimme defteri Mehmet Ali Ünal tarafından¹⁵, Halil Sahillioğlu tarafından da Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki tek mühimme defteri olan H. 951-952 (1544-1545) tarihli defter yayınlanmıştır.¹⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı veri tabanında yer alan tüm mühimme defterleri titizlikle taranmış; bu kapsamda, 16. yüzyılda Havran'a ilişkin çıkarılmış olan tüm hükümlerin azamî ölçüde değerlendirilmesine özen gösterilmiştir.

¹³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım, Ankara, 1993; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet ve Transkripsiyon, Ankara 1993; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım, Ankara, 1994; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks, Ankara, 1994; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Tıpkıbasım, Ankara, 1995; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-transkripsiyon ve İndeks, Ankara, 1995; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Tıpkıbasım, I, Ankara, 1997; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, II, Ankara, 1998; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, III, Ankara, 1999; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Tıpkıbasım, Ankara, 1996; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, Ankara, 1996; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, 2000; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, 2001; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040/1630-1631) Tıpkıbasım, Ankara, 2001; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)), Özet-Transkripsiyon-İndeks, Ankara, 2002.

¹⁴ Fadil Bayat, Bilâd al-Sham In The Light of Sultani Orders According to The Muhimme Defters, (I-II), University of Jordan, Amman, 2006.

¹⁵ Mehmet Ali Ünal, 44 Numaralı Mühimme Defteri, İzmir, 1995.

¹⁶ İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul, 2002.

1.1.1.5. Topkapı sarayı müzesi evrâkı [TS.MA.e]

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne ait belgeler arasında, Havran bölgesine ilişkin bir belgenin varlığı tespit edilmiştir. 756/66 numarası ile kaydedilmiş olan bu belgede, kaynaklarda "Haneşoğlu" olarak geçen ve Suriye bölgesinin yerel liderlerinden biri olan Nasırüddin b. el-Hanâş'ın, Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektuplar yer almaktadır.

1.1.2. Kanunnâmeler ve risâleler

Çalışmada kullanılan kaynaklardan bir kısmı da kanunnâmeler ve risâlelerden oluşmaktadır. Ayn Ali Efendi¹⁷, Sofyalı Ali Çavuş¹⁸ ve Hezarfen Hüseyin Efendi¹⁹ tarafından hazırlanan kanunnâmeler ile İlhan Şahin'in yayımladığı bir risâle²⁰, Osmanlı idarî teşkilatı ve timâr sistemi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, 1523 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı tespit edilen bir kanunnâme mecmuasında, esas "Kanunnâme-i Osmanî"nin yanında çeşitli türlerde çok sayıda kıymetli evrakın suretleri ile Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatının 1522 yılındaki durumuna yer verilmiştir. Mecmuanın Osmanlı idarî taksimatıyla ilgili olan kısmı Enver Çakar tarafından yayınlanmıştır.²¹

1.1.3. Seyahatnâmeler

Çalışmada Evliya Çelebi²², İbn Battuta²³, Tudelalı Benjamin ile Ratisbonlu Patechia²⁴, Ross Burns²⁵ ve Karl Baedeker²⁶'in seyahatnamelerinden yararlanılmıştır. Bu seyahatnamelerin bazıları doğrudan Havran'ın geneli ile ilgili bilgiler ihtiva etmemekle birlikte, Havran'a bağlı ya da Havran'a mücavir olan yerleşim birimleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu kaynaklardan azamî ölçüde faydalanılmaya çalışılmıştır.

¹⁷ Ayn Ali, Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân, İstanbul, 1280.

¹⁸ Sofyalı Ali Çavuş, Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul, 1992.

¹⁹ Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Ali Osman, haz. Sevim İlgürel, TTK Yayınları, Ankara, 1998.

²⁰ İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", İÜFTD, Sayı: 32, 1979, s. 905-935.

²¹ Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı: 1, Elazığ, 2002, (s. 261-282).

²² Evliya Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (I-X), haz. Yücel Dağlı ve diğerleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

²³ İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnamesi, (I-II), çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

²⁴ Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, 2009.

²⁵ Ross Burns, The Monuments of Syria: A Guide, I.B.Tauris & Co Ltd, New York, 2009.

²⁶ Polonyalı Simeon, Polonyalı Simeon Seyahatnamesi 1608-1619, haz. Hrand Der Andreasyan, İstanbul, 1964.

1.1.4. Genel tarihler

Arapça eserlerden İbnü'l-Esir²⁷, İbn Kalânîsî²⁸ ve İbn Kesir'in eserlerinden²⁹ yararlanılmıştır. Burada çalışmanın konusunu ilgilendiren kısımlar genelde Şam bölgesinin Selçuk çağındaki siyasi durumu hakkındaki bilgilerdir.

Osmanlı dönemi tarihlerinde, belirli bir bölgeden ziyade devletin genel tarihi ele alınmaktadır. Çalışmanın konusu açısından önemli olan kısımlar, Suriye bölgesinin Osmanlılar tarafından fethi, Gazali isyanı ve sancakbeyi tayinleri gibi konulara değinilmesidir. Çalışmada bu tarihlerden Hoca Sadettin³⁰, Solakzade³¹, Müneccimbaşı Ahmed³² ve Silahşor³³ ve Celal-zâde Mustafa³⁴'nın kaleme aldığı eserlerden faydalanılmıştır.

1.2. Havran İsminin Kaynağı ve Yazılış Şekilleri

Tevrat'ta *Hvrn*, çivi yazılı kitabelerde *Havrânu*, Josephus Tarihi'nde A'ûpavîtiç (*Auranitis*)³⁵, diğer Roma kaynaklarında Ωpav'itiç³⁶, Arapça kaynaklar ve Osmanlı belgelerinde ise حوران olarak yazılmış olan Havran; farklı olarak Türkçe *Hûran* ve *Horan* şeklinde de telaffuz edilmiştir. İbranicede, *delik* anlamındaki חור (*Chor*, *hor* olarak telaffuz edilir) kelimesinden türetilmiş olan חורן (*Chavran*) şeklinde telaffuz edilmekte olup; delik, oyuk, beyazlık gibi anlamlar taşımaktadır. Böyle anılmasının sebebi, günümüzde yerli halk tarafından barınak olarak da kullanılan mağaraların çok sayıda var olmasından ileri

²⁷ İbnü'l-Esir, İslam Tarihi: İbnü'l-Esir El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, (I-XII), çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

²⁸ İbn Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl: I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi, çev. Onur Özatağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁹ İbn Kesir, El-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi, (I-XV), çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

³⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, (I-V), çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

³¹ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, Solak-zâde Tarihi, (I-II), haz. Dr. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

³² Müneccimbaşı Ahmet Dede, Müneccimbaşı Tarihi: Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a'sâr, (I-II), çev. İsmail Erünsal, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, trs.

³³ Selahattin Tansel, "Silahşor'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri-I", Tarih Vesikaları, Cilt: 1, Sayı: 17, İstanbul, 1958, s.295-320; Selahattin Tansel, "Silahşor'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri-II", Tarih Vesikaları, Cilt: 1, Sayı: 18, İstanbul, 1961, s. 430-454.

³⁴ Celâl-zâde Mustafa, Selim-Nâme, haz. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

³⁵ Besim Darkot, "Havran", İA, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1987, V/I, s. 378.

³⁶ "Hauran", McClintock and Strong Biblical Cyclopedia, <https://www.biblicalcyclopedia.com/H/hauran.html>, (20.11.2018).

gelmektedir.³⁷ İngilizce ve Fransızca kaynaklarda ise *Hawran*, *Houran* ve *Hauran* şeklinde yazılmıştır. Roma hâkimiyetinde (M.Ö. 30-MS 640) Auranitis ismiyle anılmıştır.³⁸

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Havran isminin kaynağı ile ilgili olarak şu rivayeti nakletmiştir: Hz. Âdem, Havran sahrasında ziraat ile meşguldür. Hz. Âdem'in oğlu Hz. Şit (Şis), ilk neslin çoğalmasında uygulanan çapraz evlilikten bir kız ile nikâhlanmayı reddeder ve bir hûrî ister. Bunun üzerine Hz. Âdem Allah'tan ricada bulunur ve Allah tarafından bir hûrî gönderilerek Hz. Şit ile evlenmesine izin verilir. Hz. Şit, bu hûrî ile evlenerek soyunu devam ettirir. Soyu Havran'da devam ettiğinden ötürü de bu bölgeye huriler anlamındaki Hûrân'dan galat olarak Havran denilmiştir.³⁹

Havran'ın İbranice kökenli anlamı ve Evliya Çelebi'nin naklettiği rivayet karşılaştırıldığında Havran isminin İbranice kökenli olması daha tutarlı görünmektedir.

1.3. Havran'ın Coğrafi Konumu ve Fizikî Yapısı

Yakındoğu'nun Mezopotamya hududundan Akdeniz ve Süveyş Kanalı'na kadar uzanan bölümüne eski Mısırlılar *Retenu* adı veriyordu. Bu ad Tevrat'ta *Lotanu* (*Rotanu*) şeklinde ifade edilmiştir. Suriye, Filistin ve Sina Yarımadası'nı ihtiva eden bu bölge kendi içinde kısımlara ayrılmıştı. *Yukarı Lotanu*, *Aşağı Lotanu* ve *Zahi* olarak üçe ayrılan bu bölgenin Aşağı Lotanu kısmına *Haru* (*Kharu*) da deniyordu. Yukarı Lotanu kısmını Sinearlıların *Amu* adı verdikleri bugünkü Suriye toprakları; Aşağı Lotanu kısmını da Filistin bölgesi oluşturmaktaydı. Zahi'yi ise sonradan Fenike adı verilecek olan kıyı şeridi teşkil etmekteydi.⁴⁰

Yukarı Lotanu ile Aşağı Lotanu bölgesinin geçiş noktası olan Güney Suriye'de bulunan Havran; doğuda Cebelihavran (Cebelidürûz), kuzeyde Leca Platosu ile Şam Vadisi, batıda Şeria Vadisi ve güneyde Belka arazisi ve Cebeliacûn ile çevrilidir. Oldukça geniş bir bölge olup sınırları kesin biçimde belirlenememektedir.⁴¹ Havran'ın esasını oluşturan Cebelihavran, azamî 1830 metredir.⁴² Cebelihavran, zaman içerisinde bölgeye Dürzîlerin

³⁷ Augustin Calmet and Charles Taylor, *Calmet's Dictionary of the Holy Bible: With the Biblical Fragments*, 5. Ed., Holdsworth and Ball, London, 1830, I, s. 614.

³⁸ Auranitis, Pleiades, <https://pleiades.stoa.org/places/678042/auranitis>, (20.11.2018).

³⁹ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı ve diğerleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, IX, s. 260.

⁴⁰ M. Şemseddin Günlaltay, *Yakın Şark III: Suriye ve Filistin*, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 1.

⁴¹ Şit Tufan Buzpınar, "Havran", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, s. 539.

⁴² Besim Darkot, "Havran", *İA*, MEB, İstanbul, 1987, V/I, s.378.

gelmesiyle ismi Cebelidürûz'e evrilmiştir. Günümüzde ise Cebeliarab olarak adlandırılmaktadır.

Dördüncü jeolojik zaman boyunca meydana gelen büyük tektonik sarsıntılar sonucunda Anti-Lübnan ve Lübnan dağlarının oluştuğu; aynı süreçte deniz seviyesinin gerileyerek bölgenin bugünkü sahil şeridinin şekillendiği tahmin edilmektedir. Havran bölgesinde bulunan lav birikintilerinin, dördüncü jeolojik zamanı oluşturan bu volkanik olayların bakiyeleri olduğu bilinmektedir. Bu lav birikintilerinin üzerindeki Havran Ovası, hububat tarımı açısından verimli sahalardan biridir. Havran'ın, yeteri kadar yağış alabilen bölgeleri zahire yetiştirme açısından oldukça verimli olmakla birlikte, batı tarafındaki düzlükler Suriye'nin tahıl ambarı konumundadır.⁴³ Öyle ki, Evliya Çelebi, bu bölgeye geldiğinde Havran buğdayının kalitesinin üzerinde durmuş, bu buğdaydan imal edilmiş ekmek ve çöreği çok övmüştür.⁴⁴

Topraklarının bir kısmı kayalık ve engebeli olup, hayvancılığa elverişlidir. Cebelihavran'ın kuzey yamacından akan birtakım çaylar, Şam bölgesinde bir yığın bataklıklar oluşturduktan sonra kaybolurlar. Doğu eteklerinden doğan çaylar ise çölde kaybolurlar.⁴⁵ Bu suların bir kısmı ise küçük dereler halinde birleşip Ürdün Nehri'nin kollarından Yermük'ü teşkil eder. Kuzey ve kuzeybatıya uzanan Leca Platosu ise çöldür.⁴⁶ Şeria Vadisi ile Lut Gölü'nün bulunduğu sahanın alçak olması nedeniyle Havran dağlarından inen sular, bazen şelaleler oluşturarak vadiye doğru inerler. Bu şelalelerin en büyüğü, Kudüs Dağı'nın eteğinden geçen Gederon Şelalesi'dir.⁴⁷

9. yüzyılda yaşamış olan İbn Hurdazbih *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinde Dimaşk'ın şehir ve bölgelerini sıralarken Havran'ı da saymaktadır. Burada Havran, bölgeden öte şehir olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, Havran bölgesinin içinde olduğu bilinmekte olan Cevlân ve Busrâ'nın da ayrı birer şehir olarak isimleri geçmektedir.⁴⁸ Sadece isim olarak gördüğümüz Havran hakkında tafsilatlı bir bilgi verilmemiştir.

12. yüzyıl seyyahlarından Tudelalı Benjamin'in, Havran'a bağlı olan Sarhad'dan (Salhad) geçtiğini görmekteyiz. Ancak burası hakkında herhangi bir malumat vermemiştir. Dimaşk'tan çıkan Tudelalı, bir günlük mesafeden sonra Gilead'a, oradan da yarım günlük

⁴³ Buzpınar, "Havran", s. 539-540, Darkot, "Havran", s. 378.

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı ve diğerleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, IX, s. 254, 261.

⁴⁵ Günaltay, s. 1-5.

⁴⁶ Buzpınar, "Havran", s. 540, Darkot, "Havran", s. 378.

⁴⁷ Günaltay, s. 8.

⁴⁸ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 71-72.

mesafede olan Sarhad'a (Eski Saleka) ulaşır. Buradan da yarım günlük bir yolculuktan sonra Ba'albek'e gider.⁴⁹ Yine aynı dönemin seyyahlarından Ratisbonlu Petechia ise Dımaşk'a gelmiştir. Ancak aradaki konaklardan bahsetmeden seyahatnamesine Taberiye'den devam eder.⁵⁰ Buradan hareketle Ratisbonlu'nun, her ne kadar belirtmese de Havran'dan ya da Havran'a mücavir bölgelerden geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

14. yüzyıl âlimlerinden Ebu'l-Fidâ'nın *Takvimü'l-Buldân* adlı coğrafya eserinde Havran hakkında müstakil olmasa da Havran'a bağlı birimler hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu yerlerden biri Busrâ'dır. Müellif ve İbn Said'e göre Havran'ın merkezi olarak addedilen Busrâ, müellifin hesabına göre 60° 8' doğu meridyeni ve 32° 16' kuzey paralelinde yer alır. Yine İbn Said'den naklen; Busrâ, Dımaşk'tan 4 konak uzaklıkta olup, yaklaşık 16 mil doğusunda ise Sarhad şehri bulunmaktadır. Müellifin El-Azizî'den naklettiği bilgilere göre ise; şehrin kalesi sağlam olup, Dımaşk Kalesi gibi inşa edilmiştir. Binaları siyah taşlardan olup, yine bu taşlarla binaların tavanları yapılmıştır. Bostanların olduğu Busrâ'da, Beni Fezâre ve Beni Mürre başta olmak üzere birçok kabilenin ikamet ettiği belirtilmektedir.⁵¹

Sarhad ise, küçük bir belde olmasının yanı sıra, yüksek bir kaleye ve hatırı sayılı bağa sahiptir. 60° 20' doğu meridyeni ve 32° 15' kuzey enleminde yer alır. Burası Havran sahasına dâhil olup, sarnıç ve göletlerde biriken yağmur suyu dışında herhangi bir su kaynağı bulunmamaktadır. İbn Said'den naklen; Beni Hilal Dağı'nın merkezidir. Doğusundan Irak'a giden Rasif yolu geçmektedir. Sarhad'dan Rasif yolu üzerinden doğuya doğru on gün yürünürse Bağdat'a varılacağı belirtilmektedir. Zür' (Zera')⁵² şehrine bir gün uzaklıktadır.⁵³

14. yüzyılda yaşamış bir diğer kişi ise ünlü seyyah İbn Battuta'dır. İbn Battuta, yazmış olduğu seyahatnamesinde, Havran'a bağlı olan yerlerden geçtiğini nakleder. Dımaşk'tan Medine'ye doğru yola çıktığında Havran'a bağlı olan Zuraa (Zera') ve Busrâ'da konaklar. Müellifin naklettiğine göre; Zuraa, Hûrân (Havran)'a bağlı küçük bir kasabadır. Çevirmenin

⁴⁹ Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, 2009, s. 62.

⁵⁰ Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, s. 162-163.

⁵¹ Ebu'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Buldân), çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 217.

⁵² Burası Havran sahasında yer alan ve Osmanlı tahrirlerinde geçen Medine-i Zera' Köyü'dür. Günümüzde ismi İzra' olarak geçmekte olup, Dera şehrine bağlıdır.

⁵³ Ebu'l-Fidâ, s. 221.

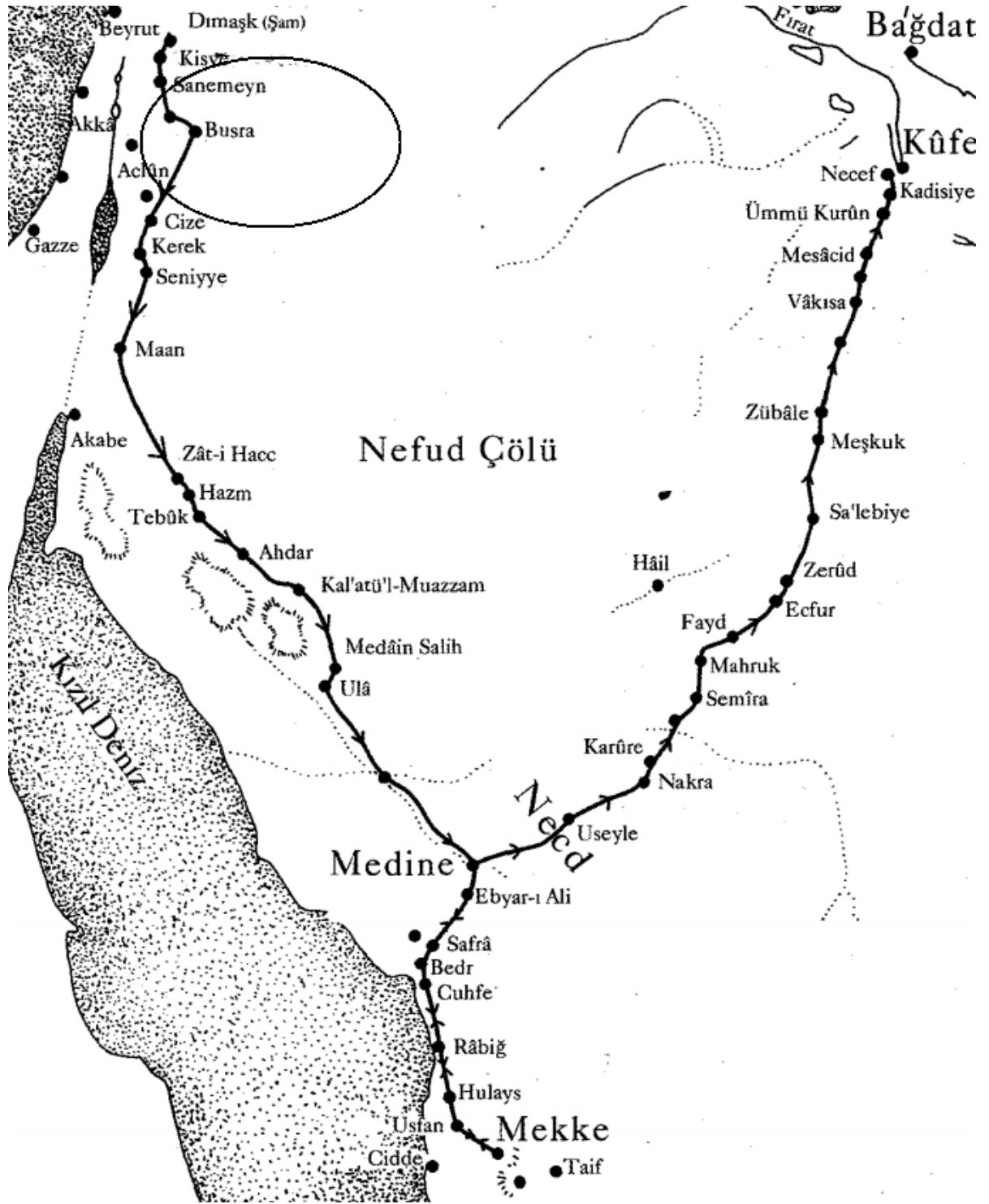
notlarında ise Zuraa'nın Ezra (İzra') olarak bilinen yer olduğu, burasının Lecât (Leca Platosu) adlı volkanik bölgenin güneyinde bulunduğu belirtilmiştir.⁵⁴

İbn Battuta, Zuraa'dan sonra Busrâ'ya gelmiştir. Busrâ'da dört gün konaklamışlar, Dimaşk'ta kalan kervanın yetişmesini beklemişlerdir. İbn Battuta, Hz. Muhammed'in nübüvvetten önce Hz. Hatice'nin ticaret kervanlarını yönettiği dönemde Busrâ'ya geldiğini nakleder. Burada Hz. Muhammed'in devesinin çöktüğü yere bir mescit (Mibrak Camii) inşa edilmiştir. Hacıların konak yerlerinden olan Busrâ'da, Havran halkı toplanır ve hac kervanlarının ihtiyaçlarının temin edilmesi sağlanırdı. Buradan hareket eden hacılar Birketü Zîze'ye, buradaki bir günlük konaklamanın ardından da Leccûn'a doğru yola çıkarlardı. Busrâ'da daima akan bir su olduğu, yine İbn Battuta'nın verdiği bilgiler arasındadır.⁵⁵

Aşağıda İbn Battuta'nın izlediği Şam-Hicaz güzergâhı ve Havran'ı tanımlayan bölgeyi gösteren haritaya yer verilmiştir.

⁵⁴ İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnamesi, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, I, s.166, 170.

⁵⁵ İbn Battuta, s. 166.



Şekil 1.1. İbn Battuta'nın şam-hicaz güzergâhını gösteren harita. Daire içerisinde gösterilen yer havran bölgesidir. (Kaynak: İbn Battuta, s. 167)

2. OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR HAVRAN

2.1. İslam Hâkimiyeti Öncesinde Havran

Eski çağlardan beri iskân sahası içerisinde yer alan Havran, Eski Ahit'te Rab Yehova tarafından İsrailoğullarına mülk olarak verilen ülkenin sınırları belirtilirken karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶ Havran'ın bilinen en eski sakinleri tahmini M.Ö. 2500'lü yıllarda buraya gelen İbranîlerdir.⁵⁷ Bu dönemde Havran Kenanlıların hakimiyeti altında olup daha sonra Mısır'ın (M.Ö. 15. yy. - M.Ö. 12. yy.'ın sonları) Şam ve havalisine hâkim olmasıyla burası Mısır'a bağlanmıştır. Bölgede küçük büyük prenslikler olup, bunlar Mısır'a bağlı olarak hüküm sürüyordu. Genel çerçeveye bakıldığında; Mısır'ın o dönemdeki rakibi konumunda olan Mitanniler, Kuzey Suriye'ye hâkim olup, ek olarak Megiddo'ya (Leccûn) kadar olan Kuzey Filistin topraklarını kontrol altında tutuyordu.⁵⁸

Mitanniler, Mısır hâkimiyetindeki prenslikleri kışkırtarak Suriye- Filistin bölgesinde genel bir isyan başlattı. Bunun üzerine Mısır'ın başında bulunan III. Tutmosis, M.Ö. 1483 dolaylarında Megiddo'ya hâkim olarak Galile ve Kadeş'e kadar ilerledi. Bekaa'dan Şeria Nehri'ne ve sahil bölgesinde Tir'e kadar fethedilen yerlere yerli prensler tayin edip, esir ve ganimetlerle başkent Teb'e döndü. M.Ö. 1483-1463 yılları arasında Suriye ve Filistin üzerine toplam 16 sefer düzenlenerek bölge Mısır'ın hâkimiyeti altına girmiştir.⁵⁹

Amarna devri adı verilen Firavun III. Amenofis ve oğlu IV. Amenofis'in (Akhenaton) hükümdarlık yıllarında Mısır, Suriye-Filistin bölgesindeki otoritesini gitgide kaybetmeye başlamıştı. Bu iktidar boşluğundan ötürü yerli prenslikler kendi aralarında çatışmaya başlamış, bölgede asayiş bozulmuş, prensler kendilerine destek olması için Mısır'ın düşmanlarıyla ittifak kurma yoluna girmişlerdi. Bu devirde Hattiler Anadolu'da güçlenip Mitannileri hayli güçsüzleştirmişti. Mısır'ın otoritesini kaybetmesi üzerine Suriye-Filistin prenslikleri de gözlerini Hattilere çevirmişlerdi. Bunun sonucu olarak Mitannilerin elindeki

⁵⁶ "Hauran", McClintock and Strong Biblical Cyclopedia, <https://www.biblicalcyclopedia.com/H/hauran.html>, (20.11.2018); "Egemen RAB şöyle diyor: "Ülkeyi mülk olarak İsrail'in on iki oymağına bölceğiniz sınırlar şöyle olacak: Yusuf'a iki pay düşecek. Ülkeyi on iki oymak arasında eşit olarak paylaşacaksınız. Ülkeyi atalarınıza vereceğime ant içtim. Bu ülke size mülk olarak verilecek. Ülkenin sınırı şöyle olacak: Kuzeyde Akdeniz'den, Hetlon yoluyla Levo-Hamat'a, Sedat'a, Berota'ya ve Şam'la Hama'nın toprakları arasında bulunan Sivrayim'e, Havran sınırında Haser-Hattikon'a kadar uzanacak. Sınır denizden Hasar-Enan'a, Şam'ın kuzey sınırı boyunca uzanacak, Hama sınırı kuzeyde olacak. Kuzey sınırı bu olacak. Doğuda sınır Havran'la Şam arasında Gilat'ı İsrail'den ayıran Şeria Irmağı boyunca Lut Gölü'ne ve Tamar'a dek uzanacak. Doğu sınırı bu olacak. Güneyde sınır Tamar'dan Meriva-Kadeş sularına, Mısır Vadisi boyunca Akdeniz'e dek uzanacak. Güney sınırı bu olacak. Batıda Levo-Hamat'ın karşısındaki noktaya dek Akdeniz sınır oluşturacak. Batı sınırı bu olacak." İncil, Eski Ahit, Hezekiel, 47:13-20, <https://incil.info/kitap/Hezekiel/47>, (20.11.2018).

⁵⁷ Şit Tufan Buzpınar, "Havran", DİA, İstanbul, 1997, XVI, s. 540.

⁵⁸ M. Şemseddin Günaltay, Yakın Şark III: Suriye ve Filistin, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 77-79

⁵⁹ Günaltay, s. 78-82; Taşkın, Safed, s.3.

toprakları ele geçirerek söz sahibi olan Hattiler, Kuzey Suriye'nin bir kısmını zapt etti. Suriye ve Kuzey Filistin'deki yerel prenslikler, Hatti tehdidine karşı Mısır'dan bekledikleri desteği alamayınca, Hatti egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar. Böylece Kadeş'e kadar olan yerler Hattilerin kontrolüne geçmiş oldu. Bu tarihlerde Güney Suriye bölgesi, tarih sahnesine çıkan Habirular ile Filistin bölgesindeki Kenanlıların mücadele alanı haline gelmişti.⁶⁰ Havran'ın da bu mücadele sahası içerisinde olduğu kuvvetle muhtemeldir. Firavun I. Seti'ye ve M.Ö. 1300'lü yıllara ait olduğu bilinen ve Şam-Havran yolu üzerinde bulunan parçalanmış bir stelde; I. Seti'nin Mısır tanrıları Amon ve Mut'a bir günlük takdim ettiği görülmektedir.⁶¹

IV. Amenofis'in ölümünden sonra Mısır, toparlanma sürecine girmiş ve güçlenerek Suriye ve Filistin'in kuzeyinde söz sahibi olan Hattilerle mücadeleye başlamıştır. Bu mücadele, tarihte bilinen en eski milletlerarası antlaşma olan Kadeş Antlaşması'na kadar sürmüştür. Antlaşma Kral III. Hattuşil ile Firavun II. Ramses arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma ile iki devletin hâkimiyet bölgesi belirlenerek, tarafların herhangi birinin başına gelecek bir tehditte birlikte hareket etme kararı alınmıştır. Suriye Hattilere, Filistin Mısır'a bırakılmıştır.⁶²

Firavun III. Ramses (M.Ö. 1198-1166), Hattileri yenerek Mısır sınırlarına dayanan kuzey ve deniz kavimlerini M.Ö. 1192'de durdurmayı ve geri püskürtmeyi başarmış, Mısır ordusu Kenan'a girerek Suriye'nin iç kesimlerine kadar ilerlemiştir. Daha sonra Suriye'ye bir sefer daha düzenleyerek, Kadeş havalisine kadar ilerlemiş ve Reisan'da (Bet-Sean) kendi adına bir anıt dikirmiştir. IV. Ramses'ten XI. Ramses'e kadar geçen süre içinde (M.Ö. 1166-1085) tahta çıkan sekiz firavun, herhangi bir varlık gösterememiş, bu durum Suriye-Filistin bölgesindeki merkezi otoritenin zayıflamasına yol açmıştır. Bunun sonucunda, bölgede hüküm süren yerli prenslikler bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bu dönemde Suriye'nin sahil kesiminde Fenikeliler, iç kesimlerinde ise Arâmîler birer devlet kurmuştur. Filistin bölgesine bakıldığında, sahilde Ege'den göç eden Filistîler ve iç kesimlerde İbranîler güç kazanmışlardır. Bu devirde, Havran'ın İbranîler ile Aramî prensliklerinden Şam (Dımaşk ya da Ki-Maşk) arasındaki iktidar mücadelesine sahne olduğu bilinmektedir.⁶³

Hız. Musa liderliğinde Mısır'dan ayrılan İbranîler (İsrailoğulları), ilk olarak Sina Yarımadası'ndaki Tih Sahrası'na yerleşmişlerdi. Ancak bu bölgenin kurak ve yaşam

⁶⁰ Günaltay, s. 94-100.

⁶¹ Günaltay, s. 123.

⁶² Taşkın, Safed, s.3; Günaltay, s. 102-112.

⁶³ Günaltay, s. 115-120.

koşulları açısından elverişsiz olması nedeniyle, daha yaşanabilir bir coğrafya olan Filistin'e doğru hareket etmişlerdi.⁶⁴ Mısır'dan çıkış sırasında, Sina Yarımadası'nın güneyindeki Turi Sina'nın batısında yer aldığı tahmin edilen Refidim'de Amalıkların⁶⁵ saldırısına uğramışlardı. Hz. Musa, Amalikalara karşı Yeşu'yu (Yûşa' b. Nûn) görevlendirmiş, güneş batıncaya kadar süren savaşta Amalıklar mağlup olmuşlardı. Bu savaştan sonra İsrailoğulları, Rab Yehova'nın kendilerine vaat ettiği Filistin-Ürdün bölgesine gelinceye kadar sürekli olarak Amalıkların tacizlerine uğramışlardı. İslam tarihçileri, Yûşa' b. Nûn'un Hz. Musa'nın ardından İsrailoğulları'nın başına geçtikten sonra Arz-ı Mev'ud'u fethedip halkını bu bölgede iskân ettirmek için bölgedeki yerli halkı oluşturan Amalıklar ile mücadeleye girdiğini kabul ederler.⁶⁶

On iki küçük klandan oluşan bu topluluk, Filistin'in Lut, Taberiye ve Merom gölleri havalisinde bulunan kabilelere saldırıya başlamıştı. Birbirlerinden ayrı yaşayan bu klanlardan bazıları, düşmanlarının güçlü olması durumunda birleşebiliyordu. Yalnız kılıç, mızrak gibi silahlarla ve yaya olarak savaşan İbranîler, devlet kurana kadar Maverai-Ürdün yaylaları ile Galile'nin dağlık bölgesinde hüküm sürebilmişlerdi.⁶⁷ Bu dönemde Aşağı Lotanu'daki Filistîler, İbranîlere baskı kuruyorlardı. Bu baskı sürerken İbranîler hem komşularıyla hem de kendi aralarında bir mücadele vermekteydiler. Böylece Filistîler, İbranîleri sıkı bir şekilde idare altına alarak İbranî şehirlerinin her birine *Nessib* yani muhafız tayin etti. Filistîlerin gitgide artan baskısı nedeniyle artık varlıklarının tehlikeye girdiğinin farkına varan İbranîler, birleşmeye karar verdiler. Samuel ve Saul'un liderliğinde İbranî (İsrail) Monarşisi kurulmuş oldu.⁶⁸ Ancak bu durum uzun sürmedi ve İbranî ülkesinde karşılıklılar meydana gelmeye başladı. Yaşanan bu karışıklıklar neticesinde Hz. Davud isyan bayrağını açtı ve İbranîler ikiye bölündü. İkiye bölünen İbranîlerin, yedi yıl boyunca birbirlerine karşı sürdürdükleri mücadele sonucunda Hz. Davud galip geldi ve İbranî birliğini tekrar tesis etmeye muvaffak oldu.⁶⁹

Hz. Davud'un ardından tahta geçen Hz. Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında barışçıl ve tedbiri elden bırakmayan bir politika izlenmiştir. Sur (Tir) Kralı Hiram ile ilişkisini kuvvetlendirmiş, Filistîlere karşı Mısır'la ittifak kurmuştur. Ticaret ağları kurmuş,

⁶⁴ T.H., "Yahudiler", İA, MEB, İstanbul, 1986, XIII, s. 340, Taşkın, Safed, s.4.

⁶⁵ Tevrat'ta "öz Arap" topluluklarından kabul edilen Amalıklar hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Sargon Erdem "Amâlîka", DİA, İstanbul, 1989, II, s. 556-558.

⁶⁶ Erdem "Amâlîka", s. 557, Ömer Faruk Harman, "Yûşa", DİA, İstanbul, 2003, XLIV, s. 43.

⁶⁷ Günaltay, s. 309-310.

⁶⁸ Günaltay, s. 312-313.

⁶⁹ Taşkın, Safed, s.4, Günaltay, s. 315-317.

imar hareketleriyle ülkesini bayındır hale getirmiş ve başka toplumlar nezdinde tanınan bir sima haline gelmiştir.⁷⁰

Hız. Süleyman'ın son yıllarına gelindiğinde, kuzey kabilelerinin Efraimli Jebroam adlı bir kişinin önderliğinde ayaklandığı görölmektedir. Hız. Süleyman'ın yerine geçen oğlu Roboam zamanında on iki kabilenin temsilcileri ve Roboam Sichem'de (Nablus) bir toplantı düzenlediler. Ancak Roboam'ın sert tavrı neticesinde toplantı dağıtıldı ve Roboam Sichem'den kaçtı. Kendilerine lider olarak Jebroam'ı seçen on kuzey kabilesi; başkenti Sichem daha sonra sırasıyla Tirzah ve Samiriye olan İsrail Krallığı'nı kurdu. Diğer iki kabile olan Yahuda ve Benjamin kabileleri ise Roboam'ın liderliğinde başkent Kudüs olmak üzere Yahuda Krallığı'nı teşkil ettiler.⁷¹

İsrailoğullarının kurduğu bu iki krallık, nadiren birbirleriyle sulh içinde kaldılar. Bazen birbirlerine rakip oldular, bazen de düşman kesildiler. Güç dengesi İsrail ve Yahuda arasında sürekli değişkenlik gösterdi. İkiye ayrılan İsrailoğullarının üzerindeki baskı daha da arttı. İsrail Krallığı kuzey prenslikleriyle uğraşmaktaydı. Özellikle Suriye Aramîleri çok zorlamaktaydı. İki yüz yıl hüküm süren İsrail Krallığı'nda on dokuz kez taht değişikliği oldu. İki devlette de sık görölen iç isyanlar ve entrikalar, bu devletlerin içsel olarak çöküşünü hazırladı. Bunu fırsat olarak gören Firavun I. Şeşonk, Filistin'e saldırarak Kudüs'ü hakimiyeti altına aldı. Kuzey kısımlarına da hareket düzenleyerek Galile'ye kadar ilerledi ve birçok yeri yağmaladı.⁷² Fakat bölgede tesis edilen Mısır hâkimiyeti pek kalıcı olmadı. İsrail Kralı Pekakh Yahuda Krallığı üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için, Suriye hâkimi Razin ile ittifak kurarak, Yahuda Krallığı'na doğru saldırıya geçti. Yahuda Kralı Akhaz ise Asur Kralı III. Tiglatpalasar'dan (M.Ö. 745-727) yardım talep etmiş; bu amaçla Kudüs'ü kurtarabilmek için Süleyman Mabedi'nde bulunan altınları Asur Kralı'na göndermiştir. Bunun üzerine Asur orduları M.Ö. 742'de Kuzey Suriye'ye girdi. M.Ö. 738 yılında ise müttefik orduyu bozguna uğrattı. Nihayetinde, M.Ö. 732 yılında Şam Krallığı Asurlular tarafından ele geçirilip yağmalandı ve M.Ö. 610 yılına kadar Asur hâkimiyeti altında kaldı. Asur ve Kenanlıların bölgedeki baskı ve yağmaları karşısında, Yahuda, İsrail, Şam ve Fenike prenslikleri gerek tek başlarına gerekse ittifak halinde çeşitli isyanlar

⁷⁰ Taşkın, Safed, s.4-5.

⁷¹ Günlaltay, s. 331, Taşkın, Safed, s.5, Philip K. Hitti, History Of Syria: Including Lebanon and Palestine, London, 1951, s. 191.

⁷² Hitti, s. 191, Günlaltay, s. 333, Taşkın, Safed, s. 5.

gerçekleştirmiş olsalar da Asurluların hâkimiyet dönemi, önceki dönemlerle kıyaslandığında görece daha sakin geçmiştir.⁷³

Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından bölgede Babil hâkimiyeti kurulmuştur. Babilliler, tarihleri boyunca en meşhur kralları olan Nabukadnezar (Buhtunnasr) döneminde bölgede hüküm süren Mısır'a karşı üstünlük sağlayarak kendi egemenliklerini tesis etmişlerdir. M.Ö. 605 yılında Nabukadnezar, Kargamış'ta Firavun II. Nechao'yu mağlup etmiş ve onu Mısır sınırına kadar takip etmiştir. Bu süreçte Suriye, Filistin ve Yahuda prenslikleri Babil egemenliği altına girmiştir. Havran'ın da bu tarihlerde Babil idaresine geçtiği tahmin edilmektedir. Nabukadnezar, M.Ö. 603-602 yıllarında Suriye bölgesine düzenlediği küçük çaplı seferlerle hâkimiyetini pekiştirmeye çalışmış; ancak bölgede bulunan göçebe kabilelerin Mısır'ı desteklemesi üzerine, M.Ö. 599 yılında Suriye üzerine tekrar sefer düzenleyerek Arap topraklarını yağmalamış ve bölgedeki egemenliğini sağlamlaştırmıştır.⁷⁴

Babillerden sonra, Babil ülkesi ve Ninova'nın hâkimiyetini Pers İmparatorluğu (Ahemenişler) ele almıştır. Kuraş devrinde Persler, M.Ö. 539 yılında Şam ve Havran bölgesini ele geçirdi. Pers hâkimiyetindeki Havran, daha güvenli ve refah içinde bir yer olmuştur.⁷⁵

Büyük İskender, M.Ö. 333 yılında doğu seferinin bir parçası olan Issus Savaşı ile Perslerin hâkimiyetine son vermiş ve geniş bir imparatorluk kurmaya muvaffak olmuştur. M.Ö. 332 yılında gelindiğinde ise Suriye ile birlikte Havran da Makedonya İmparatorluğu'na katılmıştır. Ancak İskender'in ölümünden sonra (M.Ö. 323) siyasî birlik bozulmuş, *Diyadok* adı verilen generaller birbirleri ile mücadele içine girmişlerdi. Havran ilk dönemlerde, *diyadok*lardan I. Plotemaios'un kurduğu Helenistik dönem Mısırını oluşturan Ploteme Krallığı'nın hâkimiyeti altına girdi.⁷⁶ Bu devirde Havran'ın, Ploteme Krallığı'nın Selevkos Krallığı'ndan gelecek saldırılara karşı bir tampon bölge olarak kullanıldığı görülmektedir.⁷⁷ Bölge genel hatlarıyla; gelişmemiş, nüfusu seyrek, göçebe ve yarı göçebe olan Itureanlar ve Nabatîler gibi gruplardan müteşekkildi.⁷⁸ M.Ö. 200 yılına gelindiğinde ise, Hermon Dağı yakınlarındaki Banyas mevkiinde yapılan Panyum Savaşı

⁷³ Günaltay, s. 154-155, 186, Buzpınar, "Havran", s. 540, Dominique Sourdél, "Hawran", EI², III, s. 292, Taşkın, Safed, s. 5.

⁷⁴ Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", DİA, İstanbul, 1992, XVI, s. 381.

⁷⁵ Günaltay, s. 190, Sourdél, "Hawran", s. 292.

⁷⁶ Günaltay, s. 369, Taşkın, Safed, s. 6.

⁷⁷ Dan Urman, Rafid on the Golan: A Profile of a Late Roman and Byzantine Village. (ed. Moshe Hartal and etc.), British Archaeological Reports International Series: 1555, Archaeopress, Oxford, 2006, s. 269.

⁷⁸ Urman, s. 269.

sonucunda Ploteme Krallığı yenilmiş ve Havran, Selevkos Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir.⁷⁹

Selevkoslar devrinde Suriye; dördü kuzeyde ve dördü güneyde olmak üzere toplam sekiz satraplık halindeydi. Kuzey satraplıkları (Seleucis); Antioch, Seleucia, Apamea ve Laodicea'dan oluşuyordu. Güney satraplıkları (Coele-Syria) ise; Şam-Lübnan-Fenike, Galile ve Samaria, Ürdün ve Idumaea, son olarak Judea idi.⁸⁰ Havran Coele-Syria yani güney satraplıklarından Ürdün ve Idumaea Satraplığı'nın hâkimiyeti altındaydı.

Yahudiler, Selevkos yönetimine karşı haham Mathathias önderliğinde M.Ö. 167 yılında genel bir isyan başlattılar. Hahamın ölümünden sonra oğlu Judas Mahkabe isyanın başına geçerek bu isyanı devam ettirdi. İsyan M.Ö. 162 yılına kadar sürdü. Netice olarak Selevkoslar Filistin bölgesinden çıkarıldılar. Başlangıçta dini bir karakter taşıyan isyan, sonrasında Yahudi devletini yeniden kurma amacına dönüştü. Judas'ın küçük kardeşi Jonathan Selevkoslarla mücadele halindeyken, en küçük kardeşi Simon ise Asmoni hanedanını tesis etti ve Selevkos hükümdarı II. Demetrius Nicator tarafından Simon'un bağımsızlığı onaylandı.⁸¹ Simon, Yafa'yı bir Yahudi limanı haline getirdi ve Akka'ya hâkim oldu. Simon'un ardından idareyi ele alan oğlu Jean Hırkan zamanında, devletin sınırları Hz. Davud zamanındaki haline kadar genişledi. Jean Hırkan'dan sonra başa geçen oğlu Aristobul, fetihlere devam ederek Galile'yi aldı.⁸² Aristobul, Josephus tarafından taç giymiş ilk hakiki kral (put a diadem on this head) olarak tanımlanmıştır. Alexander Jannaeus (Yanay) döneminde Yahudiler Galile'yi geçtiklerinde karşılarına bir Selevkos ordusu değil, Nabatî ordusu çıktı. Havran bölgesinin bu devirde Nabatîlerin kontrolünde, ancak Selevkoslara yarı-özerk bir şekilde bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Janneaus, Nabatîleri yenerek onların Golan bölgesine geçmesini engelledi, ancak ileride Batanea ve Havran'ın Selevkoslardan Nabatîlere kesin olarak geçiş süreci devam etti. Bu devirde bölgede Itureanlar, Yahudiler ve Nabatîler arasında bir iktidar mücadelesi vardı. Yahudilerin Simon

⁷⁹ Jérôme Rohmer, "Late Hellenistic Settlements in Hawrân (Southern Syria): Survival of Proto-historic Urbanism and Village Architecture in a Hellenized Context", *Bollettino Di Archeologia On Line*, https://www.academia.edu/14360699/Rohmer_J._2011_Late_Hellenistic_Settlements_in_Hawrân_Southern_Syria._Survival_of_Protohistoric_Urbanism_and_Village_Architecture_in_a_Hellenized_Context, (07.06.2019), s. 1; Taşkın, Safed, s. 6.

⁸⁰ Hitti, s. 267.

⁸¹ Hitti, s. 245, Günlaltay, s. 376, Taşkın, Safed, s. 7.

⁸² Günlaltay, s. 376-377.

ile kurulan hanedanlığı, Romalıların bölgeye gelişine kadar yaklaşık seksen yıl hüküm sürdü.⁸³

Nabatîler; Arapların yazısını aldığı, dil ve dinlerinden etkilendiği en yakın akrabaları olarak görülmektedir. Yazılı belgelerde *Nabat*, *Nabât*, *Nebît*, *Nubâtî*, *Nabatî* ve *Enbât* şekillerinde geçmektedir. Kelime kökeninin, Tevrat'ta Hz. İsmail'in büyük oğlu *Nabayot* isminden geldiği veya yaşadıkları bölgeden ötürü “fıskırmak, parlamak” anlamındaki Akkadca *nabātu* mastarından türediği ileri sürülmektedir.⁸⁴

M.Ö. 88 yılından itibaren Havran'ın hâkimi Nabatîler olmuştur.⁸⁵ M.Ö. 2. yüzyılın sonlarında Selevkoslar bölgede etkinliklerini kaybetmeye başlayınca, Nabatîlerin resmen bir hâkimiyeti söz konusu olmasa da Havran'ın Busrâ ve Süveyda gibi merkezleri de içine alan bir kısım şehirlerini ele geçirdiği bilinmektedir. M.Ö. 87 yılında Nabatîlerin üzerine Selevkos Kralı XII. Antiochus ordusuyla sefere çıktı. Bu devirde Nabatîlerin başında III. Arethas bulunuyordu. Yapılan savaşta Selevkos ordusu yenildi. Nabatîler Şam bölgesine hâkim oldu ve kuzeydeki Ermenilerin M.Ö. 72 yılındaki harekâtına kadar bölgeyi ellerinde tuttular. Ancak Josephus, tarihinde her ne kadar es geçmiş olsa da M.Ö. 83-80 yılları arasında Nabatîlerin Şam ve Ürdün topraklarının çoğunu kaybettiği tahmin edilmektedir.⁸⁶

Nabatîler, Cebelihavran'ın batı yamacında bulunan şehirlerde, yine Cebelihavran'ın güneyindeki tarım ovalarını ihtiva eden şehir ve köylerde, son olarak da Leca Platosu'nun bazı kesimlerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Diğer bir bereketli yer olan Nukra (Batanea-Bashan, Beseniye) bölgesinde varlıklarına rastlanılmamıştır. Bunun nedeni de o bölgedeki diğer güçlerin (Yahudiler, Romalılar, Itureanlar) mücadelesi ve baskıları olarak görülmektedir. Nabatîler daha çok, verimli ama ıssız olan bölgelerde yaşam sürmeyi tercih etmişlerdir. Yapılan araştırmalar neticesinde Nabatîlerin bu bölgede üzüm ve şarap üretimi yaptıkları ve bunların ticaretini yürüttüğü anlaşılmaktadır.⁸⁷

M.Ö. 62 yılında Nabatî Kralı III. Aretas, Roma tarafından tanındı. Bu devirde Nabatîlerin Roma'nın vassalı olarak hareket ettiği görülmektedir.⁸⁸ M.Ö. 36-34 yılları

⁸³ Hitti, s. 245-246; F. E. Peters, “The Nabateans in the Hawran”, Journal of the American Oriental Society, Vol. 97, No. 3, 1977, s. 265.

⁸⁴ Nabatîler ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. E. Honigmann, “Nabatiler”, İA, MEB, İstanbul, 1964, IX, s. 1-3; Ahmet Ağırakça, “Nabatîler”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 257-258.

⁸⁵ Honigmann, “Nabatiler”, s. 1.

⁸⁶ Peters, “The Nabateans in the Hawran”, s. 266.

⁸⁷ Peters, “The Nabateans in the Hawran”, s. 267.

⁸⁸ Flavius Josephus, The Jewish War, translated by G. A. Williamson, 1959, London, 1981, 1:61, s. 48, Encyclopædia Britannica, “Nabataean”, Encyclopædia Britannica, 2007, <https://www.britannica.com/topic/Nabataean-people>, (06.06.2019).

arasında Roma komutanlarından Antonius, Helenistik Mısır'ın Kraliçesi Kleopatra'ya Cebelihavran'ın üzüm bağlarının ve Havran sahası içerisinde yer alan Leca Platosu'nun gelirini hediye etmiştir.⁸⁹

Roma'ya bağlı Yahudiye bölgesinin kralı olan I. Herod, M.Ö. 23 yılında Havran'ın Sarhad, Busrâ ve Dera hattının kuzey kesimini yönetimi altına almıştır. Güney kısmı ise Nabatîlerin yönetiminde kalmıştır. I. Herod'un M.Ö. 4 yılında ölümünün ardından Yahudiye toprakları Herod'un oğulları arasında paylaştırılmış, oğlu Tetrarş Philip'e (M.Ö. 4 - M.S. 34) Auranitis (Havran), Gaulanitis (Golan), Trachonitis (Leca Platosu) ve Batanea (Bashan) bölgeleri bırakılmıştı.⁹⁰

Philip'in ardından bölge yönetimine yeğeni I. Agrippa geçti. İlk defa Agrippa döneminde bölgede Roma sikkelerine rastlanmaktadır. Buna ek olarak, yapılan araştırmalar, Auranitis'in güney kesiminde yer alan tarım alanlarına yönelik sulama sistemlerinin kökeninin, Nabatîlerin geç dönemine kadar uzandığını ortaya koymaktadır. Son Yahudi Tetrarşı olan II. Agrippa'nın ölümüyle birlikte Auranitis ve Trachonitis M.S. 92-93 yıllarında Roma tarafından tamamen ele geçirildi. Auranitis'in güneyindeki Nabatî varlığı ise bu gelişmeler sonucunda kendiliğinden çözüldü ve bölge tamamen Roma İmparatorluğu'nun yönetimine dâhil oldu.⁹¹

244 yılında Roma tahtına Marcus Julius Philippus geçti. Auranitis'te yer alan Shahba'da (Şehbe) doğan Philippus, ailesinin kökenlerine nispeten *Arap Philip* olarak adlandırılmıştır. Arap Philip zamanında Shahba bir imparatorluk şehri oldu ve Auranitis bu dönemde zenginleşti.⁹² Arap Philip'in 249 yılında ölümüyle birlikte Auranitis, 3. yüzyılın sonlarına doğru giderek önemini yitirmiştir. Auranitis, Batanea ve Trachonitis, 3. yüzyılın başlarında Arabistan'a eklendi, böylece Havran, tek bir eyaletin yetkisi altına girmiş oldu.⁹³

Havran'ın Roma tarafından ilhakından sonra bölgenin kırsal kesiminde kayda değer bir özerklik uygulandı. Her köyün ortak alanları, binaları, hukuk konseyi ve hazinesi vardı. Şehirleşmeye hız verildi ve 1. yüzyılın sonlarından itibaren 5. yüzyıla kadar Kanavat (Canatha), Süveyda (Dionysias), Şehbe (Philippopolis), Şakka (Maxmimianopolis), Masmiyah (Phaina) ve Nevâ (Naveh) gibi kentler teşkil edildi. Buraların sakinleri genelde

⁸⁹ Peters, "The Nabateans in the Hawran", s. 268-269.

⁹⁰ Peters, "The Nabateans in the Hawran", s. 270, Flavius Josephus, *The Antiquities of The Jews*, 17/8, http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0037-0103,_Flavius_Josephus,_The_Antiquities_Of_The_Jews,_EN.pdf, (06.06.2019).

⁹¹ Peters, "The Nabateans in the Hawran", s. 271-275.

⁹² Urman, s. 279.

⁹³ Sourdel, "Hawran", s. 292, Urman, s. 281.

geniş konutlarında geniş ailelerini barındıran zengin toprak sahipleri idi. Bununla birlikte, Havran'daki köylerine döndükten sonra tapınaklara, türbe-mezarlara, evlere, topraklara, kamu binalarına yatırım yapan ve yerel ofislerde üst düzey görev yapan Roma ordusu gazileri de bu sakinler arasındaydı. Auranitis ve Batanea ağırlıklı olarak tahıl ve şarap üretimi yapmakta olup, her iki yer de imparatorluk için önemli tarım merkezleriydi.⁹⁴

Roma Dönemi'nde, çoğunlukla Aramîler ve Yahudilerin yerleştiği kasaba ve büyük köylerin gelişimiyle birlikte bölgenin karakteristik yapısı şekillenmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Nabatîler ile Safaitik unsurlar gibi Arap topluluklarının artan göçleri sonucunda bölgenin etnik ve kültürel çehresi daha da belirginleşmiştir.⁹⁵ Bu gruplar semitik dilleri kullanmaya devam ederek Aramîce ve konuşma dili düzeyinde erken Arapça dilini konuşmuşlar, Helenizasyon süreci iyi ilerlemesine karşın Yunanlılar 4. yüzyılda bu dilleri resmî düzeyde kabul etmiştir.⁹⁶ Özellikle zengin kesim ve gaziler, tiyatrolara ve hamamlara gitmek gibi Helenistik adetler edinmiş olsa da, nüfusun büyük kesimi Arap ve Aramî geleneklerine bağlı yaşadı ve yerel tanrılarına ibadet etmeye devam etti.⁹⁷

Bazen Güney Arabistan'dan gelen yeni grupların da dâhil olmasıyla, Arap unsurların Havran'a yapmış olduğu bu göç, Bizans dönemine kadar devam etti. 4. ve 5. yüzyıllarda bu göçebe grupların Sina ve Fırat Vadisi'ni aşması, ayrıca doğrudan imparatorluk yönetiminin zayıflamaya başlaması üzerine Bizanslılar, iç düzeni ve Havran'ı korumak için bazı güçlü Arap kabileleri ile ittifak yoluna girdiler. Bu kabileler, 4. yüzyıldan itibaren Lahmîler, 5. yüzyılın büyük bir kesiminde de Salihîler olmuşlardır. Bu kabileler ödemelerini altın ve hububat ile tahsil ederek bölgedeki nüfus yapısını korudular. Havran, bu dönemde derin bir Araplaşma içine girmekle birlikte bölgede Hristiyanlık yayılmaya başladı.⁹⁸

Bizans'a bağlı olan Salihîlerin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra bu görevi Gassânîler⁹⁹ üstlenmiştir.¹⁰⁰ Gassânîler, 200-636 yılları arasında Suriye'de Bizans'ın vassalı olarak hüküm sürmüş, Hristiyan bir Arap devletidir. Sa'lebe b. 'Amr hükümdarlığında Havran dolaylarında önemli mimari faaliyetlerin yürütüldüğü bilinmektedir.¹⁰¹ 502 yılında

⁹⁴ Urman, s. 284.

⁹⁵ Sourdel, "Hawran", s. 292.

⁹⁶ Urman, s. 284, Henry Innes MacAdam, *Geography, Urbanisation and Settlement Patterns in the Roman Near East*, Ashgate Publishing, London, 2002, s. 645.

⁹⁷ Urman, s. 284.

⁹⁸ Sourdel, "Hawran", s. 292, Urman, s. 287.

⁹⁹ Gassânîler ile ilgili tafsillatlı bilgi için bkz. Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, s. 397-398.

¹⁰⁰ Sourdel, "Hawran", s. 292.

¹⁰¹ Ağırakça, "Gassânîler", s. 397.

Bizans'ın resmî olarak askerî müttefiki olan Gassânîler, Bizans'ın Sasanîler ve Lahmî vassalları ile mücadelelerinde birlikleriyle Bizans'a destek verdiler.¹⁰² II. Haris b. Cebele (529-569) devrinde Gassânîler, en ihtişamlı dönemini yaşadı. 529 (ya da 531) yılında kendisine imparatorluk tarafından “tüm Arapların büyük emiri-reisi” anlamındaki *phylarch of all Arabs* unvanı verilerek Petra Genel Valisi oldu.¹⁰³

II. Haris b. Cebele'den sonra başa oğlu III. Münzir geçti. Fakat Münzir'in monofizit Hristiyanlığa destek vermeye devam etmesi, muhtemelen Bizans imparatorunun da Kalkedon kilisesinin etkisinde kalması, Münzir ile imparatorun arasının açılmasına neden oldu. Bizans ile ilişkiler üç yıl boyunca kesintiye uğradı. Fakat Sasanîlerin vassalı Hirelilerin Suriye'ye uyguladıkları saldırılar Bizans'ın güney sınırını tehdit etmekteydi. Bunun üzerine Bizans, Gassânîler ile Rusâfe'de görüşerek ilişkilerin tekrar eskisi gibi olması hususunda anlaşma sağladı.¹⁰⁴

III. Münzir, 580 yılında Konstantiniyye'ye ziyarete gitti. Kendisi dönemin Bizans İmparatoru I. Konstantinos Tiberios tarafından büyük bir törenle karşılanarak kendisine taç giydirildi. Bu ziyaretin ardından sonra Münzir, Bizanslılar tarafından “Arapların kralı” olarak anılmaya başlandı. Ancak Gassânîler ne Hristiyanlığa samimi bağlılıkları ne de Bizans'a sağladıkları desteğe rağmen yaranamadılar. 582 yılında imparatorluktan gelen bir emir üzerine Suriye kumandanlarından Magnus, Havran Kilisesi'nde yapılan bir ayin sırasında Münzir'i bir esir gibi tutuklayarak Bizans'a gönderdi.¹⁰⁵

III. Münzir tutuklanınca yerine oğlu IV. Nu'man geçti. Nu'man kardeşlerinin de yardımıyla Havran'da isyan başlattı ve Busrâ'yı kuşattı. Anadolu'nun bazı yerlerine kadar tahribatın sıçraması üzerine Nu'man'ın da tutuklanması için Magnus görevlendirildi. Magnus 582 yılında Nu'man'ı yakalayarak Konstantiniyye'ye götürdü. Bizans bölgedeki Gassânî ve diğer Arap topluluklarının her birinin kendi reisini seçmesini sağlayarak her birini ayrı birer siyasi teşekkül haline getirdi. Bu bölgeyi savunmasız hale getirdiği gibi, bazı kabilelerin Bizans'a saldırıya devam etmesi bölgeyi işgale hazır hale getirdi. Çünkü Gassânîler, Bizans'ın güney sınırını emniyete alan güçlü bir tampon devlet konumundaydı. 613-614 yıllarında Sasanî Kisrâsı Hüsrev Perviz, Suriye üzerine yürüdü. Dera-Busrâ

¹⁰² Urman, s. 287.

¹⁰³ Ağırakça, “Gassânîler”, s. 397, Urman, s. 287.

¹⁰⁴ Ağırakça, “Gassânîler”, s. 397.

¹⁰⁵ Ağırakça, “Gassânîler”, s. 397-398, Urman, s. 288.

arasında yapılan savaşta Bizans yenilgiye uğradı. Sonuç olarak; Şam ve Kudüs Sasanîlerin eline geçmiş ve bölgedeki Gassânî hâkimiyeti son bulmuştu.¹⁰⁶

Bizans Dönemi'nde Havran, hem hızlı bir şekilde Araplaşma sürecine girmesi hem de Hristiyanlığın yayılması bakımından döneme damgasını vuran önemli bir bölge olmuştur. Bölgedeki Gassânî toplulukları yarı-göçebe olup, Havran ve havalisinde kalıcı iskân yerleri edinmişlerdir. Bu toplulukların başı El-Cabiye'dir. Aynı zamanda Akraba, Callik, Haris el-Cevlân gibi güçlü reisler mevcuttu.¹⁰⁷ Bu kabileler, Havran'ın tarımsal üretimi güvence altına almak ve göçebe yağmacıları bölgeden kovmak için Bizans tarafından görevlendirilmişlerdir. Gassânîler döneminde Havran bölgesi gelişim göstermiş; bu süreçte kabile kiliseleri, manastırlar ve kabile reisleri için inşa edilen büyük malikâneler gibi çok sayıda dinî ve sivil yapı ya inşa edilmiş ya da mevcut yapılar korunarak işlevsellikleri sürdürülmüştür. Havran'ın bazı yerlerinde Hristiyanlık izleri 2. ve 3. yüzyıllara kadar dayanmasına karşın, 5. yüzyıl Havranının hemen hemen her köyünde, Araplar tarafından itibar görmüş bir azize adanan kiliseler mevcuttu. Gassânîler, Bizans İmparatorluğu'nun resmî mezhebi olan Kalkedon Kilisesi tarafından "kâfir" olarak değerlendirilen Monofizit Hristiyanlık anlayışının önemli temsilcileri arasında yer almışlardır.¹⁰⁸

2.2. İslâm Ordularının Havran'ı Fethi

Hiz. Muhammed, Hudeybiye Antlaşması'nın ardından, hicretin yedinci ve sekizinci yılları arasında çevre bölgelerde hüküm süren devlet başkanlarına, bazı emirliklere ve nüfuz sahibi kabile reislerine İslâm'a davet amacıyla elçiler aracılığıyla mektuplar göndermiştir. Başta, o dönemin güçlü devletleri olan Bizans, Sâsânî ve Habeş hükümdarları olmak üzere muhtelif bölgelerin yöneticilerine ve kabile başkanlarına gönderilen bu mektuplardan birisi de Gassânîler'in Busrâ hâkimine gönderilmiştir. Hiz. Muhammed, buraya iki sahabeyi elçi olarak seçip göndermiştir. Hâris b. Umeyr, Gassânîler'in hâkimiyeti altında bulunan Suriye bölgesine gönderilen iki elçiden birisi olup, mektubu götüreceği Busrâ bölgesinin emirine ulaşmadan Mute Emiri Şurahbil b. Amr tarafından Mute'de şehit edilmiştir. Diplomasi kurallarını hiçe sayan bu olay üzerine, intikam almak için Hâris b. Umeyr'in şehit edildiği

¹⁰⁶ Ağırakça, "Gassânîler", s. 398, Urman, s. 288-289.

¹⁰⁷ Sourdel, "Hawran", s. 292, Urman, s. 287.

¹⁰⁸ Urman, s. 285-287.

Mute bölgesine üç bin kişiden oluşan bir ordu gönderilmiş ve taraflar arasında “Mute Savaşı” meydana gelmiştir.¹⁰⁹

Mute Savaşı’nın haricinde İslam orduları, Bizans’ın hâkim olduğu Suriye bölgesine başka seferler de düzenlemişlerdir. Tebük Seferi ile Halid b. Velid’in komutasında gerçekleştirilen Dûmmetu’l-Cendel Seriyyesi, Hz. Muhammed’in hayatında bölgeye düzenlenen seferlerdendir.¹¹⁰ Hz. Muhammed vefat etmeden Üsâme b. Zeyd komutasındaki bir orduyu Suriye üzerine yollayacaktı. Ancak Hz. Muhammed vefat edince ordu yola çıkmadı. Hz. Ebu Bekir halife olarak seçilince ilk işi, ridde hareketlerinden¹¹¹ ötürü yapılan itirazlara rağmen, orduyu sefere göndermek oldu. Bu sefer, İslam ordusunun Suriye bölgesine akın tarzında yaptığı ilk askeri seferdir. Üsâme b. Zeyd, ordusuyla beraber Belkâ arazisine kadar ilerleyerek Übnâ (Hânü’z-Zeyt) Köyü’ne saldırıya geçti. Kırık ya da yetmiş gün süren sefer başarıyla tamamlandı.¹¹²

Ridde hareketlerinin sona ermesinden sonra Hz. Ebu Bekir, Suriye ve Filistin bölgesinin fethi için orduları buraya sevk etti. Yezid b. Ebi Süfyan ve Ebu Ubeyde b. Cerrah’ı Suriye dolaylarına, Şurahbil b. Hasene’yi Ürdün Vadisi’ne, Amr b. Âs’ı ise Eyle güzergahından Filistin tarafına gönderdi. Başlangıçta bu orduların her biri 3000 kişiden oluşmakla birlikte, ileriki zamanlarda gönderilen takviye birliklerle 7500’er kişilik birer askerî güç haline gelmişti. Hz. Ebubekir, gıyaben Şam valiliğini Yezid’e, Humus valiliğini de Ubeyde’ye verdi. Ubeyde, Belkâ’ya varınca Belkâlîlar ile savaşmış, savaş sonunda barış antlaşması yapılmıştır ki bu Şam’da yapılan ilk barış antlaşmasıdır.¹¹³

Yezid b. Ebi Süfyan, Ölüdeniz’in güneyindeki Arabe Vadisi’nde Sergios komutasındaki Bizans ordusunu yenilgiye uğrattı. Kaçan Bizans kuvvetleri toplandıkları yerde ikinci defa bozguna uğratıldı ve komutan Sergios öldürüldü. Amr b. Âs ise kısa bir süre zarfında Güney Filistin’i hakimiyet altına alarak Gamrû’l-Arabat’a indi. İslâm ordusunun kazandığı bu başarılar üzerine Bizans imparatoru Herakleios, kardeşi Theodoros kumandasındaki 80.000 kişilik bir orduyu İslam ordularının üzerine gönderdi. Bunun

¹⁰⁹ Gencal Şenyayla, “İslâm’ın İlk Şehit Elçisi: Hâris b. Umeyr”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 2020, s. 1016-1017.

¹¹⁰ Taşkın, Safed, s. 9.

¹¹¹ Ridde Hareketleri, Hz. Muhammed’in vefatından sonra dinden dönenlerin İslâm Devleti’ne karşı isyanlarına verilen isimdir. Tafsîlâtı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Ridde: Ridde Olayları”, DİA, İstanbul, 2008, XXXV, s. 91-93.

¹¹² Mehmet Salih Arı, “Üsâme b. Zeyd”, DİA, İstanbul, 2012, XLII, s. 362, İbn Kesir, El-Bidâye ve’n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, VI, s. 430-432.

¹¹³ Taşkın, Safed, s. 9, İbn Kesir, El-Bidâye ve’n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi, çev: Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı yayınları, 1994, VII, s. 9-10, Hakkı Dursun Yıldız, “Ecnâdeyn Savaşı”, DİA, İstanbul, 1994, X, s. 385.

üzerine Amr b. Âs, halifeye mektup yazarak takviye kuvvet talep etti. Halife Hz. Ebu Bekir de bir emirle, o sırada Hire'de bulunan Halid b. Velid'i yardıma gönderdi. Halid b. Velid, 700 kişilik birliğiyle Şam'ın güneyindeki Mercîâhit'e gelerek buradaki Bizans birliğini 18 Safer 13'te (23 Nisan 634) yenilgiye uğrattı. Ardından güneye inip o sıralar Busrâ'da bulunan Şurahbil, Yezid ve Ebu Ubeyde ile birleşti. Kısa süren bir muhasara neticesinde Busrâ, sulh ile fethedildi. Busrâ'nın fethedilmesinin ardından İslam ordusu Halid b. Velid'in komutasında kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Bizans ordusuyla Kudüs'ün batısında, Remle ile Beytülcibrin arasındaki Ecnâdeyn mevkiinde karşı karşıya gelindi. 28 Cemaziyevvel 13 (30 Temmuz 634)¹¹⁴ tarihinde cereyan eden savaş, Müslümanların kesin zaferiyle sonuçlandı.¹¹⁵

Ecnâdeyn Savaşı mağlubiyetinden sonra Bizanslılar Fihl'e çekildiler. Fihl'de cereyan eden savaşta Müslümanlar tekrar galip oldu. Bunun üzerine Bizans Ordusu Şam'a çekildi. İslâm ordusu da Bizanslıları takip ederek Şam'ı muhasara ettiler. Yetmiş gün süren muhasara sonucunda Şam fethedildi.¹¹⁶ Havran da idarî ve askerî bakımdan Şam'a bağlandı. Bölgenin tahıl üretimi noktasında merkez konumda olan Havran, Raşit Halifeler ve Emevî Halifeliği dönemlerinde bu statüsünü muhafaza etmiş, bölgede ciddi bir karışıklık yaşanmamıştır.¹¹⁷

639 yılındaki Câbiye Konferansı'ndan önce, 'Amvâs'ta başlayan korkunç veba salgını, askerler arasında yıkıcı bir etki yarattı ve yaklaşık 20.000 kişinin ölümüne neden oldu. Komutan ve genel vali olan Ebu Ubeyde de dâhil olmak üzere birçok kişi bu hastalıktan etkilendi. Onun yerine geçen Yezid b. Ebu Süfyan da aynı salgından dolayı vefat etti. Bunun üzerine Hz. Ömer, 640 yılında Yezid'in kardeşi Muaviye'yi atadı. Muaviye, Suriye'de vali olarak 20 yıl boyunca bölgeyi domine etti; daha sonra 20 yıl boyunca İslam dünyasını halife olarak yönetti. Muaviye döneminde Suriye, halifelik merkezi haline geldi ve neredeyse bir yüzyıl boyunca liderlik ve üstünlük dönemine girdi.¹¹⁸

Abbasî döneminin başlarında Havran, yeni yönetime karşı ortaya çıkan isyanların merkezlerinden biri konumundaydı. Abbasîlerin Şam valisi Abdullah b. Ali, göreve geldiğinde Havran, Beseniye ve Kinnesrin'de eski Emevî komutanları tarafından yönlendirilen bir dizi isyanla karşı karşıya kaldı.¹¹⁹ Bu isyanların çıkmasının sebebi Abdullah b. Ali'nin 750 yılında Şam'a girdiğinde Emevîlerin kökünü kazımak niyetiyle

¹¹⁴ İbn Kesir'de "Cemaziyevvel ayının bitimine iki gece kala" olarak geçmektedir.

¹¹⁵ Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", s. 385, Taşkın, Safed, s. 10, İbn Kesir, VII, s. 14-16.

¹¹⁶ Taşkın, Safed, s. 10.

¹¹⁷ Buzpınar, "Havran", s. 540.

¹¹⁸ Hitti, s. 425.

¹¹⁹ Hitti, s. 540.

giriştiği acımasızca faaliyetlerdi.¹²⁰ Habib b. Mürre el-Mürri'nin yönettiği bu isyan Havran'da cereyan etmiş ve Abdullah b. Ali tarafından bastırılmıştır.¹²¹

Son olarak, bu dönemde Havran'da doğmuş olan ünlü Arap şairi Ebû Temmâm'dan bahsetmek gerekir. Abbasî döneminde yetişen Ebû Temmâm¹²², Hristiyan eczacı bir babanın oğlu olarak 804 yılında Havran'ın Ceydûr kasabasına bağlı Câsim köyünde doğdu. Doğduğu yerden ötürü Havranî, Ceydûrî, Câsimî nisbeleriyle de anılan Ebû Temmâm, Müslüman olduktan sonra kendini Tay kabilesine nispet etmiştir. El-Hamâse adlı eseriyle tanınan bu ünlü Arap şairi 846 yılında Musul'da vefat etti.¹²³

2.3. Tolunoğulları ve İhşidîler Dönemi

Abbasîler adına Mısır'ı yöneten vali Ahmed b. Tolun, Bizans'a karşı ülkeyi koruma bahanesiyle 877 yılında Suriye'ye girerek bağımsızlığını duyurdu. Ancak 884'te Ahmed b. Tolun'un ölmesiyle Abbasîler Suriye'yi tekrar ele geçirdi. Daha sonra Ahmed'in yerine geçen oğlu Humareveyh, Suriye üzerinde kısa süreli bir hâkimiyet kurmuşsa da Karmatî isyanı baş gösterdiğinden bölgedeki Tolunlu birlikleri bozulmuş, Karmatî isyancıları Yafa'ya kadar ilerleyerek bölgenin kontrolünü ele geçirmişlerdi. Havran bu dönemde Karmatîlerin birçok saldırısına maruz kalmıştı. Abbasîlerin Karmatîlerle giriştikleri bu mücadeleler sonucunda Zikreveyh'in öldürülmüş ve Karmatîlik siyasî açıdan sona etmiştir. Karmatî İsyanı bastırıldıktan sonra eski gücüne kavuşan Abbasîler, Tolunoğullarının elinde bulunan Suriye'yi ve bir sonraki sene Mısır'ı ele geçirerek bu devletin varlığına son verdiler.¹²⁴

Tolunoğulları adına Karmatîlere karşı Suriye'yi savunan komutan, Ferganalı bir Türk olan Tuğc idi. Tuğc'un oğlu Muhammed Mısır valisiyken, Tolunoğullarının yıkılmasıyla tekrar Abbasîlerin hâkimiyeti altına giren Mısır, Suriye ve Hicaz'ı hakimiyet altına alarak 935'te bağımsızlığını ilan etti. Bundan dört yıl sonra da Abbasî Halifesi er-Râdî tarafından kendisine Fergana hâkimlerinin unvanı olan *el-İhşid* unvanı verilerek hâkimiyeti resmen tanınmış oldu. Muhammed b. Tuğc hâkimiyetini tesis ettiğinde İbn Râik Suriye bölgesine girerek Muhammed'in idaresinde olan Suriye'yi kendi hâkimiyeti altına aldı. Muhammed b.

¹²⁰ Abdullah b. Ali ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, "Abdullah b. Ali b. Abdullah", DİA, İstanbul, 1988, I, s. 82-83.

¹²¹ Buzpınar, "Havran", s. 540.

¹²² Ebû Temmâm hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm", DİA, İstanbul 1994, X, s.241-243.

¹²³ Hitti, s. 553-554; Elmalı "Ebû Temmâm", s.241-242.

¹²⁴ Taşkın, Safed, s. 12-13; Buzpınar, "Havran", s. 540.

Tuğc, İbn Râik'in 941 yılında ölümüne kadar Suriye için mücadeleye ettiyse de başarılı olamadı. Muhammed, İbn Râik'in ölümünden sonra Suriye'ye girebildi.¹²⁵

Muhammed b. Tuğc Suriye'ye hâkim olduktan sonra Hamdanîler ile mücadeleye girişti. Hamdanî emiri Seyfüddevle Haleb üzerine yürüdü. Kâfûr kumandasında gönderilen birlikler önce Hamdanîleri yendilerse de onları takip sırasında Hıms yakınlarında hezimete uğradılar. Bunun üzerine Seyfüddevle Şam'ı zapt etmiş, Muhammed de bizzat sefere çıkmıştı. Kınnesrin'deki savaşta Seyfüddevle mağlup oldu. Yapılan antlaşmada Şam'ın kuzeyi Seyfüddevle'nin, Şam ve güneyi ise Muhammed'in hâkimiyetine bırakılmıştır.¹²⁶

Muhammed'in ölümünden sonra yerine oğlu Ünucûr geçmişse de 15 yaşında ve tecrübesiz olmasından ötürü yönetim vezir Kâfûr'un eline geçmişti. Muhammed'in başa geçen iki oğlunda da yönetimi elinde tutan Kâfûr, Suriye bölgesinde Hamdanîlerle mücadeleyi sürdürdü. Kâfûr'un ölümünün ardından Muhammed'in torunu Ahmed başa geçti.¹²⁷

969/970 yılında Bizans, Şam üzerine yürümek amacıyla sefere çıktı. İmparator Nikephoros Trablusşam'a girerek şehri yakıp yıktı. Oradan Humus'a geçen Bizans ordusu iki ay kadar Humus'ta kaldı.¹²⁸ İmparatorluğa bağlı bazı birlikler de Beyrut ile Baalbek'e girerek Kudüs yakınlarına kadar ilerlemişti. Fakat bölgedeki Bizans varlığı çok uzun sürmeyecek, İslam devletlerinin hâkimiyet mücadelesi yeniden başlayacaktır.¹²⁹

2.4. Fatımîler Dönemi

İhşidîlerden sonra Mısır'da tarih sahnesine Fatımî Halifeliği çıktı. Fatımîler Mısır'ı aldıktan sonra bölgenin güvenliğini sağlamak ve Şam üzerinden Bağdat'a saldırı düzenleyebilmek için topraklarını Suriye'ye doğru genişletmek istediler. Bu amaçla 969 yılında komutan Cevher bir ordu hazırlayarak bu ordunun başına yaveri Cafer b. Fellah'ı atadı. Remle güzergahından Suriye'ye giriş yapan Fatımî ordusu 970 yılında Taberiye'yi ele geçirdi. Bu harekât üzerine durumdan endişe duyan Şam valisi, Cafer'e sığınmak için Taberiye'ye gitti. Bu durumun Şam'da yarattığı iç karışıklıklardan ötürü Şam'ın ileri gelenlerinden bir grup da Taberiye'de bulunan Cafer ile görüşmeyi denedilerse de Cafer'in

¹²⁵ Hitti, s. 561-562; Taşkın, Safed, 2011, s. 13; İbrahim Kafesoğlu ve Hakkı Dursun Yıldız ve Erdoğan Merçil, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç), İSAR Yayınları, İstanbul, 1999, s. 53-54.

¹²⁶ Kafesoğlu ve diğerleri, s. 55.

¹²⁷ Kafesoğlu ve diğerleri, s. 55; Taşkın, Safed, s. 14.

¹²⁸ İbn Kesir, El-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı yayınları, 1994, XI, s. 455.

¹²⁹ Taşkın, Safed, s. 14.

kötü muamelesine maruz kaldılar. 970 yılının Eylül ayına gelindiğinde Şam önlerinde Fatımî karargâhları kurulmuş, Fatimîlerin bu harekâtı başarılı olmuştur.¹³⁰ Ancak halife el-Hâkim zamanında başlayan ve halife ez-Zâhir zamanında kendini belli eden yönetim zafiyeti nedeniyle halifelîğe bağlı birçok eyalette ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu ayaklanmalardan birisi de Benî Kelb kabilesinin reisi Sinan'ın Şam dolaylarında başlattığı ayaklanmadır. Bu ayaklanma başarılı olmuş ve Sinan Şam'a hâkim olmuştur.¹³¹

Bu ayaklanmalar üzerine çok geçmeden Suriye'ye gönderilen ünlü Fatımî komutanı Anuştegin ed-Dizbirî, isyancılar ile mücadeleye girişmiştir. 1029'da Ukhuvâna dolaylarında yapılan savaşta isyancılar Anuştegin'e mağlup olmuş, önce Filistin, kısa bir süre sonra da Şam tekrar Fatımî yönetimi altına girmiştir.¹³²

Anuştegin'in ölümüyle güç kaybeden Fatimîler, Kuzey Suriye'yi kaybettiler. Durum Şam'da da pek iç açıcı değildi. Buradaki Türk ve Berberî unsurlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve yetki çatışmaları yüzünden bölgede huzur ve asayiş bozulmuş, sükûnu sağlamak için gönderilen valiler de pek başarılı olamadıklarından sık sık valiler değişmekteydi. Fatimîlerin yaşadığı bu buhran Mısır'da da görülmekteydi. Ekonomik olarak zor günler yaşamalarının yanı sıra orduda görevli Türk, Berberî ve Sudanlılar arasındaki gerginlikler son derece tehlikeli bir hal almıştı.¹³³ Bunun üzerine halife Müntansir-Billâh, Akkâ hâkimi olan ordu kumandanlarından Bedrû'l-Cemâlî'yi yardıma çağırmıştır. Bedrû'l-Cemâlî bölgede asayiş sağladıktan sonra yönetimi eline aldı. Bedrû'l-Cemâlî'den sonra yerine oğlu Efdal başa geçti. Efdal zamanında Suriye bölgesine yönelik Haçlı saldırıları baş göstermiş ancak buna pek önem vermeyerek bölgedeki Selçuklulara karşı Haçlılar ile anlaşma yoluna bile gitmiştir.¹³⁴ Havran, bölgeye Selçuklular geldikten sonra Fatımî-Selçuklu mücadelesine sahne olmuştur.¹³⁵

2.5. Şam (Dımaşk) Atabeyliği Dönemi

Selçuklular, 11. yüzyıldan itibaren Suriye'de etkili olmaya başladı. Kurlu önderliğindeki Navekiye Türkmenleri Filistin'e yerleşirken Atsız, Remle, Kudüs ve Şam'ı ele geçirerek bölgeyi imar etti. Ancak Atsız Fatimîlerle mücadelesinde başarısız olunca

¹³⁰ Taşkın, Safed, s. 14-15.

¹³¹ Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1983, (Suriye), s. 29.

¹³² Sevim, Suriye, s. 29.

¹³³ Sevim, Suriye, s. 31.

¹³⁴ Eymen Fuad Seyyid, "Fatimîler", DİA, İstanbul, 1995, XII, s. 231.

¹³⁵ Buzpınar, "Havran", s. 540.

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın oğlu Tutuş'tan yardım istedi. Tutuş, Fatımîleri püskürtüp Şam'ı ele geçirdi ve Atsız'ı ortadan kaldırarak Suriye'ye hâkim oldu.¹³⁶

Tutuş'un ölümüyle oğulları Rıdvan Halep'te, Dukak ise Atabeyi Tuğtegin'in desteğiyle Şam'da yönetimi ele geçirdi. İki kardeş arasındaki mücadelede Havran Halep Meliki Rıdvan tarafından yağmalandı. Haçlılarla olan mücadeleler, bu iktidar savaşını daha da karmaşık hale getirdi. Haçlılara karşı Kürboğa ile birleşen Dukak, Antakya'yı savunmaya çalıştı ancak Kürboğa'nın hatalı kararları nedeniyle başarısız oldu. 1104'te Dukak'ın ölümü üzerine Atabeyi Tuğtegin, Dukak'ın 1,5 yaşındaki oğlu Tutuş'u melik ilan ederek yönetimi ele aldı. Ancak kısa süre sonra Dukak'ın 12 yaşındaki kardeşi Ertaş'ı Şam'a getirterek onu melik ilan etti ve Şam Melikliği'nin fiili hâkimi olarak yönetimi sürdürdü. Bu dönemde Havran'ın merkezi konumundaki Busrâ Şam'a bağlı olup, Tuğtegin'in hâkimiyetini tanımaktaydı.¹³⁷

Melik Ertaş annesinin tesirinde kalmıştı. Annesi Ertaş'a, Atabey Tuğtegin ve Safvatü'l-Mülk Hatun'un kendisine bir suikast düzenleyebileceklerini sık sık tekrarlıyordu. Bu durumdan çok etkilenen Ertaş, kendilerine tabi olan birkaç kişi ile birlik olup Tuğtegin'e karşı Baalbek'ten bir kuvvet toplanması gerektiğine karar verdiler. Buna binaen Ertaş bir gece gizlice Şam'dan ayrıldı. Yanında Busrâ Emiri Aytegin el-Halebî de vardı. Ancak Baalbek yerine Havran'a gidildi. Havran'da bozgunculuk yapan Ertaş ve Aytegin, burada kendilerine taraftar buldularsa da kayda değer bir kuvvet toplayamayınca Kudüs Kralı I. Baudouin'e başvurdular, ancak buradan da bir sonuç elde edemeyince Rahbe'ye gittiler. Atabey Tuğtegin de Melik Ertaş ve şürekâsının Şam'dan ayrılması ve önceki melik Tutuş'un eceli ile ölmesiyle idareyi tek başına ele aldı.¹³⁸

Mısır Fatimî Emiri Şerefü'l-Meâli, Haçlılarla mücadele için Tuğtegin'den yardım istedi. O sırada Busrâ'daki Melik Ertaş ve Aytegin üzerine sefer hazırlığında olan Tuğtegin, önceliğini değiştirerek Fatimîlere destek vermeye karar verdi. Ancak Yafa-Askalan arasında yapılan savaşta Müslüman ordusu mağlup oldu. Bunun üzerine Fatimîler Askalan'a, Tuğtegin ise Busrâ'ya çekildi ve burayı kuşattı. Haçlılardan beklediği yardımı alamayacağını

¹³⁶ Coşkun Alptekin, Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 4; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500 = 1044/45-1106/07)", Belgeler, Cilt: 29, Sayı: 33, 2008, s. 7, 10-11, 14.

¹³⁷ Alptekin, s. 8-22; Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", s. 21-22, 29, 31-32; İbn Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl: I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi, çev. Onur Özatağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 6-7.

¹³⁸ Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", s. 32.

anlayan Ertaş ve Aytegin, Rahbe'ye sığınarak bir süre burada kaldılar, ardından bölgeden ayrıldılar.¹³⁹

Bu dönemde Haçlılar, Kudüs Krallığı'nı kurarak bölgedeki hâkimiyetlerini genişlettiler. I. Baudouin, Filistin kıyı şeridini ele geçirerek Celile'de kaleler inşa etti.¹⁴⁰ Bunlardan 'Al'âl kalesi, Taberiye'nin doğusunu yani Havran'ı kontrol ederek Şam'ın hububat sahalarını tehdit ediyordu. Bunun üzerine Tuğtegin, 1105 yılında henüz tamamlanmamış olan bu kaleye saldırarak ele geçirdi ve yıktırdı.¹⁴¹

Tuğtegin, Busrâ'daki kuşatma sırasında Busrâ'da bulunan Anuştegin'in aman dilemesi üzerine buranın kendisine teslimi için süre tanımıştı. Daha önce bölgenin ileri gelenlerine bol miktarda ihsanda bulunduğu için Busrâ'da büyük bir coşkuyla karşılandı. Söz verdiği gibi şehrin ileri gelenlerine ikta dağıtarak bölgedeki hâkimiyetini güçlendirdi. Böylece Havran, Busrâ ve Sevâd bölgelerindeki Selçuklu kontrolü pekiştirilmiş ve Haçlı tehdidine karşı stratejik bir savunma hattı oluşturulmuş oldu.¹⁴²

'Al'âl Kalesi'nin yıkılmasının ardından Haçlılar ile çatışmalar devam etmiş, atabeyliğin güney sınırındaki Sevâd, Havran ve Cebel 'Avf sürekli yağma akınlarına maruz kalmıştı. Bölge halkının şikâyetle bulunup yardım istemesi üzerine emrindeki Türkmenlerle 1107 yılında Sevâd'a giden Tuğtegin, oradan Taberiye'ye geçerek buradaki küçük bir kaleyi alıp Medan'a çekildi. Bu sırada Tibnin'i kuşatmış olan Sur Valisi Emir İzzü'l-Mülk'ü durdurmak için hareket eden I. Baudouin, bu haber üzerine Tuğtegin'in üzerine yürümeye karar verdi. Bunu duyan Tuğtegin Zera'ya çekildi. Öncü kuvvetler arasındaki küçük bir çatışma haricinde başka bir temas olmadı. Bunun üzerine Tuğtegin ordusuyla Şam'a döndü.¹⁴³

Emir İspehbed et-Türkmânî, Tuğtegin'in maiyetine girerek Vâdîü'l-Musa, Moab, Şerât, Cibâl ve Belkâ bölgelerini ikta olarak aldı. Ancak 1107 yılında Haçlıların bölgedeki yağma akınları sonucunda bölge halkı büyük zarar gördü. İspehbed, perişan halka yardım etmek için bölgeye yerleşti fakat Haçlılar ani bir baskın düzenleyerek ordusunu dağıttı. Kaçmayı başaran İspehbed, Havran'daki 'Aynü'l-Ketîbe'ye ulaştı ve burada konaklayan

¹³⁹ Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", s. 34-35; Kalânîsi, 21.

¹⁴⁰ Işın Demirkent, "Haçlılar", DİA, İstanbul, 1996, XIV, s. 531.

¹⁴¹ Alptekin, s. 31-32; Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", s. 35; Kalânîsi, 22.

¹⁴² Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", s. 36.

¹⁴³ Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", s. 36; Alptekin, s. 32.

Şam Ordusu'na katıldı. Tuğtegin, onu teselli edip zararlarını tazmin ederek İspehned'in moralini yükseltmeye çalıştı.¹⁴⁴

Haçlı akınlarının sürmesi üzerine Tuğtegin, 1108 yılında Taberiye'ye ikinci bir sefer düzenledi ve zafer kazandı. Çok sayıda Haçlı esir alındı; bunlar arasında Kudüs Kralı I. Baudouin'in yeğeni Gervaise de bulunuyordu. Fidyte teklif edilse de reddedildi ve esirler idam edildi. Bu yenilgi Haçlıları zor durumda bıraktı ve Kudüs Kralı ateşkese mecbur kaldı. Anlaşma sonucunda Sevâd ve Cebel-i 'Avf bölgeleri üçe bölündü; toprakların üçte biri Türklere, kalan kısmı Haçlılara ve yerel halka bırakıldı. Ancak 1111 yılında Baudouin, barışı bozarak Şam bölgesine saldırı hazırlıklarına başladı. Tuğtegin, ordusunu toplayarak Re'sû'l-Mâ'da konuşlandı ve ardından Leca'ya ilerledi. Baudouin de onu Sanameyn'e kadar takip etti. Tuğtegin, Haçlıların ikmal yollarını keserek onları zor durumda bıraktı. Bu stratejik hamle sonucunda Baudouin, barışı yenilemeyi kabul etti ve taraflar kendi bölgelerine çekildi.¹⁴⁵

Haçlılar, Fatımîlerin elindeki Sur şehrini kuşatmak üzere harekete geçtiğinde, Anuştegin şehri teslim etme karşılığında Tuğtegin'den yardım istedi. Tuğtegin, öncü birlik göndermek için Banyas'a gitti ancak yağma akınları sonuç vermedi. Ardından Tuğtegin, Sevâd'daki el-Habis el-Celdek kalesine saldırarak başarı sağladı. Haçlılar deniz yoluyla taarruzlarına devam etse de dört buçuk ay süren kuşatma sonucunda Kral Baudouin, kuşatmayı kaldırarak 12 Nisan 1112'de Akkâ'ya çekildi. Ancak Sur halkı, verdiği sözü tutmayarak şehri Tuğtegin'e teslim etmedi. Haçlılar Sur'u tekrar kuşatmak için hazırlıklara başladığında, Anuştegin şehri kesin olarak Tuğtegin'e teslim etmeye karar verdi. Heyet, Tuğtegin Şam'da olmayınca durumu Tuğtegin'in oğlu ve naibi olan Böri'ye iletti ve Böri, vali Mesud ile birlikte Sur'a doğru harekete geçti. Tuğtegin oğlu Böri'ye takviye birlik gönderdi ve Sur, Şam Atabeyliği'nin hâkimiyetine girdi.¹⁴⁶

Sur şehri Şam yönetimine girdikten sonra, Baudouin Akkâ'ya geçti. Ardından Busrâ'dan Mısır'a giden bir kervanı yağmaladı ve Havran'ın Beseniye bölgesine sürekli akınlar düzenleyerek Şam'ın ekonomik dengesini bozmaya başladı. Tuğtegin, Musul hâkimi Mevdud'a Haçlılara karşı birleşme çağrısı yaptı ve Mevdud ordusuyla Şam'a doğru hareket etti. Baudouin barış teklif etse de Tuğtegin reddetti. Şam ve Musul orduları Merc Selâmiye'de birleşip Haçlıları yıprattı ve 5 Eylül 1113'te Şam'a döndü. H. 519 (1125/1126)

¹⁴⁴ İbn Kalânîsî, s. 28-29; Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", s. 42.

¹⁴⁵ İbn Kalânîsî, s. 32, 36-37, 49-50.

¹⁴⁶ İbn Kalânîsî, s. 54-61.

yılında Baudouin Havran'a yağma amaçlı hazırlıklara başladı, Tuğtegin çevre emirlere ittifak çağrısı yaparak ordu kurdu. Mercü's-Süffar'da yapılan savaşta Türkler galip gelse de her iki taraf da büyük kayıplar verdi ve Haçlılar geri çekildi.¹⁴⁷

1128'de Tuğtegin'in ölümünün ardından oğlu Böri, Şam Atabeyliği'nin başına geçti. Böri, İmadeddin Zengî ile mücadele ederken, Haçlılar da babasının ölümünü fırsat bilerek Şam'ı ele geçirmeyi amaçladılar. Bu dönemde, Batınî grupların temizlenmesi sırasında Banyas hâkimi Batınî İsmail, Banyas'ı Haçlılara teslim etti ve onlara sığındı. Bu durum, Haçlıları Şam'a yönelik harekâta teşvik etti. 1129'da Haçlılar, Şam'ı almak için Cistrü'l-Haşeb'de ordugâh kurdular. Ancak Böri, çevredeki Türkmenlerden yardım alarak güçlü bir ordu oluşturdu ve Havran'dan erzak tedarikinden dönen Gullaume de Bures komutasındaki bir Haçlı birliğini ağır bir yenilgiye uğrattı. Haçlılar, kışın yaklaşmasıyla kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler. Batınîlerin temizlenmesinin ardından Batınîlerin tepkisini alan Böri, iki fedai tarafından hançerlendi. Böri, aldığı yaralarla bir yıl yaşayabildi ve 1132'de öldü. Yerine oğlu Şemsülmülük İsmail geçti. Şemsülmülük, ilk olarak kardeşi Muhammed'i yenerek yönetimi sağlamlaştırdı ve aynı yıl Banyas'ı Haçlılardan geri aldı. Bunun üzerine Haçlıların 1134'te Havran'ı işgal etmesinin ardından İsmail, ordusunu toplayarak bölgeye doğru hareket etti. Bu sırada Haçlılar, Havran'daki tarım arazilerine zarar veriyorlardı ve iki taraf arasında birkaç küçük çatışma yaşandı. İsmail, Haçlıların ordunun etrafını kuşatma riskine karşılık Akka, Nasıra ve Taberiye'ye hücumlar düzenleyerek büyük ganimetler elde etti. Bu gelişmeler üzerine Haçlılar, Havran'daki ordugâhlarını dağıtarak geri çekildiler.¹⁴⁸

Cemaleddin Muhammed 29 Mart 1440'ta vefat edince yerine oğlu Abdüddeve Ebu Said Abak (Mücireddin Abak) başa geçti. Bu dönemde yönetim Vezir Muineddin Üner'in elindeydi. Bu iktidar değişikliği sonrası Zengî, Şam'ı yeniden ele geçirmek için harekete geçti. Vezir Muineddin Üner'in önerisiyle Haçlılarla ittifak yapıldı. Bunun üzerine Zengî, Derayya'dan ayrılarak 4 Mayıs 1140'ta Havran'a geçti ve bir ay boyunca Haçlıları burada bekledi. Ardından Guta'ya dönüp 12 Haziran'da ordugâhını kurdu. Haçlılar ve Şam ordusundan herhangi bir karşılık gelmeyince Zengî Hama'ya çekildi. Sonrasında Haçlı orduları Banyas'ı kuşatarak ele geçirdiler ve burası Haçlılara teslim edildi. Banyas'ın kaybı sonrası Zengî 22 Haziran'da Şam'ı kuşatarak Havran, Merc ve Guta'daki tüm erzakı toplattı.

¹⁴⁷ İbn Kalânisî, s. 62-68, 91-93.

¹⁴⁸ İbn Kalânisî, s. 105-109, 111-112, 125-126; Alptekin, s. 94-95, 97-102.

Yiyecek sıkıntısı çeken Şam, Zengî'nin hâkimiyetini kabul ederek hutbede adını anmayı kabul etti.¹⁴⁹

İmadeddin Zengî'nin yerine geçen Nureddin Mahmud Zengî, Şam ile dostça ilişkiler içerisine girdi. Mart 1147'de elçiler gidip gelmeye başladı. Nureddin, Muineddin Üner'in kızı ile nikahlandı. Akabinde 30 Mart 1147'de iki taraf arasında dostluk antlaşması imzalandı.¹⁵⁰

Vezir Muineddin Üner, 1147'de Havran'daki Busrâ ve Sarhad bölgelerine gelerek Sarhad'ı kuşattı. Sarhad, Eminüddeve Gümüştigin el-Atabekî'nin kölesi Altuntaş'ın hâkimiyetindeydi ve Altuntaş, Haçlılarla ittifak kurarak Şam'ı almak istiyordu. Haçlılar Sarhad'a yardım göndermeye yönelince Üner, damadı Nureddin Mahmud'dan yardım istedi. Nureddin Mahmud, 21 Mayıs'ta Şam'a ulaştı ve Sarhad'a gelerek Altuntaş'ı kuşatmayı kaldırmaya zorladı. Altuntaş, Haçlılar gelene kadar zaman kazanmaya çalıştıysa da Şam ve Halep orduları, Haçlıları Busrâ'da püskürttü ve Busrâ antlaşma ile teslim alındı. Ardından Sarhad kuşatılarak aynı şekilde teslim alındı. Üner ve Nureddin Mahmud, 29 Haziran 1147'de Şam'a döndüler ve Nureddin 2 Temmuz'da Halep'e geçti. Sarhad Kalesi, Kasım 1147'de Emir Mücahideddin Bozan'a verildi.¹⁵¹

Urfa'nın Haçlılardan alınması üzerine Avrupa'da büyük bir tepki oluştu ve Fransa ile Almanya, İkinci Haçlı Seferi'ni başlattı. İbnü'l-Kalânîsî'ye göre Haçlılar, 50.000 kişilik bir orduyla Şam'ı kuşattılar.¹⁵² Atabey Abak ve veziri Muineddin Üner, civardaki emirlere ve Musul hâkimi Seyfeddin Gazi ile Halep hâkimi Nureddin Mahmud'a yardım çağrısında bulundu. Ayrıca Üner, bazı Haçlı liderlerine rüşvet vererek karargâhlarını taşımaya ikna etti. Haçlılar, doğuya çekilince ormanlık alanda hareket kabiliyetlerini kaybettiler ve yardıma gelen kuvvetlerden çekinerek kuşatmayı kaldırdılar. Daha sonra Nureddin Mahmud ve Üner, Haçlılara karşı saldırıya geçerek, Trablus Kontu'nun desteğiyle, el-'Arîma (el-'Ureyme, el-'Azîme) Kalesi'ni fethettiler. Daha sonraları Kudüs Krallığı'nın Havran'a saldırısı üzerine Üner, Türkmenlerden yardım istedi ve Mayıs 1149'da Kudüs ile iki yıllık bir barış antlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre Şam Atabeyliği, Kudüs Krallığı'na yıllık vergi ödemeyi kabul etti.¹⁵³

¹⁴⁹ İbn Kalânîsî, s. 148-150; Alptekin, s. 125-132.

¹⁵⁰ İbn Kalânîsî, s. 159.

¹⁵¹ İbn Kalânîsî, s. 160-163.

¹⁵² Alptekin, s. 138; İbn Kalânîsî, s. 164-165.

¹⁵³ Alptekin, s. 138-143.

Muineddin Üner'in 1149'da ölmesiyle Şam'da siyasi istikrarsızlık başladı. Nureddin Mahmud, bunu fırsat bilerek Haçlıların Havran'a saldırılarını bahane edip Şam'a yürümek istedi. Ancak Abak, Haçlılarla ittifakını sürdürerek Nureddin'in yardım talebini reddetti. Nureddin 1150'de Baalbek ve Merc Yâbus'a ilerledi, Abak ise Haçlılardan yardım istedi. Nureddin Haçlılara karşı saldırıya geçti, ancak kötü hava koşulları ve Haçlı tehdidi nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldıysa da Şam, Halep'in üstünlüğünü kabul etti. Daha sonra Nureddin, Haçlılarla mücadelesinin ardından 1151'de Şam'ı ele geçirmek için yeniden harekete geçti. Daha önce, 1150'de Türkmen Emiri Mengü Bars ve Busrâ Valisi Emir Sirhal, Havran'a saldırıp Sarhad'ı kuşatmıştı. Abak, Haçlıların yardımıyla Busrâ'yı kuşattı, ancak Havran'daki Nureddin'in birlikleri ve Emir Sirhal'in direnişi nedeniyle Haçlılar ve Şam birlikleri bu kuşatmada başarısız oldu. Sonunda Haçlılar Kudüs'e, Abak'ın birlikleri ise Şam'a geri çekildi.¹⁵⁴

8 Temmuz 1151'de Kevkeb'de ordugâh kuran Nureddin Mahmud, Havran bölgesine akın düzenleyerek buradaki hayvanları toplattı. 11 Temmuz'da Şam'a iki kilometre uzaklıktaki el-Katı'a'ya yerleşti ve şehri kan dökülmeden teslim etmelerini istedi. Yapılan istişare sonucu 26 Temmuz'da anlaşma sağlandı. Buna göre, Nureddin Şam'a serbestçe girip çıkma ve Şam ordusuna emir verme hakkı kazandı. 27 Temmuz'da Busrâ Valisi Sirhal'in isyanı nedeniyle Nureddin, Şam'dan savaş malzemesi ve mancınıklar talep etti. Nureddin, itaatsizlik eden Busrâ Valisi Sirhal'i cezalandırmak için kaleyi kuşattı ancak kesin bir sonuç alamayınca görevi Abak'a devretti. Mayıs 1152'de Abak ve veziri Müeyyeddin İbn es-Surî Busrâ'yı kuşattı. Abak, Sarhad Valisi Mücahideddin Bozan'ın bağlılığını test etmek için Sarhad'a gidince Bozan, elçi göndererek bağlılığını bildirdi ve şehrin anahtarlarını teslim etti. Sarhad üzerindeki endişesi ortadan kalkan Abak, Busrâ'ya döndü. Direnemeyen Emir Sirhal teslim olarak Abak'a bağlılık sözü verdi.¹⁵⁵

1154 ve 1155 yıllarında yıkılan Şam Atabeyliği döneminde Havran, Şam'ın en büyük yiyecek ambarıydı. Sonraki dönemlerde de bu özelliğini korudu. Şam'a genelde Guta, Baalbek ve Bika', Hulle ve Banyas, Havran, Cevlân, Busrâ ve Sarhad olmak üzere altı ana bölgeden yiyecek ve giyecek temini sağlanmaktaydı.¹⁵⁶ Bu bölgelerden Cevlân, Busrâ ve Sarhad 16. yüzyılda Havran'a bağlıydılar.

¹⁵⁴ Alptekin, s. 145-153.

¹⁵⁵ Alptekin, s. 155-156.

¹⁵⁶ Alptekin, s. 187.

2.6. Eyyûbîler Dönemi

Necmeddin Eyyûb'un kardeşi Şirkûh ve Necmeddin'in oğlu Selahaddin, 1169 yılında Fatimî Halifeliği'nin merkezi olan Kahire'ye girdi ve Şirkûh, ölen vezir Şâver'in yerine Fatimî Halifesi Âdîd-Lidînillâh tarafından vezir olarak atandı. Şirkûh'un iki ay sonra ölmesi üzerine kumandanların baskısıyla Selahaddin, 26 Mart 1169 tarihinde el-Melikü'n-Nâsir unvanıyla vezir olduysa da bu göreve talip olanlar kendisine itaat etmediler. Bu dönemde Nureddin'in nâibi sıfatıyla Mısır ve Mısır'a tabi olan bölgeleri bağımsız bir hükümdar gibi yöneten Selahaddin, muhaliflerini birer birer sindirerek Fatimî bürokrasisini yönetimden çıkardı. 1171 yılında da Nureddin'in isteği üzerine Fatimî Halifeliği'ne son verdi.¹⁵⁷

Haçlılar 1172'de Havran'a saldırı düzenleyerek yağma yaptılar. Şemiskin'e kadar ilerlediler. Yakınlarda olan Nureddin, bu haberi alınca hızla Haçlılar üzerine yürüyerek onları Şemiskin'de karşıladı. Haçlılar da Sevad'a çekilerek geri gitmeye karar verdiler. Aralarında yaşanan şiddetli çatışmalar sonucunda Haçlılar bölgeden püskürtüldü.¹⁵⁸

Nureddin Mahmud Zengî, 1174'te ölünce yerine oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmail geçti. Selahaddin İsmail'e bağlı kaldı ancak on bir yaşında olmasından dolayı Nureddin'in komutanları İsmail'in atabeyliğini ele geçirmek için mücadele içine girdiler. Nihayetinde Musul ve Halep komutanlarının iş birliğiyle Musul'dan Halep'e geçen Sa'düddeve Gümüştegin, İsmail'in atabeyi oldu ve onu Şam'dan Halep'e götürdü. Bunun üzerine Şemseddin b. Mukaddem ve onun komutanları, Selahaddin'i Şam'a çağırdılar.¹⁵⁹ 12 Ekim 1174 tarihinde Kahire'den yola çıkan Selahaddin, Şam'a vardığında büyük bir coşku ile karşılandı. Busrâ ve Havran şehirleri de kendisine dahil oldu. Kısa süre içerisinde Baalbek, Hims ve Hama şehirleri kendisine bağlandı. 1176'da Musul ve Halep kuvvetleriyle yapılan savaşta Selahaddin galip gelerek Halep civarındaki bazı kaleleri ele geçirdi. Bu gelişmeler üzerine Selahaddin'in sultanlığı, Abbasî halifesi tarafından kabul edilerek, Suriye ve Mısır'daki egemenliği resmi olarak onaylandı.¹⁶⁰

Selahaddin, Haçlılar ile mücadele halindeyken, Nureddin Mahmud Zengî'nin tesis ettiği birliği yeniden sağlamakla da uğraştı. 1179'da Merc-i 'Uyûn Savaşı'nı kazandı. Daha sonra da Beytül-Ahzan Kalesi'ni geri alıp Haçlılara karşı üstünlük elde etti. Kudüs Kralı Guy de Lusignan tahta geçtiğinde, Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Châtillon'la beraber

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, İslam Tarihi: El Kâmil fi't-Tarih Tercümesi, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, XI, s. 278-279; Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", DİA, İstanbul, 2009, XXXVI, s. 337.

¹⁵⁸ İbnü'l-Esir, XI, s. 310; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995, XII, s. 482.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, XI, s. 332-334.

¹⁶⁰ Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", s. 337; İbnü'l-Esir, XI, s. 342-348.

Selahaddin ile bir antlaşma yaparak ticaret kervanlarına saldırmazlık sözü vermişlerdi. Ancak Renaud de Châtillon, Mısır'dan yola çıkıp Suriye'ye doğru giden bir kervana saldırmış, tüm malları Kerek Kalesi'ne götürmüştü. Selahaddin bunu öğrendiğinde hem Renaud hem de Kudüs Kralı'ndan kervan mallarının iadesini istedi. Kral Guy de Lusignan Renaud'ya karşı girişimde bulunduysa da sonuç alamadı. Bunun üzerine Selahaddin 1182'de Kerek-Şevbek Prinkepliği'ne sefer düzenledi. Yine aynı yıl Sevâd'a nazır bir yerde kurulmuş olan Habs Celdek diye bilinen bir bölge Haçlıların elinden alındı.¹⁶¹

13 Mart 1187'de Havran'daki Re'sü'l-Mâ ordugâhına gelen Selahaddin, birkaç gün konakladıktan sonra oğlu el-Melikü'l-Efdâl'i burada bıraktı ve kendisi Kerek hâkimi Renaud de Châtillon'un hacıların yolunu kesip onları esir almasını önlemek için Busrâ şehrine doğru hareket etti. Bunu haber alan Renaud, bu emelinden vazgeçti. Sonrasında Kerek'e doğru harekete geçerek Renaud de Châtillon'a ait olan toprakları yağmaladı. Eyyûbî ordusu 2 Temmuz 1187'de Taberiye Gölü'nün sekiz kilometre batısındaki Lûbye Ovası'nda bulunan Kefr-Sebt denilen mevkide mevzilendi. Eyyûbî ordusunun öncüleri Haçlıları harekete geçirmek istedilerse de Haçlılardan bir hareket gelmedi. Bu durum üzerine Selahaddin, bu birliklere yerlerinden ayrılmamaları emrini vererek hassa askerleriyle Taberiye'ye ilerledi ve akşam saatlerinde şehri ele geçirerek iç kaleyi muhasara etti. Şehrin hâkimi olan Kontes Ehive Haçlılardan yardım istemiş, yardım için Haçlılar Saffûriye'den Taberiye'ye ilerleyince Selahaddin, yeteri kadar askeri Taberiye'yi kuşatmaya bırakarak ordunun başına geçti.¹⁶²

Haçlılar Lûbye Ovası'ndaki Hittîn Köyü'nün üst kısmındaki düzlüğe varmışlardı. Haçlıların amacı Lûbye'de konuşlanmış olan Eyyûbî ordusunu yarıp Taberiye'ye geçmekti. Ertesi sabah iki ordu karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta büyük bir zafer kazanıldı.¹⁶³ Savaşın sonunda Selahaddin Taberiye'ye geçerek devam eden kuşatmanın başına geçti. Kuşatma sonunda Taberiye emanla Haçlılardan teslim alındı.¹⁶⁴

Hittîn Savaşı sonunda Kudüs Haçlı Krallığı kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha edilmesinden yararlanılarak Akka, Yafa, Sayda, Beyrut, Askalan gibi sahil şehirleri hızla

¹⁶¹ Ramazan Şeşen, "Hittîn Savaşı", DİA, İstanbul, 1998, XVIII, s. 165; İbnü'l- Esir, XI, s. 380-381.

¹⁶² İbnü'l- Esir, XI, s. 418-419, 421; Şeşen, "Hittîn Savaşı", s. 165-166.

¹⁶³ Şeşen, "Hittîn Savaşı", s. 166.

¹⁶⁴ İbnü'l- Esir, XI, s. 424-425.

fethedildi.¹⁶⁵ 20 Eylül 1187’de Kudüs kuşatıldı. Burası 2 Ekim 1187’de kılıç hükmünde emanla teslim oldu.¹⁶⁶ 12 Kasım’da Sur kuşatıldı ancak başarılı olunamadı.¹⁶⁷

Kudüs’ün Müslümanların eline geçmesinin Avrupa’daki etkisi büyük oldu ve yeni bir Haçlı ordusu oluşturularak III. Haçlı Seferi başlatıldı. 1189’da Akkâ’yı kuşatan Haçlılar, 1191 yılında burayı ele geçirdiler.¹⁶⁸

Selahaddin, 4 Mart 1193’te Şam’da ölünce oğulları ve arasında hâkimiyet mücadelesi başladı. Bu mücadeleye Selahaddin’in kardeşi el-Melikü’l-Âdil de hakem olarak müdahildi. Oğullardan el-Melikü’l-Azîz’in zamansız ölümü Mısır’daki emirleri ikiye böldü. Emirlerin bir kısmı Âdil’i, bir kısmı da Sarhad Hâkimi el-Melikü’l-Efdâl’i tutmaktaydı. Sonuç olarak Mısır’ı 1200’de ele geçiren Âdil kendini sultan ilan etti ve yapılan anlaşma ile büyük sultan olarak tanındı. Âdil’in sultanlığı, 1207 yılında Abbasî Halifesi Nâsır-Lidînillâh tarafından resmen kabul edildi.¹⁶⁹

Âdil’in ölümünden Harezmlilerin bölgeye gelişine kadar Havran, Eyyûbî melikleri arasında sürekli el değiştirdi. Moğolların önünden kaçan Harezmi hükümdarı Celaleddin Mengübertî, bölgedeki dengeleri alt üst etti. Moğollar 1243 Köse Dağı Savaşı’nda Türkiye Selçuklularını yenerek bu devletin varlığına fiilen son verdi. 1244’te ise Havran’ın kuzeyi Harezmi beyler tarafından tahrip edildi.¹⁷⁰

2.7. Memlûkler Dönemi

İslam tarihinde Abbasî Halifesi Mutasım döneminden beri komutanların ve emirlerin Türk memlûk satın alarak özel askerî birlikler vücuda getirmesi bir gelenek halini almış, bu geleneği Eyyûbî sultanlarından el-Melikü’s-Sâlih Necmeddin devam ettirmiştir. Onun zamanında Kıpçak bölgesinden satın alınan Türk memlûkler Nil Nehri üzerinde bulunan Ravza Adası’ndaki kalelerde yetiştirildi. Bahrü’n-Nîl ismine izafetle Bahrî Memlûkler ismini alan bu özel birlikler, Eyyûbî ordusunun en önemli unsuru haline geldi. el-Melikü’s-Sâlih Necmeddin’in ölümünün ardından oğlu Turan Şah başa geçtiğinde, Bahrî Memlûkleri tahtın ortağı olarak görerek onları görevlerinden aldı ve yerlerine kendi adamlarını yerleştirdi. Bunun üzerine muhalifler Bahrî Memlûklerin etrafında toplandı. 30 Nisan

¹⁶⁵ İbnü’l- Esir, XI, s. 425-431.

¹⁶⁶ İbnü’l- Esir, XI, s. 432-434.

¹⁶⁷ İbnü’l- Esir, XI, s. 437-438.

¹⁶⁸ Hakkı Dursun Yıldız ve diğerleri, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, VI, s. 333-337.

¹⁶⁹ Ramazan Şeşen, “el-Melikü’l-Âdil I”, DİA, Ankara, 2004, XXIX, s. 59.

¹⁷⁰ Buzpınar, “Havran”, s. 540.

1250’de bahrî memlûklerden Baybars el-Bundukdâri ve taraftarları bir suikast tertip ederek Turan Şah’ı öldürdüler. Tahta Necmeddin’in dul karısı Şecereddür çıktı. İzzeddin Aybek et-Türkmânî de atabey seçildi. Daha sonra Şecereddür, İzzeddin Aybek ile evlenerek Aybek’in lehine tahttan çekildi. Böylece Mısır’da Eyyûbiler yönetimi son bularak Memlûk Devleti resmen kuruldu.¹⁷¹

Memlûkler, Mısır’da yönetimi ele geçirince, Eyyûbî hâkimiyetinde olan Suriye’yi kendi yönetimlerine almak istediler. Bu hâkimiyet mücadelesi, Moğolların bölgeye gelişine kadar sürdü. Moğollar bölgeye geldiğinde Suriye’de bulunan Eyyûbî devletçikleri kısa sürede Moğolların hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar.¹⁷²

Moğollar zamanında Havran’a çok en ciddi saldırılar oldu. Moğolların kolu olan İlhanlıların hükümdarı Hülagû, 1260 yılı Mart ayı başında emanla Şam’ı ele geçirdi. Moğollar Şam’a dokunmadılar ancak Gazze’ye kadar olan yerleşim yerlerini yağmaladılar. Naib olarak Baydara atandı. Hülagû, dört elçisini tehdit dolu bir mektupla Mısır’a gönderdi. Bu sırada Memlûklerin başında bulunan Kutuz, elçileri ikişer parçaya böldürerek Züveyle Kapısı’na astırdı ve Moğollara karşı cihat ilan etti. Moğol tarafında ise, 1259’da Hülagû’nun kardeşi Mengü Han ölmüş, kardeşler arasında iktidar mücadelesi başlamıştı. Kardeşinin ölüm haberini alan Hülagû, orduyu Ketboğa’nın idaresine bırakarak kendisi Karakurum’a gitmek zorunda kaldı. Bu durum Moğol ordusunu zayıflatmıştı.¹⁷³

Öncü kuvvetler Baybars’ın komutasında Salahiye’den Gazze’ye yaklaşıncı buradaki Moğol birliği Şeria Nehri’ne doğru geri çekildi. Kutuz da Akkâ’ya geçerek Haçlılardan tarafsız kalmaları noktasında söz aldı ve Filistin içlerine doğru hareket etti. Baybars, Ketboğa ve Baydara komutasındaki Moğol ordusunu Ayn-ı Câlut’ta karşıladı. 3 Eylül 1260’ta yapılan savaşta Moğollar ağır bir yenilgiye uğradı ve Ketboğa öldürüldü. Kaçan Moğol birlikleri Baybars ve ordusu tarafından takip edildi. 10 Eylül’de Baydara komutasındaki Moğol ordusu Afamiye yakınlarında ikinci kez yenilgiye uğradı.¹⁷⁴

Sultan Kutuz Şam ve Halep’e naibler atadı, Hama ve Hims Eyyûbî emirlerini yerinde bıraktı. Memlûkler bütün Suriye’ye hâkim oldular. Ancak Kutuz, Baybars’a verdiği söz üzerine Halep naibliğini vermeyince Kahire’ye dönerken 22 Ekim’de Salahiyye mevkiinde Baybars taraftarları tarafından öldürüldü. Kutuz yerine Baybars sultan ilan edildi.¹⁷⁵

¹⁷¹ Ramazan Şeşen, Haçlılar Önünde Sultan Baybars, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, (Baybars), s. 14-16; İsmail Yiğit, “Memlûkler”, DİA, Ankara, 2004, XXIX, s. 90.

¹⁷² Taşkın, Safed, s. 27.

¹⁷³ Şeşen, Baybars, s. 21-22; Yıldız ve diğerleri, VI, s. 394, 453; Buzpınar, “Havran”, s. 540.

¹⁷⁴ Şeşen, Baybars, s. 22.23.

¹⁷⁵ Yıldız ve diğerleri, VI, s. 395.

1294 yılında Memlûk tahtının sahibi el-Melikü'l-Âdil Zeyneddin Ketboğa oldu. Ancak kendisinin Moğol kökenli olması ve İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Müslüman olmasından sonra ondan kaçan Oyratları himayesine alıp iktalar tahsis etmesi, kendisine karşı muhalefet oluşturmuştu.¹⁷⁶ Lâçin liderliğinde Seyfeddin Bahadır el-Hâc, Seyfeddin Kıpçak, Bedreddin Beyserî, Seyfeddin Kara Sungur gibi önemli emirler, Ketboğa'yı tahttan indirmek için ittifak kurdular. Lâçin, etrafındakilerle onu öldürmek için çadırına saldırıya geçtiyse de başarılı olamadı. Ketboğa Dımaşk Kalesi'ne sığındı. Ordunun ileri gelenleri Lâçin'in emrinde toplandı ve Lâçin 1296 yılında sultanlığını duyurdu. El-Melikü'l-Mansûr Hüsameddin Lâçin'in otoritesine boyun eğerek kendisine sunulan tüm şartları tam bir teslimiyetle kabul eden Ketboğa ise, Lâçin'in isteğiyle Sarhad'a yerleşti.¹⁷⁷

Muhammed b. Kalavun'un ikinci saltanatı sırasında İlhanlılar Şam üzerine yürüdü. İlhanlı Hükümdarı Gazan Han 4 Ocak 1300'de Şam'a girdi ancak iç kaleyi alamadı. Bunun üzerine Muhammed, Gazan Han'a yapacağı seferin hazırlıklarını tamamlayıp harekete geçti. Muhammed'in, Gazan Han'ın Suriye'de bıraktığı Kıpçak'ı kendi tarafına çekmesiyle Şam'da 100 gün sonra hutbe tekrar Muhammed b. Kalavun adına okunmaya başladı.¹⁷⁸

Muhammed b. Kalavun, Şam seferinde kendisine desteğini esirgemeyen Havran halkına bir jest yaparak onlardan gümrük vergisi almamıştır. Daha sonraları halka ağır vergiler yüklemiş olan Şam Naibi Emîr Karasungur'a H. 710 (1310-1311) yılında bir mektup göndermiştir. Mektupta, yüklenen vergiler nedeniyle kendisini eleştirmiş ve adamlarının halkın mülküne zarar vermesini önlemesi gerektiği söylemiştir.¹⁷⁹

Memlûkler zamanında Havran, idarî taksimatta Havran ve Beseniye şeklinde iki büyük birime ayrılmıştı; Havran'ın merkezi Busrâ, Beseniye'nin merkezi de Ezriât idi. Şam'dan Gazze'ye giden posta ve hac yolları Havran'dan geçmekte ve kervanlar Busrâ'da konaklamaktaydı. Ancak 14. yüzyıldan itibaren Havran'ın güvenliği, bölgeye sızan Benî Rebî'a bedevî kabilesi yüzünden kısmen zafiyete uğramıştı.¹⁸⁰ Memlûklerin son dönemlerine gelindiğinde Suriye bölgesindeki şehirlerin durumu eski günlerindeki gibi pek de iyi görünmüyordu. Bölgede sürekli cereyan eden isyanlar ve iktidar kavgaları yüzünden Suriye coğrafyasındaki şehirler genel olarak eski önemini ve ihtişamını kaybetmiş haldeydi.

¹⁷⁶ Ahmet Sağlam, "Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, s. 64-65, 67-68.

¹⁷⁷ Sağlam, 71-73.

¹⁷⁸ Kâsım Abduh Kâsım, "Muhammed b. Kalavun", DİA, Ankara, 2020, XXX, s. 544.

¹⁷⁹ Buzpınar, "Havran", s. 540.

¹⁸⁰ Buzpınar, "Havran", s. 540.

2.8. Havran'ın Osmanlı Hâkimiyetine Geçışı

Anadolu ve Balkanlar'a hâkim olan Osmanlılar ile Suriye, Mısır, el-Cezire, Güney-Anadolu ve Hicaz'a hâkim olan Memlûkler arasındaki münasebet 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmakta olup, gayet dostaneydi. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de kazandığı başarılar sonucunda İslam'ın sınırlarının genişlemesi, Memlûk yönetimi nezdinde memnuniyetle karşılanıyor ve Memlûk sultanları ile daima bir haberleşme içerisinde olunuyordu.¹⁸¹

Osmanlı-Memlûk ilişkileri Osmanlıların genişlemesiyle zaman zaman gerilimler yaşamaya başladı. İlk büyük kriz, Malatya'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle başladı. Fatih Sultan Mehmed döneminde Hicaz suyuolları ve Dulkadiroğulları meselesi yüzünden ilişkiler daha da kötüleşti.¹⁸² Fatih, hasta olmasına rağmen 29 Nisan 1481'de büyük bir ordu ve yaklaşık 500 gemiyle Üsküdar'a geçti. Ancak, Gebze yakınlarındaki Hünkâr Çayırı'na geldiğinde hastalığı ağırlaştı ve 3 Mart 1481'de vefat etti. Fatih, bu sefer ile, hedefi kesin olarak bilinmemekle birlikte, büyük ihtimalle Mısır'a yürümeyi planlıyordu.¹⁸³

II. Bayezid döneminde Memlûkler, Osmanlı taht mücadelesinde Cem Sultan'ı destekleyerek Osmanlılarla savaş hâline geldiler. 1485-1490 Osmanlı-Memlûk savaşları sonunda barış sağlandı ancak Yavuz Sultan Selim tahta geçtiğinde Memlûk meselesi yeniden gündeme geldi.¹⁸⁴

Yavuz, 1514'te Safevîleri Çaldıran'da yendikten sonra Memlûk tehdidini ortadan kaldırmak istedi. Kansu Gavri ile yazışmalarında İran'a sefer düzenleyeceğini belirtti ancak asıl hedefi Memlûklerdi. 1516'da Osmanlı ordusu, Merc-i Dâbık Savaşı'nda Memlûkleri mağlup etti ve Kansu Gavri savaş esnasında kahrından ve korkusundan öldü. Bu zaferle Osmanlılar, Suriye ve çevresini ele geçirmiş oldu.¹⁸⁵

¹⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1983, II, s. 187.

¹⁸² Uzunçarşılı, II, s. 187-188.

¹⁸³ Şehabeddin Tekindağ, "Fatih Döneminde Osmanlı Memlûklu Münasebetleri", İÜEFİTD, Sayı: 30, İstanbul, 1976, s. 84; Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti, TTK Yayınları, Ankara, 1953, (FSM), s. 340-341.

¹⁸⁴ Selahattin Tansel, Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı, İstanbul, 1966, (BYZD), s. 94, 96; Uzunçarşılı, II, s. 191-195.

¹⁸⁵ Merc-i Dâbık Savaşı ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz, Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, MEB Yayınları Ankara, 1969, (Yavuz), s. 123-136; Uzunçarşılı, II, s. 280-286; Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, IV, s. 274-288; Müceccimbaşı Ahmet Dede, Müceccimbaşı Tarihi, çev. İsmail Erünsal, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, trs., II, s. 478-480; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, Solak-zâde Tarihi, haz. Dr. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, II, s. 50-51; Celâl-zâde Mustafa, Selim-Nâme, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 185.

Merc-i Dâbık zaferinden sonra Halep'e gelen Yavuz'u Halep halkı şehrin dışında büyük bir coşkuyla karşılayıp bağlılıklarını sundular.¹⁸⁶ Halep'in yönetimi Karaca Ahmed Paşa'ya verildi.¹⁸⁷ 14 Eylül 1516'da Halep'ten ayrılan Yavuz Şam'a gitmek üzere yola çıktı. Hızla ilerleyen Osmanlı ordusu sırasıyla Hama, Hıms ve Şam'ı ele geçirdi ve Yavuz Sultan Selim, Mısır seferine hazırlık yapmak için burada kışı geçirdi.¹⁸⁸ Bu dönemde Yavuz'u bölge Araplarının ileri gelenleri ziyaret ederek Yavuz'a bağlılıklarını bildiriyorlardı. Geldiklerinde Trablus, Baalbek, Kudüs ve Havran'ın meşhur ürünlerini padişaha sunuyorlardı.¹⁸⁹ Yavuz, Arap bedevî kabilelerinin sadakatini kazanmak ve Memlûklerin yeniden toparlanıp saldırıya geçmesine fırsat vermeden Filistin'deki çeşitli şehirleri ele geçirmek konusunda kararlıydı. Nasır'ın Arap bedevî liderleri arasındaki etkili konumu, muhtemelen Sultan'ın onu Bika' bölgesinin mukaddemi olarak yeniden görevlendirme kararının ardındaki nedendi. Ayrıca Sultan Selim, Nasır'a Sayda ve Beyrut yönetimlerini de verdi. Buna ek olarak, Nasır'a Havran'ın Ceydûr Nâhiyesi'ndeki Neva Köyü'nü tahsis etti. Ancak bu, Nasır'ın Arap Bedevi kabilelerinin sadakatini garanti etmesi şartına bağlıydı.¹⁹⁰

Kansu Gavri'den ölümü üzerine tahta geçen Tomanbay, Şam'a melikü'l-ümerâ tayin ettiği Canbirdi Gazalî'yi Gazze'ye yolladı. Gazze'de 27 Aralık 1516'da Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri ile Memlûkler arasında cereyan eden savaşı Osmanlı kuvvetleri kazandı.¹⁹¹ Nihayetinde 23 Ocak 1517'de yapılan Ridaniye Savaşı'nda Tomanbay yenilip kaçtı. Osmanlılar Kahire'ye girdikten sonra bir süre şehir içerisinde direniş hareketi gösterdiyse de yakalanıp idam edildi.

Yavuz, Mısır'ın fethinden sonra Şam'a geri döndü. Şam'da bulunduğu süre boyunca hac kervanını Mekke ve Medine'ye bir an önce göndermek konusunda istekliydi. Ancak kervan, Havran bölgesinde toplanan Arap bedevî kabileleri nedeniyle gecikmişti. Bu kabilelerin yolları kapatmasından veya hacılara saldırmasından korkulduğu için, 28 Ramazan 923 / 14 Ekim 1517 tarihinde bu durumu engellemek amacıyla Canbirdi Gazalî görevlendirildi. Ayrıca, bölgede yaşayan Muhammed b. Said, kabilelerin kendi aralarında çatıştığını ve o yıl Mekke yolu üzerindeki el-Uhaydir Bürkesi'nin su ile doldurulmadığını

¹⁸⁶ Selahattin Tansel "Silahşor'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri-I", Tarih Vesikaları, Cilt: 1, Sayı: 17, İstanbul, 1958, s. 310; Celâl-zâde, s. 190.

¹⁸⁷ Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih-IV, s. 291; Müceccimbaşı Ahmet Dede, Müneccimbaşı Tarihi-II, çev. İsmail Erünsal, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, trs., s. 481.

¹⁸⁸ Tansel "Silahşor-I", s. 312.

¹⁸⁹ Hoca Sadettin Efendi, IV, s. 295.

¹⁹⁰ M. Adnan Bakhit, The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century, London, 1972, s. 13-14.

¹⁹¹ Celâl-zâde, s. 194-195.

nakletmektedir. Gazalî tarafından yapılan seferin akıbeti ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁹²

Yavuz'un, kaçak Memlûkleri barındırdığı için Nasirüddin b. el-Hanâş'ı görevden alması, Havran, Bika', Sayda ve Beyrut'taki gerginliği artırdı. Nasır, görevden alınmadan önce Sultan Selim'e bir dizi mektup yazarak, yakalanmaları hâlinde Memlûklerin idam edilmesine dair emri aldığını, bu doğrultuda gerekli tebligatları ilgili makamlara ilettiğini bildirmiştir. Ayrıca, kendisine yöneltilmesi muhtemel suçlamaların dikkate alınmaması için Yavuz Sultan Selim'e yalvararak kendini savunmaya çalışmıştır.¹⁹³ Görevden alındıktan sonra ise Sultan'a, Şam lehçesinde yazdığı bir başka mektup gönderdi. Bu mektubunda, Sultan'ın aldığı tedbirleri hayretle karşıladığını ifade etmiştir. Sultan'a, kendisine sadakatle hizmet ettiğini, Mısır Seferi'nin ardından sadakatinin teyidi mahiyetinde bir ferman gönderildiğini belirtmiştir. Ayrıca, oğlunu derhâl Sultan'a gönderdiğini, Sultan'ın ona nazıkçe davrandığını ve kendisine bir onur bahsettiğini dile getirmiştir. Görevden alınmasına rağmen Sultan'a bağlılığını sürdürdüğünü vurgulayan Nasır, emri üzerine bazı adamlarını, Sayda'yı Canbirdi Gazalî'ye teslim etmek üzere görevlendirdiğini bildirmiştir. Nitekim Gazalî, Nasır'ın yerine tayin edilen Muhammed b. Korkmaz adına Sayda'yı ele geçirmek için gönderilmişti. Bu tutumuyla Nasır, ileride aleyhine yöneltilebilecek muhtemel suçlamalardan akıllıca sıyrılmayı başarmıştır. Sultandan, Gazalî'nin halkına iyi davranmasını ve ekili arazilerine zarar vermemesini istemişti, çünkü başka bir gelir kaynağı yoktu. Ayrıca, başka bir şeyhin veya hükümdarın himayesine girmeyi düşünemeyeceğini belirtti ve topraklarında kalmasına izin verilmesini rica etti. Görünüşe göre Yavuz Selim, Nasır'ın bu çabasını dikkate almadı ve Nasır Cevlân'a kaçtı. Yavuz, Nasır'ın peşinden gitse de onu yakalamayı başaramadı ve Şam'a geri döndü.¹⁹⁴

Sonuç olarak Memlûk Devleti yıkılmış, Suriye ve Mısır toprakları Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı Devleti, yeni fethettiği bu toprakları iki beylerbeylik olarak düzenlemiştir. Mısır bölgesine Mısır Beylerbeyliği, Suriye bölgesine de Arab (Şam) Beylerbeyliği denilmiştir. Havran, Arab yani Şam Beylerbeyliği sınırları içerisindeki Şam Sancağı'na bağlı olmuştur.

¹⁹² Bakhit, s. 20.

¹⁹³ BOA, TS.MA.e., 756/66. Arşiv kayıtlarında Haneşoğlu olarak geçmektedir.

¹⁹⁴ Bakhit, s. 20-21.

3. HAVRAN'IN İDARÎ TEŞKİLATI VE TAKSİMATI

3.1. Osmanlı Taşra İdarî Teşkilatı ve Havran'ın Yeri

Osmanlı Devleti'nde sultanlar, kuruluş yıllarından itibaren bir bölgeyi yönetmek üzere her zaman iki yetkiliyi görevlendirmişlerdir. Bunların birincisi seyfiye sınıfından olan ve sultanı temsilen yürütmeden sorumlu olan *bey* (eyaletlerde beylerbeyi, sancaklarda ise sancakbeyi), ikincisi ise ilmiye sınıfından ve sultanın yargı gücünü temsilen atanan *kadı* adlı kişidir. Bey, kadının onaylamadığı herhangi bir cezayı veremez, kadı da aldığı tüm kararları beyin kudretinden bağımsız olarak uygulayamazdı. Kadı şer'î ve örfî hukuku uygulamada beyden bağımsız olup, emirleri doğrudan padişahı almakta ve doğrudan padişaha dilekçe gönderebilmekteydi. Eyalet yönetiminde görülen bu güçler ayrılığı, Osmanlılar nezdinde adaletli bir yönetim için temeldi.¹⁹⁵

Bu anlayıştan hareketle Osmanlı coğrafyası, askerî-idarî olarak *beylerbeyilik* (eyalet) ve *sancak* (livâ) şeklinde bölünürken, diğer taraftan böyle bir ayırım yapılan topraklar üzerinde *kaza* adı verilen şer'î-idarî birimler kurulmuştur. Eyaletlerin başında beylerbeyi¹⁹⁶, sancakların başında sancakbeyi, kazaların başında ise kadı bulunmaktaydı.¹⁹⁷

Yavuz, Memlûklerden aldığı Anadolu'nun doğu ve güneyindeki bir kısım bölgeyi, Suriye ve Filistin'i *Arab (Şam) Vilâyeti* olarak tek çatı altında teşkilatlandırdı. Bununla birlikte 1518'de *Arab ve Acem Vilâyetleri Defterdarlığı* adındaki teşekkülü buraya bağlı olan sancakların malî işlerinin idare edilmesi için kurdu.¹⁹⁸

Havran, 16. yüzyıl Osmanlı idarî teşkilatlanması içerisinde, 1548 yılına kadar kendisine bağlı nahiyelerden oluşan bir nahiyeler konfederasyonu olarak yapılandırılmışken, bu tarihten itibaren Şam Eyaleti'ne bağlı Şam Sancağı'nın bir kazası olarak teşkilatlandırılmıştır.

Bölgenin fethinden sonraki yapılan ilk tahrirlerde her ne kadar Havran nahiye olarak belirtilmişse de Havran'a bağlı olan çok sayıda nahiye bulunmaktadır. Bu da tahrirlerin

¹⁹⁵ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, (Klasik Çağ), s. 108.

¹⁹⁶ Türkçe bir isim olan beylerbeyi, Farsça Mir-i Mirân, Arapça Emirü'l-Livâ olarak adlandırılmıştır. Beylerbeyilik unvanı, eyaletin birden fazla sancaktan meydana gelmesi ve her sancakta bir "Bey" in görev yapmasından ileri gelmektedir. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimati", çev. Mustafa Öztürk, Belleten, Cilt: 54, Sayı: 211, 1990, s. 1233.

¹⁹⁷ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler", Belleten, Cilt: 38, Sayı: 152, 1974, s.665.

¹⁹⁸ Ünal Taşkın, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), Elazığ, 2011, (Safed), s. 46.

askerî amaçla yani bölgenin timâr gelirlerine paralel olarak gelecek potansiyel asker sayısını tespit etmek olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁹

Kaza, bugünkü idarî yapılanmada ilçeye denk gelmektedir. Osmanlılarda kadının idare sahasını göstermekle birlikte, bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'ne özgü teşekkül eden kaza, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarının genişlemesine paralel olarak, artan sancak sayısı ve idarî ihtiyaçlar doğrultusunda yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde bir kadının, bir sancağın tamamında adli yetkiyi tek başına kullanmasının fiilen mümkün olmaması nedeniyle, sancağa bağlı olan kazaların sayısı artırılmış ve kadı sayısı da buna paralel olarak artış göstermiştir.²⁰⁰

16. yüzyıl itibariyle, sancağın timâr sistemi içerisindeki bir idarî bölümü olmakla birlikte coğrafi bir bütünlüğü bulunan nahiye/vilâyetlerin²⁰¹ hukukî meseleleri çözecek bir kadıya havale edilmesiyle, kaza ve nahiye olmak üzere hukukî ve askerî iki idarî tanım ortaya çıkmıştır. Kadının yetki sahasına giren bir veya birkaç nahiye birleşerek kaza şeklini almıştır. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren timâr sistemi önem kaybedince kaza, idarî birim olarak öne çıkmış, Osmanlı coğrafyasında bulunan kazaların sayıları artınca nahiyeler, kazanın alt birimi olarak görülmüştür.²⁰²

Havran'ın Osmanlı idarî teşkilatlanmasındaki yerini ortaya koyan en eski evrak, 1525-1526 yılına ait 430 numaralı tahrir defteri ve onun icmali olan 169 numaralı defterdir. Bu devirde Şam Beylerbeyi Lütfi Bey'dir.²⁰³ Mufasssal defterde Havran müstakil olarak zikredilmemiş, nahiyelerin isimlerinin sonunda geçen '*an-mu'âmele-i Havrân*²⁰⁴, *min-mu'âmele-i Havrân*²⁰⁵, *tâbi'-i Havrân*²⁰⁶ gibi ifadelerden bu nahiyelerin Havran'a bağlı olduğu tespit edilebilmektedir. Tabi bu ifadeler her zaman kullanılmamaktaydı. Mesela 430 numaralı mufasssal defterde Havran'a bağlı olan Benî Kinâne nahiyesinden sonra Benî Cehme nahiyesi zikredilmiş ama Havran'a bağlı olduğu yazılmamıştır. Ancak hemen

¹⁹⁹ Nahiye tabirinin kullanımı ile ilgili tafsillatlı bilgi için bkz. İlhan Şahin, "Nahiye", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 307.

²⁰⁰ Tuncer Baykara, "Kaza", DİA, Ankara, 2002, c. 25, s. 119.

²⁰¹ 16. yüzyıl Osmanlısında vilâyet terimi, eyaletleri tanımlamak için kullanılmakla birlikte, eyaletten küçük olan idarî birimleri (sancak, kaza, nahiye) tanımlamak için de kullanılmıştır. Tafsillatlı bilgi için bkz. İaşa Bekzade, "Osmanlıda Kullanılan Vilâyet Tabiri Üzerine", Karadeniz: Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı: 36 2017, s. 242-243; Örneğin, 16. yüzyıla ait Şam Livâsı tapu tahrir defterlerinde vilâyet tabiri beylerbeyinin idaresindeki bölge olarak karşımıza çıkmakta iken, aynı dönemdeki bir mühimme kaydında ise kaza olan Havran için vilâyet dendiği görülmektedir.

²⁰² Baykara, "Kaza", s. 119-120.

²⁰³ Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", s. 359; 4 Numaralı Suriye Vilayet Salnamesi, 1289, s. 40.

²⁰⁴ BOA, TT.d., 430, s. 501.

²⁰⁵ BOA, TT.d., 430, s. 523, 524, 558, 559.

²⁰⁶ BOA, TT.d., 430, s. 554, 555, 557, 558, 582, 596.

sonrasında gelen Benî ‘Usbe nahiyesi Havran’a bağılı olarak belirtilmiştir. Havran’a bağılı iki nahiyein arasına bölgeye dâhil olmayan bir nahiyein yazılması ihtimal olmayacağından ötürü burasının da Havran’a dâhil edilmesi gerekmektedir. Ayrıca coğrafi konumundan ve sonraki tahrirlerdeki ifadelerden yola çıkarak burasının Havran’a dâhil olduğı anlaşılmaktadır.

1525 yılı tahririne göre Havran 11 nahiyein oluşmaktadır. Bu nahiyein; Ceydûr (Nevâ), Benî Kilâb, Benî Nişye, Vâdî-i Benî Mâlik, Benî Muklid, Benî ‘Âtike, Benî ‘Abdullâh, Benî Kinâne, Benî Cehme, Benî ‘Usbe ve Benî el-A‘ser’dir. Bununla birlikte bu nahiyeinere tabi olan Cevlân²⁰⁷, Batîha ve Benî Sırmâ adlı yerleşimler ve bu yerleşimlere bağılı köy ve mezralar mevcuttur. Sonraki tahrirlerde bu yerleşimler müstakil birer nahiye olarak görülmektedir.

Nahiye isimlerine bakıldığında Havran’daki nahiye isimlerinin büyük çoğunluğu Arap kabilelerinin isimleri ile müsavi oluşmuştur. Diğer taraftan aynı dönemde Nablus, Kudüs ve Gazze gibi yerlerin isimlerinde bu oran çok düşüktür.²⁰⁸

Tahrirde Havran, müstakil nahiye olarak zikredilmemiş ancak Benî Muklid Nahiyesi’ne bağılı olan Busrâ, Medîne-i Edra‘ât, ‘Urmân, Sarhad, Benî Hilâl ve ‘Uyûnu’n-Nasârâ köyleri ile Sevâd yerleşimi²⁰⁹, Benî Abdullah Nahiyesi’ne bağılı Zera‘ Köyü²¹⁰, Benî Sırmâ yerleşimine bağılı Rimetü’l-Halâhal Köyü²¹¹ ve Benî el-A‘ser Nahiyesi’ne bağılı Deyr-Atâ Köyü²¹² Havran’ın merkez yerleşimleridir. Bunu, bu yerleşimlerin isimlerinde geçen *tâbi* ‘-i *Havrân*’ ifadesinden anlamak mümkündür. Ayrıca Zera‘ Köyü’nde bir mahalle yapısı söz konusudur. Buna ek olarak 1548 yılından itibaren Havran kaza olarak teşkilatlanınca Busrâ Köyü’nde merkezi ifade eden *nefs* tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Ancak burada klasik çağ Osmanlı şehir ve kasabalarındaki gibi bir yapılanma yoktur. Kaza merkezini belirtmek için Busrâ’da *nefs* tabiri kullanılmıştır. Ne kadar *nefs* olarak nitelendirilse de *karye* yani köy olarak zikredilmiştir.²¹³ Ayrıca Medîne-i Edra‘ât ve Medîne-i Zera‘ köylerindeki *medîne* yani şehir tabiri, buraların kadim zamanlardaki şehirleşmelerinden ileri gelmektedir. Bu yerleşimler bilhassa Memlûkler döneminde eski cazibelerini kaybetmiş ve birer sönük

²⁰⁷ Günümüzdeki Golan bölgesidir.

²⁰⁸ Alexandrine Guérin, “Interprétation d’un registre fiscal ottoman: Les territoires de la Syrie méridionale en 1005/1596-97”, *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, s. 4.

²⁰⁹ BOA, TT.d., 430, s. 550, 554, 555, 557, 558.

²¹⁰ BOA, TT.d., 430, s. 569.

²¹¹ BOA, TT.d., 430, s. 549

²¹² BOA, TT.d., 430, s. 596.

²¹³ BOA, TT.d., 423, s. 159.

köy yerleşimine dönüşmüşlerdi. Osmanlı'nın fethettiği dönem ve 16. yüzyıl boyunca da köy hüviyetinden çıkamamışlardır.

1525 yılından sonraki tahrirlerde Cevlân-ı Garbî, Cevlân-ı Şarkî, Batîha, Buteyyine, Benî Sırma, Benî Mâlikü's-Sadîr, Benî Hilâl ve Kefârât adlı yeni nahiyeler teşkil edilecek, bazı köy ve mezraların bağlı olduğu nahiyeler dönem içerisinde değişecektir.

3.2. Havran'ın Dâhilî Taksimatı (Nahiyeler)

Osmanlı'da sancaklar askerî ve adlî olmak üzere iki idarî birime bölünmüştü. Sancaklar askerî olarak nahiyelere, adlî olarak ise kazalara ayrılmaktaydı. Kazalar hem kadının sorumluluk alanını tanımlamakta hem de kültürel ve ticari açıdan etrafındaki kasaba veya şehirlerle birlikte çevresindeki köylerin oluşturduğu idari bütünlüğü tanımlamaktaydı.²¹⁴ Ancak Havran bu ifadenin istisnası olan bir örnektir. Çünkü, mufassal tahrir defterlerinde diğer nahiyelerin içerisinde Havran'ın merkezini oluşturan köy ve mezralar kayıtlı olsa da Havran, kendisine bağlı köy ve mezraların yer aldığı müstakil bir nahiye olarak tahrirlere kaydedilmemiştir. Havran'ın Osmanlılara geçmesinden 1548 yılına kadar yapılan tahrirler incelendiğinde Havran nahiye olarak kaydedilmiştir. Ama aslında bu durum, nahiyeler topluluğunun bölgenin coğrafi ismini almasından öteye gitmemektedir. Bu durum fetihten sonraki ilk yıllarda bölgede çıkan karışıklıklardan ve sair olaylardan ötürü bölgenin idari taksimatının tam olarak oturmamasından kaynaklanmaktadır. 1548 yılından itibaren tahrir defterlerinde Havran, *Kazâ-yı Havrân* ifadesi ile görülmektedir.²¹⁵ Ancak ifadeye bakıldığında sadece başlık şeklindedir. Kazaya bağlı aynı isimli müstakil bir nahiyesi bulunmamaktadır. Yani Havran Kazası'nın içerisinde ayrıca bir Havran Nahiyesi yoktur. Kaza merkezini oluşturan birimler farklı isimlere sahip nahiyelere bağlı olmuşlardır.

Havran'ın 1548'den itibaren kaza olduğunu destekleyen mühimme kayıtlarına rastlanmaktadır. Mühimme kayıtları incelediğinde Havran'da idarî bağlamda bir kadının görev yaptığı tespit edilmiştir.²¹⁶

Çevredeki benzer yerleşim birimleriyle karşılaştırıldığında, Havran'ın doğrudan sancak statüsüyle değil, başlangıçta bir nahiye olarak ve 16. yüzyılın ortalarından itibaren ise bir kaza olarak teşkilatlandırılması; bölgenin stratejik ve ekonomik özellikleriyle

²¹⁴ Taşkın, Safed, s. 47-48; Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, İstanbul, 1979, (TİİT), II, s. 83.

²¹⁵ BOA, TT.d., 423, s. 151; BOA, TT.d., 491, s. 4; TKG.KK.TTd., 185, s. 2/B.

²¹⁶ BOA, A.{DVNSMHM.d., Defter: 55, hkm: 192; BOA, A.{DVNSMHM.d., Defter: 12, hkm: 567; BOA, A.{DVNSMHM.d., Defter: 55, hkm: 253.

ilişkilendirilebilir. Özellikle Havran'ın geniş ve verimli topraklara sahip olması sebebiyle bölgenin önemli bir hububat üretim merkezi olarak öne çıkması ve aynı zamanda bölgenin arazi yapısının, bölgeyi sık sık bedevî Arapların saldırılarına açık hâle getirmesi, idarenin doğrudan merkeze bağlı olmasını gerektirmiştir. Bu nedenle, bölgeyi bir sancakbeyinin uhdesine bırakmak yerine, doğrudan beylerbeyinin denetiminde ve merkezî otoritenin gözetimi altında tutmanın daha uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda 1525-1535 yılları arasında Havran'a tabi olan nahiyelerdeki nefis, köy ve mezraların sayılarına yer verilmiştir.²¹⁷

Tablo 3.1. *Nefis, köy ve mezraların nahiyelere dağılımı (1525-1535)*

Nahiyeler	1525		1535	
	Köy	Mezra	Köy	Mezra
Ceydûr	29	138	37	86
Benî Kilâb	22	58	29	41
Benî Nişye	10	1	12	48
Vâdî-i ²¹⁸ Benî Mâlik	7	-	12	11
Benî Mâlikü's-Sadîr	-	-	43	-
Benî Muklid	44	15	37	97
Benî 'Âtike	4	4	26	120
Benî 'Abdullâh	14	10	15	16
Benî Kinâne	39	10	49	23
Benî Cehme	16	-	20	7
Benî 'Usbe	5	2	7	1
Benî el-A'ser	17	3	25	26
Benî Hilâl	-	-	23	-
TOPLAM	207	241	335	476

Bu tabloya göre 1525 yılında Benî Mâlikü's-Sadîr ve Benî Hilâl nahiyeleri yer almazken 1535 yılında bu nahiyelerin teşkil edildikleri görülmektedir.

Benî Hilâl Nahiyesi 1525 tahririnde kendisine bağlı köy ve mezraların bulunduğu bir köy yerleşimi iken 1535'te müstakil bir nahiye hüviyeti kazanmıştır. Fakat 1535 tahririnde bu nahiyeye bağlı köylerin hane sayıları ve hasılları ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²¹⁹ Aynı şekilde Benî Mâlikü's-Sadîr Nahiyesi'nde de buraya bağlı olan iki köyün hasılı hariç diğer köylerde hane ve hasıl bilgisine rastlanmamaktadır.²²⁰ Bu tahririn

²¹⁷ BOA, TT.d., 430, s. 501-596; BOA, TT.d., 401, s. 569-697.

²¹⁸ Sadece 1525 tahririnde Vâdî ibaresi bulunmaktadır. Diğer tahrirlerde bu ibareye rastlanmamaktadır.

²¹⁹ BOA, TT.d., 401, s. 697.

²²⁰ BOA, TT.d., 401, s. 688-689.

icmalı olan 1034 numaralı deftere bakıldığında bu nahiyeler padişah hassı olup, nahiyelere bağlı olan köylerin altındaki hasıl bölümüne *harâb* işareti konulmuştur. Bu durum bize bu nahiyelerin yeni kurulduğunu ve sadece ismen var olduklarını, herhangi bir nüfus yapılanmasının olmadığını göstermektedir.

Aradaki süre zarfında toplam köy ve mezra sayılarında artış gözlemlenmiştir. Bu da buradaki nüfus artışına paralel olarak yeni yerlerin yerleşime ve ekinliğe açıldığını bize göstermektedir. Yerleşim olarak en çok gelişme gösteren yer Benî ‘Âtike Nahiyesi’dir. 1525 yılında 4 köy ve 4 mezradan ibaret olan bu nahiye, 1535 yılında 26 köy ve 120 mezraya sahip olmuştur. Aşağıdaki tabloda ise 1570-1596 yılları arasında nahiyelerin durumuna yer verilmiştir.²²¹

Tablo 3.2. Nefs, köy ve mezraların nahiyelere dağılımı (1570-1596)

Nahiyeler	1570				1596	
	Nefs	Köy	Mezra	N	K	M
Ceydûr	-	37	86	-	33	74
Benî Kilâb	-	32	28	-	30	38
Benî Nişye	1	34	31	1	32	38
Benî Mâlikü’l-Eşrâf ²²²	-	24	32	-	23	40
Benî Mâlikü’s-Sadîr	-	21	16	-	21	26
Benî Muklid	-	20	48	-	18	58
Benî ‘Âtike ve Kefârât	-	8	13	-	10	13
Benî ‘Abdullâh	-	15	12	-	15	13
Benî Kinâne	-	50	31	-	51	39
Benî Cehme	-	20	7	-	20	14
Benî ‘Usbe	-	8	-	-	8	-
Benî el-A’ser	-	28	26	-	29	28
Cevlân-ı Garbî	-	24	65	-	24	70
Cevlân-ı Şarkî	-	18	30	-	20	29
Batîha	-	10	27	-	10	28
Buteyyine	-	24	17	-	23	24
Benî Sirmâ	-	10	4	-	7	7
TOPLAM	1	383	473	1	374	553

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, köy ve mezra sayılarında büyük bir değişikliğe rastlanmamakla birlikte yeni nahiyelerin teşkil edildiği görülmektedir. Bu nahiyeler 1548 yılında kurulmuş olup, Cevlân-ı Garbî ve Şarkî, Benî ‘Âtike ile birlikte zikredilen Kefârât,

²²¹ BOA, TT.d., 491, s. 37-401; TKG.KK.TTd., 185, s. 18/B-210/A.

²²² Benî Mâlik Nahiyesi 1535’ten sonraki tahrirlerde Benî Mâlikü’l-Eşrâf olarak adlandırılmıştır.

²²³ Konargöçer Türkmenlerin tasarrufundaki mezraların listesinde yer alan bu 14 mezra, sadece Cevlân Nahiyesi şeklinde yazıldığından, ortak olarak verilmiştir.

Buteyyine, Batîha ve Benî Sırmâ nahiyeleridir. Önceki tahrirlerdeki Benî Mâlik Nahiyesi ise Benî Mâlikü'l-Eşrâf ismini almıştır.²²⁴

Bu dönemde Havran'da nefis yerleşiminin olduğu tespit edilmiştir. Benî Nişye Nahiyesi'ne tabi olan Busrâ Köyü, nefis şeklinde kaydedilmiştir. Ancak burada şehir ya da kasaba tarzı bir yapılanmadan bahsedilememektedir. Çünkü Busrâ Köyü görüldüğü üzere bir köy yerleşimidir ve nahiyedeki merkez köydür. Bölgede başka bir nefis yerleşimi olmadığından ve bölge kaza olarak teşkilatlandıktan sonra buraya nefis denilmesinden dolayı, kazanın merkezinin de Busrâ Köyü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca köyün gelirine bakıldığında ziraî ürünlerden ve bahçelerden elde edilen gelirler bulunmakta, ticaret ve sanayi mallarından elde edilmiş herhangi bir geliri bulunmamaktadır. Sonuç olarak Busrâ Köyü'ndeki nefis tabiri sadece merkezi tanımlamak için verilmiş olup, köyden öte olmayan bir yerleşim yeridir.²²⁵

1535 tahririnde nispeten kalabalık bir köy ve mezra sayısına sahip olan Benî 'Âtike Nahiyesi, 1570-1596 yılları arasında 1525 yılındaki yapılanmasına hemen hemen dönmüş vaziyettedir.

Tabloda yer almayan Benî Hilâl Nahiyesi, 1570 tahririnde yer almamış, 1596 tahririnde ise nahiyeye olarak zikredilmemesine karşın üç mezraya sahip olduğu görülmüştür. Bu mezralar konargöçer Türkmenlerin tasarrufundaki mezraların listesinde yer almakta olup, bu ekinlikler dışında nüfusun bulunduğu herhangi bir yerleşim yeri bulunmamaktadır.²²⁶ Bu verilerden hareketle Benî Hilâl Nahiyesi'nin bu dönemde yerleşime kapatılıp sadece bölge ismi olarak yer aldığı söylenebilir.

3.3. Havran'ın Yönetimi

Havran, 16. yüzyıl boyunca Şam Sancağı'na bağlı bir idarî birim olarak yer almıştır. 1548 yılından itibaren ise Havran'ın bir kaza olarak teşkilatlandığı görülmektedir. Kazada idarî amir olarak kadının görev yapmasının yanı sıra kadı, örfî olarak bir sancakbeyine bağlıydı. Şam Sancağı'nın sancakbeyilik görevini ise, Şam'ın paşa sancağı olması sebebiyle, Şam'da oturan beylerbeyi ifa ediyordu.

²²⁴ BOA, TT.d., 491, s. 53, 266.

²²⁵ BOA, TT.d., 423, s. 159; BOA, TT.d., 491, s. 329-331; TKG.KK.TTd., 185, s. 175/A-175/B.

²²⁶ TKG.KK.TTd., 185, s. 35/A.

3.3.1. Beylerbeyi/sancakbeyi

Şam Sancağı, Şam Eyaleti'nin paşa sancağı yani beylerbeyinin ikamet ettiği sancak olmasından ötürü Şam Sancağı'nın sancakbeyliğini beylerbeyi yapmaktaydı. Türk-İslam devletlerinde çeşitli isimlerle anılan bu yetkili Osmanlı kaynaklarında *beylerbeyi*, *mîr-i mîrân*, *emîrû'l-ümerâ* ve *vali* olarak adlandırılmaktaydı.²²⁷

Beylerbeyiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda seyfiye zümresinin bir parçasıdır. Beylerbeyiliğe atanan kişilere, bu görevlerini resmî olarak teyit eden bir berat verilirdi. Vezirlik rütbesiyle atananlara ise genellikle menşur verilirdi. Şam Beylerbeyliği vezirlik rütbesindeki beylerbeyiliklerdendi. Göreve başlamadan önce beylerbeyi, Divan-ı Hümayun'da hil'at giyer ve arza girerek el öperdi.²²⁸

Beylerbeyiler, yetkili oldukları bölgede padişahın temsilcisi olarak beylerbeyi divanında askerî konulardaki meseleleri çözüme bağlamak, bölge güvenliğini tesis etmek, timâr tevcihi ve terakkilerinin yürütülmesi gibi görevler üstlenmişlerdi. Bununla birlikte beylerbeyiler savaş zamanında kendilerine bağlı sancakbeyleri ve timârlı sipahileri maiyetine alarak orduya katılmak zorundaydı. Beylerbeyi sefere çıkacağı zaman yerine vekil olarak *mütesellim* adı verilen bir kişiyi tayin ederdi.²²⁹

Havran'da timâr tasarruf eden bir sipahi, beylerbeyinin arzı üzerine merkezden timâr terakkisi alabilmekteydi. Örneğin 1556 yılında İskender adlı bir sipahi, hizmetleri ve yararlılığından ötürü beylerbeyinin arzı üzerine timâr terakkisi almıştır.²³⁰

Osmanlı tahrir sistemi kapsamında düzenlenen mufassal ve icmal defterlerinin hazırlanmasında beylerbeyileri belirleyici bir konumda yer almıştır. Timâr tevcihlerinde padişah beratı ile birlikte beylerbeyi tezkiresi esas alınmış, beylerbeyinin onayı olmaksızın timâr tahsisi mümkün olmamıştır. Ayrıca, timârların güncel durumunun tespitinde, merkez defterlerinden ziyade beylerbeyinin nezdinde tutulan kayıtlar esas kabul edilmiştir.²³¹ Küçük timârları bizzat beylerbeyi tevcih ederdi.²³²

Beylerbeyinin, yetki sahasında yaşayan halkın menfaatinin gözetmesi hususunda 1572 yılına ait bir mühimme kaydı örnek gösterilebilir. Bu mühimme kaydına göre, daha önce

²²⁷ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", DİA, İstanbul, 1992, VI, s. 69.

²²⁸ M. Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 46; İpşirli, "Beylerbeyi", s. 70-71.

²²⁹ Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 85.

²³⁰ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 2, hkm: 1265.

²³¹ Halil İnalcık, Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. XX.

²³² İpşirli, "Beylerbeyi", s. 71.

gönderilen bir mektupta, Arap bedevîlerinin verdikleri Kavut Devesi karşılığında Havran'a bağlı köylerden beş on gırâra buğday alma uygulamasının kaldırılması emredilmişti. Ancak, şimdi tekrar Kavut Devesi alınması emredildiği için bunun halka zulüm olacağı ifade edilmektedir. Eğer uygulama kaldırıldığı zaman halk için faydalı olacaksa ve kaldırıldığında Arap bedevîlerinin halka saldırması da engellenebilirse, bu uygulamanın kaldırılması uygun görülmüş ve halkın menfaati gözetilerek bu hususta Şam Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmiştir.²³³

Her eyaletin paşa sancağında *Eyalet Divanı* bulunurdu. Bu divan, Divan-ı Hümayun'un küçük bir modeli gibiydi ve beylerbeyi başkanlığında toplanırdı. Divanın faaliyet alanına *Divanhane* denirdi. Divanda yazı işlerinden sorumlu olan memura *Divan Efendisi* denir ve kendisine kâtipler yardımcı olurdu. Eyalet merkezinin kadısı gerektiğinde divana katılırdı. Hazine veya mal defterdarı, timâr işlerinden sorumlu timâr defterdarı ve timâr kethüdâsı da divanın önemli üyelerindendi. Divana yardımcı olan başlıca hizmetliler divan çavuşlarıydı. Sınır eyaletlerinde bu çavuşlar, komşu ülkelere beylerbeyi adına elçi olarak gönderilirdi. Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda bulunan 459 numaralı defterde Havran'da timâr tasarruf eden Şam Divan Çavuşları'nın isimleri ve tasarruf ettikleri timâr miktarı yer almaktadır.²³⁴ Ayrıca subaşı, asesbaşı, tezkireci, ruznameci gibi farklı görevlerde hizmetliler de divanda bulunurdu. Rumeli ve Arap eyaletlerinde, Türkçe bilmeyen halkın taleplerini iletmek için tercümanlar da divana katılırdı.²³⁵

Beylerbeyilerin, sorumluluk sahalarında asayişin teminini sağlamalarıyla ilgili olarak şu mühimme kaydı dikkat çekicidir. 6 Şubat 1585 tarihli mühimme kaydında Havran Kadısı merkeze mektup göndererek Havran'da kıtlığın baş gösterdiğini, reâyânın büyük bir kısmının kıtlıktan dolayı göç ettiğini bildirmiştir. Ordunun da seferde olmasını fırsat bilen bölgedeki göçebe Arap aşiretleri isyan edip, bölgede kalan reâyânın ekinlerini kendi at ve develerine yedirerek halkı perişan hale düşürmüşler, bu hususta Havran Kadısı da kazanın güvenliği için merkezden yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Havran'da asayişin sağlanması için Şam Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmiştir.²³⁶

Beylerbeyilerin, eyalet üzerindeki genel otoritelerine ek olarak bir sancağın da kendilerine paşa sancağı olarak tevcih edilmesinden dolayı Osmanlı idare düzeni içerisinde

²³³ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 18, hkm: 31.

²³⁴ BOA, MAD, 459, s. 35-38.

²³⁵ Ahmet Mumcu, Divan-ı Hümayun, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986, s. 151-152; İnalçık, Klasik Çağ, s. 121; İpşirli, "Beylerbeyi", s. 72.

²³⁶ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 55, hkm: 253.

o sancağın sancakbeyi sayılmaktaydılar. Bununla birlikte sorumluluk sahalarındaki sancakbeylerinin atamaları doğrudan merkezden yapılması ve sancakbeylerinin yönetim ve sefer bağlamlarında sultan tarafından ayrı olarak görevlendirilebilmeleri beylerbeylerinin otoritesini sınırlandırmaktadır.²³⁷

Klasik dönemde, sancakbeyleri kendilerine tahsis edilen yerlerde tasarruf haklarını kullanırlardı. Sefer zamanı geldiğinde ise, sancağına bağlı askerlerle birlikte beylerbeyinin emrine girerlerdi.²³⁸ Şam Sancağı'nda ise Şam Eyaleti'ne bağlı olan sancakların beyleri Şam'ın emrine girerlerdi. Deniz sancakları, gemi donatımı yapmak ve deniz seferlerine katılmakla yükümlüydü; ayrıca gerektiğinde kara harekâtına da iştirak ederlerdi.²³⁹ Ek olarak sancakbeyi, görev yaptığı bölgedeki serbest olmayan timârlardan bâd-ı hevâ, cürm-i cinâyet gibi niyâbet resmi adı altında toplanan vergilerin tümüne ya da sipahi ile yarısına tasarruf ederdi.²⁴⁰

Sancakbeyinin yanında *Mir-i Alem* veya *Emir-i Alem* olarak adlandırılan bir sancaktar bulunurdu. Bu kişi, eyalet ve sancağın sancaklarını korumakla görevli olup, yeni sancakbeyine sancağını götürür ve sancağı kendi eliyle teslim ederdi.²⁴¹ Şam Mir-i Alem'i olan Mustafa 1548 yılında 11.200 akçe timâra tasarruf etmekte olup, bu gelirin 1.766 akçesi Havran dahilindeki köy ve mezralardan gelmekteydi.²⁴² Ayrıca, sancakbeyinin yanında çeşitli işlerle ilgilenen *ulufecibaşı*, *çaşnigirbaşı*, *mirahur*, *voyvoda* ve *kapıcıbaşı* gibi diğer görevliler de bulunmaktaydı. Sancakbeyi vefat ettiğinde, bu görevlilere ibtidadan timâr verilirdi.²⁴³

Havran'ın hac yolları üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir önemi vardı. Özellikle Şam beylerbeyi, hac yolunun güvenliğini sağlamak ve hacıların ihtiyaçlarının teminiyle yükümlüydü. Bu konuda gösterilen yararlılıklar, maaş zammı gibi ödüllere karşılık bulurdu. Şam beylerbeyinin, hacıların güvenliğiyle ilgili büyük bir sorumluluğu bulunmaktaydı. Bu hususlarla ilgili çok sayıda mühimme kaydı mevcuttur.²⁴⁴

²³⁷ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 27-28.

²³⁸ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997, s. 23.

²³⁹ J. Deny, "Sancak", İA, MEB, İstanbul, trs., X, s. 188.

²⁴⁰ Kunt, s. 23.

²⁴¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1983, s. 256.

²⁴² BOA, TT.d., 423, s. 131.

²⁴³ Mehtap Nasıroğlu, *Osmanlı Yönetiminde Hama (1516-1600)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2014, s. 26.

²⁴⁴ Örnek mühimme kayıtları için bkz. BOA, A.{DVNSMHH.d., Defter: 1, hkm: 64, 131, 890; BOA, A.{DVNSMHH.d., Defter: 2, hkm: 745, 1437, 2129; BOA, A.{DVNSMHH.d., Defter: 3, hkm: 189, 1455; BOA, A.{DVNSMHH.d., Defter: 4, hkm: 216, 256, 2139; BOA, A.{DVNSMHH.d., Defter: 5, hkm: 640;

Suriye'nin Osmanlı yönetimine dahil olduğu 1516 yılından 1584 yılına kadar Şam Eyaleti ve paşa sancağında görev yapan beylerbeyileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁴⁵

Tablo 3.3. *Şam eyaleti beylerbeyileri (1516-1584)*

No	Beylerbeyi	Tayin Yılı
1	Yahşi oğlu Ahmed Paşa	1516
2	Canbirdi Gazali	1518
3	Ayas Paşa	1521
4	Ferhad Paşa	1522
5	Hürrem Paşa	1523
6	Tavaşi Süleyman Paşa	1524
7	Lütfi Paşa	1525
8	İsa Paşa	1528
9	Mustafa Paşa	1531
10	Lütfi Paşa (II. Defa)	1533
11	İsa Paşa (II. Defa)	1533
12	Hüsrev Paşa	1534
13	Ahmed Paşa	1535
14	Mehmed Paşa	1535
15	İsa Paşa (III. Defa)	1536
16	Piri Paşa	1543
17	Sinan Paşa	1546
18	Piri Paşa (II. Defa)	1549
19	Mehmed Paşa	1551
20	Şemsi Ahmed Paşa	1555
21	Hızır Paşa	1560
22	Ali Paşa	1561
23	Hüsrev Paşa (II. Defa)	1562
24	Lala Mustafa Paşa	1563
25	Murad Paşa	1568
26	Ali Paşa (II. Defa)	1569
27	Hacı Ahmed Paşa	1570
28	Derviş Paşa	1571
29	Lala Cafer Paşa	1575
30	Hasan Paşa	1577
31	Behram Paşa	1580
32	Hüseyin Paşa	1580
33	Hasan Paşa (II. Defa)	1582
34	Üveys Paşa	1584

BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 7, hkm: 263, 814, 808, 809, 1165, 1175, 1170, 1248, 1506, 2656; BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 9, hkm: 117.

²⁴⁵ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, 2003, s. 363-365.

Tablo incelendiğinde 1516-1584 yılları arasında 34 beylerbeyi görev yapmıştır. Beylerbeyilerinin görev süreleri incelendiğinde bu süre en az 1 ay, en fazla ise 6 yıl olmuştur. Bu süre zarfında Lütü, Piri, Hüsrev ve Hasan paşalar 2, İsa Paşa ise 3 kez Şam Beylerbeyiliği görevine getirilmiştir. Bu kadar sık değişikliğin sebebi olarak ise bölgede devlet otoritesinin tam olarak kurulamamasına bağlanmaktadır. Bununla birlikte özellikle 17. yüzyıldan itibaren uygulanan ve tenkit konusu olan görev sürelerinin kısalığının bu dönemde de uygulanmış olması ihtimal dahilindedir. Beylerbeyilerinin sık sık değiştirilmesi hem beylerbeyilerini hem de halkı tedirgin etmiştir. Bir yıl boyunca iki hatta üç kez görev yeri değiştirilebilen beylerbeyi, bu sık aziller nedeniyle kendisine külfet olan yol masraflarını reâyâdan tahsil etmeye çalışırdı. Bu da reâyâyâ büyük zulüm olmaktadır.²⁴⁶

Şam Beylerbeyi'nin Havran'da dirlik tasarruf ettiği tahrir kayıtlarında görülmektedir. Beylerbeyi haslarının Havran'dan gelen kısmı 1523 yılında 156.503 akçe²⁴⁷, 1525 yılında 165.604 akçe, 1535 yılında 230.821 akçe, 1548 yılında 271.622 akçe, 1555 yılında 265.555 akçe²⁴⁸, 1569 yılında 239.263 akçe²⁴⁹, 1575 ve 1589 yılında 226.652 akçe²⁵⁰, 1596 yılında ise 247.739 akçedir. Şam Beylerbeyi'nin toplam dirlik miktarının 1.000.000 akçe olduğu düşünüldüğünde Havran'ın buradaki oranı yıllar içerisinde yaklaşık %16 ile %27 arası değişmektedir. Bu da Şam Eyaleti'nin geneli düşünüldüğünde oldukça yüksek bir orandır.

3.3.2. Kadı

Kadı, Osmanlı Devleti'nde yargı kuvvetinin en önemli kişisidir. İnsanlar arasında cereyan eden dava ve tartışmalı konuları yasal hükümlere göre çözüme kavuşturur. Doğrudan merkeze sorumlu olup, padişah tarafından atanmıştır.²⁵¹

Havran, 1548 yılına kadar tahrirlerde kazadan ziyade nahiye olarak geçmekteydi. Havran'ın kendi ismini taşıyan müstakil bir nahiyesi bulunmayıp, bölgeyi tanımlama noktasında isimlendirilmiş, birden fazla nahiye ihtiva eden büyük bir nahiye olarak tahrirlere kaydedilmiştir. Bu bağlamda, 1548 yılına kadar Havran bir kaza olmadığından dolayı burada görev yapan bir kadı bulunmamaktadır. Bu düşüncenin dayanağı da 1525 yılı

²⁴⁶ İpşirli, "Beylerbeyi, s. 70.

²⁴⁷ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1999, s. 289.

²⁴⁸ BOA, DFE.RZ, 7, s. 442-444.

²⁴⁹ BOA, DFE.RZ, 12, s. 71-72.

²⁵⁰ BOA, DFE.RZ, 43, s. 26-27; BOA, DFE.RZ, 106, s. 134-135.

²⁵¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı", Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, VI, s. 453.

tahririnin icmalı olan 169 numaralı icmal defteridir. 1525 yılı tahririnin icmalı olan bu defterde yer alan Şam Sancağı'nın kazalarına bakıldığında Havran yer almamaktadır.²⁵² Bu kayıttan yola çıkarak bu tarihte Havran'ın kaza olarak teşkilatlanmadığı anlaşılmaktadır.

1548 yılından itibaren ise Havran'da bir kaza teşkilatlanması olduğu görülmektedir. Bu da tahrir kayıtlarına *Kazâ-yı Havrân* ibaresi ile yansımıştır.²⁵³ Ancak yine bu teşkilatlanma içerisinde Havran'ın kendi ismini taşıyan müstakil bir nahiyesi olmayıp, çok sayıdaki nahiyenin bir araya gelerek bölge ismi olan Havran adı altında kaza olarak teşkilatlandığı görülmektedir. Bu dönemde Havran Kadısı, tahrirlerde *nefs* olarak adlandırılan Benî Nişye Nahiyesi'ndeki Busrâ Köyü'nde ikamet etmekteydi.²⁵⁴ Havran'da görev yapan kadıların isimleri araştırıldığında ise bu isimlerden sadece biri tespit edilebilmiştir. İsmi Şaban olan kadı, 1585 yılında Havran'da kadılık görevi yapmaktaydı.²⁵⁵

Osmanlılarda ilk dönemlerden beri fethedilen yerlere bir kadının hukuku temsil üzere tayin edilmesi yerleşik gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı kadısı, İslam devletleri içerisinde diğerlerinden farklı bir konuma sahip adliye ve mülkiye görevlisiydi. Kendisinden evvel İslam devletlerinde görev yapan meslektaşlarına göre daha geniş yetkilerle donatılmış olan kadı, eğitim süreci, atanması ve görevde yükselmesi bakımından gelişmiş bir hiyerarşi ve kurallar sistemine tabiydi. İlmiye sınıfından olan kadı, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş ve renkli ülkesinin temsilcisi, Osmanlı dünyasını en iyi tanıyan memuru ve bu devletin hukukçularını kişiliğinde yansıtan bir meslek adamıydı.²⁵⁶

Kadı kazanın en rütbeli sivil ve adlî amiri olarak görev yapmaktaydı. Günümüzdeki vali, kaymakam gibi idarecilerin vazifesini ifâ etmesinin yanı sıra, hâkimlik ve belediye başkanlığı gibi görevler de kadının yetki alanında girmektedir. Kadının aslî görevi hâkimlik olup, diğer vazifeleri aslî vazifesinin yanında ikinci planda kalmaktaydı. Osmanlı merkezi yönetiminin temelini, her biri bir kazayı yöneten tüm kadıların doğrudan Divân'a bağlı olmaları ve yalnızca Divân'dan emir almaları oluşturmaktadır. Sefere çıkan ordu ve askeri müesseselerin personel işlemleri dışındaki tüm devlet kurumlarının işleyişinin kadıların denetiminde olması, kadının Osmanlı yönetimindeki öncelikli rolünü ve önemini açıkça gösterir.²⁵⁷ Osmanlılarda kadılık müessesesinin kuruluşundan şer'î mahkemeler kapatılana

²⁵² BOA, TT.d., 169, s. 45.

²⁵³ BOA, TT.d., 423, s. 151; BOA, TT.d., 491, s. 4; TKG.KK.TTd., 185, s. 2/B.

²⁵⁴ BOA, TT.d., 491, s. 329; TKG.KK.TTd., 185, s. 175/A.

²⁵⁵ BOA, A.{DVNSMHM.d., Defter: 55, hkm: 253.

²⁵⁶ İlber Ortaylı, "Kadı: Osmanlı Devleti'nde Kadı", DİA, İstanbul, 2001, XXIV, s. 69.

²⁵⁷ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", DTCFD, Cilt: 13, Sayı: 1-2, Ankara, 1955, s. 48.

kadar geçen süre zarfında divân ve huzur mahkemeleri dışında tüm yargı yetkisi kadılara verilmiştir.²⁵⁸

Kadıların aslî vazifesi kişiler arasında cereyan eden hukukî anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak, hukuka mugayir davrananların cezasını hükme bağlamak, verilen hüküm ve cezaları uygulamaya koymaktır. Ancak bu görevinin yanı sıra kadılar dinî (imamlık vb.), malî, idarî, eğitim-öğretim gibi hukuk dışı görevleri de yerine getirdikleri görülmektedir.²⁵⁹

Kadının yardımcısı olan *nâibler*, genellikle müderris ya da mazûl kadılar arasından seçilirdi. Mahkeme dışında meydana gelen hadiselerin soruşturmasında görev almalarının yanı sıra geceleri nöbetçi olarak mahkemede kalabiliyorlardı.²⁶⁰ Havran'da kadı atanmadan önce görev yapan kadı naipleri bir dönem Hanefî iken, başka bir dönem ise Şâfiî olmuştur. Nâibler merkezden bölgeye gelenlerden oluşabildiği gibi yerel kişilerden de nâip atandığı görülmektedir.²⁶¹ Bunun dışında kadının yardımcısı olarak muhırbaşı, katipler ve şuhûdu'l-hâl adı verilen danışma kurulu vardı.

Kadıların vakıflar üzerindeki sorumlulukları ile ilgili şu mühimme kaydı dikkate değerdir. 11 Ocak 1585 tarihli hükümde; Darüssaade Ağası ve müteveffâ Lala Mustafa Paşa vakfı nazırı olan Mehmed Ağa, Lala Mustafa Paşa'nın Kuneytır'a'da bulunan cami ve imâretin müsakkâfatından Şam'da bulunan vakfın mütevellilerinin zimmetine hatırı sayılır miktarda paranın geçtiği, bunların tahsili için hüküm-i hümayûn talep ederek Şam'da bulunan vakfın mütevellilerinin teftiş edilmesi ve defterlerinin incelenmesini istemiş, bunun üzerine zimmetinde para bulunduran müteveli heyetinden bu miktarın tahsiline ve deftere kaydedilip gönderilmesine hükmedilmiştir. Şam Beylerbeyi'ne ve kadısına gönderilen bu hükmün bir sureti Havran Kadısı'na da gönderilmiştir.²⁶²

Yukarıda zikredildiği üzere kadılar, bulundukları bölgenin asayişinden sorumlu olup, bununla ilgili merkezle doğrudan irtibata geçme yetkisine sahiptiler. Bu minvalde Aclûn Beyi'ne ve Havran Kadısı'na gönderilen 14 Mart 1571 tarihli bir hükümde âsi Arapların Havran Kazası'nda halkın mallarını yağmalayıp sarp yerlere sığındığını, bunların yakalanarak haklarından gelinip merkeze bilgi verilmesi istenmiştir.²⁶³

6 Şubat 1585 tarihli başka bir mühimme kaydında ise Havran Kadısı merkeze mektup göndererek Havran'da kıtlığın baş gösterdiğini, reâyânın büyük bir kısmının kıtlıktan dolayı

²⁵⁸ Ebü'l-Ulâ Mardin, "Kadı", İA, MEB, İstanbul, 1977, VI, s. 45.

²⁵⁹ Fahrettin Atar, "Kadı", DİA, İstanbul, 2001, XXIV, s. 68.

²⁶⁰ Taşkın, Safed, s. 70.

²⁶¹ Bakhit, s. 136.

²⁶² BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 55, hkm: 192.

²⁶³ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 12, hkm: 567.

göç ettiğini bildirmiştir. Ordunun da seferde olmasını fırsat bilen bölgedeki göçebe Arap aşiretleri isyan edip, bölgede kalan reâyânın ekinlerini kendi at ve develerine yedirerek halkı perişan hale düşürmüşler, bu hususta Havran Kadısı da kazanın güvenliği için merkezden yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Havran'da asayişin sağlanması için Şam Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmiştir.²⁶⁴

3.3.3. Alaybeyi (miralây)

Alaybeyi, bir sancaktaki veya beylerbeylikteki timârlı sipahilerin en yüksek amiri olup, askeri anlamda sancakbeyi ya da beylerbeyinden sonra en yetkili kişidir. Serbest dirlik tasarruf eden alaybeyi, görev yaptığı yerde bulunan timârlı sipahilerin istekleri dikkate alınmak kaydı ile beylerbeyi veya sancakbeyi tarafından tayin edilir, aksi durumda ise beylerbeyi veya kadının arzı ile görevine son verilir.²⁶⁵

Havran'da bir alaybeyinin görev yaptığı tespit edilmiştir. 1554 yılında alaybeyi olarak Süleyman Bey görev yapmakta olup, 20.000 akçelik zeâmete tasarruf ediyordu. Bu gelirin 9.247 akçesi Havran'a bağlı köy ve mezralardan gelmekteydi.²⁶⁶

Bu kayıt dışında Türkmen cemaatlerinin de bir alaybeyi bulunmaktaydı. 1596 yılında Alaybeyi İsmail Kavas, 12.500 akçelik timâra sahipti. Bu timârın 1.500 akçesi Havran'dan gelmekteydi.²⁶⁷

3.3.4. Emîr-i şam (emîrû'l-arab)

16. yüzyılda bazı Arap kabile reisleri Leccûn, Gazze, Aclûn ve Kerek-Şevbek gibi sancaklarda sancakbeyi olarak görev yapmaktaydı. Bu kişilerin görevi, Şam'dan ve Kahire'den gelen iki hac yolunun geçtiği bölgelerdeki toprakları ve kaleleri yönetmekti.²⁶⁸ Bilâdü's-Şam'daki Emîrû'l-Arablık kurumu, Eyyûbîlerden el-Melikû'l-Âdil tarafından resmen tanınmış ve Memlûk Sultanları tarafından sürdürülmüştü. Bu kurum, 16. yüzyıl boyunca Osmanlılar tarafından da korunarak Emîr-i Şam olarak adlandırılmıştır. Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde geleneksel olarak Emîrû'l-Arab olan kişiye bir ikta verilmesi, Osmanlılar tarafından timâr olarak devam ettirilmiştir.²⁶⁹

²⁶⁴ BOA, A.{DVNSMHM.d., Defter: 55, hkm: 253.

²⁶⁵ Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul, 1969, s. 50.

²⁶⁶ BOA, DFE.RZ, 6, s. 578.

²⁶⁷ TKG.KK.TTd., 350, s. 42/A.

²⁶⁸ Alexandrine Guérin, "Interprétation d'un registre fiscal ottoman: Les territoires de la Syrie méridionale en 1005/1596-97", Journal of Near Eastern Studies, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, s. 17.

²⁶⁹ Bakhit, s. 232-233.

Kaynaklarda emîr unvanının kesin niteliğine dair açık bir ifade bulunmamakla birlikte, bu kişinin Şam Eyaleti dahilindeki Arap kabilelerinin bir temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır. Emîr-i Şam sultan tarafından resmî olarak muhatap alınan bir kişiydi. Emîr-i Şam esas olarak bölgenin güvenliğini sağlamaya yönelik bir amir konumundaydı. Ayrıca bu kişi sıkça Emîr-i Hac unvanını taşıyarak hac kervanlarının sorumluluğunu da üstlenmekteydi.²⁷⁰ Buna en iyi örnek Aclûn Sancakbeyi olan Kansu Bey'dir.

Emîr-i Şam'ın Havran üzerinden elde ettiği timâr geliri 1525 yılında 11.550 akçeydi.²⁷¹ Bu gelir 1548 yılında 23.000 akçe olmuştur.²⁷²

Emîr-i Şam olan kişinin her yıl devlete *'âdet-i kavd-ı 'Arab* adı altında her biri 200 akçeden²⁷³ 1.050 tane genç deve ve her biri 1.000 akçeden²⁷⁴ 30 genç at temin etmesi gerekmektedir. Padişah hassı olan bu vergi maktu olarak her yıl 240.000 akçeydi.²⁷⁵ 1570 ve 1596 yıllarında bu tutar boş görünmektedir.²⁷⁶

Mühimme kayıtlarında Emîr-i Şam hakkında bazı kayıtlara tesadüf edilmiştir. 17 Aralık 1570'te Şam Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm gereğince Emîr-i Şam olarak Naimoğlu Selame tayin edilmiştir.²⁷⁷ 22 Aralık 1570 tarihli bir diğer mühimme kaydında ise Naimoğlu Selame ile Kansu Bey'in barıştırılması ve Kansu Bey'in gönlünün hoş tutulması için kendisine hilat verilmesi hususunda Şam Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmiştir.²⁷⁸ Bu kayıttan anlaşıldığı üzere bir önceki Emîr-i Şam Kansu Bey olup, iktidar savaşı çıkmaması için devlet önlem alınmaya çalışmıştır.

3.3.5. Emîr-i hac

Havran hac yolları üzerinde olmasından dolayı stratejik bir öneme sahipti. Önemli hac menzillerinden olan Müzeyrib menzili Havran'da idi. Bununla birlikte asi Arap kabileleri Havran'da konuşlanmışlardı. Bu nedenlerden dolayı bu bölgede emîr-i hac adı verilen kişiler Havran için önem arz etmekteydi.

Emîr-i haclık, Mekke'nin fethinden sonra ihdas edilmiş olan bir müessesedir. Emîr-i haccın, hac kervanlarının güvenli bir şekilde gidip gelmesinin dışında orada meydana

²⁷⁰ Guérin, s. 17.

²⁷¹ BOA, TT.d., 169, s. 215.

²⁷² BOA, TT.d., 423, s. 161.

²⁷³ BOA, TT.d., 263, s. 175.

²⁷⁴ BOA, TT.d., 263, s. 175.

²⁷⁵ BOA, TT.d., 169, s. 2; BOA, TT.d., 401, s. 53; BOA, TT.d., 263, s. 175; BOA, TT.d., 423, s. 6.

²⁷⁶ BOA, TT.d., 474, s. 202; TKG.KK.TTd., 183, s. 91/B.

²⁷⁷ BOA, A.{DVNSMHM.d., Defter: 14, hkm: 947.

²⁷⁸ BOA, A.{DVNSMHM.d., Defter: 14, hkm: 1023.

gelebilecek herhangi bir kanunsuzluğun cezasının uygulanmasına nezaret etme gibi görevleri bulunmaktaydı. Yavuz'un Suriye ve Mısır'ı fethetmesiyle bu görevi Osmanlılar üstlenmeye başladı. Osmanlılar döneminde iki emîr-i hac görev yapmaktaydı. Bunların görev yerinin merkezi Şam ve Mısır'dır. Şam emîr-i haccı Anadolu, Balkanlar, İran, Orta Asya ile Halep ve Bağdat gibi bazı Arap vilayetlerinden gelip Şam'da toplanan hacılardan, Mısır emîr-i haccı da Mısır ve Kuzey Afrika dolaylarından gelip Kahire'de toplanan hacılardan sorumluydu.²⁷⁹ Bunlara ek olarak Yemen'de de emîr-i haclık vazifesi yapıldığına dair kayda rastlanmıştır. 4 Aralık 1554 tarihli bir mühimme kaydına göre, Yemen'de Mehmed Bey emîr-i haclık görevini üstlenmişti.²⁸⁰

Şam emîr-i haccı genellikle bölgenin askerî veya sivil erkânından seçilirdi. Bazı dönemler Şam Beylerbeyi de bu görevi yürütürdü. Eşraftan seçilen emîr-i hacların zaman zaman hac kervanını bedevî saldırılarına karşı korumada yetersiz kalmaları üzerine, bu görevin ifasında güvenliğin temini açısından daha etkili olacağı düşünülerek, bölge sancaklarından birinin sancakbeyi emîr-i hac olarak görevlendirilmeye başlanmıştır.²⁸¹ 4 Ekim 1556 tarihli bir mühimme kaydına göre, Hüsrev Paşa'nın kardeşi ve aynı zamanda Safed Sancakbeyi olan Mustafa Bey emîr-i hac olmak için merkeze mektup göndermiş, bunun üzerine Şam Beylerbeyi'ne merkezden buyruldu gönderilmiştir.²⁸² Bununla birlikte 16 Aralık 1559 tarihli bir mühimme kaydına göre bu dönemde Aclûn Beyi olan Murad Bey emîr-i haclık görevi yapmaktaydı.²⁸³

Sancakbeyleri emîr-i hac olduklarında görev süresi boyunca hakimiyeti altındaki sancağı bölgedeki başka bir sancakbeyi geçici olarak yönetebilmekteydi. Örneğin, 4 Nisan 1594 yılına ait bir mühimme kaydına göre Gazze Sancakbeyi Ahmed Bey emîr-i hac olarak tayin edilmiştir. Bu yüzden Ahmed Bey'in emîr-i haclık görevi boyunca bölge yönetimi geçici olarak Leccûn Sancakbeyi'ne verilmiştir.²⁸⁴

16. yüzyılda görev yapmış Şam emîr-i haclarının en önemlisi Kansu Bey'dir. 23 Temmuz 1570 tarihine ait bir mühimme kaydı ışığında 1569 yılında emîr-i hac olduğu anlaşılan Kansu Bey²⁸⁵, Aclûn Sancakbeyi ve oldukça nüfuz sahibi bir bey olup uzun süre emîr-i haclık görevini ifa etmiştir. Hatta bu görevi cebren elinde tutmaya çalıştığı

²⁷⁹ Münir Atalar, "Emîr-i Hac", DİA, İstanbul, 1995, XI, s. 131-132.

²⁸⁰ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 1, hkm: 1224.

²⁸¹ Atalar, "Emîr-i Hac", s. 132.

²⁸² BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 2, hkm: 1504.

²⁸³ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 4, hkm: 109.

²⁸⁴ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 72, hkm: 254.

²⁸⁵ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 14, hkm: 331.

görülmektedir ki bu hususta merkez kendisine uyarı göndermiştir.²⁸⁶ Hatta hastalandığı zaman bu görevin oğluna verilmesi noktasında merkezden talepte bulunmuştu.²⁸⁷

Kansu Bey, 14 Şubat 1572 tarihli mühimme kaydına göre, emîr-i haclık yaptığı sırada ücretini şahsi parasından karşılayarak 300 deve tedarik etmiştir. Toplamda 9.000 altın harcayan Kansu'ya, bu masrafı sebebiyle devlete karşı herhangi bir küskünlük beslememesi ve hac kafilesinin olası bir sıkıntı yaşamaması adına, halihazırda kendisine tevcih olunan Aclûn'a ek olarak Kerek-Şevbek Sancağı da tevcih edilmiş; bu doğrultuda Şam Beylerbeyi'ne bir hüküm gönderilmiştir.²⁸⁸ Buradan hareketle Kansu Bey'in buranın güçlü kişilerinden olduğu için önceden Aclûn'un kendisine verildiği kanısına varılmaktadır.

Bir bölgenin idaresini ele almış olan beyler, emîr-i hac tayin edildiklerinde bazen hakimiyet sahalarında yapmaları gereken görevden imtina edebilmekteydi. Böyle durumlarda merkezden kendilerine uyarı gönderiliyordu. Mesela Kansu Bey, oğluna zeâmet verilmesi şartıyla kale ve bürkenin tamirini üstlenmiş ancak kendisine emîr-i haclık görevi verilince bu tamirat yarıda kalmıştır. Bu hususta merkezden emir gönderilerek, Kansu'nun emîr-i haclık görevi bitip geri döndüğünde kendisinden bu tamiri tamamlaması istenmiştir.²⁸⁹

Emîr-i hacların sözleri, merkez tarafından muteber kabul edilerek, bazı kararların verilmesinde etkili olduğu görülmüştür. Mesela, 9 Şubat 1574 tarihli bir mühimme kaydına göre, bir sene önceki hac mevsiminde hac kafilesine Naimoğlu taifesinin saldırmasında Şam Alaybeyi'nin dahil olduğu gerekçe gösterilerek Şam Alaybeyi görevinden azledilmiştir. Ancak sonrasında o dönem emîr-i hac olan Kansu Bey, Şam Alaybeyi'nin bu işte bir dahilinin olmadığını merkeze arz etmiş ve Şam Alaybeyi'nin görevi iade edilmiştir.²⁹⁰ Sonrasında Kansu Bey Şam Sancağı'nda zeâmet sahibi olan Hasan için terakki ricasında bulunmuş, bu ricası merkez tarafından kabul görülmüştür.²⁹¹ Ayrıca akrabaları için de terakki istemiş, amcası oğlu ve damadına beşer bin akçe dirlik terakkisi almıştır.²⁹²

Emîr-i haclık, suistimale açık bir görevdi. Emîr-i haclar, kafiledeki zengin hacı adaylarını kayırıp, fakir olanlara tahsis edilen istihkakı zenginlerin hizmetine para karşılığı sunabilmekteydiler. Bununla birlikte devletin hacılara ücretsiz şekilde tahsis ettiği lojistik

²⁸⁶ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 28, hkm: 466.

²⁸⁷ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 35, hkm: 467.

²⁸⁸ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 18, hkm: 52.

²⁸⁹ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 24, hkm: 780.

²⁹⁰ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 25, hkm: 567.

²⁹¹ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 25, hkm: 1983.

²⁹² BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 25, hkm: 2234.

desteği para karşılığı satıp bu parayı kendi zimmetlerine geçirmek, bölge halkının hacılara satmak için getirdikleri yiyecekleri halkın elinden zorla ucuza alıp bunu hacılara satmak²⁹³, yolculuk sırasında vefat eden hacıların mirasına el koymak gibi birçok yolsuzluk olayına karışabilmekteydiler. Bu yüzden de devlet tarafından soruşturma geçirebilmekte²⁹⁴, hatta tutuklanabilmekteydiler. Bu hususta birçok şikâyet alan Kansu Bey 1586'da efradıyla tutuklanarak İstanbul'da gönderilmiş ve hakimiyeti altındaki Aclûn Sancağı, Gazze Sancakbeyi olan Rıdvan Paşa oğlu Mehmed Bey'e tevcih edilmiştir.²⁹⁵

Hac mevsiminin kış aylarına rastladığı dönemlerde, hacılar ciddi sıkıntılarla karşılaşmakta; özellikle yükleri taşıyan develerin telef olması gibi durumlar yaşanabilmekteydi. Bu nedenle benzer zorlukların tekrar yaşanmaması adına, sonraki yıllarda kafilenin daha erken yola çıkması hususunda emîr-i hac tarafından merkeze başvuruda bulunulmaktaydı. Bu minvalde Kansu Bey, emîr-i haclık görevi sırasında böyle bir talepte bulunmuş ve bu talebi merkez tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁹⁶

Hac yolunda yararlılık gösterenlere emîr-i haccın arzı üzerine timâr verilebilmekteydi. Örneğin, 6 Nisan 1556 tarihli bir mühimme kaydına göre, Şam yeniçerilerinden Hızır kardeşi Ahmed'in hacıların güvenliği sırasındaki hizmetlerinden dolayı o dönem emir-i hac olan Selimiye Beyi'nin arzı üzerine timâr tevcih edilmiştir.²⁹⁷ Aynı şekilde Şam yeniçerilerinden Sofyalı Mahmud hac kafilesine saldıran bedevî Arapları bertaraf ettiğinden emîr-i hac Kurd Bey durumu merkeze arz etmiş ve Mahmud'a timâr tevcih edilmiştir.²⁹⁸

Devlet, hacıların yolculuk süresince herhangi bir sıkıntı yaşamamaları ve tüm ihtiyaçlarının eksiksiz karşılanması için büyük bir titizlik ve özen göstermekteydi.²⁹⁹ Bununla birlikte hacılar, hac yolculuğu sırasında yaşadığı olumsuzluklardan ötürü emîr-i haccı şikâyet edebilmekteydi. Bunun üzerine emîr-i hac, merkez tarafından uyarılıyordu. 15 Aralık 1575 tarihli bir hükümde, fakir olan hacılara tahsis edilen vakıf develerin teslim edilmediği, kendilerine verilmesi gereken yemeğin verilmediği, çadırlarının kurulmadığı ve hak ettikleri kıyafetlerin kendilerine teslim edilmediği yönünde merkeze şikâyet

²⁹³ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 49, hkm: 478; BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 52, hkm: 258.

²⁹⁴ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 46, hkm: 831; BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 48, hkm: 322; BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 52, hkm: 723.

²⁹⁵ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 60, hkm: 509.

²⁹⁶ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 31, hkm: 668.

²⁹⁷ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 2, hkm: 468.

²⁹⁸ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 2, hkm: 171.

²⁹⁹ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 28, hkm: 224.

bulunulmuştur. Bunun üzerine Şam Beylerbeyi'ne ve Emîr-i Hacc'a hüküm gönderilerek bu durumun düzeltilmesi ve buna neden olanların cezalandırılacağı emredilmiştir.³⁰⁰

Emîr-i haclık görevini yapanlar görevlerini kötüye kullandığına dair şikâyet aldıklarında bu şikâyetler beylerbeyi tarafından kurulan divanda dinlenirdi. Divanda şikâyet bulunmaması halinde dava düşerdi. Mesela 21 Eylül 1556 tarihli bir mühimme kaydına göre eskiden emîr-i hac olan Hüseyin Bey'in aleyhindeki şikâyetlerin teftişi için yapılan davete icabet eden ve şikâyetle bulunan olmadığından Şam Beylerbeyi teftişin ıtlak edilmesi için merkeze arzda bulunmuş, merkez de bu hususta buyruldu göndermiştir.³⁰¹

3.3.6. Çeribaşı (serasker)

Serasker olarak da bilinen çeribaşı, müselleme, sipahi, evlâd-ı fâtihân, voynuk ve buna benzer statüdeki askerî teşekküllerin zâbitlerinden birisine verilen isimdir.³⁰² Çeribaşının altında olan küçük rütbeli zâbitlere ise *çeri sürücüsü* denmekteydi. Bunların başlıca görevi emrindeki askerleri bir yerden başka bir yere nakletmekti.³⁰³

Çeribaşının vazifesi, görev yaptığı yerin güvenliğini tesis etmek, sefer anında gerekli olan askeri emri altındaki çeri sürücüleri ile istenilen yere nakletmek, savaş sonrasında da iktiza eden muafiyetleri tahsil etmekte. Çeribaşı serbest dirlik tasarruf edenlerden olup, genelde timâr olmakla birlikte bazen de zeâmet tasarruf edebiliyordu.³⁰⁴

Çeribaşılar, sancağın bir nahiyesi üzerinde amir sıfatı taşıyorlardı. Ancak 1525 yılında Havran'da 11 nahiye varken sadece 1 çeribaşı bulunuyordu. Havran tahrir defterlerinde hem çeribaşı hem de serasker tabiri kullanılmıştır. Bu dönemde Ali b. İlyas çeribaşı 5.914 akçelik timâra tasarruf etmekteydi.³⁰⁵

1535 yılına gelindiğinde 3 çeribaşı bulunmaktaydı. Benî 'Âtike Nahiyesi'nde timâr tasarruf eden Süleyman Arnavud'un 5.000 akçe³⁰⁶, Cafer'in 6.300 akçe³⁰⁷ ve Benî Kinâne Seraskeri İnebegi'nin 5.110 akçe³⁰⁸ geliri vardı.

³⁰⁰ BOA, A. {DVNSMHH.d., Defter: 27, hkm: 350, 364.

³⁰¹ BOA, A. {DVNSMHH.d., Defter: 2, hkm: 1437.

³⁰² Pakalın, I, s. 353.

³⁰³ Abdulkadir Özcan, "Çeribaşı", DİA, İstanbul, 1993, VIII, s. 270.

³⁰⁴ Özcan, "Çeribaşı", s. 270; Pakalın, I, 353.

³⁰⁵ BOA, TT.d., 169, s. 174.

³⁰⁶ BOA, TT.d., 1034, s. 243.

³⁰⁷ BOA, TT.d., 1034, s. 245.

³⁰⁸ BOA, TT.d., 1034, s. 256.

1548'de Havran'da 3 çeribaşının kaydına rastlanmıştır. Benî Kinâne Nahiyesi'nde Hacı Ali 5.999³⁰⁹, Benî Cehme Seraskeri Ahmed 5.999³¹⁰ ve Benî Kilâb Seraskeri Yaralû Sinan 5.999 akçe³¹¹ timâra mutasarrıftılar. Ayrıca bu dönemde çeri sürücülerin kayıtlarına da rastlamak mümkündür. Çeri sürücüsü olarak Benî Nişye Nahiyesi'nde Mustafa b. Ahmed 4.950³¹², Cevlân-ı Garbî Nahiyesi'nde Arnavud Süleyman 9.247 akçe³¹³ timâr tasarruf etmekteydiler. Arnavud Süleyman 1535 yılında çeribaşı iken 1548 yılında çeri sürücüsü olup geliri yükselmiştir.

1568-1572 yılları arasında Havran'da 4 çeribaşı görev yapıyordu. Benî Mâlikü's-Sadîr Nahiyesi'nde Mahmud 7.800 akçe³¹⁴, Ceydûr Nahiyesi'nde Hacı Ali 6599 akçe³¹⁵, Benî el-A'ser Nahiyesi'nde İbrahim 5.999 akçe³¹⁶ ve Batîha Nahiyesi'nde Şaban 12.100 akçe³¹⁷ timâr tasarruf ediyorlardı. Çeri sürücüsü olarak da sadece Ceydûr Nahiyesi'ndeki Mustafa'nın kaydı mevcuttu. Mustafa çeri sürücüsü olarak 5.999 akçelik timâra mutasarrıftı.³¹⁸

Kayıtlardan yola çıkarak zaman içerisinde Havran'daki nahiye sayısı değişse de her zaman nahiye sayısı çeribaşı sayısından fazla olmuştur. Bu minvalde çeribaşılarının sorumlu oldukları nahiyenin dışında çevre nahiyelerden de sorumlu oldukları düşünülebilir.

3.3.7. Subaşı

Sancakbeyi, idaresi altındaki her kazaya bir toprak subaşısı, köylere de birer köy subaşısı gönderirdi. Bu subaşılar, sancak subaşısı adına sorumlu oldukları bölgede asayiş ve düzeni sağlamakla görevliydi. Her ne kadar başları sancak subaşısı ise de kaza kadısının emrinde ve gözetiminde bu görevi yapmak zorundaydılar.³¹⁹

Subaşının başlıca iki görevi vardı. Birincisi, bâd-ı hevâ çatısı altında bulunan cürm-i cinâyet, niyâbet, resm-i arûsâne gibi vergileri toplamak, vergi toplanma sırasında kolluk

³⁰⁹ BOA, TT.d., 423, s. 163.

³¹⁰ BOA, TT.d., 423, s. 184.

³¹¹ BOA, TT.d., 423, s. 199.

³¹² BOA, TT.d., 423, s. 157.

³¹³ BOA, TT.d., 423, s. 175.

³¹⁴ BOA, MAD, 459, s. 17.

³¹⁵ BOA, MAD, 459, s. 20.

³¹⁶ BOA, MAD, 459, s. 25.

³¹⁷ BOA, MAD, 459, s. 26.

³¹⁸ BOA, MAD, 459, s. 20.

³¹⁹ Akdağ, TİİT, s. 89-90.

gücü sağlamaktı. İkinci görevi ise şer'î hukukun temsilcisi olan kadının hükmünü yerine getirmektir.³²⁰

Subaşının emrinde bir asesbaşı, asesler kethüdâsı ile makul mevcutta asesten meydana gelen bir güvenlik ekibi mevcuttu. Subaşı, emrindeki asesbaşı ve asesler ile bölge güvenliğini temin etmekle birlikte tahsil edilecek olan bâd-ı hevâ vergisini ve bazı şehir içi mukataa gelirlerini topluyordu. Serbest olmayan timârlarda hasıl olan bâd-ı hevâ ve cerimeler bazı yerlerde sancakbeyi ve timâr sahibi arasında pay edilirken, bazı yerlerde ise timâr sahibine düşmeyen yarım hisse, sancakbeyi ve subaşı arasında eşit şekilde paylaşıldı.³²¹

Havran'da zeâmet veya timâr tasarruf eden subaşıları vardı. 1525 yılında Mahmud Subaşı 5.900 akçe³²² ve İskender Subaşı 6.066 akçe³²³ gelire sahipti. 1548 yılına gelindiğinde Mustafa Subaşı 10.720 akçe³²⁴, Ramazan Subaşı 23.000 akçe³²⁵, Mustafa Subaşı 6.118 akçe³²⁶, başka bir Mustafa Subaşı 8.000 akçe³²⁷, Sinan Subaşı 21.289 akçe³²⁸ ve Yusuf Subaşı 5.000 akçe³²⁹ gelire tasarruf etmekteydiler.

3.3.8. Dizdâr

Dizdâr, şehir kalesinden sorumlu olan ve kale erlerinin başında bulunan bir yöneticiydi. Bu makama genellikle kapıkulu askerleri arasından atama yapılırdı. Dizdâr olarak görevlendirilen kişinin ulûfesi hazineye aktarılır, kendisine ise bulunduğu bölgeden bir timâr tahsis edilirdi.³³⁰ Havran'ın Busrâ³³¹ ve Sarhad³³² köylerinde kalelerin olduğu bilinmektedir. Bunlara ek olarak da Yavuz döneminde hac menzillerinden olan Müzeyrib'de hacıların güvenliklerinin sağlanması için bir kale inşa edildiği malumdur.³³³ Havran'da yer

³²⁰ Ergenç, s. 69-70.

³²¹ Taşkın, Safed, s. 62-63; Halil İncılık, Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. XXVIII.

³²² BOA, TT.d., 169, s. 183.

³²³ BOA, TT.d., 169, s. 189.

³²⁴ BOA, TT.d., 423, s. 147.

³²⁵ BOA, TT.d., 423, s. 169.

³²⁶ BOA, TT.d., 423, s. 170.

³²⁷ BOA, TT.d., 423, s. 171.

³²⁸ BOA, TT.d., 423, s. 176.

³²⁹ BOA, TT.d., 423, s. 183.

³³⁰ Özer Ergenç, Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 78.

³³¹ Ebu'l-Fidâ, Ebû'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân), çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 217.

³³² Ebu'l-Fidâ, s. 221; İbn Kalânî, s. 163.

³³³ Karl Baedeker, Palestine and Syria: Handbooks for Travellers, Leipzig, 1876, s. 404.

alan kalelerin genelde terk edilmiş ve harap halde olmasının yanı sıra Hac menzilinde olması hasebiyle Müzeyrib'deki kale aktiftir. Bunu 1563 yılına ait bir kale müstahfızân defterinden öğrenmekteyiz.³³⁴ Buradaki kale görevlileri ulûfe alıyorlardı. Bu dönemde bu kaleye 2 dizdâr, 2 kethüdâ ve 34 hisâr eri tayin olmuştur. Bunlardan 1 dizdâr, 1 kethüdâ, 1 imam ve 12 hisar eri Müzeyrib Kalesi'ne bağlı olarak, Havran haricindeki Kara Nahiyesi'nde yer alan burçta görev yapmak üzere tayin olmuştur.³³⁵

Bununla birlikte 1571 yılına ait bir mühimme kaydında Busrâ Kalesi'nin boş olduğu, bu kaleye Şam hac develerinden sorumlu mîr-i ahûr Muhammed Bahrî'nin ağa olarak tayin edilerek maiyetine atlı ve piyade 100 nefer hisar eri ve 200 yeniçerinin verilmesiyle bu develerin Arap eşkıyasından korunması düşünülmüş, uygun görülmesi halinde derhal gerekli işlerin yapılması hususunda Şam Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmiştir. Kalenin tamiri için üç bin flori bütçe ayrılmıştır. Hisar erlerinin seksenine 8 akçe, geriye kalan yirmisine ise 15 akçe ulûfe uygun görülmüştür.³³⁶

Dizdâr, görevleri dolayısıyla beylerbeyi veya sancakbeyi ile kadıya karşı sorumlu olup, onların denetimi altında çalışırdı. Görevinde başarısız olması ya da yetkilerini kötüye kullanması durumunda, bu üst makamların arzına binaen görevden alınabilirdi.³³⁷

Dizdâr, öncelikli olarak kalenin tüm işleriyle ilgilenen ve kale erlerinin kumandanlığını yapan kişidir. Müzeyrib Kalesi'nin dizdârı 1563 yılında Muhammed b. Osman'dır.³³⁸

Kaleler, sadece bir savunma merkezi değil, aynı zamanda içerisinde zindan bulunmasından dolayı bir hapisane de işlevi görmüştür. Bazı bölgelerde tüccarların değerli eşyalarının ve paralarının muhafaza edildiği bir güvenlik alanı olarak da kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, barut depoları ve cephanelikler gibi askeri unsurlar da kalelerde yer almıştır. Ankara, Konya ve Bursa gibi şehirlerdeki kalelerde darphaneler ve bu darphanelerde kullanılan ekipmanların bulunması, dizdarın sorumluluklarını oldukça genişletmiş ve çeşitli kılmıştır.³³⁹ Bu durum, dizdârın görev alanını sadece askerî idareyle sınırlı bırakmayıp, güvenlikten lojistiğe kadar pek çok farklı alanı kapsamasını sağlamıştır.

³³⁴ BOA, MAD, 3723, s. 59-65.

³³⁵ BOA, MAD, 3723, s. 60.

³³⁶ BOA, A.{DVNSMHM.d., Defter: 14, hkm: 974.

³³⁷ Ergenç, s. 79.

³³⁸ BOA, MAD, 3723, s. 60.

³³⁹ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", DİA, İstanbul, 1994, IX, s. 481.

Dizdârın emrinde, "kale erleri" ya da "mustahfızân" ve "azebân" olarak adlandırılan ulûfeli askerler görev yapardı.³⁴⁰ Dizdârlar, doğrudan merkezin verdiği beratla atanırdı.³⁴¹ Kalede görev yapan bir diğer önemli kişi ise dizdârın yardımcısı olan kethüdâydı. Kethüdâ, kale erlerinin düzen ve disiplininin sorumlu olup yetkileri çerçevesinde bu düzeni sağlardı.³⁴² 1563 yılında Müzeyrib Kalesi'nin kethüdâsı Muhammed idi.³⁴³

Kale erleri, bölüklere ayrılmış şekilde organize edilmişti ve her bölüğün bir bölükbaşısı bulunurdu. Eğer bir bölükbaşılık görevi herhangi bir sebeple boşalırsa, kale erleri arasından bir kişi terfi ettirilerek bu göreve atanırdı.³⁴⁴ Her bölük, bölükbaşısının ismiyle anılırdı. Aşağıdaki tabloda 1563 yılında Müzeyrib Kalesi'ne bağlı bölüklere ve bölükteki hisar eri sayısına yer verilmiştir.³⁴⁵

Tablo 3.4. Müzeyrib kalesi'ne bağlı olan bölükler ve hisar erlerinin sayısı (1563)

Bölük Adı	Nefer Sayısı
Osman b. İlyas	9
Hasan b. Abdullah	8
Halil ³⁴⁶	12
Yok ³⁴⁷	3
Muhammed b. Ahmed	9
Ahmed b. Yusuf	8
Budak birader-i Kul	8
Fuad? b. Abdullah	8
TOPLAM	65

Kale işlerini görmesi için müteferrikalar görev yapmaktaydı. Müzeyrib Kalesi'nde ise 6 müteferrika görev yapıyordu.³⁴⁸ Havran dahilinde olmayan Kara Nahiyesi'ndeki burçta görevli dizdâr ve hisar erleri hariç tutulduğunda Müzeyrib Kalesi'nde yöneticiler dahil bilfiil 59 hisar eri ve 6 müteferrika görev yapmaktaydı.

³⁴⁰ Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), TTK, Yayınları Ankara, 1989, (Harput), s. 48.

³⁴¹ Oğuzoğlu, "Dizdar", s. 481.

³⁴² Ünal, s. 48.

³⁴³ BOA, MAD, 3723, s. 60.

³⁴⁴ Çakar, Haleb, s. 88.

³⁴⁵ BOA, MAD, 3723, s. 60-64.

³⁴⁶ Kara Nahiyesi'ndeki burçta görevli olan bölüktür. BOA, MAD, 3723, s. 60.

³⁴⁷ Herhangi bir bölük başlığı altında yer almamaktadırlar. BOA, MAD, 3723, s. 61.

³⁴⁸ BOA, MAD, 3723, s. 65.

Kalede çavuş, imam ve müezzin gibi görevliler de bulunmaktaydı. Müzeyrib Kalesi'nde 1563'te Ahmed b. Mustafa çavuş, Zahid? b. Abdullah imam ve Sinan b. Asaf ise müezzin olarak görev yapıyordu.³⁴⁹

3.3.9. Kethüdâlar

Sözlük anlamı yardımcı olan kethüdâ, şehirden konargöçer cemaatlere kadar geniş bir alanda kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde halk arasında devlet işlerine yardımcı olmakla sorumluydular. Bulundukları bölgede halkın önderi, temsilcisi konumundaydılar. Bu oluşum Türkiye Selçuklularından beri süregelmektedir.³⁵⁰

Her Osmanlı yerleşiminde, halkı hükûmet nezdinde temsil eden bir kethüdâ bulunurdu. Görevleri bakımından o dönemin bir nevi belediye başkanı gibiydiler. Kadı her ne kadar görev yaptığı kazanın belediye reisi durumunda ise de pratikte beledî işlerin neredeyse hepsini kethüdâ icra ederdi.³⁵¹

Şehir kethüdâsının tayini, şehirdeki eşrafın ve halkın üzerinde kanaat getirdiği bir kişinin merkeze sunulması şeklinde gerçekleştirilirdi. Halkın onayını alan kethüdâ adayı sancakbeyi marifetiyle merkeze iletilir ve merkezin gönderdiği berât-ı hümayûn ile ataması yapılırdı. Seçilen kişinin halk nezdinde itibar sahibi olmasına ihtimam gösterilirdi. Şehir halkının kethüdâdan memnun kalmaması durumunda, bu durum sancakbeyi aracılığıyla merkeze bildirilir ve göreve başka birisinin tayini istenirdi.³⁵²

Göçebe aşiretlerin hükûmet nezdindeki temsilcisi olan oymak kethüdâları, tabi oldukları boy beyi tarafından atanır, tıpkı şehir kethüdâlarında olduğu gibi halkın rızası ile göreve başlamaktaydılar.³⁵³

Şehre gelen ulak, mübaşir gibi resmî görevlilere hizmette bulunmak, konaklama ve iâşelerini temin etmek, şehirden şehire seyahat edecek üst kademedeki yöneticilerin yol süresince ihtiyaçlarının temin edilmesi, sefere çıkan askerî birliklerin ihtiyacı olan zahireyi kendilerine sağlamak gibi idarî vazifeler şehir kethüdâsının görevleri arasındaydı. Ayrıca vergilerin toplanması ve dağıtımı, vergi mükelleflerinin ve vergiden muaf kesimin tespiti gibi birtakım malî sorumlulukları da bulunmaktaydı.³⁵⁴ Konargöçer aşiretlerin oymak

³⁴⁹ BOA, MAD, 3723, s. 60.

³⁵⁰ Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş-I: Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 39.

³⁵¹ Taşkın, Safed, s. 64.

³⁵² Taşkın, Safed, s. 65.

³⁵³ Mehmet Canatar, "Kethüdâ", DİA, Ankara, 2002, XXV, s. 333.

³⁵⁴ Taşkın, Safed, s. 65.

kethüdâlarının da vergi toplama görevinde yer aldıklarını bilmekteyiz. İdarede acziyet gösteren ve vergi toplanırken ihmalde bulunan oymak kethüdâları, halkın şikâyetçi olmasıyla azledilirdi.³⁵⁵ Bu bağlamda şehir kethüdâlarının üstlendiği görevleri kazada ve konargöçer aşiretlerde görev yapan kethüdâların da yaptığını söyleyebiliriz.

1548 yılından itibaren tahrir kayıtlarında kaza olarak yer alan Havran'da, bir şehir kethüdâsının varlığına ait bir kayda rastlanmamıştır. Havran'daki nefis yerleşimi olarak bilinen Busrâ Köyü, isminden de anlaşıldığı üzere bir köy yerleşimi olduğundan, klasik dönem Osmanlı kent düzenindeki nefis yapılanması tam olarak burada söz konusu değildir. Bu nedenle, diğer nefis yerleşimlerinde görülen idarî teşkilatlanmanın Havran'da tam anlamıyla tesis edilemediğini söylemek gerekir.

Şehir kethüdâsı haricinde mahallelerde görev yapan mahalle kethüdâları da bulunuyordu. Bu kethüdâların görevi mahallenin dirlik ve düzenini sağlamaktı. Mahalle kethüdâları şehir kethüdâsına bağlıydılar ve asayişin sağlanmasında mahalle bekçileri ile beraber çalışmaktaydılar.³⁵⁶ Havran'da ise Medîne-i Zera' Köyü'ndeki mahallelerdeki mahalle isimlerinden yola çıkarak bu mahallelerde kethüdâlar görev yapmaktaydı. Örneğin, 1596 yılında bu köyde yer alan mahallelerin kethüdâları Hacı Ali, Şeyh Muhammed ve Şeyh Yahya veled-i Süleyman'dır.³⁵⁷

Geniş bir alanı kapsayan Havran, konargöçer aşiretlerin meskeni konumundaydı. 1535 yılı tahririnde Havran dâhilinde meskûn olan aşiretlere yer verilmiştir.³⁵⁸ Ekserî Türkmen aşiretlerinin yer aldığı Havran'da Arap ve Kürt aşiretleri de bulunmaktaydı. Bu aşiretleri temsilen kethüdâları vardı.

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki bazı bölgelerde konargöçer aşiretler yönetimde söz sahibi olabilmektedirler. Bu aşiretler kethüdâları arasından bir emir tayin ederek bölge yönetimini üstlenmekteydi. Türkmenler içerisinde bir emin tayin edildiğine dair bir kayda rastlanmıştır. 1535 yılındaki mülk gelirleri kayıtları incelendiğinde *Emîn-i Türkmân* sıfatıyla Kasım Bey'in kaydedildiği görülmüştür. Bu mülkün Havran dahilinde olan kısmından 2.098 akçe mülk geliri elde edilmekteydi.³⁵⁹

³⁵⁵ Canatar, s. 333.

³⁵⁶ Ünal, Harput, s. 50.

³⁵⁷ TKG.KK.TTd., 185, s. 190/A-191/A.

³⁵⁸ BOA, TT.d., 401, s. 700-713.

³⁵⁹ BOA, TT.d., 401, s. 606.

Konargöçer Arap aşiretlerinin liderleri ise *meşâyih-i 'urbân* olarak adlandırılmaktaydı. Bunlara 1570 yılında 20.000 akçe³⁶⁰ ve 1596 yılında 30.000 akçelik³⁶¹ zeâmet geliri tahsis edilmişti.

Aşağıdaki tabloda Havran'daki Türkmen cemaatlerinin kethüdâlarına yer verilmiştir. Bazı cemaat liderleri *mukaddem* şeklinde de kaydedilmiştir.³⁶²

Tablo 3.5. *Havran'daki konargöçer türkmen cemaatlerinin kethüdâları*

Cemaat İsmi	1535	1570	1596
Döger	Doğan Kethüdâ	Yusuf Kethüdâ (b.) Doğan	Muhammed Kethüdâ veled-i Doğan
Evlâd-ı Eyyûb	Yağmur Kethüdâ	Mübarek Kethüdâ (b.) Mustafa	-
Evlâd-ı Sarplû	Ahmed Kethüdâ	Sadaka Kethüdâ (b.) Yunus	-
Evlâd-ı Âdiş (Dâdiş)	Cuma Kethüdâ	-	-
Düvle (Düveler-Döger), nâm-ı diğer Ramazanlû	-	Sadaka Kethüdâ (b.) Sıddîk	Sadaka Kethüdâ veled-i Sıddîk
Evlâd-ı Süleymaniye	-	Kethüdâ Üveys veled-i Mustafa	-
Yaralû, el-meşhûr Evlâd-ı Bâdi³⁶³	-	Samsa Kethüdâ (b.) Cebrail	Samsa Kethüdâ (b.) Cebrail
Yaralû, el-mezbûr Butumuşlû	-	Muhammed Kethüdâ (b.) Halife	Muhammed Kethüdâ (b.) Halife
Evlâd-ı Şeref	-	Ferec Kethüdâ (b.) Savcı	-
Evlâd-ı Harşâ	-	Abdulkerim Kethüdâ (b.) Muhammed	-
Evlâd-ı Harşâ el-mezbûr	-	Hoca Kethüdâ (b.) Kasım	-
Evlâd-ı İzzüddîn	-	Bedir Kethüdâ	Mukaddem Ramazan veled-i İzzüddîn
Silahdâriye ve Kayalû	-	Yağmur Kethüdâ	-
Kaysarlû, tâbi'-i tâ'ife-i Akça Koyunlu	-	Hamîş Kethüdâ (b.) Esenlû	-
Evlâd-ı Seyfüddîn	-	Hüsrev Kethüdâ veled-i Muhammed	-
Zengelîye	-	Ömer Kethüdâ (b.) Hasan	-
El-Binteliye?, 'an-kabile-i Kızıkiye	-	Feyrûz Kethüdâ (b.) Yunus	-
Kemâlîye	-	Murad? Kethüdâ (b.) Selman, Musa Kethüdâ (b.) Davud	Mukaddem Düyyab? veled-i Hâmuş, Hasan Mukaddem veled-i Mansur

³⁶⁰ BOA, TT.d., 491, s. 350, 353.

³⁶¹ TKG.KK.TTd., 350, s. 28/B.

³⁶² BOA, TT.d., 401, s. 700-709; BOA, TT.d., 491, s. 4-34; TKG.KK.TTd., 185, s. 2/B-17/A.

³⁶³ El-Meşhûr bi-evlâd-ı Pîrî, TKG.KK.TTd., 185, s. 4/A.

Tablo 3.5. (Devam) Havran'daki konargöçer türkmen cemaatlerinin kethüdâları

Cemaat İsmi	1535	1570	1596
Kemâlîye el-mezbûr	-	Karaca Kethüdâ (b.) İsa	Mukaddem Hüseyin veled-i Süleyman
Înâllû	-	İbrahim Kethüdâ (b.) İlyas	-
İbn Ferec	-	Ferec Kethüdâ (b.) Ferec	-
Zengariye	-	-	Ali Kethüdâ veled-i Ömer
Benî 'Arab, 'an-tâ'ife-i Kızıkîye	-	-	Mukaddem Muhammed veled-i Alem

Tablo incelendiğinde 1535'te sadece 4 cemaatin kethüdâsının var olduğu görülmüştür. Diğer yıllara bakıldığında Türkmen cemaatlerinin kethüdâ sayısı dalgalı bir görünüm sergilemiştir. Bunun nedeni ise bir kethüdânın birden fazla cemaati idare edebilme ihtimalidir.

Konargöçer Arap cemaatlerinden 'Urbân-ı Cebel'e bağlı olan cemaatlerin kethüdâlarının kayıtları tespit edilmiştir. Bu kethüdâlar tahrirlerde *mukaddem* olarak tanımlanmıştır. Aşağıdaki tabloda tahrir kayıtlarında yer alan Arap konargöçer kethüdâları ve bağlı oldukları cemaatlerin isimlerine yer verilmiştir.³⁶⁴

Tablo 3.6. Havran'daki konargöçer arap cemaatlerinin kethüdâları

Cemaat İsmi	1570	1596
Âl-i Tuyyân (Ta'ân?)	Mukaddem Ahmed veled-i Cuma	Mukaddem Ahmed veled-i Cuma
Âl-i Seyf	Mukaddem Kârfa? veled-i Sa'd	Mukaddem Kârfa? veled-i Sa'd
Âl-i Muhriş	Mukaddem Ali veled-i Bayad?	Mukaddem Ali veled-i Bayad?
Hâfid?	Mukaddem Şaban	Mukaddem Şaban

Konargöçer Kürt cemaatlerinin de kethüdâları *mukaddem* olarak kaydedilmiştir. Sadece 1596 tahririnde kethüdâ kaydına rastlanmış olup, bu kethüdâlar ve bağlı oldukları cemaat isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³⁶⁵

Tablo 3.7. Havran'daki konargöçer kürt cemaatlerinin kethüdâları

Cemaat İsmi	1596
El-Hanazir?	Mukaddem Musa veled-i Said
El-İcâliye	Mukaddem veled-i Hacı Yusuf

³⁶⁴ BOA, TT.d., 491, s. 403-421; TKG.KK.TTd., 185, s. 210/A-218/B.

³⁶⁵ TKG.KK.TTd., 185, s. 25/A-26/A.

İki tablo da incelendiğinde hem Arap hem de Kürt cemaatlerinde de tıpkı Türkmen cemaatlerindeki gibi her cemaatte bir kethüdâ görev yapmamaktadır.

3.3.10. Müftü

Osmanlılarda, kendisine sorulan özel ya da genel mahiyetteki şer'î ve hukukî sorulara dört ehl-i sünnet mezhebinden olan Hanefî fikhına göre cevap veren kişiye müftü, verilen karara ise fetvâ adı verilmiştir.³⁶⁶ Havran 1548 yılından itibaren kaza olarak teşkilatlandığından, burada kadı görev yapmaktaydı. Kadı yargı kararlarını gerektiğinde fetvaya istinaden verdiği için bu fetva makamının olması elzemdir. Bu minvalde Havran'da kadının yanında bir müftünün görev yaptığından söz edilebilir.

Her kaza merkezinde bir müftü bulunurdu. Müftülük o kazada meşhur olan müderrise padişah tarafından verilmesine rağmen müftülük, resmî görev sayılmamaktaydı. Müftü, aslî görevi olan müderrisliğine devam edebiliyordu. Müftülüğün herhangi bir belirlenmiş maaşı yoktu. Müftülere, verdikleri fetvâ mukabilinde fetva talebinde bulunan kişi tarafından belirli bir harç bedeli ödenirdi. Her müftü, bulundukları kazada görev yapan imam, müezzin, hatip, müderris gibi ilmiye sınıfına mensup kişilerin kethüdâsı konumunda olup, bu meslek sınıfında bulunanların kendi aralarında cereyan eden küçük ihtilafları çözüme kavuştururdu.³⁶⁷

3.3.11. Esnaf yöneticileri, muhtesip ve pazarbaşılar

Osmanlı kentlerinde sınaî alanda faaliyet gösteren üreticiler, ekonomik, idari ve sosyal hizmetleri düzenlemek amacıyla belirli bir teşkilat yapısı içinde örgütlenmişlerdi. Bu yapılanma, hem üretim süreçlerinin düzenli işlenmesini sağlıyor hem de üreticilerin toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlıyordu. Bu sayede, üretici kesim kendi içinde disiplinli bir şekilde çalışarak şehir ekonomisine önemli katkılar sağlıyordu. Ancak Havran'da her ne kadar kaza merkezi ve ona denk yerleşimleri olsa da bu yerleşimler köy yerleşimiydi. Köy yerleşimlerinde genel olarak tarım ve hayvancılık yapıldığından sınaî üretim kolları bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bu tip esnaf örgütlenmeleri Havran'da yoktu.

Şehirlerin ekonomik yaşamında önemli bir rol oynayan görevlilerden biri muhtesipliktir. Muhtesipler, şehirlerde ticari faaliyetleri düzenlemek ve denetlemekle

³⁶⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, TTK Yayınları, Ankara, 1988, (İlmiye), s. 173.

³⁶⁷ Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 49.

sorumlu kişilerdi. Muhtesibin uyguladığı kurallar, "hisbe" olarak adlandırılırdı ve bu kavram, Müslümanların günlük yaşamlarında birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen, şeriata dayalı bir dizi kuralın bütünü anlamına gelirdi.³⁶⁸ Bu düzenlemeler, ticari ahlakı korumayı ve toplumsal düzeni sağlamayı amaçlardı.

Tahrir defterleri incelendiğinde 1525 yılında Havran'ın iki yerinde pazar kurulduğu tespit edilmiştir. Bunlar Benî Kinâne Nahiyesi'ne bağlı olan Hubrâs Köyü³⁶⁹ ile Benî Cehme Nahiyesi'ne bağlı olan İrbid Köyü³⁷⁰dur. 1535'te sadece İrbid Köyü'nde pazar kurulduğu bilinmektedir.³⁷¹

1548 yılında Batiha Nahiyesi'nde *bâc-ı hıyâr*³⁷² ve Benî Mâlikü'l-Eşrâf Nahiyesi'nde *bâc-ı bazar-ı cemel*³⁷³ adı altında pazar vergilerinin toplanmasından hareketle buralarda sebze pazarı ve deve pazarının var olduğu görülmektedir.

1570 yılında İrbid Köyü³⁷⁴ ve Hubras Köyü³⁷⁵nde genel pazar, Batîha'da sebze-meyve pazarı³⁷⁶ kurulmuştur. 1596 yılında ise bu pazarlara ek olarak hacıların konak yerlerinden olan Müzeyrib Menzili'nde genel bir pazar ve *bâc-ı devvâb* adlı vergiden yola çıkarak at, eşek, deve, katır gibi hayvanların satıldığı bir pazarın varlığı tespit edilmiştir.³⁷⁷

Havran'ın merkez yerleşimleri her ne kadar köy yerleşimi olsa da buralarda dar kapsamda bir ticarî faaliyetin olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte İrbid Köyü'nde bulunan pazardan alınan *bâc-ı bazar ve ihtisâb* vergisi, burada bir muhtesibin görev yaptığını ortaya çıkarmaktadır.

Pazarların varlığının her dönem tespit edilememesinin nedeni olarak, bölgenin yapısından yola çıkarak sık sık asi Arapların isyan hareketinde olması ve bölgede asayişin tam olarak sağlanamaması düşünülebilir.

Her pazarda olduğu gibi kurulan bu pazarlarda bir pazarbaşı görev yapıyordu. Pazarbaşılar birbirinden ayrı özellikte olan pazarları idare etmekteydi. Bir bakıma muhtesibin yardımcısı statüsündeydiler.³⁷⁸

³⁶⁸ Ergenç, s. 103.

³⁶⁹ BOA, TT.d., 169, s. 224.

³⁷⁰ BOA, TT.d., 169, s. 224

³⁷¹ BOA, TT.d., 401, s. 603.

³⁷² BOA, TT.d., 423, s. 89.

³⁷³ BOA, TT.d., 423, s. 95.

³⁷⁴ BOA, TT.d., 491, s. 245.

³⁷⁵ BOA, TT.d., 491, s. 192.

³⁷⁶ BOA, TT.d., 491, s. 49.

³⁷⁷ TKG.KK.TTd., 185, s. 6/B.

³⁷⁸ Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar, s. 51.

3.3.12. Nakîbü'l-eşrâf

Hız. Muhammed'in torunları olan Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'in soyuna mensup olanlarla ilgilenen ve bu minvalde siyasî iktidar ile birlikte çalışma yürüten kişilere Nakîbü'l-Eşrâf denilmiştir.³⁷⁹ Hız. Muhammed'in soyu, damadı ve amcasının oğlu olan Hız. Ali ile kızı Hız. Fatıma üzerinden süregelmiştir. Hız. Ali'nin büyük oğlu olan Hız. Hasan'ın soyundan gelen kola *şerîf*, küçük oğlu Hız. Hüseyin'in soyundan gelen kola ise *seyyid* denilerek birbirinden ayrılmıştır.³⁸⁰

Nakîbü'l-Eşrâf, seyyid ve şerîflerin işlerine bakar, neseplerini kayıt altında tutar, doğumlarını ve ölümlerini Nakîbü'l-Eşrâf Defteri'ne işler, haklarını korur, adi bir işle meşgul olmaktan ya da fena hallerde bulunmaktan alıkoyar, sülaleden olan kadınların küfvü olmayan kişilerle evlenmelerini engellerdi. Nakîbü'l-Eşrâf'ın bizzat kendisi de aynı soydan gelenler arasından seçilirdi.³⁸¹

Nakîbü'l-Eşrâf İstanbul'da ikâmet eder, sancak ve kazalara da yine kendileri arasından seçilmiş olan Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamları bulunurdu.³⁸² Bu kaymakamlar sorumluluk bölgelerindeki sahte seyyid ve şerîfleri takibata tabi tutar, durum Nakîbü'l-Eşrâf'a iletilir, onun da hükûmete durumu arz etmesi üzerine bu kişilerden başlarındaki yeşil sarığın iadesi istenir, iadede imtina edenler cezalandırılırdı. Seyyid veya şerîflerden birisine ceza verilmesi gerektiğinde önce kişinin başındaki yeşil sarıklı başlık alınarak öpülür, cezası infaz edildikten sonra başlık sahibine geri verilirdi. Nakîbü'l-Eşrâf, hükûmet ile ilişkilerinde direkt sadrazam ile muhatap olurdu. Mahkeme ve divânlarda, davacılar arasında seyyid veya şerîflerin bulunduğu hallerde, bu kişilerin davaları öncelikli olarak görülürdü.³⁸³

Tahrir defterleri incelendiğinde Havran'da şerîf zümresine mensup ailelerin yaşadığı görülmüştür. 1535'te Ceydûr'a bağlı Zimrîn Köyü'nde 2³⁸⁴, Benî Kilâb'a bağlı Deyrû'l-'Ades Köyü'nde 3³⁸⁵, Benî Cehme'ye bağlı Buşrâ Köyü'nde 9³⁸⁶, Benî Nişye'ye bağlı Tafes Köyü'nde 1³⁸⁷ ve Benî Mâlikü'l-Eşrâf'a bağlı Şemiskîn Köyü'nde 5³⁸⁸ aile ikamet etmekteydi.

³⁷⁹ Ziya Kazıcı, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 264.

³⁸⁰ Uzunçarşılı, İlmiye, s. 161.

³⁸¹ Kazıcı, s. 264-265.

³⁸² Şit Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 323.

³⁸³ Uzunçarşılı, İlmiye, s. 168-169.

³⁸⁴ BOA, TT.d., 401, s. 574.

³⁸⁵ BOA, TT.d., 401, s. 593.

³⁸⁶ BOA, TT.d., 401, s. 603.

³⁸⁷ BOA, TT.d., 401, s. 646.

³⁸⁸ BOA, TT.d., 401, s. 684.

1570 yılına gelindiğinde sadece Benî Sırmâ'ya bağlı Busr Köyü'nde 3 şerîf ailesi yaşamaktaydı.³⁸⁹ 1596 yılında ise Ceydûr'a bağlı Bustas Köyü'nde 12³⁹⁰, Benî Mâlikü'l-Eşrâf'a bağlı Hureybet-i Benî Ribah Köyü'nde 3³⁹¹ ve Benî Mâlikü's-Sadîr'a bağlı 'Annâk Köyü'nde 2³⁹² şerîf ailesinin varlığı tespit edilmiştir. Bu ailelere ek olarak Benî Cehme'ye bağlı Buşrâ Köyü'ndeki 12 hane ve 5 mücerred için “*Mezkûrlar şerîfiz dirler, şerîflikleri Nakîbü'l-Eşrâf'a havâle olındı.*” diye not düşülmüştür.³⁹³ Yani 1535'te şerîf olarak kabul edilenler bu dönem şerîflikleri şüpheli görülerek durumun incelenmesi için Nakîbü'l-Eşrâf'a başvurulmuştur. 1535'teki kayıttan sonra 1596'ya kadarki tahrirlerde bu köyde şerîf kaydedilen bir aile olmamıştır.

Yukarıda bahsedilen şerîf aileleri dışında konargöçer Arap cemaatleri içerisinde de Şerîf aileleri bulunmaktaydı. 1570 yılında Urbân-ı Cebel Araplarına tabi cemaatlerde toplamda 10³⁹⁴ şerîf ailesi yaşamaktaydı. 1596 yılında da bu sayı aynı kalmıştır.³⁹⁵

³⁸⁹ BOA, TT.d., 491, s. 65.

³⁹⁰ TKG.KK.TTd., 185, s. 61/A.

³⁹¹ TKG.KK.TTd., 185, s. 150/A.

³⁹² TKG.KK.TTd., 185, s. 160/A.

³⁹³ TKG.KK.TTd., 185, s. 130/A.

³⁹⁴ BOA, TT.d., 491, s. 403-404.

³⁹⁵ TKG.KK.TTd., 185, s. 210/B-211/A.

4. HAVRAN'DA YERLEŞME VE NÜFUS

Havran, 16. yüzyıl Osmanlı idarî teşkilatlanması içerisinde önce nahiye, 1548 yılından itibaren ise kaza konumundaydı. Ancak burada bir şehir yerleşiminden bahsetmek imkânsızdır. Şam Sancağı'na bağlı olarak Suriye'nin güneyinde geniş bir sahayı içerisinde barındıran Havran, kırsal yerleşimin olduğu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı bu bölümde Osmanlı klasik çağ kırsal yerleşimi minvalinde Havran'daki yerleşme ve nüfus yapılanmasına değinilecektir.

4.1. Havran'ın Genel Görünümü

Havran, Şam-Hicaz-Filistin üçgenindeki geçiş noktasında olması, yer şekillerinin engebeli yapısı ve dağlık bölgelerinin bulunması nedeniyle asırlar boyunca gerek devletlerin gerekse de bölgedeki düşman kabilelerin çatışma sahası olmuştur.

Bölgede Latin, Yunan, Nabatî ve Arap dillerinde çok sayıda yazıt yer almaktadır. Havran'ın kaya oluşumu tamamen lavdan meydana gelir. Granüllü dolerit ve kahverengi-kırmızı veya siyaha çalan, kabarcıklı ve gözenekli yeşil cüruf bölgede çıkan taşlardır. Bölgede mağara ve kaya içi yeraltı yerleşimleri ile taş evler oldukça yaygındır. Mağara ve kaya içi yeraltı yerleşimleri antik dönemden beri bölge ahalisi tarafından ev, ahır ve depo olarak kullanılmıştır.³⁹⁶

Havran üç özel coğrafi bölgeden oluşmaktadır. Bu bölgenin kuzeyindeki Leca Platosu, çok dik ve volkanlardan kaynaklanan dalgali bir yüzeye sahip olan, üçgen şeklinde bir bazalt yaylasıdır. Esasen az miktarda tarıma elverişli toprağa sahip olup kurak topraklardan oluşan bir yayladır. Doğuda, Cebelihavran 1.800 metreye kadar yükselir. Batı yamaçları tarıma elverişlidir ve meyvecilik yaygındır. Ancak doğu yamaçları, Suriye Çölü ile komşudur. Bu dağlık alan, su kaynağı olarak görev yapar ve vadileriyle Nukra Ovası'nın geniş bir kısmını yani eski dönemdeki Beseniye bölgesini sulamaktadır. Bu bölge, Antik Çağ'dan itibaren Şam'ın buğday ambarıdır.³⁹⁷ Roma döneminde büyük gelişme gösteren Havran'ın dahilindeki Busra, Süveyda, Edra'ât (Dera) ve Kanavat gibi merkezler günümüzde de tarımsal açıdan önemli bölgeler olarak görülmektedirler.³⁹⁸

³⁹⁶ Karl Baedeker, *Palestine and Syria: Handbooks for Travellers*, Leipzig, 1876, s. 399-400.

³⁹⁷ Alexandrine Guérin, "Interprétation d'un registre fiscal ottoman: Les territoires de la Syrie méridionale en 1005/1596-97", *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, s. 1.

³⁹⁸ Ross Burns, *Damascus; A History*, Routledge Publications, New York, 2007 (Damascus), s. 77.

Cebelihavran bölgesi, Dera bölgesine göre daha nemli bir iklime sahiptir. Bu, Lübnan ve Antilübnan-Hermon dağlarının Galile Tepeleri'nde kesilmesiyle, Akdeniz neminin doğuya doğru daha fazla nüfuz etmesini sağlar. Busrâ, yılda ortalama 250 mm yağış alırken, kuzeydoğuda Cebelihavran, 350-500 mm arasında yağış almaktadır ve suyu toplama işlevi görmektedir. Bu yağış miktarı yıldan yıla büyük değişiklikler gösterir.³⁹⁹

En çok Cebeliacûn'un bitişiğindeki dağlık arazide görülen bir diğer yerleşim alanı ise kaya içlerinden inilen yeraltı yerleşimleridir. Derinliği 45-50 metreyi bulan eğimli geçitlerle inilen bu yerleşimlerin geçitlerinin tabanından 5-7 metre genişliğinde bu yerleşimleri çevreleyen bir dizi düz sokaklar bulunur. Tavanlarda çok sayıda hava deliği barındıran bu yerleşimler mini bir köy görünümündedir. Düşman saldırılarına karşı oldukça mukavemetli olup, bu yeraltı köylerinin genelde dik bir kaya eğiminde bulunan tek bir çıkışı vardı.⁴⁰⁰

Havran Ovası, verimli toprakları, bazalt ve kireçtaşı kayalarıyla tanınır. Havran sahasında yer alan Ümm-i Kays'tan izlenen manzarası, geniş dik yamaçlarla birlikte, aynı zamanda uzun tarım arazisi bölümlerini içermektedir.⁴⁰¹

Havran'da yer alan çok sayıdaki köy, işlenmiş dolerit taşından harç kullanılmadan yapılmış evlerden meydana gelmekteydi. Yüksek duvarlara sahip olan bu evler birbirine yakın inşa edilmiştir. Büyük olan köyler surlarla çevrilidir ve bu surlar çok sayıda kule içerir. Evlerin kapıları genelde alçak olup, daha büyük binalar ve sokaklar, oymalı üzüm yaprakları ve yazıtlarla süslenmiş yüksek geçitlere sahiptir. Kapılar ve pencereler genellikle büyük dolerit levhalardan yapılmış olup, pencereler sadece üst katta bulunur ve pencere delikleri ustaca açılmıştır. Zemin katta tüm kapılar taş olup, pencere kapakları taş menteşeler üzerine monte edilmiştir. Üst kattaki pencereler ve kapılar açıktır. Bazı odalar taş dolaplar, taş oturaklar ve hatta kare taş şamdanlar içerir. Tavanlar uzun taş levhalardan oluşur, düzgün bir şekilde kesilmiş ve sıkıca yerleştirilmiştir. Çatılar araya destekler eklenmiş geniş kemerler üzerinde durur. Binalardaki tavan ve destekleri süslüdür.⁴⁰²

Havran'da yer alan ilginç yapılardan biri de büyük su rezervuarlarıdır. Bunlar ya kayaya oyulmuş dar açıklıkları olan yapılar ya da yapay tonozlarla kaplanmış derin havuzlardır. Açık rezervuarlar, kare veya yuvarlak şekilde olabilmekteydi. Bazıları doğal,

³⁹⁹ J. M. Dentzer, "Introduction: Bosra Dans Son Environnement Naturel", Bosra: Aux portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/11>, (13.04.2024).

⁴⁰⁰ Baedeker, s. 400-401.

⁴⁰¹ Abdelkader Ababneh, Saad Al-Saad, Abdullah Al-Shorman ve Reem Al-Kharouf, "Land Use Change at the Historical Tourist Attractions of Umm Qais, Jordan: GIS and Markov Chain Analyses", International Journal of Historical Archaeology, Cilt: 23, Sayı: 1, 2019, s. 240-241.

⁴⁰² Baedeker, s. 401.

bazıları ise yapay olup, oldukça sağlam taş işçiliğiyle çevrelenmiştir. Genellikle iyi korunmuş merdivenlerle içlerine inilerek suya ulaşmak mümkündür. Rezervuarlar, ilkbahar yağmurlarıyla doldurulur ve yıl boyunca hem insanlar hem de hayvanlar için içme suyu sağlar. Havran'ın 600 metre üzerindeki platolarında iklim çok sağlıklıdır ve öğleden sonraları serinletici batı rüzgarlarıyla ısı dengede kalır. Havran'ın sert buğdayı çok değerli olup en önemli ihraç ürünüdür. Havran'da buğdayın seksen kat, arpanın ise yüz kat verim verdiği söylenmektedir. Tarlalar gübrenmemekle birlikte üç veya dört yıllık bir ekim döngüsü uygulanır. Hayvan gübresi yakıt olarak kullanılır. Cebelihavran, resmi çizilecek güzellikte büyüleyicidir. Dağların doğu-güneydoğu istikametinde Busrâ ve ötesinde Sarhad Tepesi görünür.⁴⁰³

Günümüzde Dera olarak anılan Medîne-i Edra'ât, kadim zamanda oldukça büyük bir şehirdi. Bir ulu camiye ve bu caminin güneyinde yer alan geniş bir arkeolojik alana sahip olup, bünyesinde bir Roma tiyatrosu, bir tapınak ve doğu-batı yönünde uzanan sütunlu bir caddenin bir bölümü yer almaktaydı.⁴⁰⁴

Evliyâ Çelebi seyahatnamesinde Havran'ın buğdayının kalitesini ve bu buğdaydan yapılan undan mamulleri öve öve bitirememektedir. Havran unundan yapılan mamullerin Çin'e kadar hediye götürüldüğünü söyler.⁴⁰⁵

Evliya Çelebi, H. 1081 yılının Şevvâl ayında (Şubat 1671) Hac vazifesini yapmak üzere Şam'dan yola çıkmıştır. Bu sırada da Havran'a bağlı olan yerlerden geçmiştir.

İlk olarak Havran'a bağlı Sanameyn Köyü'ne gelir. Ceydûr'daki Sanameyn Köyü, klasik Havran köylerinin mükemmel bir örneğidir. Antik dönem kalıntıları boldur. Sanameyn'in batısında, birkaç tepeyle kesilmiş Ceydûr Ovası uzanır ve ötesinde görkemli Hermon Dağı yükselir.⁴⁰⁶ Roma döneminde yapılan milattan sonra 2. yüzyıla ait bir tapınağa ev sahipliği yapmaktadır.⁴⁰⁷ Evliya Çelebi Sanameyn Kalesi hakkında bilgi verdikten sonra Sanameyn'in 1 saat güneyindeki Zera' Köyü'ne ulaşır. Zera' Köyü'nün 600 haneli, camisi ve hanı olan mamur bir köy olduğunu ve Şam'daki Süleymaniye Cami Vakfı'na ait olduğunu nakleder. Buradan ayrılp güneye indiklerinde ise Busrâ-yı Sağır Köyü'ne gelir. Bu köy 300 haneli ve camisi olan mamur bir köydür. Asıl Busrâ şehrinin güneyinden beş saatlik mesafededir.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Baedeker, s. 401-403, 407.

⁴⁰⁴ Ross Burns, The Monuments of Syria: A Guide, I.B.Tauris & Co Ltd, New York, 2009, (Syria), s. 147.

⁴⁰⁵ Evliya Çelebi, IX, s. 261.

⁴⁰⁶ Baedeker, s. 405.

⁴⁰⁷ Burns, Syria, s. 276.

⁴⁰⁸ Evliya Çelebi, IX, s. 268.

Busrâ-yı Sağîr Köyü'nden ayrıldıktan sonra buranın güneyinde yer alan Hz. Elyasa Peygamber'in kabrini ziyaret eder. Buradan ayrılan Evliya Çelebi, 12 saatlik bir yolculuktan sonra hacıların durak noktalarından biri olan Kuteybe Menzili'ne varır. Burasının Havran Çölü içinde küçük bir tepe olarak tanımlar. Bölgenin eskiden oldukça canlı ve mamur olduğunu ancak asi Arap kabilelerinin saldırıları yüzünden harap durumda kaldığından bahseder. Tepenin eteklerinden akan berrak ve saf bir su kaynağı olup bu su kaynağı hacı kabilelerinin su ihtiyacını karşılamaktadır.⁴⁰⁹ Kuteybe menzilinden ayrılan Evliya Çelebi, 15 saatlik bir yolculuktan sonra Müzeyrib'e ulaşır. Havran'da yer alan Müzeyrib, hacı kabilelerinin Mekke'ye giderken ve dönerken ana durak noktasıdır. Hac kafileleri dış bölgelerden gelen hacılar için yedi gün beklerdi. Ayrıca burada, bedevi aşiret liderlerine surreler ihsan edilirdi. Bu surreler aslında onları rahatsız etmeme karşı verilen bir rüşvet olarak kabul edilirdi. Burada ayrıca bir pazar kurulurdu ve tüccarlar, mallarını satmak için uzaklardan ve yakından gelirdi. Sadece deve üzerinden yılda 5.000 akçe kadar satın alma vergisi toplanır ve bu vergi Şam Beylerbeyi'nin hissesine dahil olunurdu.⁴¹⁰

Müzeyrib'de hacılara koruma sağlamak için yapılmış büyük bir kale vardır. Kalenin kuzeydoğusunda, el-Bece adlı büyük ve temiz bir gölete akan bir kaynak vardır. Bu gölet bol miktarda balık barındırır ve ortasında bir ada bulunur. Hacıların korunması için inşa edilmiş olan kale, Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmıştır.⁴¹¹ Ancak bazı zamanlar bu menzilin yoldan sapa ve balçıklı olmasından dolayı hacılar sıkıntı çekmiş ve bu durumu merkeze iletmış, bunun üzerine yolun değiştirilmesi için emîr-i hacca hüküm gönderilmiştir.⁴¹² Evliya Çelebi Müzeyrib Kalesi ve bölge ile ilgili bazı bilgiler verdikten sonra 3 saatlik yolculuk sonunda Ceydûr Nahiyesi'nin merkez köyü olan Nevâ'ya ulaşır. Burayı 300 haneli ve büyük bir su bürkesi olan bir timâr köyü olarak tanımlar. Ardından Şeyh Sa'diyye ziyaretine uğrayıp, Hz. Eyyûb ziyaretinin olduğu köye varırlar. Bu köy Cevlân Nahiyesi'ndedir.⁴¹³

Evliya Çelebi'nin Müzeyrib'den sonra Nevâ'ya gelmesi imkansızdır. Çünkü Hac güzergahı incelendiğinde Nevâ Köyü Müzeyrib'in kuzeyindedir. Kuzeyden güneye doğru bir yolculuk söz konusu olduğu için buraya daha önce uğradığı düşünülmektedir.

⁴⁰⁹ Evliya Çelebi, IX, s. 268-269.

⁴¹⁰ Bakhit, s. 123-124.

⁴¹¹ Baedeker, s. 404.

⁴¹² BOA, A. {DVNSMHM.d., Defter: 31, hkm: 423.

⁴¹³ Evliya Çelebi, IX, s. 271.

Evliya Çelebi 15 Mart 1671’de Tarra Köyü’ne gelir. Bir tepe üzerinde kurulmuş, iki yüz Arap haneli ve bir camisi olan bir köydür. Köyün batısında bir bayır üzerinde Hz. Danyal’ın türbesi bulunmaktadır. Sonrasında Busrâ sahrasını geçtiler. Yaklaşık kırk elli köyden geçerek bu köylerin ahalisinden erzak ihtiyaçlarını giderdiler. Hatem-i Tay Türbesi’ni ziyaret ettikten sonra 12 saatlik mesafede olan Mafrak Kalesi’ne vardılar. Burası büyük bir çölün ortasında, kare biçiminde yapılmış, taş duvarlı küçük bir kaledir. Ancak içinde hiç insan yaşamamaktadır. Bazı bölgelerden gelen göçebe Araplar keçi ve koyunlarını otlatmak için burayı kullanmaktaydı.⁴¹⁴ Buradan sonra da Belka arazisini geçerek Aclûn güzergahından yolculuklarına devam etmişlerdir.

4.1.1. Busrâ

Busrâ, 850 m yükseklikte, Cebelihavran’ın doğudaki yamaçlarından, Yermük Vadisi’ni izleyen batıdaki topraklara doğru alçalırken, geniş bir platonun üzerinde yer alır. Busrâ, bir vadi tarafından geçilmez, ancak doğudan batıya doğru akan üç kısa akarsuyla çevrilidir. Busrâ’nın kuzeyinde en büyük olan Vâdiü’z-Zeydî, güneyde ise Vâdiü’r-Rakîk ve daha güneyde Vâdiü’l-Hacer bulunur.⁴¹⁵

Busrâ’da gerçek anlamda şehirleşme, M.Ö. 2. binyılda Orta Tunç Çağı’nda başlamıştır. Mısır kaynaklarında bu dönemde bir prenslik şehri olarak ismi geçmektedir. Bu şehir, ikinci binyılın ilk çeyreğinde inşa edilen surlarla çevrilmişti. Bu sur hattı, daha sonraki dönemlerde korunarak Nabatî ve Bizans dönemlerinde aynı güzergâhta yeniden inşa edilmiştir.⁴¹⁶

Palmira’dan sonra Suriye’deki Roma-Nabatî döneminin en önemli merkezidir.⁴¹⁷ Busrâ’ya eski bir Roma yolu ile ulaşılır. Ebu’l-Fidâ ve İbn Said’e göre Havran’ın merkezi olarak addedilen Busrâ, Dımaşk’tan 4 konak uzaklıkta olup, yaklaşık 16 mil doğusunda ise Sarhad şehri bulunmaktadır. Busrâ’ya tarihte *Eski Şam* denilmekteydi. Busrâ, Arabistan’ın kervan ticaretinin merkezlerinden birisiydi. Busrâ’da bulunan pazar yeri ve kalesi çok önemliydi. Busrâ’nın güneyinde kalan bu kale 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olup Eyyübîler dönemine aittir. Sağlam olup, Dımaşk Kalesi gibidir. Formu, yapının merkezini

⁴¹⁴ Evliya Çelebi, IX, s. 272.

⁴¹⁵ Dentzer, “Introduction: Bosra Dans Son Environnement Naturel”, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/11>, (13.04.2024).

⁴¹⁶ F. Braemer, “De l’Âge du Bronze à l’Époque Hellénistique: Bosra Avant Bostra”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/14>, (13.04.2024).

⁴¹⁷ Burns, Syria, s. 78.

oluşturan bir Roma tiyatrosunun yarım dairesini takip etmiştir. Kalenin içinde, Roma tiyatrosuna ait altı sıra koltuk görünmektedir. Tiyatro yaklaşık 72 metre çapındadır. Busrâ'nın binaları siyah taşlardan olup, yine bu taşlarla binaların tavanları yapılmıştır. Bol miktarda bostanı vardır. Büyük bir şehir iken 1151'deki büyük depremle tahribata uğradı ve sonrasında eski önemini kaybetmeye başladı.⁴¹⁸

16. yüzyılın ikinci yarısında Havran'da nefis olarak adlandırılan bir köy yerleşimiydi. Osmanlı döneminde, Busrâ'daki şehir yapısı büyük ölçüde korunmuş olsa da eski ihtişamını kaybetmiş ve kent yaşamı daha kırsal bir hale gelmiştir. Osmanlılar, Busrâ'yı genellikle bir askeri garnizon ve idari bir merkez olarak kullanmışlardır. Şehirdeki bazı eski yapılar, özellikle camiler ve su yapıları, Osmanlı döneminde onarılmış ve yeniden kullanıma sunulmuştur. Ancak şehre yeni eklemeler yapılmamış ve Busrâ, Osmanlı döneminde daha çok bir köy olarak muamele görmüştür.⁴¹⁹ Bölge yüzyıllar boyunca bölgedeki asilerin saldırılarına maruz kalmış olup tarımsal olarak ihmal edilmiş ve taşlarla kaplı arazisi, volkanik ova üzerindeki rüzgarla şekillenen düzlükleri ve Cebelihavran'ın ağaçsız yamaçları Busrâ'nın sert bir izlenime sahip olmasına neden olmuştur.⁴²⁰

Busrâ, biri doğudan batıya, diğeri kuzeyden güneye uzanan iki ana cadde tarafından kesilmektedir. Batıdan yaklaşırken solda bazı kalıntılar gözlemlenmektedir. Ana caddelerden sağa ayrılan üçüncü caddenin girişinde iyi korunmuş bir *zafer takı* bulunmaktadır. Bir sütunçenin üzerinde Latince bir yazıt bulunmaktadır.⁴²¹

Şehir surları batıda kuzeye doğru kavis yaparak uzanır. Bu bölümde, surun üç ayrı yapı katmanı üst üste korunmuş şekilde görülebilir. Sur hattı, Roma dönemine ait batı kapısı olan Bâbü'l-Havâ'nın güney ve kuzeyinde açıkça izlenebilir. Burada yer alan büyük su rezervuarı, muhtemelen doğal bir çöküntünün batı tarafından kapatılmasıyla oluşturulmuş olup yaklaşık 90x200 metre boyutlarındadır. Beslenme sistemi ayrıntılı olarak bilinmemekle birlikte, büyük ihtimalle birkaç kilometre kuzeydoğudaki Vâdiü'r-Rakîk üzerinde yer alan barajlardan gelen suyu taşıyan bir kaynak ve kanal sistemi ile beslenmekteydi. Bu büyük su rezervuarının Orta Tunç Çağı'nda inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴²²

⁴¹⁸ Ebu'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân), çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 217; Baedeker, s. 407-408, 410-411.

⁴¹⁹ L. Korn, "Période Islamique, des Omeyyades aux Ottomans: Le Cadre Historique et l'Architecture", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/37>, (13.04.2024).

⁴²⁰ Burns, The Monuments of Syria, s. 80.

⁴²¹ Baedeker, s. 408-409.

⁴²² Braemer, "De l'âge du Bronze à l'époque hellénistique: Bosra Avant Bostra", <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/14>, (13.04.2024).

Busrâ'nın doğudan batıya uzanan ana caddesi, sütunlarla sıralanmış gibi görünmektedir ve oldukça etkileyici kalıntılarla çevrilidir. İki ana caddenin kesişim noktasına gelindiğinde, kuzeye yönelince sol tarafta dört büyük sütun görülmektedir. Bu sütunlar köşeyi çapraz yönde kesmektedir ve her biri yaklaşık 14,5 metre yüksekliğindedir. Bu sütunlar, muazzam bir kamu binasına ait olduğu tahmin edilmektedir.⁴²³

Sokağın karşı tarafı olan sağ tarafta başka güzel bir binanın kalıntıları olup daha kuzeyde, sağda, Busrâ'nın pazarını oluşturan açık kemerlerin bir serisine rastlanır. Solda, Hz. Ömer'e atfedilen terkedilmiş bir cami bulunmaktadır. Bu cami Ömeri Camii olarak bilinen Ulu Cami'dir. Cami minaresinden izlenen manzara, baharda bitki örtüsüyle kaplı dalgalı bir ova olan Nukra'yı, Havran Dağları'nı ve belirgin şekilde ayırt edilebilen ormanları kapsamaktadır. Doğuda Sarhad Tepesi'nin görünümü vardır. Güneybatıda, Zumle yakınlarında sarı bir toprak şeridi görünmektedir ve bunun yanında Cebeliacûn yükselmektedir. Caminin karşısındaki sokakta büyük bir hamamın kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca Busrâ'da harap durumdaki *Keşiş Bahîra Kilisesi* yer almaktadır. Kilise yakınlarında yine harap olan *Bahira Manastırı* da görülmektedir. Kuzeyde, *Bahira'nın Evi* olup, kapının üzerinde bir Yunanca yazıt bulunmaktadır.⁴²⁴

Busrâ Köyü'nün nüfusu 1525 yılında 56 hane, 1 imam ve 11 Hristiyandan oluşuyordu. Hasılı maktu olarak 15.000 akçedir. Cizye olarak maktu olarak 600 akçe alınmıştır.⁴²⁵ 1535 yılına gelindiğinde ise 58 hane, 5 mücerred, 1 imam ve 14 Hristiyandan ibaretti. Hasılı maktu olarak 20.000 akçe olup, cizye olarak 14 neferden nefer başı 80 akçe üzerinden toplam 1.120 akçe tahsil edilmiştir.⁴²⁶

1548 yılına gelindiğinde nefis yerleşimi olan Busrâ, köy hüviyetinden çıkmamış olup, köy olarak zikredilmeye devam etmiştir. 1570 yılında nüfusu 109 hane, 24 mücerred ve 23 Hristiyan haneden oluşuyordu. Geliri Şam Beylerbeyi'ne giden Busrâ Köyü'nün buğday, arpa, sebze, ağaç ve üzüm hasılından toplam 30.000 akçe vergi toplanmıştır. Vergi oranı %25'tir. Ek olarak keçi yetiştiriciliği ve arıcılık faaliyetlerinden 1.400 ve 6 adet değirmen taşından 180 akçe vergi alınmıştır.⁴²⁷ 1596 yılında ise nüfusu 75 hane, 27 mücerredten oluşuyordu. Hristiyan ahali ise 15 hane ve 8 mücerred neferden ibaretti. Vergi oranı %25 olup, ürünlerden alınan vergi toplam 28.500 akçedir. Ek olarak keçi ve arıcılık

⁴²³ Baedeker, s. 409.

⁴²⁴ Baedeker, s. 409-410.

⁴²⁵ BOA, TT.d., 430, s. 550.

⁴²⁶ BOA, TT.d., 430, s. 666-667.

⁴²⁷ BOA, TT.d., 491, s. 330-331.

faaliyetlerinden 2.000 akçe ve 6 adet değirmen taşından 180 akçe vergi alınmıştır.⁴²⁸ 1570 ve 1596 yıllarında Hristiyan ahaliden cizye vergisi alınmadığı görülmektedir.

4.1.2. Sarhad (salhad)

Diğer bir adı Salhad olan Sarhad, küçük bir belde olmasının yanı sıra, yüksek bir kaleye ve hatırı sayılı bağa sahiptir. Salhad, Eski Ahit'te, Başan Krallığı'nın surlarla çevrili bir sınır yerleşimi olarak geçmektedir. Sarnıç ve göletlerde biriken yağmur suyu dışında herhangi bir su kaynağı bulunmamaktadır. İbn Said'den naklen; Beni Hilal Dağı'nın merkezidir. Doğusundan Irak'a giden Rasif yolu geçmektedir. Sarhad'dan Rasif yolu üzerinden doğuya doğru on gün yürünürse Bağdat'a varılacağı belirtilmektedir. Zera''ya bir gün uzaklıktadır.⁴²⁹

Sekiz yüz kadar taş ev barındırmaktadır. Birçok ev ve bazı kuleler mükemmel bir şekilde korunmuştur. Burada, Fatimî halifesi al-Mustansır tarafından 1073/1074 yılında yapılan kalenin yanı sıra Eyyûbîler tarafından 1214-1247 yılları arasında bir kale inşa edilmiştir. Kale, muhtemelen Romalılardan daha eski bir döneme aittir. Bu kale, Kudüs'teki Haçlı varlığına karşı Şam'ın güney savunması olarak hizmet etmek amacıyla inşa edilmiştir. Kaleden bakıldığında manzara birçok harabe şehri kapsar. Kale, Memlûk sultanı Baybars (1264-1277) tarafından onarım görmüştür. Busrâ'dan Basra'ya, Şattü'l-Arab üzerindeki Roma yolu burada güneydoğuya döner.⁴³⁰

Sarhad Köyü'nün nüfusu 1525 yılında 33 hane, 1 imam ve 26 Hristiyan olarak oluşuyordu. Vergi oranı %40 olarak belirtilmesine rağmen hasılı maktu olarak 3.000 akçedir. Cizye olarak maktu olarak 3.000 akçe alınmıştır. Keçi yetiştiriciliğinden ise 1.000 akçe vergi tahsil edilmiştir.⁴³¹ 1535 yılına gelindiğinde ise nüfusu 41 hane, 6 mücerred ve 1 imama ek olarak 39 hane ve 6 mücerred Hristiyan ibaretti. Vergi oranı %40 olup, toplam 10.500 akçe vergi toplanmıştır. Cizye olarak ise 45 neferden nefer başı 80 akçe üzerinden toplam 3.600 akçe tahsil edilmiştir.⁴³²

Sarhad Köyü'nün 1570 yılında nüfusu 59 hane Müslümanın yanı sıra Hristiyan nefer olarak 44 hane ve 6 mücerredden oluşuyordu. Sarhad Köyü'nün buğday, arpa, sebze, ağaç hasılından toplam 36.000 akçe vergi toplanmıştır. Vergi oranı %40'tır. Ek olarak keçi

⁴²⁸ TKG.KK.TTd., 185, s. 174/B-175/B.

⁴²⁹ Burns, Syria, s. 275-276; Ebu'l-Fidâ, s. 221.

⁴³⁰ Baedeker, s. 411-412; Burns, Syria, s. 276.

⁴³¹ BOA, TT.d., 430, s. 554.

⁴³² BOA, TT.d., 430, s. 670.

yetiştiriciliği ve arıcılık faaliyetlerinden 200 akçe vergi alınmıştır.⁴³³ 1596 yılında ise nüfusu 55 hane, 25 mücerredten oluşuyordu. Hristiyan ahalî ise 50 hane ve 20 mücerred neferden ibaretti. Vergi oranı %25 olup, ürünlerden alınan vergi toplam 35.000 akçedir. Ek olarak keçi ve arıcılık faaliyetlerinden 1.000 akçe vergi alınmıştır.⁴³⁴ 1570 ve 1596 yıllarında Hristiyan ahalîden cizye vergisi alınmadığı görülmektedir.

4.1.3. Süveyda (buveyza)

Kadim bir Nabatî şehri olan Süveyda⁴³⁵, Cebelihavran'ın düzlüklerinde ve işlenmiş yamaçlarında yer almaktadır. Burada ilk olarak yirmi iki sütundan on üçü hala korunmuş küçük bir tapınağa rastlanmaktadır. Buradan bir cadde, bir zafer kemerini andıran bir kapıya götürmektedir. Daha ileride, merkezde büyük bir bazilikanın kalıntıları bulunmaktadır. Bazilikadan başka duvarları yaklaşık 3,70 metre yüksekliğe kadar korunmuş bir cami bulunmaktadır. Yakınında, mevcut yer seviyesinin altında yarıya kadar gömülü bir mahkeme binası vardı. Tepesinde bir su havuzu bulunan caminin tepe üzerindeki kalıntılardan kasabanın güzel bir manzarası gözlemlenebilmekteydi. Süveyda'dan kuzey ve kuzeybatıya doğru meşe, alıç ve badem ağaçlarıyla kaplı Cebelihavran'ın sırtlarından bir yol uzanmaktaydı.⁴³⁶

Tahrirlerde Buveyda (Buveyza) olarak da geçen Süveyda Köyü'nün nüfusu 1525 yılında 19 hane, 5 mücerred ve 1 imamdan oluşuyordu. Vergi oranı %40 olan Süveyda Köyü'nün toprak ürünlerinden toplam 6.400 akçe vergi alınmıştır. Memlûk döneminden kalma âdet-i devre vergisi ise bu köyde 1.200 akçedir. Keçi yetiştiriciliğinden ise 100 akçe vergi tahsil edilmiştir.⁴³⁷ 1535 yılına gelindiğinde ise nüfusu 37 hane ve 1 imamdan ibaretti. Vergi oranı %40 olup, buğday, arpa, üzüm ve incirden 8.400 akçe vergi toplanmıştır. Âdet-i devre kaleminden 1.200 akçe alınan köyün keçi yetiştiriciliği faaliyetinden ise 250 akçe tahsil edilmiştir.⁴³⁸

Süveyda Köyü'nün 1570 yılında nüfusu 43 hane ve 27 mücerred neferden oluşuyordu. Süveyda Köyü'nün buğday, arpa, sebze, ağaç ve üzüm hasılından toplam 28.000 akçe vergi toplanmıştır. Vergi oranı %40'tır. Ek olarak keçi yetiştiriciliği ve arıcılık faaliyetlerinden

⁴³³ BOA, TT.d., 491, s. 289-290.

⁴³⁴ TKG.KK.TTd., 185, s. 154/B-155/B.

⁴³⁵ Burns, Syria, s. 288.

⁴³⁶ Baedeker, s. 414-415.

⁴³⁷ BOA, TT.d., 430, s. 542.

⁴³⁸ BOA, TT.d., 430, s. 644.

1.000 akçe, 4 adet değirmen taşından 120 vergi alınmıştır.⁴³⁹ 1596 yılında ise nüfusu 34 hane, 10 mücerredten oluşuyordu. Vergi oranı aynı olup, ürünlerden alınan vergi toplam 29.880 akçedir. Ek olarak keçi ve arıcılık faaliyetlerinden 800 akçe, 4 adet değirmen taşından 120 akçe vergi alınmıştır.⁴⁴⁰

4.2. Mahalleler

Havran'ın 16. yüzyılın ilk yarısına kadar bir, diğer yarısında ise iki köyünde mahalle tipi bir yapılanma mevcuttu. Bu yapılanmalara Anadolu'daki gibi mahalle denilmekteydi.

İslam şehirlerinde mahallelerin oluşumunda dinin önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yaşadığı şehir bölgesi olarak tanımlanmıştır.⁴⁴¹

Osmanlı şehirlerinde mahallenin en belirgin özelliği, temel yönetim birimi olarak işlev görmesidir. Vergi mükellefi olan reâyâ, tahrir defterleri ve diğer vergi kayıtlarına göre mahallelerine göre kaydedilmiş ve yaşadıkları binaların hangi mahalle sınırları içinde olduğu belirlenmiştir. Mahalle sakinleri, mahallelerinde meydana gelen olayların çözülmesinde ve oluşan zararların karşılanmasında ortak sorumluluk taşır. Bu yapı, vergi mükelleflerinin doğru bir şekilde tespit edilmesini ve vergilerin eksiksiz toplanmasını sağlamakla birlikte, merkezî otoritenin ve genel dirlik düzeninin etkin bir şekilde kurulmasını amaçlamıştır.⁴⁴²

Mahallenin tanımı yapılırken, bu sosyal durum dikkate alınmış ve genel olarak üyelerinin ortak bir ibadet yerinde toplandığı ve nüfusunun yaklaşık 1.000 kişiden oluştuğu bir yerleşim birimi olarak belirtilmiştir.⁴⁴³ Osmanlı şehirlerinde mahalleler, sosyal bir birim olarak önemli bir rol oynamaktaydı. Mahalle, birbirini tanıyan ve birbirlerinin davranışlarından kısmen sorumlu olan, sosyal dayanışma içinde yaşayan kişilerin oluşturduğu bir topluluk olarak tanımlanırdı.⁴⁴⁴

İslam şehirlerinde, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar genellikle ayrı mahallelerde yaşarken, Müslüman topluluklar arasında da Türkmenler, Kürtler ve Araplar gibi farklı etnik gruplar kendi mahallelerinde birbirlerinden ayrılmış olarak

⁴³⁹ BOA, TT.d., 491, s. 354.

⁴⁴⁰ TKG.KK.TTd., 185, s. 186/A-186/B.

⁴⁴¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, Sayı: 4, İstanbul, 1984, s. 69.

⁴⁴² Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mahalle", DİA, Ankara, 2003, XXVII, s. 324.

⁴⁴³ Yel, Küçükbaşçı, "Mahalle", s. 325.

⁴⁴⁴ Özer Ergenç, Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 145.

yaşayabiliyordu.⁴⁴⁵ Havran'daki mahallelerde ise etnik bağlamda bir mahalle ayrımı döneme göre değişkenlik göstermekteydi. Mesela 1525 yılında Havran'da mahalle barındıran tek köy olan Medine-i Zera' Köyü'nde farklı dindeki topluluklar aynı mahallelerde yaşamaktaydılar.⁴⁴⁶ 1535 yılında ise köyde müstakil bir Hristiyan mahallesinin kurulduğu görülmektedir.⁴⁴⁷

Tahrir kayıtlarına göre Havran'daki mahallelere değinilecek olursa; 1525 yılında sadece Medine-i Zera' Köyü'nde mahalle yapılanması vardı. Buradaki mahalle sayısı 2 olup, Fevka ve Tahta yani yukarı ve aşağı mahalle olarak isimlendirilmiştir. Bu mahallelerde Müslümanlar ile Hristiyanlar birlikte yaşamaktaydılar.

1535 yılına gelindiğinde de sadece Medine-i Zera' Köyü'nde mahalle yapısı mevcuttu. Bu dönem mahalle sayısı 4 olmuştur. Mahalle isimleri ise Şeyh Metâ', Şeyh Yahyâ, Şeyh Muhammed Bekrî ve Nasârâ yani Hristiyan mahallesidir. Görüldüğü üzere Hristiyanlar artık müstakil bir mahallede ikamet etmekteydiler.

1570 yılında Medine-i Zera' Köyü'nde yine aynı mahalleler mevcut olup⁴⁴⁸, ek olarak Sehvetü'l-Hamr Köyü'nde de mahallelerin kurulduğu görülmektedir. Burada 3 mahalle kurulmuş olup isimleri Timafir? veled-i Cerci, Sal? Fâris ma'a Mahalle-i Mes'ud veled-i Nâsir ve Sâlim-i Necm mahalleleridir.⁴⁴⁹ Toplam mahalle sayısı 7'ye yükselmiştir.

1596 yılına gelindiğinde ise Medine-i Zera' Köyü'ndeki mahalle sayısı 3'e düşmüştür. Bu mahalleler; Hacı Ali, Şeyh Muhammed ve Şeyh Yahya veled-i Süleyman mahalleleridir.⁴⁵⁰ Şeyh Yahya veled-i Süleyman Mahallesi'nde Müslümanlar ile Hristiyanlar bir arada yaşamaktadır. Sehvetü'l-Hamr Köyü'nde ise 2 mahalle tespit edilmiş olup isimleri Cerci veled-i Süleyman ve Said veled-i Süleyman'dır⁴⁵¹. Bu dönemdeki toplam mahalle sayısı 5'e düşmüştür.

4.3. Havran'ın Fizikî Yapıları

Havran, yüzyıllar boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bilhassa Roma döneminde parlak devrini yaşamış ve birçok şehir vücuda getirilmiştir. Ancak zaman içerisinde bu şehirler tipik bir köy görüntüsüne bürünmüştür.

⁴⁴⁵ Ira M. Lapidus, "Muslim Urban Society in Mamlûk Syria", The İslamic City, Oxford, 1970, s. 196-197.

⁴⁴⁶ BOA, TT.d., 430, s. 569-570.

⁴⁴⁷ BOA, TT.d., 401, s. 691-692.

⁴⁴⁸ BOA, TT.d., 491, s. 362-366.

⁴⁴⁹ BOA, TT.d., 491, s. 350-353.

⁴⁵⁰ BOA, TKG.KK.TTd., 185, s. 190/A-192/B.

⁴⁵¹ BOA, TKG.KK.TTd., 185, s. 184/B, 186/A.

Bu minvalde Havran'ın merkezi konumundaki Busrâ'da yer alan fizikî yapılara yer verilecektir.

4.3.1. Kale

Kökleri Roma devrine dayanan kale, antik Roma tiyatrosunu çevrelemektedir. Tiyatronun varlığı günümüze kadar sürmekte olup, ayakta kalmasını sağlayan ise üzerine inşa edilen kale olmuştur.⁴⁵² Kale ilk zamanlar tiyatroyu koruyan yüksek surlar ve kulelerden oluşmaktaydı. Selçuklu komutanlarından Gümüştekin zamanında Moğol ve Haçlı saldırılarını bertaraf edilebilmek için tahkim ettirilmiştir. Eyyûbîler döneminde yapı artık bir kale şekline bürünmüştür. Kale ve tiyatro içindeki ek tesisler, Suriye Selçukluları ve Eyyûbîlerin Busrâ'nın askeri ve stratejik önemini anlamış olduklarını ve bu alana yönelik yapısal iyileştirmeler gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Kale, sekiz ana kule ile çevrilidir. Bu kuleler hem savunma hem de gözetleme amacıyla stratejik noktalara yerleştirilmiştir. Her kule, farklı dönemlerde yapılmıştır. Kalenin etrafında geniş bir hendek bulunur. Hendek, kaleye tek bir köprü ile erişim sağlar. Köprü üzerinde yer alan asma köprüler, savunma amacıyla kullanılmıştır ve kale girişini zorlaştıran ek bir güvenlik önlemidir. Kaleyi çevreleyen surlar, düşman saldırılarına karşı korunmak amacıyla yapılmıştır. Surlar üzerinde, savunma için kullanılan siperlikler bulunur. H. 612 (1215)'de inşa edilen büyük merkezi kule, kalenin iç yapısında önemli bir yere sahiptir. Bu yapı, dört-eyvan planı ile büyük bir kabul odası sunar ve askeri komutan ile Busrâ valisinin konutu olarak tasarlanmıştır. Roma tiyatrosunun içine yerleştirilen üç katlı kemerli yapı, cephanelik ve depo olarak kullanılmıştır. Bu yapı, su rezervuarı olarak da kullanılmakta olup, kuşatma sırasında su temin edilmesini sağlar. Tiyatro içindeki cami, tiyatronun proskenyon kemerinin üzerine inşa edilmiştir ve bölgedeki en belirgin yapıdır. Hamam, tiyatronun doğu revaklarında yer almaktadır.⁴⁵³ Kaleye 1261'de Sultan Baybars tarafından Moğol istilası sonrası büyük bir onarım görmüştür.⁴⁵⁴

Busrâ Kalesi, 13. yüzyılın ortalarına, yani Memlûk dönemine tarihlenen yapılarıyla dikkat çeker. Memlûk dönemine özgü yapı teknikleri ve mimari detaylar, kalenin inşasında ve restorasyonunda belirgin bir şekilde görülürken, bazı yapısal izler Eyyûbî dönemine kadar uzanır. 14. yüzyılda yapılan onarımlar, özellikle kale surları ve kulelerinde dönemin askeri

⁴⁵² Burns, Syria, s. 79.

⁴⁵³ Flemming Aalund, Vernacular Tradition and The Islamic Architecture of Bosra, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The Royal Academy of Fine Arts School of Architecture Copenhagen, Copenhagen, 1991, s. 45-56.

⁴⁵⁴ Burns, Syria, s. 81.

ihtiyaçlarına göre yapılan önemli değişikliklerle kalenin savunma sistemini güçlendirmiştir. Günümüzdeki kale görünümü, esas olarak Memlûkler döneminin izlerini taşımakla birlikte, önceki dönemlere ait yapıların izlerini de korur. Kale içindeki yapılar, askeri ve idari işlevleri yerine getiren farklı birimlerden oluşur. Bunlar arasında su sarnıçları, depo alanları, askerî odalar ve toplantı yerleri bulunmaktadır. Ayrıca, Osmanlı dönemindeki müdahaleler de yapının bütünlüğünü bozmadan yapılmış, kalenin fonksiyonel sürekliliğini desteklemiştir. Kale, sadece askeri bir yapı olmanın ötesinde hem tarihsel hem de kültürel açıdan katmanlı bir kompleks olarak şekillenmiştir.⁴⁵⁵

Öne çıkan bir diğer önemli yapı, surların en yüksek noktasında bulunan camidir. Bu cami, hem dini bir fonksiyonu yerine getirmiş hem de kalenin stratejik bir unsuru olmuştur. Cami avlusundaki çeşme, su temini açısından kritik öneme sahip olup, kuşatma dönemlerinde savunmanın başarısı için hayati bir rol üstlenmiştir. Busrâ Kalesi'nin su sarnıçları ve altyapı yapıları, uzun süreli kuşatmalara karşı dayanıklı olmasını sağlamış, suyun stratejik yönetimi ise kalenin savunma kapasitesini artırmıştır. Kale, zaman içinde farklı iktidarlar tarafından yapılan restorasyonlar ve eklemelerle hem askeri hem de idari bir merkez olarak işlevini sürdürmüş ve yapısal bütünlüğünü koruyarak farklı dönemlerin gereksinimlerine yanıt vermiştir.⁴⁵⁶

4.3.2. Camiler ve mescitler

4.3.2.1. Ömerî camii (ulu cami)

İslam'ın ilk dönemlerinden beri ayakta kalan ve orijinal planını büyük ölçüde koruyan nadir camilerden birisidir.⁴⁵⁷ Busrâ'nın ana eksenlerinden biri olan kuzey-güney çarşı sokağı üzerinde yer alır. Cephesi bu sokağa bakar ve karşısında Mencek Hamamı bulunur.⁴⁵⁸ Busrâ'nın ulu camisi olan bu caminin ilk yapım tarihi kesin olmamakla birlikte 7. yüzyılın ilk yarısından beri var olduğu üzerindeki onarım kitabesinden anlaşılmaktadır. H. 506 (1112-1113) tarihli Suriye Selçukluları'ndan Gümüştekin zamanına ait onarım kitabesi vardır. Gümüştekin tarafından caminin mevcut planına sadık kalınarak arkadlar inşa edilmiş ve doğu cephesinin önüne bir revak eklenmiştir. Eyyûbîler döneminde caminin kuzey duvarı

⁴⁵⁵ C. Yovitchitch, "La Citadelle", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/62>, (13.04.2024).

⁴⁵⁶ C. Yovitchitch, "La Citadelle", <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/62>, (13.04.2024).

⁴⁵⁷ Burns, Syria, s. 84.

⁴⁵⁸ L. Korn, "La Mosquée d'Omar (al-Jâmi' al-'Umarî, Grande Mosquée, Mosquée du Vendredi)", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/98>, (13.04.2024).

kalınlaştırılmış ve büyük bir minare eklenmiştir. Genişletme, caminin avlusunu büyüterek neredeyse kare bir hale getirmiştir. Ayrıca, bu dönem, caminin diğer yapılarla birlikte genişletilmesini ve toplumsal ihtiyaçlara göre büyütülmesini yansıtmaktadır. Memlûkler döneminde ise Havran'ın coğrafi şartlarına uygun şekilde bir restorasyon süreci yaşanmıştır. Ahşap çatı taş levhalarla desteklenen bir yapı ile değiştirilmiştir. Bu dönemde, caminin mevcut yapısına daha fazla sütun eklenmiş ve seramik döşemelerle yenilenmiştir.

Cami, antik Roma dönemine ait sütunlar ve taşlarla yeniden inşa edilmiştir. Yapının çeşitli bölümleri, taş kaplamalar ve süslemelerle kaplanmıştır. Cami, dört tarafından kemerli geçitlerle çevrili bir merkezi avluya sahiptir. Bu yapı tipi, Havran bölgesindeki diğer büyük camilere benzerlik gösterir. Cami, yaklaşık 36 x 29 metre boyutlarında bir dikdörtgen planına sahiptir. Avlu ise yaklaşık 10 x 16 metre ölçülerindedir. Genişletme sonrası avlu neredeyse kare bir hale getirilmiştir. Avlu, doğu ve batıda çift arkadlarla çevrilidir. Kuzey arkadının tek sıra halinde olduğu düşünülmektedir.

Camide, geniş bir namazgah bulunur. Burası, avluya açılan iki güney ve kuzey koridorundan oluşur. Cami, iki ana koridor ve bir mihrap eksenine sahip olup, bu yapının ortasında büyük, hafif sivri kemerlerle desteklenen bir alan bulunur. İbadet salonundaki sütunlar, antik Roma dönemine ait sütunlar ve çeşitli başlıklarla donatılmıştır. Bu sütunlar, caminin önceki yapılarından yeniden kullanılmıştır.

Minare, caminin kuzeydoğusundaki köşede yer alır ve caminin inşaatı ile bütünleşik bir şekilde yerleştirilmiştir. Eyyûbî dönemi genişletmeleri ile birlikte inşa edildiği düşünülse de kesin bir tarihlendirme söz konusu değildir. Cami, özellikle doğu cephesinde bir revak ile çevrilidir. Bu revak, ana girişin iki tarafında dört kemer ile simetrik bir düzen sağlar. Camii, genellikle yüksek kabartma dekorasyonlar ve kufi yazılarla süslenmiştir.⁴⁵⁹ Minarenin doğusuna bir çeşme yapılmış olup bu yapı muhtemelen H. 773 (1372) tarihli Mencek Hamamı'yla ilişkilidir. Başlangıçta çift eğimli çatılarla örtülü olan yapı, zamanla bazalt kirişli düz çatılarla yenilenmiştir. Bu yeniden düzenlemenin Memlûk döneminde gerçekleştiği düşünülmektedir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Aalund, s. 58-63; S. Ory, "Le Minaret de la Mosquée d'Omar (al-'Umarî)", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/99>, (13.04.2024).

⁴⁶⁰ Korn, "La mosquée d'Omar", <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/98>, (13.04.2024).

Ömeri Camii'nin varlığına tahrir kayıtlarında da rastlanmaktadır. 1535⁴⁶¹, 1570⁴⁶² ve 1596⁴⁶³ yıllarında 200 akçe gelir bu camiye vakfedilmiştir.

4.3.2.2. Hıdır (gümüştekin) camii

Antik Busrâ'nın batı kısmında, el-Cahir su kaynağının 200 metre güneyinde yer almaktadır. Adının, Hz. Hızır'dan veya Arapça "yeşil" kelimesinden gelmesine ve burada akan kaynağa ithafen bu ismin verildiği hakkında rivayetler vardır. Kapının üstündeki bir taşta kazınmış olan kitabe, H. 528 (1134) yılında İzzeddin Ebu Mansur Gümüştekin tarafından tamir ettirildiğini gösterir. Günümüzde Gümüştekin Camii olarak adlandırılmaktadır.

Cami neredeyse kare şeklindedir ve 9 x 10 metre ölçülerindedir. İç mekân, düz tavanın taş levhalarını destekleyen iki yatay kemerle üç alana bölünmüştür. Yuvarlak ve iyi oyulmuş bazı taş pencereler orijinal yerlerinde kalmıştır. Avluya açılan giriş kapısı, caminin kapısı ve minare, orijinal taş kepenkleriyle korunmuştur. Birçok dikkat çekici mimari detayı bünyesinde barındırmasıyla Havran'daki ilkel yapı inşasının benzersiz bir örneğidir. Büyük minare, 17 metre yüksekliğe kadar korunmuş olup camiden ayrı bir konumda yer alır.⁴⁶⁴ Bu minare, yukarıya doğru hafifçe daralmaktadır ve sadece basit bir korniş kuşağı ile dekore edilmiştir. Dikkatli bir şekilde inşa edilmiştir.⁴⁶⁵

4.3.2.3. Fatıma camii

Antik Busrâ'nın erken Hristiyanlık merkezi olan Aziz Serge, Bacchus ve Léonce Kilisesi'nin yakınındadır. Caminin adı, Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma'ya ithafen verilmiştir. Kitabesinde yapım yılı ve baninin ismi silinmiş olmasına rağmen nesih yazı tipinden hareketle yapının tarihi Eyyûbî dönemine (H. 7. / M. 13. yüzyıl) ait olduğu tahmin edilmektedir.

Yapının planı ve kesitsel şekli, Hıdır Camii'ne benzer şekilde basit bir kübik formda olup, büyük ölçüde eski yapılardan değerlendirilen taşları içermektedir. Kuzey-güney yönünde 11 x 21 metre boyutlarında dikdörtgen bir plana sahiptir. Uzunlamasına namazgahı,

⁴⁶¹ BOA, TT.d., 401, s. 587.

⁴⁶² BOA, TT.d., 491, s. 79.

⁴⁶³ BOA, TKG.KK.TTd., 185, s. 39/A.

⁴⁶⁴ Aalund, s. 65-67.

⁴⁶⁵ L. Korn, "La Mosquée al-Khidr", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/94>, (13.04.2024).

başlangıçta yaklaşık 13.50 x 11 metre ölçülerinde olup, üç yatay kemerle dört alana bölünmüştür.

Camiye bitişik olan minaresi, caminin kuzeydoğu köşesinde bağımsız olarak inşa edilmiştir. Alt katındaki taç yazısında, bânisinin Eyyûb ibn Mecdüddin 'İsâ en-Necarânî olduğu ve Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed'in adı yer alır. Minarenin şekli, Ulu Camii'nin modelini taklit etmektedir. Hristiyan döneminin kilise kulelerinden esinlenilmiştir.⁴⁶⁶

4.3.2.4. Mibrak camii

Busrâ'nın antik ve Ortaçağ kentine ait kuzeydoğu köşesinde yer alan "Câmiü'l-Mibrak" adlı kompleks, şehirdeki İslami yapılar arasında özel bir konuma sahiptir. Bu yapı, ilk İslam dönemine dair efsanelerle ilişkilendirilmiş olup, mimari gelişiminde uzun bir geçmişe sahiptir. Bugün hâlâ canlı olan rivayete göre, gençlik döneminde Hz. Muhammed burada dua etmişti. *Mibrâk en-Nâka* yani *devenin çöktüğü yer* ismi, Hz. Muhammed'in burada deveden indiği yere işaret eder ve bu olay, yapının güneybatı köşesindeki mihrabın önünde yer alan bir taşla ilişkilendirilir. Bu taşın üst yüzeyinde, çöken bir devenin kumda bıraktığına benzer izler vardır. Kuvvetli olmayan başka bir rivayete göre ise, burası Hicaz'dan Şam'a ilk Kur'an nüshasını taşıyan devenin dinlendiği yerdir. Ancak Ortaçağ Arap yazarları, Suriye'deki hac mekânları arasında bu devenin geçtiği yeri anmazlar. Onlar için önemli olan, Muhammed'in Busrâ'ya gelmiş olması ve Bahîrâ adlı keşişin ona peygamberlik müjdesini vermesidir. Caminin konumu da bu geleneğe uygundur, zira yapının, Bahîrâ Bazilikası'na en yakın olan yapı olması bu görüşü destekler.⁴⁶⁷

Busrâ'daki Müslüman mezarlığı boyunca, Cemrin'e giden yolun yakınlarında bulunmaktadır. Burada önemli bir medrese de bulunmaktadır. Erken İslam mimarisinin orijinal sadeliği ve güzelliği, birçok değişikliğe rağmen bir ölçüde korunmuştur. Yapı üç bölüme ayrılır. Cami bölümü batıda yer alır ve batı sınırı olarak Roma şehir surlarından yararlanılmıştır. İlk caminin doğusunda bulunan küçük dua odasında da klasik öğeler kullanılmıştır. Minare muhtemelen 1221 civarında eklenmiştir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ L. Korn, "La Mosquée de Fâtima", Bosra: Aux portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/55>, (13.04.2024); Aalund, s. 67-68; Burns, Syria, s. 85.

⁴⁶⁷ L. Korn, "La Mosquée al-Mabrak (Jâmi' al-Mabrak an-Naqa, Mosquée de l'Agenuillement de la Chamelle)", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/104>, (13.04.2024).

⁴⁶⁸ Burns, Syria, s. 85.

4.3.2.5. Yakut mescidi

Debbağ Medresesi'nin doğusunda Birketü'l-Hac su bürkesinin kuzeydoğusunda yer alır. Dıştan 7 x 14 metre ölçülerinde ve türbesi bulunan bu sade yapı, H. 655 (1257-1258) yılında Busrâ Valisi Emir Yakut tarafından yaptırılmıştır.⁴⁶⁹

Yapı, biri namazgah, diğeri mezar odası olmak üzere iki bölümden oluşur. Her iki bölüm haçvari tonozla örtülüdür. Mimarî özellikleri ve yazı stilleri, geç dönem Eyyûbî mimarîsi izlerini taşır. Yapının önünde küçük bir avlu ve portalı vardır. Kitabedeki dua ifadesi, Yakut'un cami tamamlandığında vefat etmiş olduğunu düşündürür. Bu cami ile Debbağ Medresesi'nin aynı bölgede yer alması, civarda yer alan erken dönem Müslüman mezarlığıyla ilişkilidir.⁴⁷⁰

4.3.2.6. Şâfi mescidi

Mibrak Camii ve Medresesi'ne bağlı olan mezarlığın güneydoğusundadır. Yapının batı cephesindeki kireçtaşı bloğuna kazınmış kuruluş yazıtı neredeyse okunamaz durumda olup, bazı kısımlar tamamen silinmiştir. Ancak, yapının bir Kuran mektebi olarak kurulduğu ve inşaat tarihinin H. 656 (1254) yılı olduğu anlaşılmaktadır. Kurucusu Abdulvahid eş-Şâfi'dir. Mibrak Medresesi'ne vakfedilmiştir.⁴⁷¹

4.3.2.7. Mübarek mescidi

10. yüzyılın başlarında inşa edilmiş, 13. yüzyılda onarım görmüştür. Musalla el-Mel'ab Mescidi'nden yaklaşık 50 metre batıda yer almaktadır. Doğu suru üzerinde inşa edilmiştir. Genişliği açısından küçük bir dikdörtgen salon olarak yapılmıştır ve kapısı kuzeye açılmaktadır. İki yatay kemerle kapatılmış olan bu salon, üst örtüyü taşıyan taşlarla desteklenmiştir. Namaz nişi, güney duvarında yer almakta olup, Busrâ'da yaygın olan bir şekilde antik bir nişin taçlandırılmasıyla yapılmıştır. Duvarlarda başka antik malzeme parçaları da görülmektedir. Avluda bir lahit bulunmaktadır.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Aalund, s. 68.

⁴⁷⁰ L. Korn, "La Mosquée de Yâqût", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/59>, (13.04.2024).

⁴⁷¹ Aalund, s. 69.

⁴⁷² J. Dentzer-Feydy, M. Vallerin, "La Mosquée Mubârak (Basmeeen)", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/102>, (13.04.2024).

4.3.2.8. Musalla el-mel'ab mescidi

12. yüzyılın ortalarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Mescidin güneyindeki mezarlık, H. 6. yüzyıldan (12. yüzyıl) itibaren yoğun bir şekilde kullanılmış olup mezar taşlarındaki yazıtlar bunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, mezarlığın güneydoğusuna küçük bir yapı inşa edilmiştir. Yapının neredeyse tamamen antik malzemelerle inşa edilmiş olması, buranın eskiden "doğu tapınağı" olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Ancak, taşların orijinal kullanımında olmadığı, sadece tekrar kullanıldıkları açıktır. Ayrıca, güney duvarında mihrap nişi eklenerek sonradan yapılmış bir değişiklik izlenimi yoktur. Yapı, başlangıçtan itibaren bir mescit olarak tasarlanmıştır. Kuzey ve güney duvarlarında korunan kornişler, çatının Havran tekniğiyle, bazalt taşlarıyla kaplandığını göstermektedir. Kuzey ve güney duvarları arasındaki yaklaşık 3,50 metrelik mesafe, kolaylıkla bazalt taşlarıyla kaplanmış olabilir. Geniş bir yuvarlak kemerin üzerinde, cepheyi vurgulayan bir çatı kubbesi bulunmaktadır. Kibleye yönelen duvarda, yarım kubbe ile kaplanmış bir mihrap nişini çevreleyen iki kare niş bulunur. Batı duvarına yerleştirilmiş uzun bir kireçtaşı bloğunda, çok bozulmuş bir yazıt vardır. Bu yazıt, H. 652 (1254) yılına tarihlenmiş olup, Kuran okuma için bir vakfın kurulduğunu belirtir. Bu tarih, yapının inşa tarihiyle örtüşebilir. Yapının uzunlamasına formu ve aksı vurgulayan yapısı, kesinlikle bir namazgah olarak tasarlandığını gösterir. Eğer burada bir Kuran öğretim faaliyeti yapılmışsa, bu mimaride kendini göstermemiştir. Hem eğitim hem de ibadet aynı mekânda yapılmıştır.⁴⁷³

4.3.3. Medreseler

4.3.3.1. Mibrak (gümüştekin) medresesi

Medreseyi yaptıran kişiye izafeten Gümüştekin Medresesi de denilmektedir. Busrâ'nın kuzeydoğusundaki antik şehir sınırının hemen doğusundadır. H. 530 (1136) yılında Suriye Selçuklularından vali İzzeddin Ebu Mansur Gümüştekin tarafından yaptırılmıştır. Yapı, bir cami, bir medrese ve ek olarak bir minare ve açık hava camiinden oluşan karmaşık bir yapı grubundan oluşur. Medrese, Suriye'deki bilinen en eski dini okul örneğidir ve bu özelliği ile erken İslam dönemi eğitim yapılarının gelişimini yansıtır. İran medrese tarzı ile inşa edilmiştir. Cami ve medresenin yapısında kullanılan taş levhalar yerel inşaat usulünü

⁴⁷³ L. Korn, "La Mosquée Musalla al-Mal'ab (ou « Mosquée Anonyme »)", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/103>, (13.04.2024).

yansıtmakla birlikte yapının bazı kısımları Roma veya Bizans döneminden kalma taşlarla yapılmıştır. Medresenin merkez avlusundaki kubbe, Suriye’de oldukça nadirdir.⁴⁷⁴

4.3.3.2. Ebû'l-fidâ (debbâğ) medresesi

Antik Busrâ'nın güneydoğusunda, el-Hac Bürkesi'nin kuzeydoğu köşesinde ve bir Müslüman mezarlığının yakınında yer alır. Diğer bir ismi Debbâğ olan bu medresenin adından yola çıkarak, zamanında Busrâ'da deri işleme faaliyetlerinin yapıldığını gösterir. Deri işleme için gerekli olan su hemen yanında yer alan bürkeden sağlanmıştır. H. 622 (1225-1226) yılında Busrâ valisi es-Salih İsmail tarafından inşa edilmiştir. Ancak gerçek inşa ettiren olarak askerî komutan Şemsüddin Sunkûr kabul edilir. Çünkü Sunkûr bu medrese için gerekli olan vakıf gelirlerini kendisi sağlamıştır. Mimarı ise Mukannâ ibn 'Abbâd'dır.

Yapıya giriş, doğu ve batı yönlerinden sağlanmakta olup, bu cepheler çıkıntı ve girintilerle güçlü biçimde bölünmüştür. Ancak esas cephe, medresenin güney yüzüdür; bu cephe doğrudan su deposunun kuzey duvarına oturur. Pencereilerin düzenlenişı ve cephenin ortasındaki kitabe, antik mimariye ait alınlık unsurlarıyla taçlandırılmış şekilde titizlikle yapılmıştır.

Medresenin planı, Gümüştekin Medresesi'nde uygulanmış olan dört eyvanlı şemanın aksnel sistemini izler. Boylamasına aksen, 19 metreden fazla bir uzantıyla ve simetrik mekân ile iki yan mekânın düzenlenmesiyle vurgulanmıştır. Kare planlı iç avlu, kuzey ve güneyde enine kemerlerle ve taş levhalarla örtölmüş geniş eyvanlarla çevrilidir. Güney eyvanı, kuzeydekinden neredeyse üç kat daha derindir. Duvarın ortasında yer alan mihrabı ile bu eyvan, medresenin namazgahıdır. Mekânı örten kemerler, yeniden kullanılmış sütunlara oturur; bunlardan biri, eski yivli bir antik kemerin kilit taşlarıyla inşa edilmiştir. Doğü ve batı eyvanları daha dardır, sivri tonozla örtölmüşlerdir ve alçak kapılarla çevrelenmiştir. Bu iki cephe, avluya bakan simetrik cepheler gibi işlenmiştir; böylece mimari bütönlüğün vurgulanması sağlanmıştır. Yanlardaki küçük odalar ya düz tavanlı ya da yuvarlak tonozla örtölüdür; bunlara hem avludan hem güney eyvanından ulaşılır. Kompleksin güneydoğu köşesindeki kare planlı alan, köşelerdeki tromplarla desteklenen ve eski yapı elemanlarıyla oluşturulmuş bir alınlık üzerine yerleştirilmiş bir kubbe ile örtölüdür. Bu ek yapı, Sunkûr'un türbesidir. Nitekim Yâkût Camii avlusunda bulunan bir kitabe bunu göstermektedir. Bu kitabe, türbenin H. 630 (1232-1233) yılında inşa edildiğini belirtir.

⁴⁷⁴ Aalund, s.71-75; Burns, Syria, s. 85.

Minarenin ise Eyyûbîlerden Memlûklere geçişin yaşandığı 1260'lı yıllardan sonraki on yıl içinde eklendiği düşünülmektedir.⁴⁷⁵

4.3.4. Hamamlar

4.3.4.1. Mencek hamamı

Ulu Camii'nin doğusunda yer alan bir Memlûk hamam kompleksidir. H. 773 (1372) yılında dönemin Şam Valisi Mencek el-Yusuf tarafından inşa edilmiştir. Mimarisi ve süslemeleriyle, Busrâ'nın İslâmî dönemdeki en maliyetli yapılarından birisi olup, dönemin son yapısı olarak da bilinmektedir. Burası hem şehir halkına hem de Hicaz'daki kutsal şehirlere doğru yola çıkan hacılara hizmet etmekteydi. Timur'un bölgeyi istilas sırasında büyük çapta hasar görmüştür.

Yapı, kuzey-güney yönündeki cadde boyunca, Ulu Camii'nin karşısına konumlandırılmıştır. Dar ve uzun kompleks, hamam işlemlerinin işlevsel sırasına göre birkaç bölüme ayrılmaktadır. Hamam üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar; giriş ve soyunma alanı, yıkanma alanı, son olarak da suyun ısıtılıp servis edildiği alandır. Hamamın dış cephesi, siyah bazalt taşları ve beyaz kireçtaşı kullanılarak yapılmıştır. İç mekanlar ise çok renkli kaplama taşları ve mermerle süslenmiştir. Ayrıca, hamamın çeşitli bölümleri çeşitli teknik ve estetik amaçlarla kullanılan süsleme taşları ile dekore edilmiştir. Yakıt olarak genellikle kurutulmuş hayvan gübresi kullanılan ısıtma sistemi bir bodrum katında yer almaktaydı. Metalden yapılmış iki kazan aracılığıyla, tüm yapının genişliği boyunca uzanan bir su deposunda su ısıtılırdı. Su miktarı, kuzeyde yer alan bir sarnıçla tamamlanırdı. Sıcak ve soğuk su depoları, hamamın on sekiz yıkama noktasını beslerdi. Ayrıca doğu duvarı boyunca uzanan bir soğuk su borusu, güneydoğudaki duvar çeşmesine ve kabul salonundaki havuzun fiskiyesine su taşıyordu. Bu havuzdan da girişteki tuvalete giden bir boru hattı ayrılıyordu. Banyo bölgesinin zeminleri, alttan ısıtma sistemiyle ısıtılıyordu. Sıcak gazlar, kabul salonunun kuzey duvarındaki bir bacadan dışarı atılıyordu.

Mencek Hamamı, dönemin diğer hamamlarıyla benzerlik gösterse de Memlûk tarzını özellikle dış cephesindeki taş kullanımı ve dekorasyonunda yansıtır. Özellikle, iç mekandaki

⁴⁷⁵ L. Korn, "La Madrasa Abû al-Fidâ' (ou « ad-Dabbagha »)", Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/58>, (13.04.2024); Burns, Syria, s. 86; Aalund, s.77-79.

çok renkli tasarım ve teknik detaylar, çağdaş Şam hamamlarıyla karşılaştırıldığında dikkat çekicidir.⁴⁷⁶

4.3.5. Hristiyan yapıları

4.3.5.1. Doğu katedrali

Yapının inşası, M.Ö. 1. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar çeşitli evreler geçirmiştir. Bu süreçte hem Nabatî hem de Roma dönemine ait yapılar ve malzemeler kullanılmış, Bizans dönemine ait büyük bir kilise inşa edilmiştir. Kilise, merkezi planlı bir yapıya sahip olup, dört köşesinde geniş yuvarlak nişler bulunmaktadır. İç mekânda, ikinci yüzyıldan kalma Korint tarzı sütunlar kullanılmıştır ve bu sütunlar, Roma dönemine ait bir tapınağın kalıntılarından alınmıştır. Nabatî dönemine ait sütunlar ve yapılar, Bizans dönemindeki kilise inşaatında yeniden kullanılmıştır. Ayrıca, Roma dönemine ait bir tapınak veya sivil yapının kalıntıları da bulunmaktadır. Bizans döneminde inşa edilen büyük kilise, özellikle iç mekânındaki büyük bir merkezi kubbe ile dikkat çekmektedir. Yapının merkezine yuvarlak bir kolonad yerleştirilmiş ve bu alanın çevresi, yarım daire şeklinde oturma nişleriyle çevrelenmiştir.⁴⁷⁷

4.3.5.2. Aziz serge, bacchus ve leonce kilisesi

Kilise, 512 yılında Busrâ Başpiskoposu Julien tarafından kutsanmış ve Bizans İmparatoru Anastasius döneminde inşa edilmiştir. Yapı, dört kenarlı merkezi yapı planına sahip olup, büyük bir dairesel alana ve dört büyük apside sahiptir. İç mekân, büyük bir kubbe tarafından örtülmüş ve dört L şeklindeki sütunla desteklenmiştir. Kilisenin iç yapısı, basit olmayan ve özgün bir plana sahiptir. Zemin kaplamasında mozaik ve mermer gibi zengin malzemeler kullanılmıştır. Ayrıca, kuzey ve güneydeki vaftiz odalarıyla ilişkilendirilen çeşitli ek yapılar da bulunmaktadır. Kilise, mozaikler, duvar resimleri ve mermer kaplamalarla süslüdür. Erken Bizans dönemine ait resimlerin bazıları görülebilmektedir. Müslümanların bölgeyi ele geçirmesinden sonra kilise, kubbesinin çökmesinden sonra

⁴⁷⁶ Burns, Syria, s. 84; Aalund, s.83-94; L. Korn, “Le Hammam Manjak”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/100>, (13.04.2024).

⁴⁷⁷ P. M. Blanc, J. M. Dentzer, J. P. Sodini, “La Grande Église à Plan Centré (ou « Cathédrale de l’Est »)”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/52>, (13.04.2024).

küçültülmüş ve İslam dönemi boyunca kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde, sancak odasındaki resimler üzerine yeni bir sahne eklenmiş ve bazı duvarlar kapatılmıştır.⁴⁷⁸

4.3.5.3. Bahîra bazilikası

2. ve 3. yüzyıldan kalma olan bu ihtişamlı bazilika yapısı, Aziz Serge, Bacchus ve Léonce Kilisesi'nin kuzeyinde yer almakta ve işlevi hala bilinmemektedir. Bu yapı, Bahîra Manastırı adı verilen bir komplekse dahildir. Bahîra, Hz. Muhammed'in hayatının erken dönemlerinde önemli bir yer tutan Nestoryan bir rahiptir. Portiklerle çevrili olan bazilika, başlangıçta bir kemerle açılan, sütunlarla çevrili bir atriyumla ön cephesi bulunan bir yapıya sahipti. Bazilikadan geriye, geniş dikdörtgen pencerelerle yükselen cephesi ve volkanik kayaların hafif tortulardan yapılmış harçla inşa edilmiş absidenin bir kısmı kalmıştır. Abside kemeri, Nabatî tanrısı Dūsārēs'e, genellikle Dionysos'a atfedilen bir rölyefle süslenmiştir.⁴⁷⁹

4.4. Havran'da Kırsal Yerleşme

4.4.1. Nahiyeler

Sözlük anlamı “taraf, cihet, bölge, yöre, kenar” olan nahiye tabiri, 16. yüzyıl Osmanlı idarî sistemi içerisinde bir sancağın muhtelif kısımlarını tanımlamasının yanı sıra livâ ile aynı adı taşıyan merkez bölgeyi de tanımlamaktaydı. Bununla birlikte bazen Dubrovnik, Irak ve Bosna gibi çok geniş bir eyalet mıntıkasını, kimi zaman İstanbul'daki birkaç mahallenin meydana getirdiği semti, bazen de bölgenin meşhur camisine mücavir mahalleleri tanımladığı da görülmektedir.⁴⁸⁰

Kadının adlî ve idarî mıntıkası olan kazaya bağlı köyler nahiyeler halinde gruplandırılıp, buralarda adlî ve idarî işlerin yürütülmesi için kaza kadısı tarafından kendisini temsilen naib atadığı da vakidir. Bu naibler kaza kadısı tarafından re'sen gönderilirdi. Serbest yerlerde *baş-karye* adı verilen merkez köyün etrafındaki köylerin, serbest

⁴⁷⁸ R. Farioli Campanati, N. Masturzo, “L'église des Saints Serge, Bacchus et Léonce et le Palais « épiscopal » Saint-Serge”, Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/54>, (13.04.2024).

⁴⁷⁹ R. Farioli Campanati, “La Basilique de Bahîra et les Annexes Nord”, Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/101>, (13.04.2024).

⁴⁸⁰ İlhan Şahin, “Nahiye”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 306-307; Ünal Taşkın, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), Elazığ, 2011, (Safed), s. 84; M. Tayyib Gökbilgin, “Nâhiye”, İA, MEB, İstanbul 1964, IX, s. 38; M. Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, Üçler Basımevi, İstanbul, 1952, s. 8-9.

olmayanlarda ise gruplar halinde toplanan köylerden mürekkep nahiyelere asayişin temini için subaşılar görevlendirilirdi. Bu subaşılardan görevlendirmesi serbest yerlerde dirlik sahibi, serbest olmayan yerlerde ise sancakbeyi tarafından yapılırdı ve gönderildikleri nahiyede görev yapan kadı naibinin emri altında olurlardı.⁴⁸¹

Nahiyeler genel olarak, tahrirlerde *nefs* olarak geçen merkez kasaba ve onun etrafındaki muayyen sayıda teşkil edilmiş köy (karye) ve mezralardan oluşuyordu. Bununla birlikte kasabası olmayan nahiyeler de mevcuttu. Bu hallerde nahiye, belirli bir coğrafi sahayı tanımlamaktaydı.⁴⁸² Havran'ın nahiyelerine bakıldığında, 1548 yılı öncesinde *nefs* yani kasabası bulunmamaktaydı. 1548 yılından 16. yüzyıl sonuna kadarki süreçte ise Beni Nişye Nahiyesi dışındaki nahiyeler aynı düzeni sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Beni Nişye Nahiyesi'ndeki Busrâ Köyü *nefs* olarak tahrirlerde anılmıştır.⁴⁸³ Ancak bu, kasabadan ziyade merkez köyü belirtmek amaçlı bir tanımlamadır.

Osmanlı döneminde nahiyenin merkezi konumunda olan kasabanın birkaç mahalleden meydana gelmesi, her hafta mutlaka bir pazarın kurulabilmesi ve cuma namazının kılınabildiği bir veya daha fazla sayıdaki mescidin bulunması gibi özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikleri hasebiyle kasaba, vergilendirmede köyden farklı olarak, bir şehir muamelesi görüyordu.⁴⁸⁴

Havran'a bağlı olan nahiyelerdeki kasaba, köy ve mezra verileri, nahiyede yetiştirilen ürünler ile coğrafi özellikleri müstakil başlıklar şeklinde incelenmiştir.

4.4.1.1. Ceydûr

Diğer ismi Nevâ olan Ceydûr, Memlûkler devrinde Şam'ın güneyindeki merkezlerden biriydi.⁴⁸⁵ 1525 yılında Cevlân-ı Garbî ve Cevlân-ı Şarkî nahiyelerinin bulunduğu toprakları da bünyesinde barındıran Ceydûr Nahiyesi, bu dönemde geniş bir araziye sahipti. Yakut el-Hamevî'ye göre Havran'ın kuzeyinde olup tüm nahiye tek bir köydür.⁴⁸⁶ Batısında Şeria Nehri ve Şa'ra Nahiyesi, doğusunda Benî Kilâb Nahiyesi, kuzeyinde Vâdiü'l-'Acem ve Şa'ra nahiyeleri, güneyinde ise Benî 'Âtike ve Benî Mâlikü'l-Eşrâf nahiyeleri

⁴⁸¹ Gökbilgin, "Nâhiye", s. 38.

⁴⁸² Enver Çakar, Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579), TTK Yayınları, Ankara, 2012, (Trablus), s. 182; Taşkın, Safed, s. 84.

⁴⁸³ BOA, TT.d., 423, s. 159; BOA, TT.d., 491, s. 329, TKG.KK.TTd., 185, s. 174/B.

⁴⁸⁴ Tuncer Baykara, "Kasaba", DİA, İstanbul, 2001, XXIV, s. 525.

⁴⁸⁵ Bakhit, s. 85.

⁴⁸⁶ Yakût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, Beyrut, 1977, II, s. 197.

bulunmaktaydı. Bu dönemde 29 köy ve 138 mezrası mevcuttu.⁴⁸⁷ Köylerdeki hane sayıları değişkenlik göstermekle birlikte, bazı köylerde hane sayısına rastlanmamaktaydı. 1535 yılına gelindiğinde 37 köy, 86 mezraya sahipti.⁴⁸⁸

1548 yılında güneydeki Cevlân bölgesi Ceydûr'dan ayrılmış, Cevlân-ı Garbî ve Cevlân-ı Şarkî olmak üzere iki ayrı nahiye teşkil edilmiştir. 1570 yılında 37 köy, 86 mezraya sahip olmuştur.⁴⁸⁹ 1596 yılında ise 33 köy, 74 mezradan ibarettir.⁴⁹⁰

Ceydûr Nahiyesi'ndeki köylerde yetiştirilen ürünlere baktığımızda başlıca buğday ve arpa olmak üzere mercimek, zürre, pirinç, humus, nohut, sebzeler, burçak ve hayvan yemi olarak kullanılan küşne bulunmaktadır. Zeytin ve incir yetiştiriciliği de yapılan Ceydûr Nahiyesi'nde hayvancılık noktasında ekseriyetle keçi yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Bununla birlikte muhtelif köylerde arıcılık yapıldığı da bilinmektedir.

4.4.1.2. Benî kilâb

Havran'ın iç kesiminde bulunan Benî Kilâb Nahiyesi'nin kuzeyi Vâdiü'l-'Acem Nahiyesi, güneyi Benî Mâlikü'l-Eşrâf ve Benî Sırmâ nahiyeleri, batısı Ceydûr Nahiyesi, doğusu da Benî Abdullah Nahiyesi ile çevrilidir.

Nahiye ismini İslam fetihleri sırasında Suriye'ye göç eden başlıca Arap kabilelerinden olan Benî Kilâb Kabilesi'nden almıştır. Bu kabile 684 yılında yapılan Merc-i Râhit Savaşı'ndan sonra kuzeye doğru hareket ederek Halep civarına yerleşmişti. Bu kabilenin üyeleri bataklık savaşçılarıydı ve Bizans topraklarına sızarak çocukları kaçırp daha sonra satmalarıyla tanınırlardı. Bu kabilenin Türkçe konuştuğu da belirtilmiştir. Tarih boyunca güçlü bir lidere sahip olamamışlardır.⁴⁹¹

1525'te 22 köy ve 58 mezra⁴⁹², 1535'te 29 köy ve 41 mezra⁴⁹³, 1570'te 32 köy ve 28 mezra⁴⁹⁴, 1596'da ise 30 köy ve 38 mezraya⁴⁹⁵ sahipti. Genel olarak bakıldığında mezra sayıları dalgalı bir seyir izlemiş, 1596 yılına kadar köy sayısı artış göstermiştir. 1596 yılına gelindiğinde ise az da olsa bir düşüş söz konusudur.

⁴⁸⁷ BOA, TT.d., 430, s. 501-523.

⁴⁸⁸ BOA, TT.d., 401, s. 569-587.

⁴⁸⁹ BOA, TT.d., 491, s. 40-45, 106-133.

⁴⁹⁰ TKG.KK.TTd., 185, s. 19/B-21/B, 51/A-65/B.

⁴⁹¹ Bakhit, s. 86, dipnot: 84.

⁴⁹² BOA, TT.d., 430, s. 524-538.

⁴⁹³ BOA, TT.d., 401, s. 587-602.

⁴⁹⁴ BOA, TT.d., 491, s. 37-39, 74-105.

⁴⁹⁵ TKG.KK.TTd., 185, s. 18/B-19/A, 37/B-50/B.

Nahiyede başlıca buğday ve arpa olmak üzere sebze, humus, pamuk, üzüm tarımı yapılmaktaydı. Genel olarak keçi yetiştiriciliği yapılmakla birlikte muhtelif yerlerde arıcılık ve koyun yetiştiriciliği de yapıldığı bilinmektedir.

4.4.1.3. Benî nişye (neşiyye)

Havran'ın merkez nahiyesi olan Benî Nişye, Cebelihavran'ın eteklerinde kurulmuştur. Kuzeyinde Benî Muklid Nahiyesi, güneyinde Benî Mâlikü's-Sadîr Nahiyesi, batısında Buteyyine Nahiyesi ve doğusunda Cebelihavran bulunmaktadır.

1525 yılında 10 köy ve 1 mezra⁴⁹⁶, 1535'te ise 12 köy ve 48 mezraya⁴⁹⁷ sahipti. Geçen 10 yıl zarfında mezra sayısının artması burada yeni tarım arazilerinin kullanıma açıldığını bize göstermektedir.

1570'e gelindiğinde 34 köy, 31 mezra ve 1 nefis yani kasabaya sahipti.⁴⁹⁸ Bu kasaba tapu tahrir defterlerinde *Karye-i Nefs-i Busrâ* olarak geçmektedir. Ancak buranın yapılanmasına baktığımızda bir şehir yapılanması değildir. Merkez köy olduğundan nefis tabiri kullanılmıştır.

1596'da ise 1 nefis, 32 köy ve 38 mezraya sahip olan⁴⁹⁹ Benî Nişye Nahiyesi'nin yıllar içerisindeki durumuna baktığımızda ilk yıllarda pek büyük bir değişiklik göstermezken 1570 yılında köy sayısının hatırı sayılı bir şekilde arttığı görülmektedir. Sonraki yıllarda da bu düzenini korumuştur. Buğday ve arpa başta olmak üzere, sebze, zeytin, incir ve üzüm yetiştiriciliği yapılan Benî Nişye'de keçi yetiştiriciliği yanında arıcılık da bölgedeki hayvancılık faaliyetlerinden olduğu bilinmektedir.

4.4.1.4. Benî muklid

Nahiye isminin, Irak'ta bir emirlik kurmuş olan Benî Ukayl Kabilesi'nin bir kolunun bu adla anılmasına binaen verildiği düşünülmektedir.⁵⁰⁰ Bir diğer görüş de Âl-i Bayâd Kabilesi'nin reisi olan 'Amir b. Muklid'e dayandığı yönündedir. Bu kişi dönemin Şam valisine karşı isyan hareketinde bulunmuştur. Şam valisi ise, Havran ve Merc'deki yolları kontrol eden Âl-i Mirâ Kabilesi ile ittifak yapmış olan Nâsirüddin b. el-Hanâş tarafından

⁴⁹⁶ BOA, TT.d., 430, s. 538-542.

⁴⁹⁷ BOA, TT.d., 401, s. 642-652.

⁴⁹⁸ BOA, TT.d., 491, s. 56-60, 329-357.

⁴⁹⁹ TKG.KK.TTd., 185, s. 26/B-29/A, 174/B-188/B.

⁵⁰⁰ Bakhit, s. 86, dipnot: 85.

desteklenmiştir. Osmanlılar bölgeye geldiğinde de hac yolunun güvenliğinin sağlanması hususunda Âl-i Mirâ Kabilesi tarafından destek görmüştür.⁵⁰¹

Kuzeyi Merc, güneyi Benî Nişye ve Benî Sirmâ nahiyeleri, batısı Benî Abdullah Nahiyesi ve doğusu Cevlihavran ile çevrilidir. 1525'te 44 köy ve 15 mezraya sahipti.⁵⁰²

1535 yılına gelindiğinde buraya bağlı olan Benî Hilâl Köyü müstakil bir nahiye olmuştur. Bu dönemde 37 köy ve 97 mezrası vardı.⁵⁰³

1570'te 20 köy ve 48 mezra⁵⁰⁴, 1596'da ise 18 köy ve 58 mezraya⁵⁰⁵ sahipti. Köy ve mezra sayıları yıllar içerisinde dalgalı bir seyir izlemiştir.

Nahiyede arpa, buğday, zürre, nohut, bakla, pamuk ve mercimek, sebze tarımı yapılmakta olup, üzüm ve zeytin de yetiştirilen ürünler arasındadır. Hayvancılık olarak keçi yetiştiriciliği önemli yer tutup, arıcılık yapıldığı da bilinmektedir.

4.4.1.5. Benî mâlikü'l-eşrâf

İlk tahrirlerde sadece Benî Mâlik olarak adlandırılmasından yola çıkarak isminin Benî Mâlik kabilesinden geldiği tahmin edilmektedir. Adnan Bakhit, Kalkaşandî'den nakille, Benî Mâlik adı taşıyan on bir kabilenin olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁶

Kuzeyini Ceydûr ve Benî Kilâb nahiyeleri, güneyi Buteyyine Nahiyesi, batısı Cevlân ve doğusu Benî Sirmâ ve Benî Nişye nahiyeleri ile çevrilidir. 1525 tahririnde *Vâdî-i Benî-Mâlik* olarak geçmekte, sonrasında Benî Mâlikü's-Sadîr Nahiyesi ihdas edilince Benî Mâlikü'l-Eşrâf adıyla anılmaya başlamıştır.

1525 yılı tahririnde 7 köy⁵⁰⁷, 1535'te 12 köy ve 11 mezra⁵⁰⁸, 1570'te 24 köy ve 32 mezra⁵⁰⁹, 1596'da ise 23 köy ve 40 mezraya⁵¹⁰ sahiptir. 1535'ten itibaren nahiye gelişme göstermiş, 1570'te köy ve mezra sayılarında yaklaşık olarak 2 kat artmıştır. Sonraki yıllarda bu halini korumuştur.

Köylerinin mahsulatını buğday, arpa, zürre, pirinç ve sebzeler oluşturmaktaydı. Keçi yetiştiriciliği ve arıcılık da nahiyede yapılan hayvancılık faaliyetlerindendir.

⁵⁰¹ Alexandrine Guérin, "Interprétation d'un registre fiscal ottoman: Les territoires de la Syrie méridionale en 1005/1596-97", *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, s. 12.

⁵⁰² BOA, TT.d., 430, s. 546-562.

⁵⁰³ BOA, TT.d., 401, s. 666-684.

⁵⁰⁴ BOA, TT.d., 491, s. 73-74, 368-387.

⁵⁰⁵ TKG.KK.TTd., 185, s. 32/B, 197/A-205/A.

⁵⁰⁶ Bakhit, s. 90, dipnot: 93.

⁵⁰⁷ BOA, TT.d., 430, s. 543-545.

⁵⁰⁸ BOA, TT.d., 401, s. 684-688.

⁵⁰⁹ BOA, TT.d., 491, s. 53-55, 266-285.

⁵¹⁰ TKG.KK.TTd., 185, s. 29/A, 138/A-153/B.

4.4.1.6. Benî ‘âtike ve kefârât

1570 tarihine kadar Benî Âtike Nahiyesi münferit olarak tahrirlerde yer almakta olup, 1570 yılından itibaren Kefârât Nahiyesi de ihdas edilmiş ve bu nahiye Benî Âtike Nahiyesi ile birlikte anılmıştır. Bu iki nahiyeden Benî ‘Âtike Nahiyesi’nin batısı Taberiye Gölü ve Şeria Nehri, kuzeyi Benî Cevlân, doğusu Kefârat ve Benî Kinâne nahiyeleri ile çevrilidir. Kefârât Nâhiyesi ise Cevlân, Benî Kinâne ve Benî Âtike nahiyelerinin arasındadır.

1525’te 4 köy ve 4 mezra⁵¹¹, 1535’te 26 köy ve 120 mezra⁵¹², 1570’te 8 köy ve 13 mezra⁵¹³, 1596’da ise 10 köy ve 13 mezraya⁵¹⁴ sahiptir. 1535 yılı köy ve mezra sayıları bakımından en yüksek dönemini oluşturmakta olup, bu yıldan sonraki kayıtlarda bu sayıların azaldığı görülmüştür.

Nahiyenin mahsulatı arpa, buğday, nohut, zürre, küşne, mercimek ve sebze tarımından oluşturmaktaydı. Nahiyede hatırı sayılı zeytin ve zeytinyağı üretimi de yapılmaktaydı. Hayvancılıkta keçi yetiştiriciliğinin yanında 1535 yılında manda yetiştiriciliğinin de yapıldığı görülmektedir. Bunlara ek olarak arıcılık da nahiyedeki hayvansal faaliyetler arasındadır.

4.4.1.7. Benî mâlikü’s-sadîr

Nahiye’nin ismi büyük ihtimalle Benî Mâlik kabilesinden gelmektedir. Kalkaşandî, Benî Mâlik adı taşıyan on bir kabileyi sıralamaktadır. Ancak hiçbiri Benî Mâlikü’s-Sadîr olarak adlandırılmamıştır.⁵¹⁵

1535 yılında ihdas edilmiş olan Benî Malikü’s-Sadîr Nahiyesi’nin kuzeyinde Benî Nişye, güneyinde ve batısında Buteyyine Nahiyesi, doğusunda ise Cebelihavran bulunmaktadır.

1535 tahririnde 43 köye sahip olup “harab” olarak belirtilmiştir.⁵¹⁶ 1570’te 21 köy ve 16 mezraya⁵¹⁷, 1596’da ise 21 köy ve 26 mezraya⁵¹⁸ sahiptir.

⁵¹¹ BOA, TT.d., 430, s. 562-565.

⁵¹² BOA, TT.d., 401, s. 628-642.

⁵¹³ BOA, TT.d., 491, s. 47, 266-285.

⁵¹⁴ TKG.KK.TTd., 185, s. 26/B, 86/A-89/B.

⁵¹⁵ Bakhit, s. 90, dipnot: 93.

⁵¹⁶ BOA, TT.d., 401, s. 688-690.

⁵¹⁷ BOA, TT.d., 491, s. 61-63, 286-304.

⁵¹⁸ TKG.KK.TTd., 185, s. 29/B-31/A, 154/A-160/B.

Benî Mâlikü's-Sadîr nahiyesinin köylerinde buğday, arpa, sebze ve çeşitli meyve ağaçlarının tarımı yapılmaktaydı. Bununla birlikte keçi yetiştiriciliği ve arıcılık yapıldığı da bilinmektedir.

4.4.1.8. Benî 'abdullâh

İsmi Benî Abdullah Kabilesi'nden almaktadır. Kalkaşandî'nin Benî Abdullah adıyla sıraladığı on üç kabilenin ikisi Benî Kinâne'ye, biri ise Benî Hilâl'e mensuptur. Ancak nahiye isminin bu üç kabilenin hangisinden geldiği kesin olarak bilinmemektedir.⁵¹⁹

Nahiyenin kuzeyinde Merc, güneyinde Benî Sırmâ Nahiyesi, doğusunda Benî Muklid Nahiyesi ve batısında Benî Kilâb Nahiyesi bulunmaktaydı. Nahiyede 1525 yılında 14 köy ve 10 mezra⁵²⁰, 1535'te 15 köy ve 16 mezra⁵²¹, 1570'te 15 köy ve 12 mezra⁵²², 1596'da ise 15 köy ve 13 mezra⁵²³ bulunmaktadır. Köy ve mezra sayılarının yıllara göre değişimi gözlemlendiğinde yatay bir seyir izlediği görülmektedir.

Nahiyedeki köylerde buğday, arpa, zürre, nohut, bakla ve sebze tarımının yanında üzüm ve çeşitli ağaçların yetiştiriciliğinin yapıldığı bilinmektedir. Keçi yetiştiriciliği ve arıcılık bu nahiyedeki hayvansal faaliyetlerdendir.

4.4.1.9. Benî kinâne

Nahiye ismi Sarhad bölgesinde yaşayan Benî Mudlic Kabilesi'nin bir kolundan gelmektedir.⁵²⁴ Havran'ın büyük nahiyelerinden olan Benî Kinâne'nin kuzeyinde Kefârât Nahiyesi, güneyinde Aclûn, doğusunda Benî Cehme Nahiyesi, batısında ise Benî Âtîke ve Şeria Nehri vardı. Nahiyede 1525'te 39 köy ve 10 mezra⁵²⁵, 1535'te 49 köy ve 23 mezra⁵²⁶, 1570'te 50 köy ve 31 mezra⁵²⁷, 1596'da ise 51 köy ve 39 mezra⁵²⁸ bulunmaktaydı.

Nahiyeye bağlı olan Hubras Köyü'nde, 1535 yılı itibariyle pazar kurulduğu ve bunun vergisinin tahsil edildiği tahrir kayıtlarında tespit edilmiştir. Köylerde başlıca arpa, buğday olmak üzere bakla, zürre, keçiboynuzu, mercimek, nohut, küşne, pamuk ve sebze tarımı

⁵¹⁹ Bakhit, s. 89, dipnot: 92.

⁵²⁰ BOA, TT.d., 430, s. 565-572.

⁵²¹ BOA, TT.d., 401, s. 690-697.

⁵²² BOA, TT.d., 491, s. 388-401.

⁵²³ TKG.KK.TTd., 185, s. 33/A, 205/B-210/A.

⁵²⁴ Bakhit, s. 90, dipnot: 95.

⁵²⁵ BOA, TT.d., 430, s. 572-583.

⁵²⁶ BOA, TT.d., 401, s. 611-628.

⁵²⁷ BOA, TT.d., 491, s. 67, 176-211.

⁵²⁸ TKG.KK.TTd., 185, s. 31/B-32/A, 90/A-109/B.

yapılmaktadır. Zeytin başta olmak üzere çeşitli ağaçların yetiştirildiği ve zeytinlerden elde edilen zeytinyağının ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Nahiye'deki hayvancılık faaliyetlerini ise keçi, koyun ve arı yetiştiriciliği oluşturmaktadır.

4.4.1.10. Benî cehme

Kuzeyi Cevlân, güneyi Benî el-A'ser Nahiyesi, batısı Benî Kinâne Nahiyesi ve doğusu Buteyyine Nahiyesi ve Suriye Çölü ile çevrilidir. 1525'te 16 köy⁵²⁹, 1535 ve 1570'te 20 köy ile 7 mezra⁵³⁰, 1596'da ise 20 köy ve 14 mezrası⁵³¹ bulunmaktaydı.

Benî Cehme'ye bağlı İrbid Köyü'nde 1525 yılı itibariyle pazar kurulduğu ve bunun vergisinin tahsil edildiği tahrir kayıtlarında görülmektedir.⁵³² Nahiyenin tarım ürünlerine bakıldığında başlıca buğday ve arpanın yanında mercimek, nohut, küşne, zürre, bakla, incir, pirinç ve sebze üretimi yapıldığı görülmektedir. Zeytin başta olmak üzere çeşitli ağaçların yetiştirilmesinin yanında zeytinyağı ticaretinin de yapıldığı bilinmektedir. Nahiye'deki hayvancılık faaliyetleri ise keçi ve arı yetiştiriciliğinden ibarettir.

4.4.1.11. Benî 'usbe

Havran'ın güneyinde, Aclûn ile Benî el-A'ser arasında olan bu nahiye 1525'te 5 köy ve 2 mezra⁵³³, 1535'te 7 köy ve 1 mezra⁵³⁴, 1570 ve 1596'da ise 8 köye⁵³⁵ sahiptir. Yıllar içinde köy ve mezra sayılarında gözle görülür bir değişiklik olmamıştır.

Köylerinde arpa, buğday, nohut, zürre ve sebze tarımı yapılmakla birlikte zeytin, üzüm ve bilumum ağaçların yetiştiriciliği de yapılmaktaydı. Zeytinyağı ticaretinin de yapıldığı nahiye'deki hayvancılık faaliyetleri keçi ve arı yetiştiriciliğinden ibarettir.

4.4.1.12. Benî el-a'ser

Batısında Aclûn, doğusunda Suriye Çölü, kuzeyinde Benî 'Usbe Nahiyesi bulunmaktadır. Nahiye 1525 yılında 17 köy ve 3 mezra⁵³⁶, 1535'te 25 köy ve 26 mezra⁵³⁷,

⁵²⁹ BOA, TT.d., 430, s. 584-589.

⁵³⁰ BOA, TT.d., 401, s. 602-611; BOA, TT.d., 491, s. 245-265.

⁵³¹ TKG.KK.TTd., 185, s. 32/B, 128/A-137/B.

⁵³² BOA, TT.d., 169, s. 224; BOA, TT.d., 401, s. 603; BOA, TT.d., 491, s. 245-247; TKG.KK.TTd., 185, s. 128/A-128/B.

⁵³³ BOA, TT.d., 430, s. 589-591.

⁵³⁴ BOA, TT.d., 401, s. 663-666.

⁵³⁵ BOA, TT.d., 491, s. 212-219; TKG.KK.TTd., 185, s. 110/A-113/B.

⁵³⁶ BOA, TT.d., 430, s. 591-596.

⁵³⁷ BOA, TT.d., 401, s. 652-663.

1570'te 28 köy ve 26 mezra⁵³⁸, 1596'da ise 29 köy ve 28 mezraya⁵³⁹ sahiptir. Köy ve mezra sayıları genel olarak aynı seviyelerde seyretmiştir.

Nahiye'nin köylerinde buğday, arpa, nohut, zürre, bakla, mercimek, sebze, küşne tarımı yapılmakla birlikte zeytin, üzüm ve çeşitli ağaçların yetiştiriciliğinin yapıldığı bilinmektedir. Hayvancılık faaliyetleri ise keçi ve arı yetiştiriciliğinden ibarettir.

4.4.1.13. Benî hilâl

Nahiye'nin ismi Benî Hilâl Kabilesi'nden gelmektedir. İbn Haldun, Benî Hilâl Kabilesi'nin Şam'da yaşadığını ve daha sonra Mağrip'e göç ettiğini belirtir. Bazılarının Havran'da, bölgede aynı adı taşıyan bir dağın yakınında kaldığını ifade eder. Çoğunluğunun çiftçilikle uğraştığı bilinmektedir. Yakût el-Hamevî, Dimaşkî ve İbn Tulûn da bu dağa atıfta bulunurlar. Duhman, bu dağı Cebelü's-Şeyh olarak tanımlar.⁵⁴⁰

1525'te Benî Muklid Nahiyesi'ne bağlı bir köy yerleşimi olan Benî Hilâl, 1535'te müstakil bir nahiye olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde 23 köye sahip olduğu tespit edilen nahiyede herhangi bir nüfus ve gelir emaresine rastlanmamıştır.⁵⁴¹ 1535 tahririnin icmali olan 1034 numaralı defterde bu köyler “harab” olarak işaretlenmiştir. Sonraki yılların tahrirleri incelendiğinde ise bu nahiye'nin ismi görülmemektedir.

4.4.1.14. Cevlân-ı garbî ve cevlân-ı şarkî

Mukaddesî, burayı Şam'ın kırsal bölgelerinden biri olarak tanımlar. Yakût el-Hamevî ise burayı hem bir köy olarak hem de Şam'ın nahiyelerinden biri olarak ifade etmiştir.⁵⁴²

Günümüzde Golan Tepeleri adı verilen bölge havalisinde bulunan bu iki nahiye, 1525 ve 1535 yıllarındaki tahrirlerde Ceydûr Nahiyesi'ne bağlı Cevlân bölgesi olarak, kendisine bağlı olan köy ve mezralarla birlikte kaydedilmiştir. 1548'den itibaren Cevlân bölgesi, Cevlân-ı Garbî ve Cevlân-ı Şarkî olmak üzere iki ayrı müstakil nahiye olarak tahrirlerde yerini almıştır.⁵⁴³ Kuzeyinde Batîha ve Ceydûr nahiyeleri, batısında Taberiye Gölü, doğusunda Benî Mâlikü'l-Eşraf Nahiyesi ve güneyinde Kefârât ve Benî Kinâne nahiyeleri bulunmaktadır. 1596 tahririndeki konargöçer Türkmenlerin tasarrufunda olan mezraların,

⁵³⁸ BOA, TT.d., 491, s. 67, 220-244.

⁵³⁹ TKG.KK.TTd., 185, s. 34/A-36/B, 114/A-127/B.

⁵⁴⁰ Bakhit, s. 88, dipnot: 88.

⁵⁴¹ BOA, TT.d., 401, s. 697.

⁵⁴² Yakût el-Hamevî, II, s. 280-281; Bakhit, s. 89, dipnot: 90.

⁵⁴³ BOA, TT.d., 423, s. 88, 175, 179.

sadece Cevlân Nahiyesi olarak belirtilmesi nedeniyle bu iki nahiye'nin bir arada bu başlıkta yer alması ve bu iki nahiye'nin köy ve mezra sayılarının toplu olarak verilmesi uygun görülmüştür.

1570'te bu iki nahiye'de toplamda 42 köy ve 95 mezra⁵⁴⁴, 1596'da ise 44 köy ve 113 mezra⁵⁴⁵ bulunmaktaydı. Nahiyelerdeki köy ve mezra sayıları kayda değer bir değişiklik göstermemiştir.

Cevlân bölgesi Taberiye Gölü'nü bünyesinde barındırmakta olup, zengin su kaynaklarına sahiptir. Cevlân-ı Garbî Nahiyesi'nde bostan ürünleri yetiştirilmekte, nahiyeye bağlı Tel İbn-i A'ver Köyü'nde balıkçılık yapılmaktaydı. Bölgede buğday, arpa, pirinç ve sebze tarımının yanında zeytin ve çeşitli ağaçların yetiştiriciliği yapılmaktadır. Zeytinyağı üretimi bölgenin gelir kaynakları arasındadır. Hayvancılık faaliyetlerinde keçi ve arı yetiştiriciliğinin yanında Cevlân-ı Garbî nahiyesinde su kaynaklarının zengin olmasından dolayı manda yetiştiriciliği da yapılmaktaydı.

4.4.1.15. Batîha

Havran'ın tarıma elverişli olan ova bölgesini kapsamaktadır. Kuzeyinde Şa'râ, güneyinde Cevlân-ı Garbî Nahiyesi, doğusunda Ceydûr Nahiyesi ve batısında Şeria Nehri vardır. 1548 tahririnde ihdas edildiği görülen Batîha Nahiyesi'nin⁵⁴⁶ 1570 yılında 10 köyü ve 27 mezası bulunmaktadır.⁵⁴⁷ 1596'ya gelindiğinde köy sayısı aynı kalmış, mezra sayısı 28 olmuştur.⁵⁴⁸

Buğday, arpa, pirinç ve çeşitli sebzelerin tarımının yapıldığı bölgede, özellikle hıyar ve patlıcan öne çıkan ürünler arasında yer almaktadır. Hayvancılık faaliyetleri ise keçi ve arı yetiştiriciliğinden ibarettir.

4.4.1.16. Buteyyine

1548 yılı tahririnde bu nahiye'nin varlığı tespit edilmiştir.⁵⁴⁹ Kuzeyinde Benî Mâlikü'l-Eşrâf Nahiyesi, güneyinde Suriye Çölü, doğusunda Benî Nişye ve Benî Mâlikü's-Sadîr nahiyeleri ve batısında Benî Cehme Nahiyesi bulunmaktadır. 1570 yılında 24 köy ve 17

⁵⁴⁴ BOA, TT.d., 491, s. 46-47, 134-164.

⁵⁴⁵ TKG.KK.TTd., 185, s. 21/B-24/A, 66/A-81/B.

⁵⁴⁶ BOA, TT.d., 423, s. 93, 196.

⁵⁴⁷ BOA, TT.d., 491, s. 48-52, 165-169.

⁵⁴⁸ TKG.KK.TTd., 185, s. 24/A-26/A, 82/A-85/B.

⁵⁴⁹ BOA, TT.d., 423, s. 91-99.

mezra⁵⁵⁰, 1596 yılında ise 23 köy ve 24 mezradan⁵⁵¹ ibarettir. Köy ve mezra sayıları yıllar içerisinde kayda değer bir değişiklik göstermemiştir.

Buteyyine Nahiyesi'ne bağlı köylerin mahsulatını buğday, arpa ve bilumum sebze oluşturmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri ise keçi ve arı yetiştiriciliğidir.

4.4.1.17. Benî sirmâ

1525 ve 1535 tahrirlerinde geçmeyen bu nahiye ilk olarak 1548 tahririnde yer almıştır. Benî 'Abdullâh Nahiyesi'nin güney topraklarından teşkil edilmiştir. Havran'ın büyük köylerinden Medîne-i Zera' Köyü bu nahiyeye bağlanmıştır.

1570'te 10 köy ve 4 mezraya⁵⁵², 1596 yılında ise 7 köy ve 7 mezraya⁵⁵³ sahiptir. Yıllar içerisindeki köy ve mezra sayısındaki durum büyük bir değişiklik göstermemiştir.

Nahiyede buğday, arpa ve sebze tarımının yapıldığı bilinmektedir. Hayvancılık ise keçi ve arı yetiştiriciliğinden ibarettir.

4.4.2. Köy ve mezralar

Türkçede köy kelimesi, muayyen bir nüfusu bünyesinde barındıran ve idari birim olarak kullanılan yerler için kullanılmıştır. Köy, münferit bir yerleşim yeri olmasının yanı sıra köyceğiz veya mahalle gibi köyden daha küçük birimlerin bir araya gelmesi ile de teşkil olurdu. Bu şekilde olanlar ayrı ve belirli bir sınıra sahipti. Osmanlı belgeleri incelendiği zaman genelde köyü tanımlamak için, iskân edilen yer anlamına gelen *karye* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.⁵⁵⁴

Osmanlı döneminde çeşitli bölgelerde çeşitli köy tipleri bulunmaktadır. Fiziki ve etnik şartlar, yerleşim şartları, kültür, politik-askeri faktörler köylerin büyüklüğünü, nüfusunu, yerleşim modelini ve ekonomik faaliyetlerini belirlemektedir.⁵⁵⁵ Osmanlı yönetimi, herhangi bir sebepten ötürü terkedilmiş, harap köyleri eski hallerine çalışmak için çaba sarf etmiştir.

⁵⁵⁰ BOA, TT.d., 491, s. 64, 305-328.

⁵⁵¹ TKG.KK.TTd., 185, s. 33/A-33/B, 161/A-174/A.

⁵⁵² BOA, TT.d., 491, s. 65-66, 358-367.

⁵⁵³ TKG.KK.TTd., 185, s. 32/A, 189/A-196/B.

⁵⁵⁴ Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I: Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 41.

⁵⁵⁵ Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", Osmanlı İmparatorluğu-1: Toplum ve Ekonomi, İstanbul, 1993, s. 11.

Devletin vergi tabanını koruma kaygısı ve yönetim geleneği, köylerin kuruluşuna yön veren başlıca nedenlerdir.⁵⁵⁶

Havran'daki bazı köylerin birden fazla ismi olabiliyordu. Bu köyler tahrirlere “Karye-i x, nâm-ı diğ̃er x”⁵⁵⁷, “Karye-i x, el-meşhûr x”⁵⁵⁸ olarak kaydedilmişlerdir. Mesela, 1525'te Benî Kilâb'a bağılı Beyrûtu'l-Kıblî Köyü'nün diğ̃er ismi Beyrûtu'l-Harrân olarak geçmektedir.⁵⁵⁹

Havran'ın bazı köylerinde görülen nüfus artışından dolayı, köy halkı zamanla mevcut köyün civarında yeni bir köy kurmuşlardı. Bu yeni kurulan köy eski ismiyle tanınmış, eski köyün ismiyle karışıklığı önlemek için de bu iki köyün coğrafi olarak konumuna göre kuzey-güney (şimâlî-kıblî) ya da aşağı-yukarı (tahtânî-fevkânî) olarak adlandırma yapılmıştı. Mesela, Benî Kilâb Nahiyesi'nin Beyrût el-Kıblî ve Beyrût eş-Şimâlî adlı iki köyü bulunurken⁵⁶⁰, Ceydûr Nahiyesi'nin Kenef-i Tahtânî ve Kenef-i Fevkânî adında iki köyü vardı.⁵⁶¹

Köylerin yönetiminden sorumlu olan kişilere Şam Eyaleti dâhilinde genelde *reis* ya da *şeyh* denildiği görülmektedir. Kethüdâ da denilen bu kişiler, halkın devlet nezdindeki temsilcisi sıfatıyla köylü ile devlet arasındaki iletişimi sağlıyorlardı. Reis, şeyh ve kethüdâlar, halk arasında oldukça etkin kişilerdi.⁵⁶² Bununla birlikte konargöçer cemaatlerin başında da kethüdâlar bulunurdu.

Nüfusu kalabalık olan köylerde halkın ibadetlerini yapmaları için inşa edilmiş cami ve mescitler yer almaktaydı. Buralarda bir veya birden fazla kişi görevli olabilmekteydi. Örneğin, 1596 yılında Benî Cehme Nahiyesi'nin İrbid Köyü'nde 1 hatip ve 1 müezzin⁵⁶³, Benî Kilâb Nahiyesi'ne bağılı Sanameyn Köyü'nde ise 2 imam ve 2 hatip bulunmaktaydı.⁵⁶⁴

Bazı köylerde meskûn olan seyyid ve şerîflerin toplu şekilde yerleştiği görülmektedir. Mesela, 1535 yılında Benî Cehme Nahiyesi'ne bağılı Buşrâ Köyü'ndeki 9 hanenin tamamı şerîflerden oluşuyordu.⁵⁶⁵

⁵⁵⁶ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul, 2009, (Sosyal Tarih), s. 222.

⁵⁵⁷ BOA, TT.d., 491, s. 166.

⁵⁵⁸ BOA, TT.d., 491, s. 135.

⁵⁵⁹ BOA, TT.d., 430, s. 524.

⁵⁶⁰ BOA, TT.d., 401, s. 598.

⁵⁶¹ BOA, TT.d., 401, s. 365,369.

⁵⁶² Taşkın, Safed (1516-1600), Elazığ, 2011, s. 90-91, Mehtap Nasıroğlu, Osmanlı Yönetiminde Hama (1516-1600), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2014, s. 104-105.

⁵⁶³ TKG.KK.TTd., 185, s. 128/A-B.

⁵⁶⁴ TKG.KK.TTd., 185, s. 38/B.

⁵⁶⁵ BOA, TT.d., 401, s. 603.

Bazı köylerin vergilerin ağırlığından ya da yol güzergahı üzerinde olmalarından dolayı gelip geçenin reâyâyâya yüklediği masraftan ötürü harap olduğu bilinmekle birlikte⁵⁶⁶, komple tüm nahiyenin harap olarak kaydedildiği de görülmektedir. Mesela, Benî Hilâl Nahiyesi 1525 yılında nahiye olmadan önce Benî Muklid Nahiyesi'ne tabi bir köy yerleşimiyken, 1535'te müstakil bir nahiye olarak tahrirlerde yer almıştır. Ancak kendisine bağlı olan 23 köyün tamamı harap olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁷ Buna benzer durum Benî Mâlikü's-Sadîr Nahiyesi'nde de görülmektedir. 1535 yılında ihdas edilen nahiyenin 2 köyü hariç tüm köyleri harap olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁸

Kırsal nüfusun rahat bir şekilde yer değiştirme özelliği, geçen zaman zarfında çok sayıda köy ve çiftliği terk edilmiş hale getirmekteydi. Mütemadiyen karşılaşılan bu durumun yanında geniş bir satıhta kıtlığın baş göstermesi ve bölgede emniyetin tesis edilememesi gibi durumlar da reâyânın kitlesel olarak göç etmesine yol açabilmekteydi. Kıtlığın boyutu ne olursa olsun, kıtlığa maruz kalan bölgelerin halkı, çareyi aynı bölgede yer alan şehir ve kasabalara ya da civar bölgelere göç etmekte buluyor, hatta bazı bölgelerin halkından bir kısım zevat, kendilerini köle olarak satışa çıkarabiliyordu. Bu kitle halindeki göçler, devletin temel vergi kalemini ve askerî yapısını yıkıma uğrattığından devlet bu yerleri yeniden yerleşime açmak için gayret gösterirdi.⁵⁶⁹ 1525 tahririnde Havran'daki muhtelif nahiyelere bağlı 17 köyün halkı perakende olmuş, yani o köyden başka köy ya da köylere dağılmış, gittikleri yerin vergi hanesine yazılmışlardı. Burada bahsi geçen halkın eski köylerinde ekip biçmeye devam etmesi, göç sebeplerinin kıtlıktan ziyade güvenlik endişesinden olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Mesela, 1525 yılında Benî Cehme Nahiyesi'ne bağlı olan Buşrâ Köyü'nün halkı perakende olmuş olduğundan o köyün halkı olarak yazılmamış oldukları halde burayı ekip biçmeye devam etmekteydiler.⁵⁷⁰ Bunun haricinde normalde köy olup, halkı perakende olduğundan mezra olarak nitelendirilen köyler de vardı. Mesela Benî Kılâb Nahiyesi'ndeki Şehbe Mezrası önceden köy iken halkı perakende olduğundan mezraya dönüşmüş ve köyün eski ahalisi tarafından burası ekinlik olarak kullanılmaya başlanmıştı.⁵⁷¹

⁵⁶⁶ Taşkın, Safed, s. 92.

⁵⁶⁷ BOA, TT.d., 401, s. 697, BOA, TT.d., 1034, s. 106-107.

⁵⁶⁸ BOA, TT.d., 401, s. 688-689, BOA, TT.d., 1034, s. 102-104.

⁵⁶⁹ Taşkın, Safed, s. 93, Lütfi Güçer, Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul, 1964, s. 10-11.

⁵⁷⁰ BOA, TT.d., 430, s. 589.

⁵⁷¹ BOA, TT.d., 430, s. 537.

Önceden mezra statüsündeyken sonraları köye dönüşmüş olan yerlerin bazıları tahrirlerde mezra ismiyle kaydedilmeye devam edebilmekteydi. Örneğin, 1570 yılında Benî Sırmâ Nahiyesi'ne bağlı olan Latim Köyü “Karye-i mezra‘a-i Latim” olarak kaydedilmiştir.⁵⁷²

Havran’da bulunan köylerin vergi hasılı, burada uygulanan mâlikâne-divânî sisteminin gerektirdiği üzere, dirlik (has, zeâmet, timâr) sahipleri ile mülk ve vakıf sahipleri arasında hisseler halinde paylaşılmaktaydı.

Havran’da bulunan bazı köylerin statüsü tamamen vakıf şeklindeydi. Bu köylerin vergisinin mirîye ait kısmı sadece rûsûm-ı örfîyesi ve ikinci öşrü idi. Serbest vakıf statüsündeki köylerde ise, tüm vergileri bağlı olduğu vakıf adına tahsil edilirdi. Mesela, Benî Muklid Nahiyesi'ne bağlı olan Sûret et-Tahtâ Köyü’nün tüm gelirleri Haremeyn eş-Şerîfeyn Vakfı’na tahsis edilmişti.⁵⁷³ Kanunnâmelere göre serbest statüde olan yerler padişah hassı, diğer haslar ile zeâmet olan bölgelerdi. Buraların güvenliği, *hasshâ-i pâdişâh* olarak kabul edilen bölgelerde emirlere, dirlik topraklarında ise ya dirlik sahiplerine ya da dirlik sahibinin hizmetinde olan adamlarına aitti. Serbest olan vakıf köylerde de bu durum geçerli olmakla birlikte, buraların güvenliği vakıf mütevellisinin sorumluluğundaydı.⁵⁷⁴

Bununla birlikte bazı Türkmen cemaatlerinin köylerde sakin oldukları bilinmektedir. Mesela, 1525 yılında Ceydûr Nahiyesi'ne bağlı olan Karîn Köyü’nde, Şam Türkmen cemaatlerinden olan Hadidlû taifesinden 12 hane ve 1 mücerreden oluşan ahali bu köye yerleşmişti.⁵⁷⁵

Vakıf olan bazı köylerin ahalisinin tümü belirli bir dinî grubun mensubu olabilmekteydi. Mesela, 1533 yılında Ceydûr Nahiyesi’ndeki Şeyh Said Köyü’nün tüm haneleri dervişlerden oluşuyordu. Bu köy tamamen vakıf olup, öşür ve haraçtan muaftı.⁵⁷⁶

Arapça zer‘ kökünden gelen mezra, ziraat yapıldığı halde sürekli bir nüfusun barınmadığı geniş sahalara verilen isimdir. Türkçe tam karşılığı *ekinlik* olan mezra,⁵⁷⁷ Osmanlı kırsal yerleşmesini oluşturan ünitelerden olan köy yerleşiminden sonra gelir. Genelde halkı perakende olmuş eski yerleşim birimleri mezra olarak nitelendirilirdi. Bir

⁵⁷² BOA, TT.d., 491, s. 66.

⁵⁷³ BOA, TT.d., 491, s.

⁵⁷⁴ Çakar, Trablus, s. 217.

⁵⁷⁵ BOA, TT.d., 430, s. 504.

⁵⁷⁶ BOA, TT.d., 401, s. 585; “Zikrolan dervişler Deyr-Eyyûb ve Suhra nâm mezra‘a ki suhra-i Hazret-i Eyyûb’un vakfı olub ekûb biçûb âyendeye ve revendeye hîdmet iderlermiş. Emr-i pâdişâhiyle girü vakfiyyeyi mukarrer kılınub defter-i cedid-i hâkânîye vakf kayd olındı. Zikrolan dervişler min-ba’d mezra‘ateyn-i mezbûreteynde ekûb biçûb kimesneye ‘öşr ve harâc virmeyüb âyendeye ve revendeye hîdmet iderler.”

⁵⁷⁷ Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 92.

yerin müstakil bir mezra olabilmesi için buranın harabesi, suyu veya mezarlığı olup olmamasına bakılırdı. Bu şartlar kanunnamelerde belirlenmiştir.⁵⁷⁸ Mezralar, civarındaki köyün ekinliği olarak tayin edilmesinin yanı sıra, haymana, yörük ya da “hâric râ‘iyyet” olarak tanımlanan timâr sahibinin üzerine yazılmayan çiftçilerin işledikleri topraklar olarak da yazılabilmektedir.⁵⁷⁹ Başka bir tanıma göre de köye dâhil olup, köyün ana sahasındaki tarlaların dışında kalan tepeler arasındaki dağınık küçük tarım alanları mezra olarak nitelendirilmektedir.⁵⁸⁰ Bazı kayıtlarda içerisinde değirmen bulunması şartını da barındıran mezra için belirtilen bu nitelikler genel bir çerçeveyi göz önüne koyar. Çünkü bazı kayıtlarda bu tariflere uyulmadığı yerlerin varlığı söz konusudur. Nitekim pek çok mezrada yerleşim izine rastlanılmadığı gibi bazı mezralar az sayıda da olsa nüfus barındırabilmektedir.⁵⁸¹ Mezra, Macaristan’da *puszta*⁵⁸² olarak bilinmektedir.⁵⁸³

Bir tarım arazisi olan mezralar, ekseri olarak civar köyler tarafından ziraat için kullanıldıklarından o köye bağlılığını ifade etmek üzere “tâbi‘-i karye-i x” şeklinde kaydedilirlerdi.⁵⁸⁴ Bunun haricinde, mezraların bazıları yakınında bulunan köy ya da köylerden hareketle “der nezd-i karye-i x” olarak tahrirlerde belirtilirdi.⁵⁸⁵ Bazen de hangi köyün halkı tarafından ekilip biçildiğini belirtmek amacıyla “der yed-i ahali-i karye-i x” şeklinde kaydedilirdi.⁵⁸⁶ Mesela, 1570 yılında Ceydûr Nahiyesi’ndeki ‘Âlikîn Köyü’nün yanındaki padişah hassı olarak yazılan Dübeyre Mezrası, köy halkı tarafından “ber-vech-i maktû” olarak senelik 200 akçeye kiralanmıştı.⁵⁸⁷

Mezraların ekseriyetle bir köyle bağlı olarak deftere kaydedilmesi, Osmanlılar tarafından genelde mezranın köyün iktisadî anlamda ayrılmaz bir ünitesi, bir nevi yedek arazi veya arazi kaynağı olarak görüldüğünü gösterir. Bu özelliğiyle mezra, köylü nezdinde ek gelir kaynağı ve nüfus artışı durumunda fazla olan nüfusun yerleşebileceği toprağı ifade eder. Köylüler, arazinin kendi mülkleri olduğunu gerekçe göstererek buraları devletten habersiz ekip biçmek eğilimindedirler. Bunun önüne geçmek için ise devlet, arazinin

⁵⁷⁸ Ö. Lütfi Barkan, XV. ve XVI’ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar-I, İstanbul, 1943, s.53, 133, 190.

⁵⁷⁹ Halil İnalcık, Hicri 835 Tarihli, Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. XXIX.

⁵⁸⁰ Wolf-Dieter Hütteroth and Kamal Abdulfattah, Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in late 16th Century, Erlangen, 1977, s. 29.

⁵⁸¹ İlhan Şahin, “Mezraa”, DİA, Ankara, 2004, XXIX, s. 546.

⁵⁸² Okunuşu “Pusta”dır.

⁵⁸³ Lajos Fekete, “Türk Vergi Tahrirleri”, çev. Sadrettin Karatay, Belleten, Cilt: 9, Sayı: 42, Ankara, 1947, s. 310.

⁵⁸⁴ BOA, TT.d., 430, s. 501.

⁵⁸⁵ BOA, TT.d., 430, s. 512.

⁵⁸⁶ BOA, TT.d., 491, s. 39.

⁵⁸⁷ BOA, TT.d., 491, s. 45.

sultanın onayı alınmaksızın işlenemeyeceği kuralını getirmiştir. Ancak bu toprakların işlenebilmesi kırsal ekonomi bağlamında hayatî önem taşıdığı için, mezranın mukataa olarak başka kişilere kiralanıp malikâne tipi çiftliklere dönüştürülmesine karşı ekseriyetle köylüler, söz konusu mezrayı kendileri ortaklaşa kiralama yoluna gitmişlerdir.⁵⁸⁸

4.5. Havran'ın Nüfusu

Osmanlı nüfus araştırmalarında 1830'dan önceki dönem için en önemli veriler *hane* sayılarıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin tahrir sırasındaki hedefi bir yerdeki nüfus sayısını tespit etmek değildir. Tahrir sırasında hane veya nefer sayıları tespit edilirken sadece vergi verecek nüfus esas alınırdı. Herhangi bir nedenle vergi veremeyecek olan nüfus bu defterlere kaydedilmezdi. Ancak bazen imam, müezzin, hatip gibi din görevlilerinin vergiden muaf olarak kaydedildiğine rastlanmaktadır. Dinî, askerî ve idarî görevlerde bulunmayıp da vergi muafiyeti tanınmış olanlar tahrir prosedürü gereğince defterlere kaydedilmemekteydiler.⁵⁸⁹

Tahrir defterlerinde şehir ve köylerde sakin olanlar ile konargöçer nüfus hane ve mücerred olarak ifade edilmişlerdir. Sayımda hane olarak kaydedilenler evli, mücerred olanlar ise bekâr nüfusu belirtmektedir. Kadınlar ve olgunluk çağına ulaşmamış çocuklar, vergi anlamında bir mükellefiyetleri olmadığı için, tahrir defterlerine yazılmamışlardır. Bununla birlikte imam, müezzin, hatip, a'mâ, seyyid-şerîf, pîr-i fânî gibi vergiden muaf sayılan askerîler tek tek fert olarak belirtilmiş, konargöçer aşiretler, cemaatler ve taifelere de ayrıca yer verilmiştir.⁵⁹⁰

Tahrir defterlerinde, sadece hanede yaşayan ailenin reisi yer aldığından, her hanede kaç kişinin yaşadığını bilmek imkânsız olmaktadır. Bundan ötürü araştırmacılar nüfus tahmininde bulunabilmek için ortalama rakamlar esas alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldaki tahmini nüfus hesaplamalarında Ömer Lütfi Barkan'ın kullandığı 5 katsayısı araştırmacılar tarafından genel kabul görmüştür. Ancak bu rakamı az bularak 7 katsayısını kullananlar araştırmacılar olduğu gibi, bu sayının daha az olması gerektiğini düşünen araştırmacılar da vardır.⁵⁹¹

Tahrir kayıtlarında vergi mükellefi hane reisinin yanında, yine vergi mükellefi olan oğul veya kardeş mücerred olarak ayrı şekilde yazılmıştır. Mücerred, defterde ayrı yazılmasına rağmen, aynı hanede oturmaktaydı. Mücerred tek kişiyi belirttiğinden bunu

⁵⁸⁸ İnalçık, Sosyal Tarih, s.211.

⁵⁸⁹ Orhan Kılıç, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605), Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 136.

⁵⁹⁰ Taşkın, Safed, 2011, s. 97, Nasıroğlu, s. 107.

⁵⁹¹ Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", İÜEFİTD, Sayı: 32, 1979, s. 332.

herhangi bir katsayıyla çarpmaya gerek yoktur.⁵⁹² Diğer taraftan tahrir kayırlarındaki imam, hatip, müezzin, derviş, seyyîd-şerîf gibi kişiler de hane olarak kabul edilmektedir.

Havran, 1548 yılından itibaren kaza statüsünde olmasına rağmen burada klasik Osmanlı şehir yapılanmasından söz etmek mümkün değildir. Kaza merkezi dahil olmak üzere tüm yerleşimler köy statüsündeydi. Bu yüzden buradaki kırsal nüfusa değinilecektir.

4.5.1. Kırsal nüfus

Havran, 1548 yılından itibaren Şam Sancağı'na bağlı büyük bir kaza yerleşimiydi. Kazanın merkezi yani kadının bulunduğu yer, genelde kasaba olarak adlandırılabilir. Havran'da köyü büyük bir köydü. Bu merkez tahrirlerde *nefs* olarak anılmıştır. Havran'da nefis tabiri ilk olarak 1548 tahririnde rastlanmaktadır. Burası Benî Nişye Nahiyesi'ne bağlı olan Busrâ Köyü'dür.⁵⁹³ Önceki tahrirlerde nefis olarak belirtilmiş bir yerleşim birimine rastlanmamıştır. Ancak Busrâ Köyü, klasik Osmanlı kasabaları gibi ticarî, sınaî faaliyetleri olmayan bir yerdi. Halk köylerde yaşamakta olup, geçimlerini büyük ölçüde tarım ve hayvancılık ile sağlamaktaydılar. Öte yandan kırsal nüfusun bir diğer unsurunu da konargöçerler meydana getirmekteydi.

4.5.1.1. Köyler

Havran'ın köylerinde yaşayan kırsal nüfusun Müslüman ve gayrimüslim olarak dağılımına Tablo 4.1'de yer verilmiştir.⁵⁹⁴ Tabloda görüldüğü üzere Havran'daki kırsal vergi nüfusu 1525'te 2584 hane ve 72 mücerred⁵⁹⁵, 1535'te 5842 hane ve 297 mücerred⁵⁹⁶, 1570'te 9863 hane ve 1051 mücerred⁵⁹⁷, 1596'da ise 8007 hane ve 3835 mücerred⁵⁹⁸ ibaretti. Vergiden muaf kesimden olan imam, hatip ve müezzinlerin sayısı 1525'te 44, 1535'te 190, 1570'te 9 ve 1596'da 36 neferdi. Diğer bir vergiden muaf kesim ise seyyid, şerîf ve derviş taifesinden olan zümrelerdi. Bunların sayısı ise 1535'te 28, 1570'te 21, 1596'da 17 neferdi. 1535 yılındaki 28 neferin 8'i derviş taifesinden olup, diğerlerinin hepsi şerîf zümresindendi.

⁵⁹² Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", s. 346.

⁵⁹³ BOA, TT.d., 423, s. 159.

⁵⁹⁴ BOA, TT.d., 430, s. 501-596; BOA, TT.d., 401, s. 569-697; BOA, TT.d., 491, s. 37-401; TKG.KK.TTd., 185, s. 18/B-210/A.

⁵⁹⁵ BOA, TT.d., 430, s. 501-596.

⁵⁹⁶ BOA, TT.d., 401, s. 569-697.

⁵⁹⁷ BOA, TT.d., 491, s. 37-401.

⁵⁹⁸ TKG.KK.TTd., 185, s. 18/B-210/A.

1570 yılında kaydedilen 21 neferin 18'i *Cemaat-i Fukarâ-yı Şeyh Osman* adlı bir dinî zümreye mensuptu.

Tablo 4.1. *Kırsal vergi nüfusunun dinî gruplara göre dağılımı*

Yıl	Müslüman				Hristiyan		Toplam			
	H	M	İ	D	H	M	H	M	İ	D
1525	2396	69	44	-	188	3	2584	72	44	-
1535	5472	258	190	28	370	39	5842	297	190	28
1570	9381	1042	9	21	482	9	9863	1051	9	21
1596	7541	3676	36	17	411	159	8007	3835	36	17

Nüfus verilerine bakıldığında, yıllar içerisinde sürekli bir artış görülmektedir. Her ne kadar toplam hane sayıları 1570-1596 yılları arasında düşüş gösterse de mücerred sayıları eklendiğinde toplam nefer sayısı bazında denk sayılabilecek seviyede kalmıştır. Oransal olarak en çok artış 1525-1535 yılları arasında görülmektedir. Bu dönemde nüfus %100'den fazla artmıştır. 10 yıl içerisinde bu denli bir artış doğumla pek mümkün değildir. 1525 yılı tahririnde Havran'da yerleşimin tam olarak oturmadığı görülmektedir. Bunun nedeni, Osmanlı hâkimiyetinin tam olarak tesis edilemeden isyanların meydana gelmesine bağlanabilir. Çünkü Havran, Suriye'nin güneyinde tam geçiş bölgesinde yer almaktadır. Şam üzerine bilhassa güneyden gelecek herhangi bir müdahalede en çok Havran bölgesi etkilenmekteydi. Bu yüzden de bu artışın nedeni, 1525 tahririnde yazılamayan nüfusun 1535'te yazılması veya bölgenin göç almasıyla açıklanabilir.

1570-1596 yılları arasına bakıldığında her ne kadar toplam nefer sayısı bakımından birbirlerine hemen hemen denk olsa da hane sayılarına bakıldığında bariz bir düşüş görülmektedir. Bunun nedeni bölgedeki Arapların başlattığı isyandan ötürü reâyânın perakende olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla ilgili olarak örneğin 5 Safer 993 (6 Şubat 1585) tarihli mühimme kaydında, Havran Kadısı Şaban, merkeze gönderdiği mektupta, Arapların isyan ederek reâyânın mallarını gasp ve talan ettiklerini söylemiş ve bu hususta Havran'ın muhafazası için destek istemiştir.⁵⁹⁹ Adnan Bakhit ise bu nüfus azalmasını iki olasılığa bağlamaktadır. Birinci olasılık olarak, yüzyılın ikinci yarısında yapılan nüfus sayımlarının, kanun ve düzenin gevşekliği nedeniyle yeterince titiz olmaması olarak

⁵⁹⁹ BOA, A.{DVNSMHHM.d., Defter: 55, hkm: 253.

görmektedir. Bir diğer olasılık ise, bazı dönemsel vergilerden kaçınmak amacıyla hane sayılarının yanlış bildirilmiş olmasıdır.⁶⁰⁰

1596 yılında mücerred sayısının oldukça yüksek olmasının nedeni olarak J. P. Pascual, birkaç görüş ileri sürmüştür. Bunlar; askerlerin mücerred olarak yazılabileceği, ekonomik darboğazdan dolayı erkeklerin evlenmeyi ertelemesi ve son olarak, gerçek bir nüfus artışından kaynaklı bir mücerred artışıdır. 16. yüzyıl sonlarına doğru timâr sisteminin birkaç sebepten dolayı değiştiğini hatırlamak gerekir. 1584-1586 yılları arasında İstanbul'da meydana gelen devalüasyon ile paranın değerinin %300 oranında düşmesi ve 1589'da yeniçerilerin züyûf akçe yüzünden isyanı ile süren ekonomik buhran Suriye'de de hızla hissedilmiştir. 16. yüzyılın ortalarında köylerde tarımla iştigal eden yeniçerilerin varlığı bilinmekle birlikte⁶⁰¹, 1577'den itibaren, yerel yeniçerilere boş timârların tahsisi yapılması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Son olarak, Pascual, yeniçerilerin yalnızca toprağa erişmekle kalmadıklarını, tefecilik yapma, vakıf yöneticiliği, vergilerin toplanması (Şam'daki ipek ve at pazarları) ve hatta zanaat işleriyle uğraşmak gibi askerlikle ilgili olmayan işlerle uğraştıklarını aktarmaktadır. 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyılın başlarında yeniçerilerin bölgede toprak edinimini gösteren kayıtların bulunması ile birlikte Havran'daki mücerred oranının temelini bu yeniçerilerin de oluşturma ihtimalini akıllara getirmektedir.⁶⁰²

Aşağıdaki tabloda Havran'da ikamet eden Müslüman kırsal nüfusun hane, mücerred ve imam, hatip, müezzin, Seyyîd, Şerîf, derviş vb. vergi muafiyeti olan zümrelerin nefer sayılarının nahiyelere göre dağılımına yer verilmiştir.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Bakhit, s. 94.

⁶⁰¹ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul, 2009, s. 221.

⁶⁰² Alexandrine Guérin, "Interprétation d'un registre fiscal ottoman: Les territoires de la Syrie méridionale en 1005/1596-97", Journal of Near Eastern Studies, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, s. 9-10.

⁶⁰³ BOA, TT.d., 430, s. 501-596; BOA, TT.d., 401, s. 569-697.

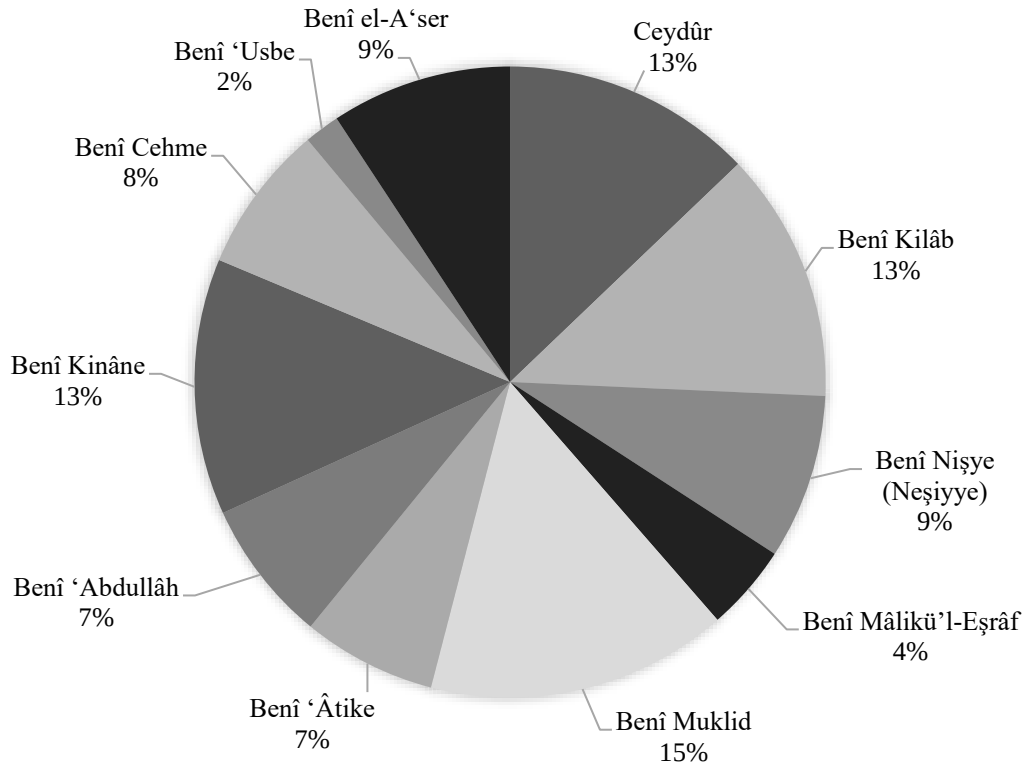
Tablo 4.2. Müslüman kırsal nüfusun nahiyelere dağılımı (1525-1535)

Nahiyeler	1525			1535		
	Hâne	Mücerred	Diğer ⁶⁰⁴	Hâne	Mücerred	Diğer
Ceydûr	405	31	2	681	43	41
Benî Kilâb	257	20	5	700	38	26
Benî Nişye (Neşiyiye)	195	9	5	473	14	16
Benî Mâlikü'l-Eşrâf	54	1	-	247	1	15
Benî Muklid	364	6	6	854	40	25
Benî 'Âtike	92	-	4	392	4	12
Benî 'Abdullâh	168	2	8	396	33	5
Benî Kinâne	516	-	6	713	41	27
Benî Cehme	123	-	2	410	15	27
Benî 'Usbe	23	-	-	97	7	4
Benî el-A'ser	199	-	6	509	22	20
TOPLAM	2396	69	44	5472	258	218

Tablo incelendiğinde Müslüman nüfus 1525 yılında Benî Kinâne Nahiyesi'nde en yüksek sayıya ulaşmıştır. 1535'te de en yüksek hane sayısı Benî Muklid Nahiyesi'nde gözlemlenmiştir. Bu dönemde nüfus %100'den fazla artmakla birlikte, daha önceden de belirtildiği gibi 10 yıl içerisinde bu denli bir artış doğumla pek mümkün değildir. Bu artışın nedeni, 1525 tahririnde yazılamayan nüfusun 1535'te yazılması veya bölgenin göç almasıyla açıklanabilir. Aşağıdaki grafikte de 1535 yılındaki Müslüman nefer sayısının nahiyelere yüzdelik bazda dağılımına yer verilmiştir.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ İmam, hatip, müezzîn, seyyîd, şerîf, dervîş vb. vergi muafiyeti olan zümreler.

⁶⁰⁵ BOA, TT.d., 401, s. 569-697



Şekil 4.1. Müslüman kırsal nüfusun nahiyelere göre dağılımı (1535)

Grafik incelendiğinde 11 nahiyenin 4 tanesi yaklaşık olarak aynı oranlarda nüfusu barındırmakla birlikte toplam nüfusun yaklaşık %54'ünü oluşturmaktadır. En yüksek oran %15 ile Beni Muklid Nahiyesi'nde iken en düşük oran ise %2 ile Ben'i 'Usbe Nahiyesi'nde gözlemlenmiştir.

1570-1596 yılları arasında Havran'da ikamet eden Müslüman vergi nüfusunun nahiyelere göre dağılımı Tablo 4.3 üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ BOA, TT.d., 491, s. 37-401; TKG.KK.TTd., 185, s. 18/B-210/A.

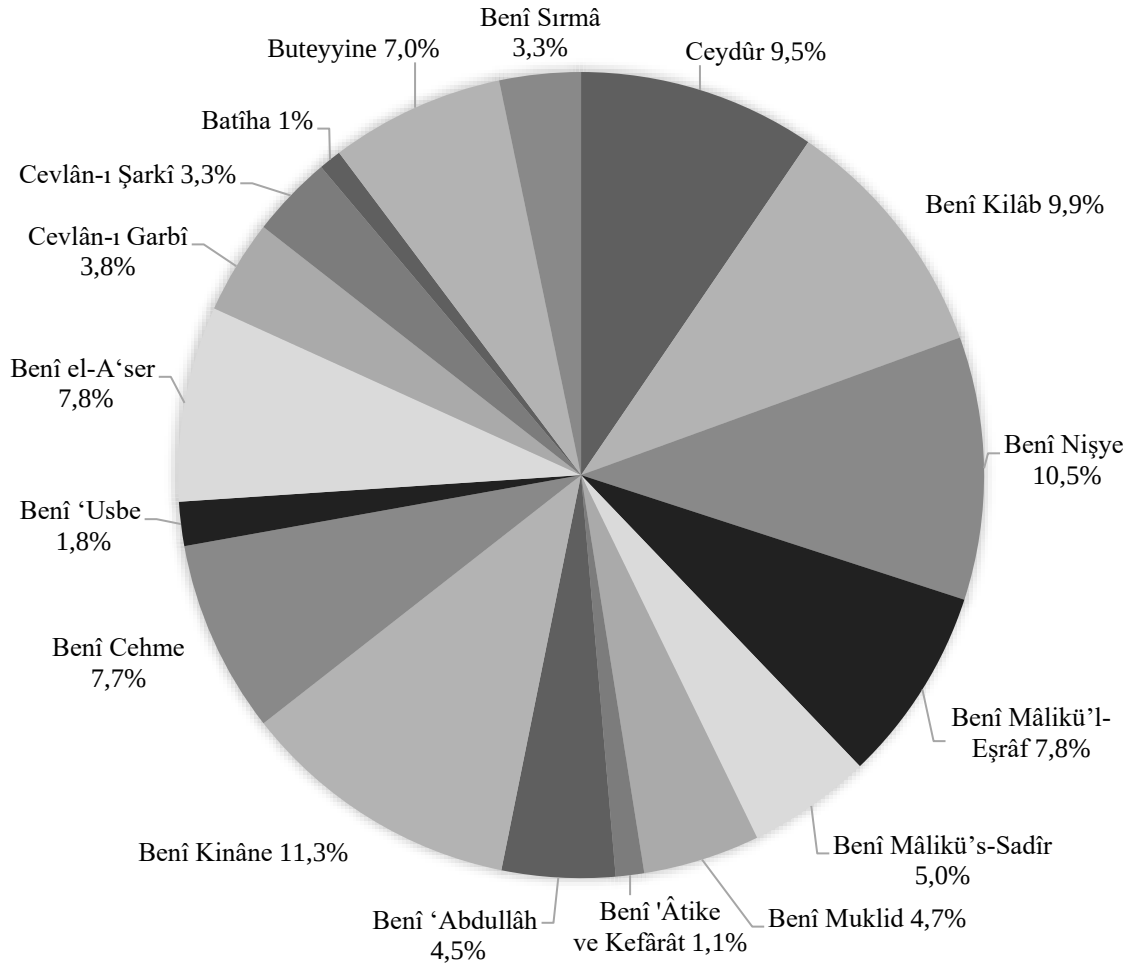
Tablo 4.3. Müslüman kırsal nüfusun nahiyelere dağılımı (1570-1596)

Nahiyeler	1570			1596		
	Hâne	Mücerred	Diğer ⁶⁰⁷	Hâne	Mücerred	Diğer
Ceydûr	933	64	-	696	380	18
Benî Kilâb	906	132	-	614	336	6
Benî Nişye (Neşiyye)	956	129	18	861	347	2
Benî Mâlikü'l-Eşrâf	750	70	-	773	407	6
Benî Mâlikü's-Sadîr	464	55	-	355	142	3
Benî Muklid	465	25	-	196	52	-
Benî 'Âtike ve Kefârât	111	7	1	109	72	-
Benî 'Abdullâh	432	43	-	278	103	4
Benî Kinâne	998	169	6	791	457	6
Benî Cehme	734	75	-	561	232	4
Benî 'Usbe	171	14	-	138	92	-
Benî el-A'ser	732	87	1	699	331	2
Cevlân-ı Garbî	364	30	-	213	105	-
Cevlân-ı Şarkî	326	18	-	223	127	-
Batîha	95	-	-	73	40	-
Buteyyine	646	85	-	752	326	-
Benî Sirmâ	298	39	4	209	127	2
TOPLAM	9381	1042	30	7541	3676	53

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1570 yılında en çok hane Benî Kinâne Nahiyesi'nde iken 1596 yılına gelindiğinde ise Benî Nişye Nahiyesi en çok hane sayısına sahip nahiye olmuştur. Yıllar geçtikçe hane sayılarında düşüş görülmekle birlikte mücerred sayıları %200'den fazla artmıştır. Bunda 1570 yılından sonra şiddetlenen Arap aşiretlerinin isyanının etkin olduğu tahmin edilmektedir. Bu isyanlar neticesinde haneler perakende olmuş, halk göç edince de toprak işlenemez olmuştur. Bundan dolayı da devlet, boşta kalan toprağın işletme hakkını mücerred nüfusa devretmiş olabilir. Bir diğer ihtimal de hane reisinin bu isyanlar sonucu ölmesiyle geride kalan bekâr oğullara bu işletme hakkının devredilmiş olabileceğidir. Aşağıdaki grafikte de 1570 yılındaki Müslüman nefer sayısının nahiyelere yüzdelik bazda dağılımına yer verilmiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁷ İmam, hatip, müezzîn, seyyîd, şerîf, dervîş vb. vergi muafiyeti olan zümreler.

⁶⁰⁸ BOA, TT.d., 491, s. 37-401.



Şekil 4.2. Müslüman kırsal nüfusun nahiyelere göre dağılımı (1570)

Grafiğe göre Müslüman nüfus içerisindeki en düşük oran ise %1 ile Batîha Nahiyesi'ne aittir. Müslüman nüfusun yaklaşık %41,2'si dört nahiyede toplanmıştır. Bunlar %9,5 ile Ceydûr Nahiyesi, %9,9 ile Benî Kilâb Nahiyesi, %10,6 ile Benî Nişye Nahiyesi ve en yüksek oran olan %11,2 ile Benî Kinâne Nahiyesi'dir.

Havran'da gayrimüslim nüfusu Hristiyanlar oluşturmaktaydı. Bu Hristiyanlar, Havran bölgesine yerleşen ve Hristiyanlığı kabul edip Gassânîler'i oluşturan Arapların bakiyeleridir. Bu Hristiyan nüfus, yıllar içerisinde çeşitli nahiyelerde meskûn olmuşlardır. Aşağıdaki tabloda Hristiyan nüfusun yıllar içerisinde nahiyelere göre dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 4.4. Gayrimüslim kırsal nüfusun nahiyelere dağılımı (1525-1596)

Nahiyeler	1525		1535		1570		1596	
	H	M	H	M	H	M	H	M
Benî Kilâb	-	-	36	1	20	-	3	2
Benî Nişye (Neşiyye)	-	-	-	-	39	3	53	22
Benî Mâlikü'l-Eşrâf	-	-	-	-	4	-	4	-
Benî Mâlikü's-Sadîr	-	-	-	-	190	6	117	45
Benî Muklid	118	-	177	35	6	-	-	-
Benî 'Abdullâh	56	3	100	3	-	-	-	-
Benî Kinâne	-	-	-	-	-	-	3	-
Benî Cehme	4	-	-	-	5	-	5	3
Benî 'Usbe	10	-	19	-	46	-	-	-
Benî el-A'ser	-	-	38	-	37	-	31	7
Batîha	-	-	-	-	-	-	20	19
Benî Sırmâ	-	-	-	-	135	-	175	61
TOPLAM	188	3	370	39	482	9	411	159

Tabloya göre Havran'da gayrimüslim nüfus 1525'te 188 hane ve 3 mücerred, 1535'te 370 hane ve 39 mücerred, 1570'te 339 hane ve 9 mücerred, 1596'da ise 411 hane ve 159 mücerred neferden ibarettir.

Köylerde Müslüman ve gayrimüslim nüfus genelde birlikte yaşamaktaydılar. Bununla birlikte sadece gayrimüslim nüfusun yaşadığı müstakil köyler de vardı. Mesela, 1596'da Benî Mâlikü's-Sadîr Nahiyesi'ne bağlı 'Uyûnu'n-Nasârâ Köyü'nde sadece Hristiyanlar meskûn olup vergi nüfusu 64 hane ve 25 mücerredden ibaretti.⁶⁰⁹ Bununla birlikte yine 1570'de Benî Sırmâ Nahiyesi'nde bulunan Medine-i Zera' Köyü'nde 135 hane neferden oluşan bir Hristiyan mahallesi bulunmaktaydı.

1570 yılına kadar Havran'ın dâhilî taksimatı sürekli değişime uğrayıp, nahiyelerin sınırlarının değişmesi ya da yeni nahiyelerin teşekkül etmesi nedeniyle köylerde meskûn olan Hristiyan ahalinin bağlı olduğu nahiyeler de değişkenlik göstermiştir. Mesela 1570 yılına kadar Benî Muklid Nahiyesi'ne bağlı olan 'Uyûnu'n-Nasârâ Köyü, 1570'ten itibaren

⁶⁰⁹ Ancak bu köyün ahalisi 1570 tahriri dışında hep Hristiyan olarak kaydedilmiştir. 1570 tahririnde Hristiyan olarak belirtilmeyip diğer tahrirlerde Hristiyan olarak belirtilmesi tereddüte düşürmektedir. Bu yüzden 1570'teki tahrirde sehven Hristiyan ahali olarak belirtilmediği düşünülerek 1570 yılındaki köy nüfusu da Hristiyan olarak kabul edilmiştir. BOA, TT.d., 491, s. 296-297; TKG.KK.TTd., 185, s. 158/A-158/B.

sonradan kurulmuş olan Benî Sırmâ Nahiyesi'ne bağlanmıştır. Bundan dolayı da buradaki Hristiyan nüfus yeni nahiyeye dâhil edilmiştir. Ayrıca Havran genelindeki nüfus hareketliliğinin bir yansıması olarak bir köydeki gayrimüslim nüfus yüzyıl boyunca aynı köyde ikamet etmemiştir. Örneğin, 1570 yılında Benî Kılâb Nahiyesi'ne bağlı Zebîretü'l-Garbîye Köyü'ndeki 11 hanelik Hristiyan nüfusun, 1596 tahririnde meskûn olmadığı görülmektedir.

4.5.1.2. Konargöçerler

Osmanlı toplumunu oluşturan önemli unsurlardan birisi de kuşkusuz aşiretler veya konargöçer topluluklardır. Yaşam tarzları gereğince mevsimine göre yaylak ve kışlak arasında mütemadiyen gidip gelmektedirler. Yaylak ve kışlak bölgeleri bazen birbirinden çok uzakta bulunabilmekteydi. Mesela, yaylak olarak Erzurum yaylalarına, Fırat Nehri'nin çıktığı yerlere giden bir oymak, kışlamak için Suriye çöllerine kadar inebilmekteydi. Geçimlerini hayvancılıkla idame ettiren konargöçer aşiretler, sürülerine otlak bulmak endişesiyle zamanlarının büyük bir kısmını değişik yerlerde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Bunda sahip oldukları hayvan sürülerine otlak ve su bulmak kadar, bu hayvanlara bağlı olan hayatlarını idame ettirme endişesi de saklıdır. Konargöçerler, konar hale geçecekleri zaman çadırlarını yazın köyler, harabeler veya eski iskân bölgeleri yakınına, kışın ise kasabaların civarına kurarlardı.⁶¹⁰

Konargöçer unsurlar, yaylakta hayvanlarını otlatır, kışlakta da basit ziraat işleriyle meşgul olurdu. Bundan ötürü konargöçerlerin tam bir göçebe hayatı yaşadıklarını söylemek yanlış olur. Bunların yaşam tarzı yerleşik hayat ile göçebelik arasında bir ara şekildir. Bu yüzden ki resmî kayıtlarda ve kanunnâmelerde kullanılan konargöçer tabiri, bu unsurların yaşam tarzını çok güzel açıklamaktadır.⁶¹¹

Konargöçerler yurt veya ev denilen çadırlarda yaşamlarını sürdürürlerdi. Bu çadırlar çabuk kurulup çabuk kaldırılacak şekilde tasarlanmıştır. Bu çadırlar üç türlü olup birincisi keçi kılından el tezgâhında dokunmuş sonra birbirine dikilmiş direkli kara çadır, ikincisi pamuktan dokunmuş veya keçeden mamul yuvarlak diğer bir adıyla derimevî çadır, üçüncüsü ise koyun kılının dövülmesiyle yapılan keçe çadırıdır. Keçe çadıra alaçık veya alaycık denir. Araplarda çadırlar deve tüyünden dokunurdu. Kürtlerde ise keçeden mamul olup, bulundukları muhitteki kamışlardan da yararlanırlardı ki buna kara çadır denirdi.

⁶¹⁰ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayınları, 1987, s.12.

⁶¹¹ Orhonlu, s.13.

Çadırın hususî bir dâhilî taksimatı olup, sonradan yerleşik hayata geçildiğinde bazı konargöçerlerin inşa ettiği evler için bir model olmuştu.⁶¹²

Konargöçerlerin yaşamındaki önemli unsurlar da at ve deve gibi binek vasıtaları ile eşyalarını nakletmekte kullandıkları hayvanlardır. Genellikle kendi kendine yeten, aşiret içinde kapalı bir iktisadî hayat sürerlerdi. Sahip oldukları hayvanlardan çeşitli şekillerde yararlandıkları gibi, çobanlık ve muhtelif sanatlar ile de uğraşıyorlardı.⁶¹³ Konargöçerlerin sınaî alanda ürettikleri ürünlerin başında iplik, halı ve kilim gelmekteydi.⁶¹⁴

Konargöçerlerin sosyal ve idarî yapılanmalarını ifade eden en yaygın ünite “cemaat” idi. Bu ünite hemen hemen tüm konargöçerlerin temel yapısıydı. Birbirlerini çok iyi tanıyan ve uzaktan ya da yakından akraba olan bu grup, 10 ile 80 hane arasında, hatta daha fazla haneden müteşekkildi. Bir cemaatin idarecisi, cemaat içerisinde seçkin olan bir ailenin reisi olurdu. Bu kişilere “kethüdâ” denilirdi. İdarî olarak bir cemaat genellikle bir kethüdâ tarafından temsil edilirdi.⁶¹⁵

Osmanlı Devleti’nin vergi mükellefi olan reâyâ sınıfına mensup olan konargöçerler, hayat tarzları bakımından şehir ve köy ahalisinden farklıydı. Konargöçerler, yerleşik olan reâyânın ödediği vergileri ödemezlerdi. Fakat hayat tarzlarına uygun olan başta âdet-i ağnâm olmak üzere resm-i yaylak, resm-i kışlak, resm-i ağıl, âdet-i çoban-beyi, bâd-ı hevâ olarak bilinen niyâbet resmi ve diğer muhtelif vergiler tahsil edilirdi. Sürülerini mirî yaylaklarda veya timâr sahibinin arazisinde otlatan konargöçerler resm-i yaylak veya resm-i otlak adıyla bir vergi öderlerdi. Yaylak resmi senede bir defa olmak üzere bazı yerlerde sürü başına, bazı yerlerde ise koyun başına alınmaktaydı.⁶¹⁶

Havran’da çoğunlukta Türkmen olmak üzere, ‘Urbân (Arap) ve Ekrâdlardan (Kürt) oluşan konargöçer gruplar bulunmaktaydı. Bu gruplar tahrir defterlerine “cemaat” ve “taife” olarak kaydedilmişlerdir. Şam Türkmenleri olarak bilinen konargöçer cemaatler Havran’da yer almaktaydı. Günümüzde aynı bölgede meskûn olan Dera Türkmenleri’nin atalarıdır. 1535 tahririnde Türkmenlerin nerede yaşadığı tam olarak belirtilmemiştir. Ancak 1570 tahririnde Kazâ-yı Havrân başlığı altında hemen bu Türkmen cemaatlerine yer verilmesi, bunların Havran’da sakin olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte 1525 yılı tahririnde bazı Türkmen cemaatlerinin Havran’da bulunan mezraları ekinlik olarak kullandıklarının

⁶¹² Orhonlu, s.13-14.

⁶¹³ Orhonlu, s.14.

⁶¹⁴ İlhan Şahin, “Göçebeler”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, IV, s. 140.

⁶¹⁵ İlhan Şahin, “Göçebeler”, s. 137.

⁶¹⁶ A. Latif Armağan, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, IV, s. 147.

belirtilmesi Türkmenlerin burada yaşadıklarını desteklemektedir.⁶¹⁷ Aşağıdaki tabloda Havran'da meskûn olan konargöçer Türkmen cemaatlerinin yıllar içindeki nüfus durumuna yer verilmiştir.⁶¹⁸

Tablo 4.5. *Havran'da bulunan türkmen cemaatleri (1535-1596)*

CEMAAT ADI	1535			1570		1596	
	H	M	İ	H	M	H	M
Döğer	45	4	1	65	9	66	9
Düvle (Düveler-Döğer), nâm-ı diğer Ramazanlû	24	-	1	36	1	35	3
Evlâd-ı Süleymânîye	107	3	1	98	13	104	11
Yaralû, el-meşhûr Evlâd-ı Bâdî ⁶¹⁹	126	1	1	99	16	95	15
Yaralû, el-mezbûr Butumuşlû				148	16	135	21
Evlâd-ı Eyyûb	50	-	1	80	12	78	14
Evlâd-ı Sarplû	33	-	1	33	10	30	8
Evlâd-ı Âdiş (Dâdiş)	17	-	1	18	-	15	3
Evlâd-ı Şeref	25	1	1	28	5	26	4
Evlâd-ı İzzüddîn	38	-	1	60	3	61	4
Evlâd-ı Harşâ	117	26	2	90	7	105	5
Evlâd-ı Harşâ el-mezbûr				73	3	56	4
Bayâdiye	33	-	1	19	-	10	-
Silahdâriye ve Kayalû	134	-	1	122	-	105	5
Zengarîye	148	-	2	133	10	101	38
Înebeglû	22	-	1	25	-	20	-
İbn-i Ferec	13	-	1	8	-	8	-
Salavatlû, tâbî'-i Karakoyunlu	39	-	1	39	-	37	3
Kaysarlû, tâbî'-i tâ'ife-i Akça Koyunlu	40	-	1	43	-	40	-
Yaylalû	37	-	1	29	-	25	-
Kebîrlû	16	2	1	34	-	21	-
Şa'ra	9	-	1	-	-	-	-
Kızıkîye, 'an-evlâd-ı 'Arab	66	-	1	84	2	-	-
Evlâd-ı Seyfüddîn	57	-	1	50	1	45	-
Zengeliye	85	-	2	100	9	160	10

⁶¹⁷ BOA, TT.d., 430, s. 504, 514, 515, 561, 564.

⁶¹⁸ BOA, TT.d., 401, s. 700-709; BOA, TT.d., 491, s. 4-34; TKG.KK.TTd., 185, s. 2/B-17/A.

⁶¹⁹ El-Meşhûr bi-evlâd-ı Pîrî, TKG.KK.TTd., 185, s. 4/A.

Tablo 4.5. (Devam) Havran’da bulunan türkmen cemaatleri (1535-1596)

CEMAAT ADI	1535			1570			1596		
	H	M	İ	H	M		H	M	
El-Binteliye?, ‘an-kabîle-i Kızıkiye	56	-	1	59	2		60	-	
Kemâlîye	73	-	2	$\frac{109}{20}$	129	$\frac{14}{7}$	$\frac{118}{32}$	$\frac{9}{2}$	11
Kemâlîye el-mezbûr						21			
Înâllû	-	-	-	24	12		30	-	
Hasan Fakı ⁶²⁰	-	-	-	-	-		67	3	
Benî ‘Arab, ‘an-tâ’ife-i Kızıkiye	-	-	-	-	-		91	5	
Cehle, el-ma‘rûfîn bi’l-fukahâ	-	-	-	-	-		12	-	
TOPLAM	1410	37	29	1627	136		1693	161	

Tabloya bakıldığında Türkmenlerin 1535’te 1410 hane, 37 mücerred ve 29 imam olarak meskûn oldukları görülmektedir. 1570’te 1627 hane ve 136 mücerred olan Türkmenler, 1596 yılına gelindiğinde ise 1693 hane ve 161 mücerredden ibarettir. Genel olarak bakıldığında hane ve mücerred sayılarında olağanüstü bir değişiklik görülmemektedir. Boy olarak bakıldığında Döger, Kızık, Bayat Türkmen boylarının yanı sıra Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerini oluşturan boylara mensup cemaatlerin de Havran’da bulunan konargöçer Türkmenler arasında oldukları görülmektedir.

Ekrâd cemaatleri “Ekrâd-ı Keyyâkine” olarak adlandırılmışlardır. 1535 yılında Türkmen cemaatleriyle birlikte kaydedilmişlerdir. 5 cemaatten müteşekkil olan Ekrâd, 97 hane, 8 mücerred ve 5 imamdan ibarettir. 1570 yılına gelindiğinde 7 cemaatten oluşan Ekrâd, Batîha Nahiyesi’nde kayıtlı bulunmaktaydı. 128 hâne ve 1 mücerredden müteşekkildir. 1596 yılında ise 129 hane ve 1 mücerreddenden⁶²¹ ibaretti.

Şam Sancağı’ndaki Arap konargöçer cemaatleri genel olarak bakıldığında kalabalık bir zümreyi oluşturmaktadırlar. Bunlardan ‘Urban-ı Bikâ’, Bikâ’ Nahiyesi’nde kışlayıp Hula Nahiyesi’nde yaylarlar.⁶²² ‘Urbân-ı Hatîm-i Merc’e mensup olan cemaatlerin, isminden yola çıkarak Merc bölgesinde meskûn oldukları sonucuna varılmaktadır. ‘Urban-ı Cebel’e mensup cemaatler ise Cebelihavran bölgesinde konuşlanmışlardı. Dağ Arapları olarak da bilinen bu cemaatler hakkında sadece 1535 yılı tahririnde Benî Muklid Nahiyesi’ndeki

⁶²⁰ Hums ve Arab vilâyetinden gelmişlerdir. TKG.KK.TTd., 185, s. 12/A.

⁶²¹ TKG.KK.TTd., 185, s. 25/A-26/A.

⁶²² BOA, TT.d., 401, s. 700.

Kanavat Köyü'nde ziraat ettikleri bilgisi yer almaktadır. Bu bilgi dışında hane sayıları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1570 yılına gelindiğinde, 'Urbân-ı Cebel'e mensup iki cemaatten biri Benî Nişye Nahiyesi'ne bağlı Selim Köyü'nde meskûn olup 12 hanedir. Diğer cemaat de aynı nahiyeğe bağlı Kanavat Köyü'nde 9 hane olarak meskûndur.⁶²³ 1570 yılında 'Urban-ı Cebel 22 cemaat olup, 793 hane ve 183 mücerred neferden ibaretti. Ayrıca Arap cemaatlerinden 'Urbân-ı Benî Sa'îd taifesi Havran'ın Benî Kinâne Nahiyesi'nde meskûn olup, Türkmenler ile yaylayıp kışlamaktadır. Bu cemaatin nüfusu da 233 haneden meydana gelmektedir.⁶²⁴ Tüm bunlar bir araya geldiğinde 1570 yılında Havran Kazası'nda bulunan Arap konargöçerleri 1057 hane ve 183 mücerred neferden ibarettir. 1596 yılında ise 1570 yılındaki konumları ve cemaat sayıları aynı kalmış olup, 1101 hane ve 169 mücerredten oluşuyordu.

Türkmenler ve 'Urbân-ı Cebel Arapları kuzey-güney doğrultusunda iki büyük hat üzerinde konuşlanmışlardı. Türkmenler Havran'ın batı sınırında daha sulak olan bölgede olup, Araplar ise doğu sınırındaki Cebelihavran eteklerine yerleşmişlerdi.⁶²⁵ Yerleşim noktalarının iklim ve su-otlak durumu, iki konfederasyonun da kadim zamandan beri gelen geleneklerine uygun şekilde olmuştur.

'Urbân-ı Cebel'in konumlandığı hat stratejik olarak değerlendirildiğinde, Havran'ı doğudaki çöl bölgesinden gelecek Arap bedevî baskınlarından korumak üzere bir ileri karakol gibi işlev gördüğü tahmin edilmektedir. 'Urbân-ı Cebel, Cebelihavran'ın yanı sıra güney sırasında bir yay çizerek Sarhad ve Busrâ'yı çevrelemekteydi. Bu bölgede yer alan yollar kökleri Roma dönemine kadar uzanan kadim zamanın önemli ticaret yollarıydı.⁶²⁶

Türkmenlerin yerleştiği hat ise Gabagıb'dan başlayarak Müzeyrib Menzili de dahil olmak üzere hac yolunu takip etmektedir. Türkmen cemaatleri hac yolu boyunca yüksek tepelere ya da höyüklere yerleşmişlerdir. Bununla birlikte 1551 yılında bölgede Türkmen sipahi alayı kurulmuş ve bu Türkmenlere timâr tahsis edilmiştir. Bu alayın buradaki konargöçer Türkmenlerden oluşturulduğu düşünülmektedir. Ek olarak bu Türkmenlerin tasarrufuna 260 mezra verilmiştir.⁶²⁷ Türkmenlerin bölgede bu kadar aktif şekilde yer almasının, Osmanlı Devleti'nin kuran kesimin Türk olması hasebiyle devletin kendi

⁶²³ BOA, TT.d., 491, s. 56-57.

⁶²⁴ BOA, TT.d., 491, s. 436.

⁶²⁵ Wolf-Dieter Hütteroth and Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in late 16th Century*, Erlangen, 1977, s. 48-50; Alexandrine Guérin, "Interprétation d'un registre fiscal ottoman: Les territoires de la Syrie méridionale en 1005/1596-97", *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, s. 14.

⁶²⁶ Guérin, s. 17.

⁶²⁷ Guérin, s. 15-16.

soydaşlarını bu bölgede konuşlandırarak hac yolu gibi önemli bir güzergahın güvenliğini bu Türkmen konfederasyonuna verip kontrolün daha etkin şekilde yapılmasına olanak sağlamak istediği tahmin edilmektedir.

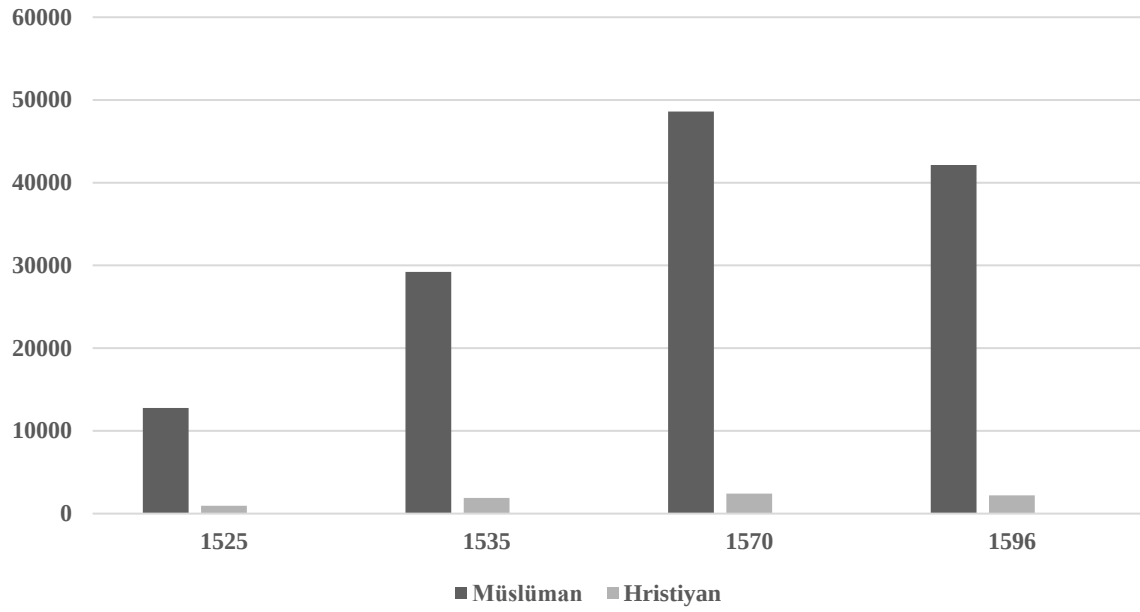
16. yüzyılda deyim yerindeyse bir iktidar transferi gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Ortaçağ'da Araplarda olan Havran'ın hububat sahasının kontrolü 1548'den itibaren aşamalı olarak Türkmen kabilelere geçiyordu. Osmanlıların bölgede uyguladığı timâr sistemi ile tarım alanlarında Türkmen askeri varlığı oluşmaya başlamıştı. Yeniçeriler ise ekserî kalelere yerleştirilmişti. Arap kabileleri verimli hububat sahalarından uzaklaştırılmış gibi görünmektedir. 16. yüzyılın sonlarına ait kayıtlar, ikinci bir otorite aktarımını göstermektedir. Türkmenler bölgenin kolluk gücünü, hac yolunun güvenliğini ve ayrıca Şam için tahıl tedarikini sağlamaktadır. Bu Türkmen kabilelerinin oluşturmuş olduğu konfederasyon, merkezi hükümetin güvenliğini kazanarak kendisine tevcih edilen timârlar karşılığında bölgede istikrarı tesis etmektedir.⁶²⁸

4.5.2. Tahminî toplam nüfus

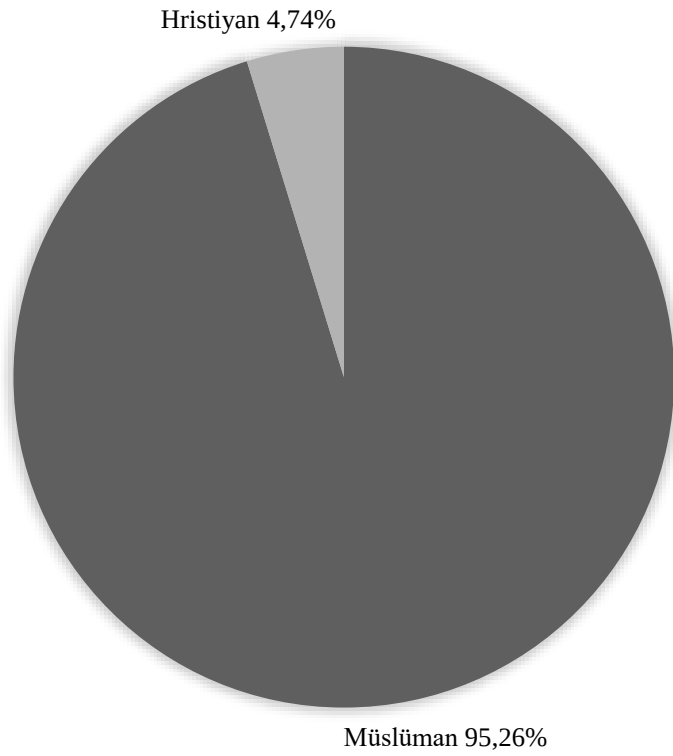
Havran'ın tahminî nüfusunu hesaplarken hane sayıları için 5 katsayısı baz alınacaktır. Yerleşik nüfus hesaplamasına kadı, subaşı, mahkemede vazifeli olanlar, kethüdâ gibi vazifeliler ve bunların yardımcıları ve diğer görevliler de eklenirse tahminen 100 hane eklemek lazımdır. İmam, hatip, müezzin, Şerîf, derviş ve dinî cemaat mensuplarını da hane olarak kabul edip bunları da 5 katsayısıyla çarparak Havran'ın tahminî nüfusu hesaplanacaktır.

Bu hesaba göre Havran'ın tahminî yerleşik nüfusu 1525'te 12.744 Müslüman ve 943 Hristiyan, 1535'te 29.208 Müslüman ve 1.889 Hristiyan, 1570'te 48.597 Müslüman ve 2.419 Hristiyan, 1596'da ise 42.146 Müslüman ve 2.214 Hristiyandan oluşmaktadır. Yüzdelik oran olarak değerlendirildiğinde 1525'te yerleşik nüfusun %93,12'si Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu oran 1535'te %93,93, 1570'te %95,26 ve 1596'da %95 olmuştur. Yerleşik nüfusun dinî gruplara göre yıl bazlı değişim grafiği Grafik 4.3'te gösterilmiştir.

⁶²⁸ Guérin, s. 18.



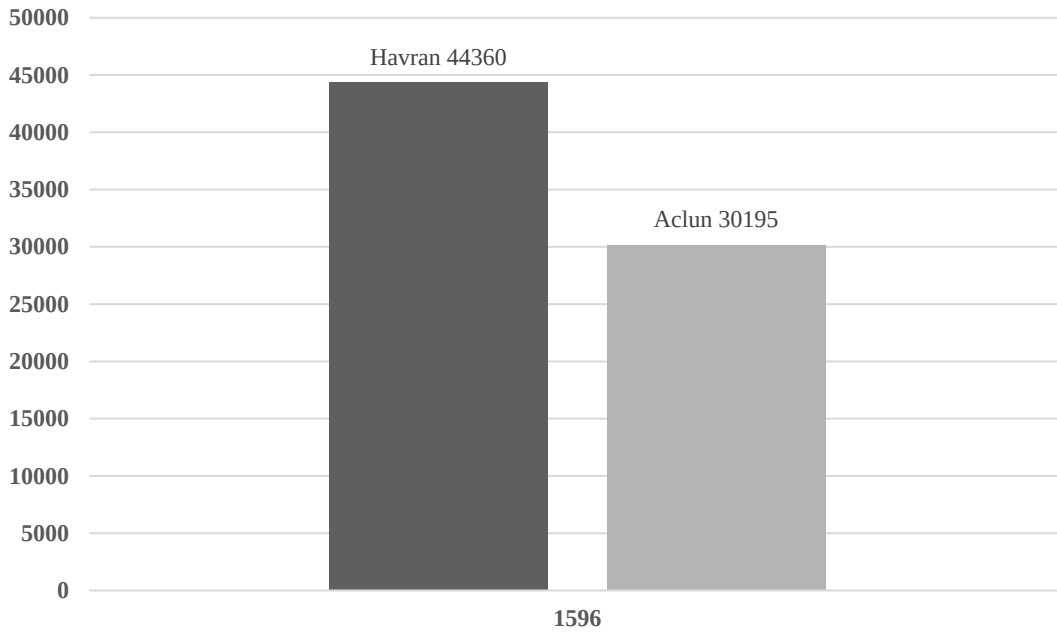
Şekil 4.3. Yerleşik nüfusun yıllara göre değişimi



Şekil 4.4. Yerleşik nüfusun dinî gruplara göre dağılımı (1570)

Eldeki veriler dikkate alındığında Havran'ın 1525 yılındaki toplam tahminî yerleşik nüfusu 13.712 kişidir. Bu sayı 1535'te 31.097 kişi, 1570'te 51.016 kişi ve 1596'da 44.360

kişi olarak hesaplanmıştır. 1525 ile 1570 arasında nüfusun bu kadar artmasının sebebi olarak ilk zamanlarda merkezî otoritenin sağlanamamasından dolayı yazılamayan nüfusun sonraki tahrirlerde yazılması veya dışarıdan göç alınması gösterilebilir. 1570 ile 1596 yılları arasındaki düşüşün nedeni ise bölgede çıkan Arap isyanlarından ötürü halkın perakende olmasıdır. Aşağıdaki grafikte 1596 yılında Havran'ın nüfusuyla civar yerleşimleri olan Aclûn Sancağı'nın tahmini toplam nüfusunun karşılaştırmasına⁶²⁹ yer verilmiştir.

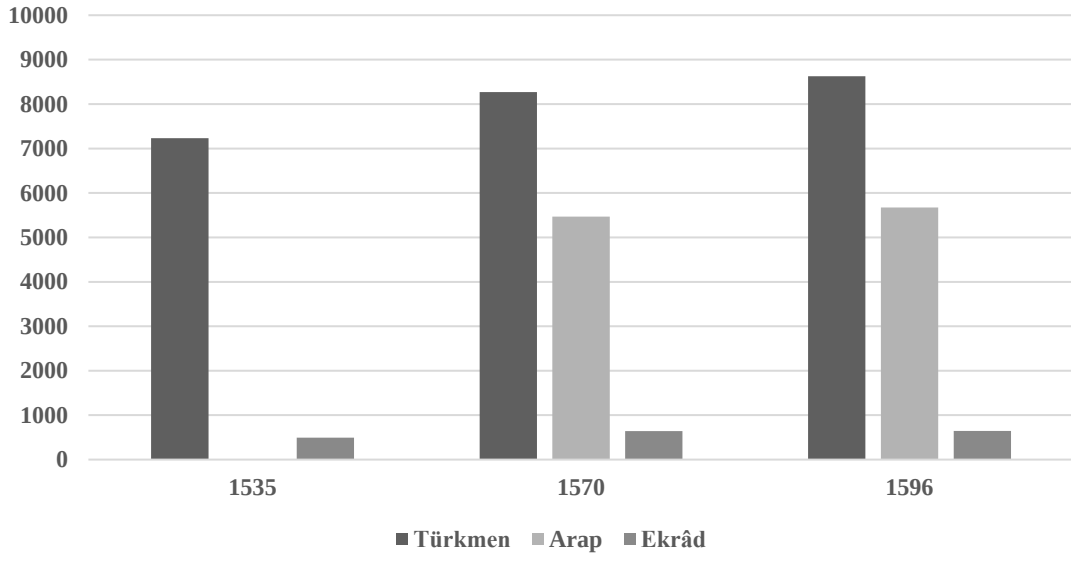


Şekil 4.5. *Havran ve aclûn'un nüfuslarının karşılaştırması*

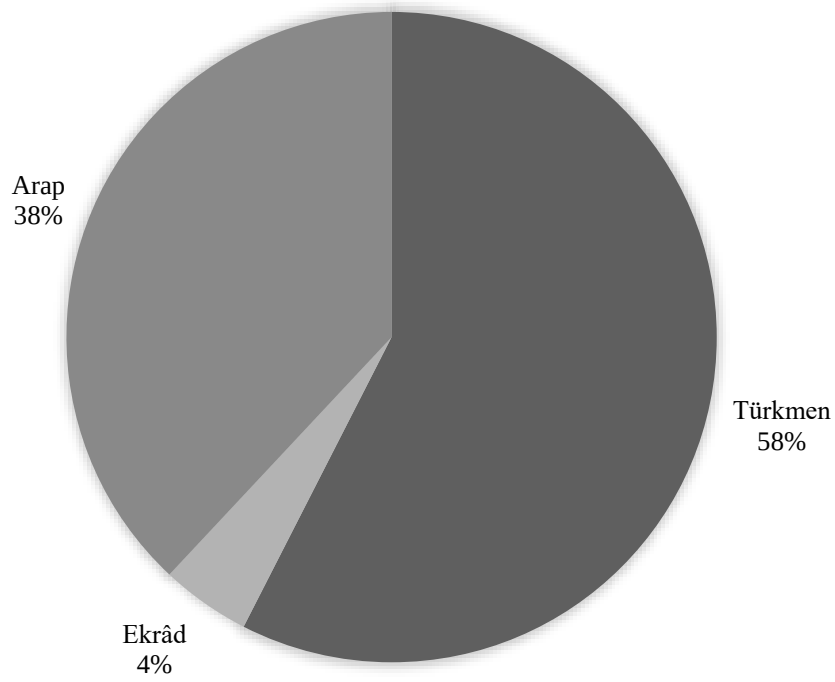
Grafik incelendiğinde Havran'ın nüfusunun Aclûn Sancağı'nın toplam nüfusundan yüksek olduğu görülmektedir. Bu da Havran'ın her ne kadar kaza statüsünde olsa da civarındaki kendisine muadil bir sancaktan büyük olduğunu göstermektedir.

Havran'da yaşayan konargöçer tahmini nüfus 1535'te 7232 Türkmen ve 493 Ekrâd'dan oluşmaktaydı. Bu dönemde Araplar hakkında herhangi bir nüfus verisi elde edilememiştir. 1570 yılında Türkmen nüfusu 8271, Arap nüfusu 5468, Ekrâd nüfusu 641 kişidir. 1596 yılında ise tahmini olarak 8626 Türkmen, 5674 Arap ve 646 Ekrâd bulunmaktaydı. Cemaatlerin yıllara göre nüfus değişim grafiği Şekil 4.6'da verilmiştir.

⁶²⁹ TKG.KK.TTd, 2 nolu 1596 yılına ait mufassal tahrir defteri ve Wolf-Dieter Hütteroth ve Kamal Abdulfattah'ın "Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century" adlı eserinden istifade edilmiştir. Nüfusa bölgedeki göçebe Arap aşiretlerinin nüfusu da eklenmiştir.



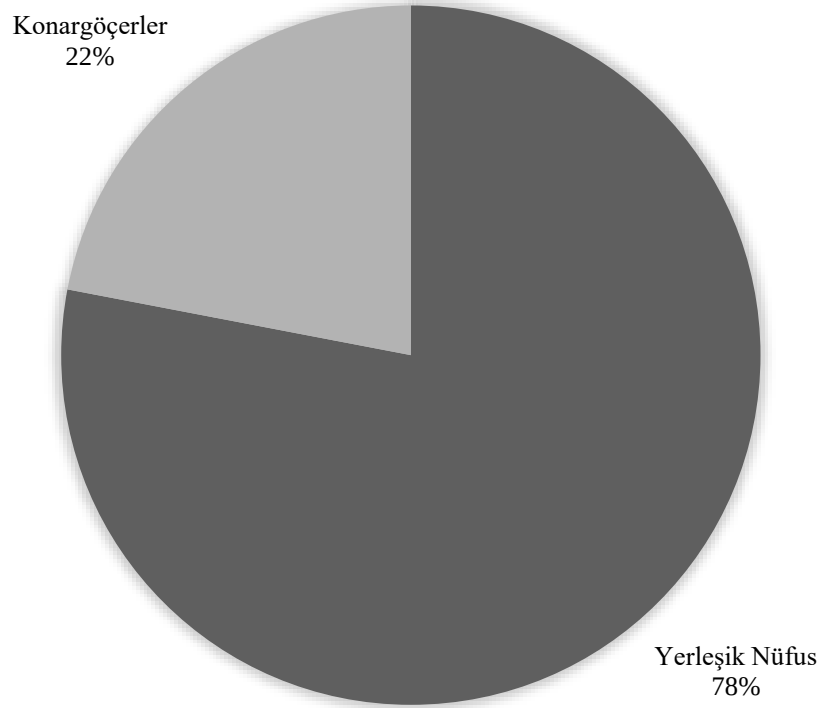
Şekil 4.6. Konargöçer nüfusun yıllara göre değişimi



Şekil 4.7. Konargöçer nüfusun cemaatlere göre oransal durumu (1570)

Yukarıdaki grafiğe göre Türkmen cemaatlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Türkmenlerin 1570’te toplam konargöçer nüfusa oranı %58’dir. Araplar %38 oranında olup Ekrâd ise %4’lük dilimi oluşturmaktadır. 1596 yılında da aynı oranda seyretmiştir.

Havran'ın tahminî yerleşik nüfusuna konargöçerler de eklendiğinde 1535'te 38.822, 1570'de 65.341 ve 1596'da 59.306 kişi olarak hesaplanmaktadır. Aşağıdaki grafikte 1570 yılında yerleşik ve konargöçer tahminî nüfusun toplam tahminî nüfus içerisindeki oransal durumuna yer verilmiştir.



Şekil 4.8. Konargöçerler ile yerleşik ahalinin toplam tahminî nüfusa oranı (1570)

Grafiğe göre 1570 yılında toplam tahminî nüfusun %78'ini yerleşik yaşayan nüfus oluşturmaktadır. Konargöçerlerin oranı ise %22'dir. Konargöçerlerin oranının o dönemde diğer yerleşim yerlerine göre daha fazla olmasının sebebi bölgedeki engebeli arazinin oldukça fazla olmasına, bu durumun da hayvancılığa elverişli olmasına bağlanabilir.

5. HAVRAN'DA İKTİSADÎ HAYAT

Osmanlı ekonomik sisteminin temel prensipleri, kendinden önce gelen Yakındoğu devletlerinin yönetim anlayışına ve toplumsal düzenine dayanmaktaydı. Bu görüşe göre, devletin mutlak hâkimi olan hükümdarın kuvvetini korumak ve yüceltmek için toplumun tüm tabakaları ve gelir kaynakları seferber edilmişti. Bu minvalde devletin siyasi ve sosyal kurumları, tüm ekonomik faaliyetler bu amaca yönelik şekillendirilmişti.⁶³⁰ Osmanlı iktisadî düzenine genel hatlarıyla bakıldığında, köy ve mezralarda tarım ve hayvancılık, şehirlerde de ticarî ve sınaî faaliyetler yoğunlukta idi. Bu iktisadî düzenden hareketle, şehirleşmeden ziyade köy ve mezra düzeni içerisinde şekillenmiş olan Havran'ın 16. yüzyıldaki iktisadî durumu ele alınacaktır.

5.1. Toprak İdaresi

İnsan, fitrat olarak yeme-içme mecburiyetindedir. İlk insandan itibaren tarih boyunca insanoğlu, öncelikle iâşesinin temini için çalışmıştır. İâşenin temeli de ziraattır. Ziraat, iâşenin yanında devlet ekonomisinin de temelini teşkil etmektedir. Çünkü ziraat yoluyla elde edilen ürünler, herkesin muhtaç olduğu temel ürünlerdir. Hal böyleyken, pazar noktasında sınırsız bir konumda olan ziraî ürünlerin stratejik önemi çok büyüktür. Böylece büyük topraklarda yapılan ziraî faaliyetlerin neticesinde büyük kazançlar edilebilir, bu kazançla elde edilen güçle, merkezî devletlere karşı tehdit unsuru oluşabilirdi. Bu nedenle, klasik dönemdeki merkezî otoriteye sahip devletlerin başlıca sorunu, stratejik önemi olan toprakların mülkiyeti, yönetimi ve devri olmuştur.⁶³¹

Türk-İslam devlet yönetimlerinde görülen teşkilat yapısı, temel olarak dinî kanunlara dayanmakla birlikte; devlet yapıları, idarî-ekonomik teşkilatları, umumî ekonomik vaziyeti gereğince mecburî bir değişim gösteren toprak rejimleri şekil bakımından birbirinden farklılık göstermektedir.⁶³² Osmanlıda toprak idaresi, mülkiyet ve tasarruf bakımından üç ana başlıkta ele alınabilir. Bunlar, Osmanlı toprak idaresinin en büyük bölümünü teşkil eden devletin mirî toprakları, kişilerin kendi tasarrufunda olan mülk topraklar ve vakıf topraklarıdır. Topraktan elde edilen gelir devlet tarafından, yaptığı hizmetin karşılığı olarak

⁶³⁰ Özer Ergenç, Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 109.

⁶³¹ Mustafa Öztürk, Tarih Felsefesi, Elazığ, 1999, s. 60; Mustafa Öztürk, Tarih Felsefesi, Ankara, 2010, s. 269-270.

⁶³² Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler-I, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 249.

hizmette bulunan kişilere verilirdi. Havran'ın Osmanlı iktisadî düzeni içerisindeki durumunun tespit edilebilmesi için, mirî, malikâne-divânî, mülk ve vakıf toprak sistemlerinin ana hatlarıyla ele alınarak değerlendirilmesi lazımdır.

Bununla birlikte Havran'ın genel çerçevesine bakıldığında, nahiyelerin isimlendirilmesinde, Filistin, Güney Suriye ve Ürdün bölgesi ile karşılaştırıldığında, buradaki güçlü bir kabile altyapısını ortaya çıkarmaktadır. Kayıtlarda tespit edilen 19 nahiyenin 13 tanesi kabile isimlerinden oluşmaktadır. Bu da ortalama yüzde 68'lik bir orana tekabül etmektedir.

Eldeki tahrir kayıtlarından yola çıkarak Havran'ın Şam Sancağı'na bağlı olan, şehir merkezi olmayan, yüksek bir vergilendirmeye tabi tutulan (genel olarak yüzde 40) bir bölge olduğu ortaya çıkmaktadır. Merkez olarak addedilen Busrâ bile klasik bir köy yerleşiminden öte gitmemektedir.

Vergiler sivil ve askerî olmak üzere iki kategoride toplanmakla birlikte ancak bu ayrım çok detaylı bir şekilde belirtilmemiştir. Kıt'a-i arz adı verilen terk edilmiş ancak ekilip biçilen topraklar genel olarak arazinin bağlı olduğu köyün camisinin vakfına ayrılmıştır. Bunlara ek olarak 16. yüzyılın sonlarında mücerred oranının oldukça yüksek olması, malî sistemdeki olası bir değişimi ve tarımsal açıdan güçlü olan yerlere, ki Havran Suriye için böyle bir konumdaydı, yoğun bir nüfus akışını akıllara getirmektedir.

5.1.1. Mîrî toprak rejimi

Mîrî toprak rejimi, devletin malik olduğu toprakları köylüye tasarruf hakkı ile tahsis ettiği, karşılığında çeşitli vergiler aldığı ve bu sistemin idarî, askerî, iktisadî düzene dayandığı bir yapıdır.⁶³³

İslam fetihleri ile birlikte "zapt olunan yerler imamındır" ilkesi doğrultusunda, fethedilen toprakların mülkiyeti doğrudan devlete ait sayılmıştır. Osmanlılar da bu anlayışı benimseyerek, hububat üretimine uygun arazileri devletin tasarrufunda bırakmış, yalnızca imar görmüş yerleri şahıslara mülk olarak tanımıştır.⁶³⁴ Yeni fethedilen bölgelerde arazi tahriri yapılarak, her köylüye işleyebileceği kadar arazi verilmiş ve bu alanlara *çiftlik* denmiştir. Bu çiftlikler, bir çift öküzün sürebileceği araziyi ifade ederken, zamanla daha büyük tarımsal işletmeleri de kapsamıştır. Kanunlara göre bu çiftliklerin büyüklüğü 60 ila

⁶³³ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîrî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri", Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye (23-25.10.1995-İstanbul), Ankara, 1996, s. 187.

⁶³⁴ Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 41-42.

150 dönüm arasında değişmiştir.⁶³⁵ Köylü (reâyâ), toprağın yalnızca tasarruf hakkına sahipti; mülkiyet devlete aitti.

Devlet, bu toprağı bir tür peşin kira (tapu resmi) karşılığında daimî ve irsî olarak köylüye kiraya verir; ancak toprağı işlemeyen kişiden *çiftbozan* veya *levendlik akçesi* gibi cezalar tahsil ederdi.⁶³⁶ Toprağın parçalanmaması için devlet özel düzenlemeler yapmıştır. En fazla ikiye bölünebilen çiftlikler, daha fazla mirasçı olması hâlinde ortak işletilirdi. Küçülen parçalardan vergi alınmaz, bunlar birleştirilerek tekrar eski hâline döndürülmeye çalışılırdı.⁶³⁷

Mirî toprak rejiminin temelini *çift-hane sistemi* oluşturmaktaydı. Aile, bir çift öküzle sürebileceği araziye işler ve vergisini öderdi. Çift resmi adı verilen vergi sistemine bağlı olan köylü, tasarruf ettiği toprağın karşılığında çift resmini ödemekteydi. Çift-hane, tahrir kayıtlarında haneyi temsilen vergiyi ödeyecek olan aile reisi adına bir (ç) harfi konularak belirtilirdi. Çift ikiye bölündüğünde ise yarım vergi alınır, buna da *nim-çift* denirdi. Evli ama çiftliği olmayan erkeklerden *bennâk*⁶³⁸, bekâr ve çalışabilir erkeklerden ise *mücerred* resmi alınırdı.⁶³⁹

Toprağın tasarruf hakkı devredilebilirdi. Alım-satım yapılamazdı. Erkek evlat bırakmadan ölen köylünün toprağı açık artırma ile köylüler arasında yeniden dağıtılır, kız çocukları ise ancak bedelini ödeyerek öncelik hakkı ile alabilirdi.⁶⁴⁰ Hâlî yani terkedilmiş durumdaki araziye ihya eden kişiden çoğunlukla tapu resmi alınmaz; bu kişi timâr sahibinin izniyle toprağı işler, öşür ve vergisini verirdi.⁶⁴¹

Mîrî rejimde köylü, devlete bağlı bir kiracı yani *raiyyet* konumundaydı.⁶⁴² Devletin amacı, hububat üretimini aksatmamak için köylünün toprağı işlemesini zorunlu kılmaktı. Bu

⁶³⁵ Taşkın, Safed, s. 130; Halil İncalcık, “Çiftlik”, DİA, İstanbul, 1993, VIII, s. 313-314.

⁶³⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Çiftlik”, İA, MEB, III, s. 392.

⁶³⁷ Halil İncalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, Belleten, Cilt: 23, Sayı: 92, 1959, s. 582-583; Taşkın, Safed, s. 130-131. Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, s.43. İncalcık, “Çiftlik”, s. 314.

⁶³⁸ Bennâk resmi ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Bennâk”, DİA, İstanbul, 1992, V, s. 458-459.

⁶³⁹ Halil İncalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, Belleten, Cilt: 23, Sayı: 92, 1959, s. 582-583; Taşkın, Safed, s. 130-131. Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, s.43. İncalcık, “Çiftlik”, s. 314; Reâyâdan alınan resimler konusunda tafsilatlı bilgi için bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, DTCFD, Cilt: 5, Ankara, 1947, s. 483-511.

⁶⁴⁰ Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, s. 43.

⁶⁴¹ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâ’nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları”, IV. Türk Tarih Kongresi (10-14.11.1948, Kongreye Sunulan Tebliğler), Ankara, 1952, s. 429-430.

⁶⁴² Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, s. 43-44.

nedenle toprak tasarrufu olan kişi tarıma mecbur bırakılır, kendi toprağını ektikten sonra başka topraklarda çalışmasına da izin verilirdi.⁶⁴³

Ayrıca, askerî zümrelere ait olan *yaya-müşellem*, *doğancı* ve *sipahi* çiftlikleri, vergi muafiyetine sahip olup “kılıç yeri” olarak anılırdı. 16. yüzyılda bazı sipahilerin reâyâ çiftliklerini yasa dışı biçimde kendi çiftliklerine katma girişimlerinin önüne geçilmiş, bu araziler yeniden reâyâ çiftliği haline getirilerek sistem düzenlenmiştir.⁶⁴⁴

Havran’ın elde edilen bilgiler ışığında 16. yüzyıldaki toprak sistemine bakıldığında, çift-hane sisteminin uygulanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çift, bennâk, mücerred resmi gibi kavramlar Havran’ın bu yüzyıldaki genel durumunda geçerli değildi. 1548 yılında Osmanlı Devleti Suriye ve Filistin bölgesine kendi sistemini entegre etmeye başlamış ve Havran kaza olarak teşkilatlandırılmıştır. Ancak toprak sistemini olduğu gibi bırakmıştır. Anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti, Havran’ı ele geçirdikten sonra, bu bölgenin önceki sahibi olan Memlûk Devleti’nin uyguladığı toprak düzenini ve buna bağlı olarak vergi sistemini sürdürmüştür. Bundan dolayı bu konuyla ilgili sadece genel bilgiyle iktifa edilmektedir.

5.1.2. Malikâne-divânî toprak rejimi

Osmanlılar, Suriye ve Filistin’i almasıyla, Memlûkler döneminde Suriye’de uygulanan toprak sistemini de büyük ölçüde devralmıştır. Topraktan alınan verginin, malikane sahibi ile devletin arasında pay edildiği “malikâne-divânî sistemi” denilen bu toprak sisteminde, vakıf veya mülk olarak tabir edilen, topraktan ve üzerindeki köylüden alınan vergilerin aksine yalnızca toprağın kuru mülkiyet hakkıdır.⁶⁴⁵ Bundan dolayı vakıf veya mülk sahipleri toprağı işleyen köylüden, sadece toprak kirası alabilmekteydi. Malikâne hissesi denen bu toprak kirası, genelde mahsulün beşte, yedide veya onda biriydi.⁶⁴⁶

Ayrıca, toprağın ve toprak üzerindeki köylünün devlete ödemeye zorunlu olduğu diğer tüm vergiler “divânî” ismiyle direkt devlete, yani o bölgede devleti temsilen bulunan sipahi veya âmile aitti. Bu hakların içinde, örfe, bölgenin geleneğine ve toprağın verimine göre değişkenlik gösteren ve ürünün onda birinden yarısına kadar alınabilen toprak haracı ile şer‘î ve örfî bütün rûsûm bulunmaktaydı. Yani her köyde, biri malikâneyi biri de divânîyi kullanmaya yetkili olmak üzere iki sahip bulunmaktaydı. Köylü ürünün onda birini veya

⁶⁴³ Lütfi Güçer, Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul, 1964, s. 48.

⁶⁴⁴ İnalçık, “Çiftlik”, s. 314.

⁶⁴⁵ Çakar, Haleb, s. 225.

⁶⁴⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Malikâne-Divânî Sistemi”, Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1, İstanbul, 1980, s. 154.

onda ikisini malikâne hissesi adıyla toprak sahibine, ek olarak yine aynı oranda hisseyi divânî hissesi adıyla sipahiye veriyordu.⁶⁴⁷

Malikâne sahipleri, topraklarını başkalarına satmak, hibe veya vakfetmek, şer'î hukuk dairesinde varislere taksim etmek gibi normal bir mülkte olan bütün haklara sahipti. Ancak bu mülkiyet haklarına bakıldığında tamamen mutlak bir mülkiyet hakkının bulunmadığı da görülmektedir. Malikâne sahipleri, mülkiyetleri altındaki topraklar üzerinde tam tasarruf hakkına sahip değildiler; ayrıca ellerindeki toprakları köylülere keyfi olarak kiralama özgürlükleri de yoktu. Bu konuda her şey örf ve yasalarla belirlenmiş, toprak sahipleri ile köylüler arasında olan ilişkiler ekserî mirî topraklardakine benzer olarak, sürekli ve irsî kiracılık biçiminde düzenlenmiştir. Bu durumda, toprak sahibi ile köylü, şahsi bir kira sözleşmesi yerine, devlet yasaları tarafından belirlenen toprak kiracılığı kurallarına bağlı olarak birbirlerine yükümlüydüler. Toprak, malikâne sahibinin malı olsa bile, bu toprağı reâyâyâ icara verenler malikâne sahibi olmayıp, devletin bu araziden sorumlu temsilcisi olan sipahilerdir.⁶⁴⁸

Malikâne-divânî sistemi, ekseriyetle Osmanlı Devleti'nin fethetmiş olduğu eski Türk-İslam devletlerindeki geleneklerin kuvvetle korunduğu yerlerde mevcuttu. Bu yerlerin dışında özellikle Hristiyan devletlerden alınan bölgelerde malikâne-divânî sisteminin yer almadığı görülmektedir.⁶⁴⁹

Devlet, kendi hakimiyetinden önce mevcut olan vakıf ve mülk topraklarını malikâne-divânî sistemi aracılığıyla kontrol altına almak istemiştir. Bu amaçla, bu toprakları denetim altında tutabilmek için üç farklı yöntem uygulamıştır. Bunlardan ilki, devletin malikânelerden bir pay almasıdır. Diğer iki yöntem ise, malikânelerden “öşr-i şer'î” adı altında ikinci bir öşrün alınması ile örfî vergilerin merkez tarafından toplanmasıdır.⁶⁵⁰

Havran'da bir köyün malikâne-divânî hisselerinin tespiti, Osmanlıların bölgeyi fethetmeden önce uygulanan ve Osmanlıların da devamında uyguladığı “feddân” esasına göre yapılmaktaydı. Feddân, Mısır'a ait bir alan ölçüsüdür. Bu ölçü Yaklaşık 6368 metrekareye denk gelmektedir. Feddânın altında yer alan birimler “kırat” ve “sehm”dir; kırat 1/24 feddân (175,035 m²) ve sehm 1/24 kırat (7,293 m²) olarak belirlenmişti.⁶⁵¹ 1548 yılı

⁶⁴⁷ Barkan, “Malikâne-Divânî Sistemi”, s. 154-155.

⁶⁴⁸ Barkan, “Malikâne-Divânî Sistemi”, s. 155-157.

⁶⁴⁹ Barkan, “Malikâne-Divânî Sistemi”, s. 175-176.

⁶⁵⁰ Taşkın, Safed, s. 134.

⁶⁵¹ Taşkın, Safed, s. 134.

Şam Eyaleti Kanunnâmesi'nde feddân, kırat ve sehm hakkında detaylı açıklama yapılmıştır.⁶⁵²

Havran'da bu ölçü birimlerinden genellikle kıratın kullanıldığı görülmektedir. Bu minvalde hâsıl 24 kırat kabul edilerek hak sahipleri arasında bu 24 kırat taksim edilmiştir. Bu taksimata örnek olarak, 1570 yılında Beyrûtu's-Şimâlî Köyü'nün hâsılı hak sahipleri arasında şu şekilde taksim edilmiştir:

Karye-i Beyrûtu's-Şimâlî tabi-i mezbûr (Benî Kilâb). Hass-ı Şâhî

Hane: 20

Mücerred: 5

Hasıl kasm min humseyn 10500

Hınta 50 gırâra 7000 Şa'îr: 25 gırâra 2000 Mâl-i Sayfî: 1500

Hisse-i Vakf-ı Evlâd-ı Nasîrüddin bin Muzallık 8 t. 3500

Hisse-i Vakf-ı Evlâd-ı Ahmed Müşiddü's-Selc 16 t. 7000

el- 'Öşr: 'an cümle-i mütehassıl 5000

Resm-i Ma'ze ve Nahl: 600

Resm-i 'Arûs ve Bâd-ı hevâ: 200

Yekûn: el- 'Öşr ve rüsum 5800⁶⁵³

Burada 24 kırat, 8 ve 16 kırat olmak üzere iki hak sahibi arasında taksim edilmiştir. Bu köyde devletin aldığı divânî hisse, yekûn kısmında belirtilmiştir. Buna göre padişahın hissesi 5800 akçedir. Bu gelir ikinci öşür ve diğer hisselerden gelmektedir.

5.2. Tarım ve Hayvancılık

Osmanlı klasik çağının ekonomik gücü esas olarak tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Havran'ın da nüfusu kırsal alanlarda yaşadığından, bu nüfusun ekonomik faaliyetleri büyük oranda tarıma dayanıyordu.

Havran, bölgenin zahire yetiştiriciliğinde önemli yerlerinden birisidir. Yeterli yağışa sahip olan bölgeleri hububat tarımında bayağı verimli olup, batı bölgesi Suriye'nin zahire deposudur. Havran'a bağlı köy ve mezralarda yer alan tarla ve bahçelerde önemli mahsulat yetiştiriliyordu. Buğday (hınta), arpa (şa'îr), mercimek (ades), nohut (humus) ile hayvan

⁶⁵² "Kırat, bir kânûn-ı mukarrerdir. Her nesneyi bir miskâl ki, yigirmi dört kıratdır, yigirmi dört hisse farz idüb taksîm iderler. Ve sehme nihâyet yokdur, yigirmi dört olur ve dahi ziyâde olur ve nâkıs dahi olur. Şol evkâf hisseleri ki, sehmler vâki' olmuşdur, kaç sehmden taksîm olunmuş ise beyân olunmuşdur. Ve feddân deyû çiftedirler. Ammâ feddân-ı Rumânî ve İslâmî ve feddân-ı hurrâs ve feddân-ı arz vardır. Feddân-ı Rumânî bir çift, bir gün, bir gece, ne mikdâr sürse ana feddân-ı Rumânî dirler. Eğer bir gün tamam sürse feddân-ı İslâmî dirler ve feddân-ı 'Arabî dahi dirler. Ve bir ögle vaktine dek sürse feddân-ı hurrâs dirler ve feddân-ı arz dahi dirler." Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, VII, s. 22-23.

⁶⁵³ BOA, TT.d., 491, s. 37.

yemi olarak değeriendirilen bakla (ful), küşne ve zürre büyük çapta ziraatı yapılan hububat ve bakliyat çeşitleriydi. Küçük çapta pamuk (kutn, penbe) tarımı da yapılyordu. Meyvelerden zeytin, üzüm, incir, ceviz yetiştiriciliğinin yanında sebze yetiştiriciliği de yapılmaktaydı.

Hayvancılık alanında en fazla küçükbaş hayvancılığı yapılyordu. Ekseri keçi olmak üzere koyun yetiştiriciliği de yapılan Havran'ın bataklık alanlara sahip bölgelerinde ise manda (camus) besleniyordu. Bunların dışında neredeyse her köyde arıcılık küçük çapta yapılyordu. Havran'ın batısındaki nehir ve göl kenarlarında yaşayan bir kısım ahali ise küçük çapta balıkçılık yapılmaktaydı.

5.3. Ticaret ve Sanayi

Havran, buğdayıyla meşhur bir yer olup, Suriye'nin tahıl ambarı konumundaydı. Bu nedenle bölgenin buğday temininde önemli bir yere sahipti.

Bununla birlikte Havran, Kudüs-Şam güzergahının tam üzerinde yer almaktaydı. Bu sebeple Havran'da bir tüccar geçişinden söz edilebilir. Öyle ki, Haçlılar döneminde her yıl yazın Şeria Nehri'nin doğusundaki ovalık bölgede bulunan Müzeyrib'de bir açık hava panayırı kurulmaktaydı. Her yıl yaz mevsimi başlarında her yerden, hatta Mezopotamya'nın ucundan bile kopup gelen Müslümanlar Müzeyrib Ovası'na sel gibi akarak panayır zamanını çadırda geçirirdi. Böylesi bir kalabalıkta Batı tüccarlarının da bulunması mümkündür. Haçlılar buraya *Sueta* veya *Suite* diyorlardı ki Kudüs Haçlı Krallığı'nın en geniş döneminde burası krallığın toprakları içerisinde olmuştur.⁶⁵⁴ Buradan hareketle hac güzergahının önemli menzillerinden olan Müzeyrib'in genelde hac mevsiminin yaza denk geldiği dönemlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü mühimme kayıtlarında hac mevsimi kışa denk geldiğinde bu menzilin bataklık olmasından ve hacıların zorluk çekmesinden bahsedilmektedir.

Onbinlerce kişinin hareketine sahne olan hac kervanları, günümüzde gerçek boyutlarını saptamanın zor olduğu bir ticarete de aracılık etmekteydiler. İslam dünyasının tüm bölgelerinden gelmiş olan malların alışverişi bu hac yolları üzerinden yapılmaktaydı. Mağrip, Orta Afrika, Balkanlar, Anadolu ve Yakın Doğu'nun malları Mısır ve Suriye'de alınıp satılıyor veya Hicaz'a gidiyordu. Hac dönüşünde ise Doğu'dan gelen kumaş, baharat, kahve gibi mallar yüklenerek dönüş yolu boyunca tüm imparatorluğa dağılıyordu. Bu uzun

⁶⁵⁴ W. Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 186.

yolculukta hacıların yolculuk malzemeleri ve erzak temini noktasında ihtiyaçları olmakta, bu ihtiyaçları yol üstü duraklardan sağlanıyordu. Bu duraklarda haliyle yoğun bir ekonomik etkinlik oluyordu.⁶⁵⁵

Havran, hac yolu üzerinde bulunan bir bölge olması hasebiyle hacıların ihtiyaçlarının giderildiği merkezleri bünyesinde barındırmaktaydı. 14. yüzyılda yaşamış olan ünlü seyyah İbn Battuta, Dımaşk'tan Medine'ye doğru yola çıktığında Havran'a bağlı olan Zera' ve Busrâ'da konaklar.⁶⁵⁶ Müellif, Hz. Muhammed'in nübüvvetten önce Hz. Hatice'nin ticaret kervanlarını yönettiği dönemde Busrâ'ya geldiğini nakleder. Hacıların konak yerlerinden olan Busrâ'da, Havran halkı toplanır ve hac kervanlarının ihtiyaçlarının temin edilmesi sağlanırdı. Buradan hareket eden hacılar Birketü Zîze'ye, buradaki bir günlük konaklamanın ardından da Leccûn'a doğru yola çıkarlardı.⁶⁵⁷

Havran'da buğday ve arpa dışında nohut, mercimek, küşne, bakla, zürre gibi ürünlerin tarımı yapılmaktaydı. Ayrıca zeytin, incir ve ceviz de yetiştirilmekteydi. Hemen her köyde küçük çapta da olsa arıcılığın yapıldığı Havran'da bu ürünlerin ticaretinin yapıldığı muhakkaktır. Hacıların durakladığı konumlarda Havran halkı, yetiştirdiği ürünlerle hacıların ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar.

Konargöçer hayat tarzının neticesi olarak, konargöçer aşiretlerin hayvanlarından peynir, yoğurt gibi ürünler üretilmekteydi. Ayrıca yine hayvanların yünlerinden ve kollarından yapılan tekstil ürünleri de konargöçer aşiretlerin üretimi olan metallerdir. Havran dahilinde bu ürünlerin de ticaretinin yapıldığı düşünülmektedir.

Tahrir kayıtları incelendiğinde Havran dahilinde pazarların kurulduğu görülmektedir. 1525 yılında Havran'ın iki yerinde pazar kurulduğu tespit edilmiştir. Bunlar Benî Kinâne Nahiyesi'ne bağlı olan Hubrâs Köyü⁶⁵⁸ ile Benî Cehme Nahiyesi'ne bağlı olan İrbid Köyü⁶⁵⁹'dür. 1535'te sadece İrbid Köyü'nde pazar kurulduğu tespit edilmiştir.⁶⁶⁰ 1548 yılında Batiha Nahiyesi'nde sebze-meyve pazarı⁶⁶¹, Benî Mâlikü'l-Eşrâf Nahiyesi'nde ise deve pazarı⁶⁶² kurulmuştur. 1570 yılında İrbid Köyü⁶⁶³ ve Hubras Köyü⁶⁶⁴'nde genel pazar,

⁶⁵⁵ Andre Raymond, Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 22.

⁶⁵⁶ İbn Battuta, s. 170.

⁶⁵⁷ İbn Battuta, s. 166.

⁶⁵⁸ BOA, TT.d., 1034, s. 224.

⁶⁵⁹ BOA, TT.d., 401, s. 603; BOA, TT.d., 491, s. 245; TKG.KK.TTd., 185, s. 128/A-128/B.

⁶⁶⁰ BOA, TT.d., 401, s. 603.

⁶⁶¹ BOA, TT.d., 423, s. 89.

⁶⁶² BOA, TT.d., 423, s. 95.

⁶⁶³ BOA, TT.d., 491, s. 245.

⁶⁶⁴ BOA, TT.d., 491, s. 192.

Batîha'da sebze-meyve pazarı⁶⁶⁵ kurulmuştur. 1596 yılında ise bu pazarlara ek olarak Müzeyrib Menzili'nde genel bir pazar ve at, eşek, deve, katır gibi hayvanların satıldığı bir pazarın⁶⁶⁶ varlığı tespit edilmiştir. Bu pazarların varlığından hareketle Havran'da bir ticarî faaliyetin olduğu görülmektedir. Ancak bu ticaret bölgedeki asayişin düzensizliğinden dolayı sık sık sekteye uğradığı tahmin edilmektedir. Çünkü bu pazarların varlığı tahrirlerde her dönem görülememektedir.

Havran'da sanayi olarak tahun adı verilen tahıl öğütme değirmenleri bulunmaktaydı. Bu değirmenlerde 1570 yılında toplam 164 tane taş olup, bunların 144 tanesi mamur, 20 tanesi ise haraptı.

5.4. Vergiler

Osmanlılar, ırk, kültür, iklim ve diğer sosyo-ekonomik şartlar bakımından çok çeşitli olan imparatorluğun geneline tek bir vergi kanunu uygulamayarak, her bölgenin kendi şartlarına en uygun vergi kanununu yapma yolunu seçmiştir.⁶⁶⁷ Ülke genelinde sipahi sınıfı ile reâyâ arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunnâmeler hazırlanmış olup, eyaletler, sancaklar, nahiyeler ve bazı sosyal grupların özellikleri göz önünde bulundurularak müstakil kanunnâmeler de tertip edilmiştir. Bu kanunnâmelerde çiftçilerin hak ve mükellefiyetleri, hangi üründen ne oranda vergiye tabi oldukları, sanayi ve ticaret faaliyetlerinin ne şekilde vergilendirileceği ve *ehl-i örf* olarak tanımlanan devlet memurlarının reâyâyâ uygulayacakları muamele ayrıntılı olarak ele alınmıştır.⁶⁶⁸

Osmanlıda vergi, şehir ve köylerde yaşayan reâyâdan alınır, buna karşın askerî sınıftan olanlar reâyânın ödediği tüm vergilerden muaftı. Evvela, ulûfe ve timâr sahipleri, saray çalışanları, ümerâ ve ulemâ bu vergiyi ödemezdi. Kapıkuluna mensup olanlar ve devlet yetkilileri, timâr tasarruf eden sipahiler, kadılar, müderrisler, yüksek medreselerin bünyesindeki öğrenciler ve buralardan mezun olanlar askerî sınıf kabul edilirdi. Bu kişilerin aile üyeleri ve kulları da askerî statüye sahip olup raiyyet rûsûmundan muaf tutulurdu. Ancak, mazûliyet hali uzun sürenler ile iş hayatına atılan kişiler, askerî statülerini yitirirdi.⁶⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin klasik çağında, devletin tüm gelir ve masraflarını tek bir merkezden idaresini gerekli kılan, günümüz ekonomik anlayışında olan bir devlet bütçesi ile

⁶⁶⁵ BOA, TT.d., 491, s. 49.

⁶⁶⁶ TKG.KK.TTd., 185, s. 6/B.

⁶⁶⁷ Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", DTCFD, Cilt: 5, Sayı: 2, 1947, s. 189.

⁶⁶⁸ Ünal, Harput, s. 117.

⁶⁶⁹ Taşkın, Safed, s. 134.

devletin masraflarının belirlenmiş birtakım usullere göre halka dağıtılması ve paylaştırılması suretiyle ortaya çıkmış bir vergi anlayışı bulunmamaktaydı. Bu dönemde devlet, dönemindeki teşkilat ve maliye sisteminin gereği, vergi toplama hakkının büyük bölümünü, dirlik, malikâne ve vakıf şeklinde çeşitli hizmet ve görev erbabına devretmişti. Bu durumda başta padişah olmak üzere herkes, kendisine tahsis edilmiş araziden elde edilen şer‘î ve örfî vergiyi kendi adlarına toplayarak görevlerinin karşılığı olan maaşı tahsil etmiş olurlardı.⁶⁷⁰

Bunun en mühim nedeni, vergilerin toplanmasında ve maaşların ödenmesinde karşılaşılan sıkıntılardı. Devlet merkezinden binlerce kilometre uzaklıktaki bir sancakta vergilerin madenî para olarak toplanması, ulaşım ve güvenlik açısından neredeyse imkânsızdı; ayrıca bu vergilerin dirlik sahipleri ve diğer devlet görevlilerine dağıtılması oldukça zordu. Bununla birlikte, genelde vergilerin mahsûl olarak toplanması gerekliliği de ayrı bir meseleydi. Bu nedenlerle Osmanlılar, önceki Türk-İslam ülkelerinde uygulanan mîrî arazi sistemini gözden geçirerek bu hususta etkili bir sistem geliştirmişti.⁶⁷¹

Ayrıca devlet, fethettiği bir bölgede, doğrudan ülkenin diğer sancak ve eyaletlerinde uygulanan vergi sistemini uygulamayarak, bölgeyi önceden elinde bulunduran devletin uyguladığı vergi sistemini devam ettirip, sonrasında kademeli olarak kendi vergi sistemine geçirmeyi uygun görmüştür. Meselâ Havran’da Memlûkler devrinde alınan *âdet-i devre*, *himâye*, *fütûh-ı beyder* gibi vergilere, bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden 1548 yılına kadarki tahrirlerde rastlanmakta iken, 1548’de bu vergiler kaldırıldığından, 1548 yılı ve sonrasındaki tahrirlerde bu vergilerin alınmadığı görülmektedir.

5.4.1. Toprak mahsullerinden alınan vergiler

Toprak mahsullerinden alınan vergi oranlarında bağlayıcı durumun bölgenin verimlilik durumu olarak görünmektedir. Diğer sancaklarla karşılaştırıldığında Havran’daki vergi oranının özellikle yüksek olduğu görülmüştür. Çöllük alandan oluşan Leca Platosu gibi verimsiz bölgelerde bile 2/5 yani yüzde 40 oranında bir vergilendirme söz konusudur. Çoğu sancakta bu oran 1/4 yani yüzde 25 olmaktaydı.⁶⁷² Nadir olarak Havran’da yüzde 25’lik oran kullanılmıştır. Bu durum, istisnâî hâller dışında, Havran’ın Suriye’nin tahıl ambarı olmasından ötürü, söz konusu oranın genellikle yüksek seyrettiğini ortaya koymaktadır.

⁶⁷⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Avârız”, İA, İstanbul, 1979, II, s. 14.

⁶⁷¹ Ünal, Harput, s. 117.

⁶⁷² Wolf-Dieter Hütteroth and Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in late 16th Century*, Erlangen, 1977, s. 77-78; Alexandrine Guérin, “Interprétation d’un registre fiscal ottoman: Les territoires de la Syrie méridionale en 1005/1596-97”, *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, s. 8.

Ancak verimlilik durumu dikkate alınmaksızın tüm bölgeden aynı oranda ve yüksek miktarda vergi tahsil edilmesinin gerekçesini tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin hem doğuda hem batıda sürekli olarak savaş halinde bulunmasıyla ortaya çıkan lojistik ihtiyaçlar ve buna bağlı mali baskıların, bu uygulamanın temel nedenlerinden biri olma ihtimali oldukça yüksektir.

5.4.1.1. Öşür

İslam hukukunda toprak mahsullerinden alınan aynî vergiye öşür denilmekte olup, sözlük anlamı onda bir demektir. Klasik dönemde ziraî ekonominin hâkim olmasının önemli sonuçlarındandır. Doğal enerji kaynaklarına bağımlı bir ekonomide, üretim ve nakliyenin zorlukları, doğal afetler, ayrıca savaş ve iç buhranlar gibi siyasî ve toplumsal olaylar, geçimin sağlanması açısından sürekli bir tehdit oluştuyordu. Bundan dolayı devletlerin, en temel gıda olan hububatı sürekli olarak hazırda tutması hayatî derecede önemliydi. Ülkenin herhangi bir bölgesinde yaşanacak olası bir kıtlık, toplanan öşür ile karşılanıyordu. Bu yüzden ki öşür, klasik dönemdeki devletler tarafından benzer amaç ve endişelerle uygulanan ve dönemin vazgeçilmez bir kurumu haline gelen bir vergi sistemi olarak kabul edilmiştir.⁶⁷³

İslam hukukunda öşür, sosyal yardım amacıyla toplanmakla birlikte, sadaka ve zekât anlamında da kullanılmaktaydı.⁶⁷⁴ Osmanlı Devleti'ndeki toprak sistemi, fıkıh kitaplarında yer alan şer'î öşür ile farklılıklar göstermektedir. Şer'î öşür, özellikle Arap bölgelerinde toprağın sulama yöntemine bağlı olarak %10 ile %5 arasında değişen bir vergi türüdür. Ancak Osmanlı'da öşrî toprakların miktarı azalmış, yüksek mülkiyet hakkı ve fetih sırasında vakfedilen topraklar mîrî araziye dönüşmüştür. Mîrî araziler, genellikle timâr sistemine dayalı olarak işlenmiştir. Osmanlı toprak sisteminde harâcî ve öşrî topraklar arasında farklılıklar olsa da bu sistemde toprak sahipleri çoğunlukla vergilerini öşür adı altında sipahiye ödemektedir. Osmanlı'nın toprak rejimi, İslam fetih hukukuna dayandırılmış olup, harâç, fetih yoluyla ele geçirilen topraklardan %50'ye kadar alınabilen bir vergi türüdür. Harâc-ı muvazzaf, toprak üzerinden maktû olarak alınırken, harâc-ı mukâseme ise ürünlerden %10 ile %50 arasında alınan vergidir ve öşür resm-i bâğ, resm-i sebzevât gibi vergi türlerini kapsar.⁶⁷⁵

⁶⁷³ Mustafa Öztürk, Tarih Felsefesi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, s. 277-278.

⁶⁷⁴ A. Grohmann, "Öşür", İA, İstanbul, 1964, IX, s. 482.

⁶⁷⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", İA, İstanbul, 1964, IX, s. 485; Ahmet Tabakoğlu, "Öşür: Osmanlılar", DİA, İstanbul, 2007, XXXIV, s. 100-101.

Osmanlı Devleti'nde öşür, ziraî vergiler arasında önemli bir yer tutar ve oranları beşte bir (humus) ile onda bir (öşür) arasında değişir. Bu vergiler, özellikle tahıl ve bakliyat ürünlerinden mal olarak tahsil edilirdi. Bunun yanı sıra, lifli bitkiler, sebzeler, meyveler, hayvancılık ürünleri ve gümrük vergilerinde de alacaklısına seçim hakkı tanınırdı. Öşür vergileri genellikle buğday, arpa ve çavdar gibi tahıllardan alınırken, meyve bahçeleri, üzüm bağları, sebzeler, bal, pamuk ve ipek gibi ekonomik değeri yüksek ürünlerden de farklı vergiler toplanırdı. Bu vergiler, ürünlerin ağırlığı, adedi veya alanı üzerinden kanunlarla belirlenen oranlara göre toplanırdı. Ayrıca, öşür ve salariye vergileri sıkça birlikte alınırdı. Salaria, köylülerden harman zamanında hayvanlarına yiyecek sağlamak amacıyla alınan küçük mükellefiyetleri kapsar. Her iki vergi türü de birçok kanunnamede genellikle 1/8 oranında belirlenmiştir.⁶⁷⁶

Salaria de öşür gibi aynî olarak tahsil edilmek zorundaydı. Öte yandan köylüler, has, zeâmet ve timâr sahiplerinin öşür ve salariye adı altında kendilerinden tahsil edilen mahsulün saklanması için bir yer temin etmekle mükelleftiler. Köyde sipahinin hububatını saklayacak büyüklükte bir yer bulunmadığında köylüler sipahiye bir ambar inşa ediyorlardı. Köylü tarafından bina edilen ambarın, sipahinin o köyden alacağı tahılı depolayacak yeterlilikte olması ve bir kez inşa edildikten sonra iyi bir şekilde korunması gerekmektedir. Köylü tarafından yapılan ambar, köy başka bir sipahinin tasarrufuna geçtiğinde, yeni sipahinin bu ambarı değiştirme veya yıktırma yetkisi bulunmuyordu ve “*bu anbâr bana vefâ etmez deyû*” köylüye yeni bir ambar yaptırması da yasaktı. Köylünün bir diğer mükellefiyeti de ürünü köydeki ambara ve en yakın pazara taşımasıdır. Kanunnamelerde *akreb bazar* denilen bu yer, köyün bulunduğu kaza dahilindeki şehir ve kasabalarda olabileceği gibi hafta pazarı kurulan nahiye ve köylerde de olabilirdi. Bu yer, hububatın toplandığı köyden bir günlük mesafede bulunan bölge olarak tanımlanmıştır.⁶⁷⁷

Osmanlı'da mîrî toprak sisteminde çiftçiler, devlete ait toprakların sürekli ve irsî kiracılarıydı. Bu sistemde öşür adı altında her yıl ürün üzerinden alınan vergi, esasen toprak kirası (icâre) veya paylaşım haracı (harâc-ı mukâseme) niteliğindeydi. Ayrıca aynı yeri kullanan çiftçilerden nakden alınan sabit vergi, fıkıh kitaplarında harâc-ı muvazzaf olarak tanımlanmaktadır. Devlet, mîrî toprakların sahibi sıfatıyla, ürünün onda biri ile yarısı arasında değişen oranlarda harâc-ı mukâseme olarak Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmadan tüm kiracıları benzer yükümlülükler altına sokmaktaydı. Özellikle timar sistemi sebebiyle

⁶⁷⁶ Tabakoğlu, “Öşür”, s. 101; Güçer, s. 52-54.

⁶⁷⁷ Güçer, s. 56-57.

mülk statüsünde olan öşrî toprakların oranı oldukça azdı; fetihlerle birlikte ülke topraklarının büyük çoğunluğu devlete ait mîrî araziye dönüştürülmüştü. Öşrûn oranı, toprağın verimi, sulama durumu, ürün türü ve yerel örf ve âdetlere göre farklılık gösterebiliyor, hatta her köy için ayrı belirlenebiliyordu. Bu vergi, çoğunlukla salariye adı verilen ve bazı devlet görevlilerine ayrılan paylarla birlikte tahsil edilirdi.⁶⁷⁸

Osmanlı'da öşür oranları, bazı istisnalar dışında genellikle onda biri aşar, salariye, salarlık ve yemlik gibi tamamlayıcı yükümlülüklerle birlikte bu oran çoğu zaman sekizde bire kadar çıkardı. Bu uygulama, önceki dönemlerde, özellikle Akkoyunlu ükûmdarı Uzun Hasan'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da geçerli olan kanunlarında da benzer şekilde görülmekteydi. Bu farklı oranların sebepleri arasında ürün çeşitliliği (hububat, pamuk, meyve, sebze), köylülerin farklı dinî kimlikleri ve derbent hizmeti gibi yükümlülükler yer alır. Ayrıca, aynı vergi içinde farklı kaynaklardan gelen kalemlerin birleştirilmesi oranları etkileyebiliyordu. Osmanlılar da bu çeşitliliği sürdürmüş, özellikle toprağın verimliliğini dikkate alarak vergi oranlarını belirlemişlerdir. Timâr sisteminde ise toprak vergilerinin büyük kısmı, timârlı sipahilere askerî ve idarî görevleri karşılığında dirlik olarak tahsis edilmiştir.⁶⁷⁹

Alınacak öşür vergisinin oranı, toprağın verim durumuna, sulama şartlarına, yapılan ziraatın çeşidine ve bölgenin örf ve geleneklerine göre büyük değişiklikler göstermekte, bazen her kaza ve hatta her köy için ayrı ayrı oranlar tayin edilmekteydi.⁶⁸⁰ Örneğin, 1525 yılında Ceydûr'a bağlı Bustas Köyü'nde dörtte bir oranında tahsil edilmişken⁶⁸¹, Ceddiyâ Köyü'nde beşte iki oranında⁶⁸² tahsil edilmiştir.

Osmanlı toprak sisteminde, hububat dışındaki bazı ürünlerden alınan öşür oranları daha düşük tutulmuş, bu yolla üretim teşvik edilmiştir. Özellikle dut, pirinç, kendir, kenevir, pamuk, susam ve zeytin gibi lif ve yağ bitkilerine uygulanan vergilendirme oranları, tahıl ürünlerine kıyasla daha hafifti. Bu farklılık, tarımsal çeşitliliğin artırılması ve ekonomik değer taşıyan ürünlerin yetiştirilmesini özendirme amacı taşımaktadır. Anadolu topraklarının sulama imkânlarıyla yüksek verim sağlaması, sunî sulama uygulamalarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, sulama faaliyetleri belirli kurallara bağlanmış, sulamayı kendi imkânlarıyla gerçekleştiren çiftçilere vergi indirimi

⁶⁷⁸ Barkan, "Öşür", s. 485; Tabakoğlu, "Öşür", s. 101.

⁶⁷⁹ Tabakoğlu, "Öşür", s. 101.

⁶⁸⁰ Barkan, "Öşür", s. 485.

⁶⁸¹ BOA, TT.d., 430, s. 502.

⁶⁸² BOA, TT.d., 430, s. 504.

uygulanmıştır. Bu tür arazilere “suğla” adı verilmiş olup, bu topraklardan alınan öşür oranı yarıya (%5) indirilmiştir. Böylece hem su kaynaklarının etkin kullanımı hem de küçük üreticinin desteklenmesi hedeflenmiştir.⁶⁸³

Havran’da yetişen toprak mahsullerinden alınan öşür, reâyâdan iki türlü alınırdı. Bunlardan ilki *kasm* usulü olup, bu usulde öncelikle mahsûl ölçülür, sonrasında belirlenen oran nispetinde (üçte bir, dörtte bir, beşte iki gibi) öşrü tahsil edilirdi.

İkinci tahsil şekli ise *dimos* usulüdür. Dimos kelimesinin Bizans döneminde kamu vergisi anlamına gelen *demosion* kelimesinden türediği tahmin edilmektedir.⁶⁸⁴ Dimos, tahrirlerde *fasl* olarak da geçmektedir.⁶⁸⁵ Dimos, maktu‘ yani önceden kararlaştırılmış öşür miktarıdır. Aynen veya nakit olarak alınabilen dimosun ne kadar olacağı feddâna göre hesaplanıyordu. Bir köyde bulunan ekili arazi kaç feddânsa her feddân için belirlenen maktu‘ nispeti ölçüsünde toplam dimos (mâl-ı dimos) o köyden elde edilen hâsıl olarak yazılıyordu.⁶⁸⁶ Örneğin, 1525’te Ceydûr’a bağlı Nimr Köyü’nün 13 feddân arazisinin her feddânı için buçuk gırâra arpa ve bir gırâra buğday nispetinde maktu‘ hâsılı yazılmıştır.⁶⁸⁷ Ayrıca bazı köylerde duruma göre ya *kasm* ya da *dimos* usulünün kullanıldığı tahrirlerde geçmektedir. Mesela, 1525 yılında Ceydûr’a bağlı Akraba Köyü’nde *kasm* usulüne göre dörtte bir olarak öşürleri tahsil edilmiş olsa da “*kâh olur fasl iderler*” diye not düşülerek burada *dimos* usulüne göre de tahsilin yapılabildiği belirtilmiştir.⁶⁸⁸

Havran’da toplanan ikinci öşür de vakıf ve mülk sahiplerinden alınmaktaydı. Bu öşür, tüm mahsûlün tek tek ölçülüp hesaplanarak mirî hissenin hasıldan ayrılmasıyla (cümle-i mütehasıl) veya *dimos* olarak tahsil ediliyordu.

Havran’da öşrûn tahsili için kullanılan ölçü birimleri gırâra ve kantardır. Bunların yanında nadirattan da olsa kile ve menn gibi ölçü birimlerine de rastlanmaktadır. Kile, Havran’da “keyl” olarak zikredilmiştir.⁶⁸⁹

Gırâra, kıldan veya ipten örülmüş çuval demektir. Mütercim Âsım’a göre tahrifle haral şeklinde söylenir. Kullanıldığı yerlerde çuval sayısına göre hesaplanan gırâra bu bakımdan

⁶⁸³ Tabakoğlu, “Öşür”, s. 101.

⁶⁸⁴ Margaret L. Venzke, “Special Use of the Tithe As A Revenue-Raising Measure in The Sixteenth Century Sanjaq of Aleppo”, JESHO, Vol, 29, No. 3, 1986, pp. 260, note: 39.

⁶⁸⁵ BOA, TT.d., 430, s. 502.

⁶⁸⁶ Taşkın, Safed, s. 150-151.

⁶⁸⁷ BOA, TT.d., 430, s. 502.

⁶⁸⁸ BOA, TT.d., 430, s. 509.

⁶⁸⁹ TKG.KK.TTd., 185, s. 192/B.

bir hacim ölçüsüdür. Ekseriyetle tahıl ölçümü için kullanılan gırâranın miktarı yaklaşık 260 litre ile 800 litre arasında değişkenlik göstermektedir.⁶⁹⁰

Kullanılan bir diğer birim de kantardı. Bu ölçünün ağırlığının ne kadar olduğu hususunda çok sayıda rivayet bulunmakla birlikte kantarın kelime manasına en çok uyan ve en çok kullanılan değer 1 kantar=100 rıtl'dır. Diğer birimlerde olduğu gibi kantarda da yöresel farklılıklar bulunmakla birlikte birimin kullanıldığı ürüne göre değeri 44 kg ile 327 kg arasında değişmektedir. Bununla birlikte bazı yerlerin kullanmış oldukları kantarlar, bir karışıklık yaşatmaması için belgelerde özellikle kayıtlı olurdu. Örneğin, Mühimme kayıtları incelediğinde 100 Halebî kantar 410 İstanbul kantarına eşitti. Ayrıca Mısır kantarı da 50 batmana denkti.⁶⁹¹

Havran'da arpa, buğday, ades (mercimek), küşne, zürre, humus (nohut), ful gibi hububat ve bakliyat gırâra ile ölçülüp öşür vergileri alınırdı. 1525 yılında buğdayın gırârasından 100 akçe, arpanın gırârasından ise 70 akçe alınmaktaydı. 1535'te buğdayın öşrü 30 akçe artırılarak 130 akçeye yükseltilmiştir. 1570 yılına gelindiğinde buğday ve arpanın öşrü sırasıyla 140 ve 80 akçe olmuş, 1596'da ise 150 ve 90 akçeye yükselmiştir.

Kantar ile bölgede yetişen zeytinyağı ve pamuk ölçülmekteydi. 1525'te zeytinyağının kantarı 300 akçeydi.⁶⁹² 1535'e gelindiğinde ise 400 akçeye yükselmiş⁶⁹³, yüzyılın sonuna kadar aynı fiyatta kalmıştı. Pamuğun kantarı ise 1535'te 200 akçeydi.⁶⁹⁴

Havran'da bağlar, meyve ağaçları, bahçe ve bostan mahsulleri de öşre tabi ürünlerdi. Rumânî zeytinin yarısı o yerin has, zeâmet veya timâr sahibinin, diğer yarısı da reâyânın tasarrufundaydı. İslamî zeytinin iki ağacına bir akçe alınırdı. Cevizin meyve verir ağaçlarından büyük olanlarının her birine iki akçe, küçüklerinin her birine bir akçe vergi alınırken, diğer meyve ağaçlarının ise beş ağacından bir akçe alınmaktaydı.⁶⁹⁵

5.4.2. Şahıslardan alınan vergiler

Osmanlı Devlet'inde toprak mahsulleri üzerinden reâyâdan tahsil edilen öşür vergisinin dışında *rüsûm-ı örfiye* veya *raiyyet rüsûmu* olarak isimlendirilen resimler ile

⁶⁹⁰ Ünal Taşkın, "Osmanlı Devrinde Ortadoğu'da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Elazığ, 2008, s. 72.

⁶⁹¹ Taşkın, "Osmanlı Devrinde Ortadoğu'da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri", s. 73-74.

⁶⁹² BOA, TT.d., 430, s. 506.

⁶⁹³ BOA, TT.d., 401, s. 616.

⁶⁹⁴ BOA, TT.d., 401, s. 624.

⁶⁹⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı Belgelerinde Suriye, İstanbul, 2013, s. 20-21.

Müslüman olmayanlardan tahsil edilen cizye ve kışlamaya gelen konargöçerlerden alınan duhan resmi gibi genel vergilerin yanında belirli bir bölgeye münhasır resimler de bulunmaktaydı. Bu tür resimlerin özellikleri ve tutarları aşağıda ayrı ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

5.4.2.1. Âdet-i devre

Devre, ev anlamındaki dâr kelimesinin binâ-yı merresidir. Bir tek ev anlamına gelir. Bu, her evden alınan bir örfî vergi olabileceği gibi, Eyyûbî ve Memlûk devirlerinde sabah ve yatsı namazlarına müteakip kalenin etrafında kös çalınarak dönülmesine devre denilmesinden ötürü kaleyi koruma hizmetinden ötürü alınan bir örfî vergi de olabilir.⁶⁹⁶ 1525 yılında Havran dahilinde toplam 55.500 akçe adet-i devre vergisi toplanmıştır.⁶⁹⁷ 1535 yılında ise bu tutar 54.650 akçe olmuştur.⁶⁹⁸

Bu vergi, her köyden alınmamakla birlikte, verginin hane başına belirli bir tutar üzerine de alınmadığı görülmektedir. Mesela, 1525 yılında Benî Kilâb Nahiyesi'ne bağlı olan 15 haneli Deyrû'l-Buht Köyü'nden 500 akçe tahsil edilirken, aynı nahiyeğe bağlı 11 haneli Zebiretü's-Şarkîyye Köyü'nden de aynı tutarda vergi tahsil edilmiştir.⁶⁹⁹ Bu durum, adet-i devre vergisi toplanan diğer köylerde de görülmektedir. Bu verginin toplanmasına 1548 yılında son verilmiştir.

5.4.2.2. Himaye

Sözlük anlamı korumadır. Taşınır mallardan, emlâktan tahsil edilen, malike veya tasarruf hakkını elinde bulundurana devlet güvencesini sunan bir ruhsat özelliğindedir.⁷⁰⁰ Belli bir kuş neslinin korunması, bir mekânın korunması veya benzeri koruma gayeleri için alınan örfî vergilere verilen genel isimdir.⁷⁰¹ Abbasîler devrinde Dârü'l-Hilâfe tarafından kılıç ehline belli yerleri korumak üzere himaye fermânı yani taklîd-i himâye verildiği bilinmektedir.⁷⁰² 1525 ve 1535 yılı tahrirlerine göre Havran'da 5.500 akçe himaye vergisi toplanmıştır.⁷⁰³ 1548 yılında bu vergi kaldırılmıştır.

⁶⁹⁶ Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, s. 32.

⁶⁹⁷ BOA, TT.d., 430, s. 501-596.

⁶⁹⁸ BOA, TT.d., 401, s. 569-697.

⁶⁹⁹ BOA, TT.d., 430, s. 532.

⁷⁰⁰ Adam Mez, Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam'ın Rönesansı, çev. Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 166.

⁷⁰¹ Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, s. 32.

⁷⁰² Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, s. 28.

⁷⁰³ BOA, TT.d., 430, s. 506, 531-532, 551; BOA, TT.d., 401, s. 583, 589, 592, 666.

5.4.2.3. Fütûh-ı beyder

Memlûk yönetiminden intikal eden vergilerden bir diğeridir. Beyder, kelime anlamı olarak harman demektir. Bundan yola çıkarak harman açıldığında verilen bir vergi olma ihtimali yüksektir.⁷⁰⁴ 1525 yılında 30.100 akçe gelir elde edilmiştir.⁷⁰⁵ 1535 yılında ise 10.000 akçelik⁷⁰⁶ gelir kalemini oluşturan fütûh-ı beyder vergisi, 1548’de kaldırılmıştır.

5.4.2.4. Cizye

Sözlükte ceza ve mücâzât köklerinden türemiş bir kelime olarak geçmektedir. Şer‘î bir vergi olan cizyeyi fıkıhçılar, hem gayrimüslim tebaadan tahsil edilen mal veya vergi, hem de bu zümre ile akdedilen antlaşma anlamında kullanmışlardır.⁷⁰⁷ İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerin her türlü saldırıdan korunması ve emniyetlerinin tesis edilmesi karşılığında alınan bir baş vergisiydi.⁷⁰⁸

Cizye ödemekle mükellef olan gayrimüslim erkeğin vücut ve akıl olarak sağlam olması ve bülüğ çağına ermiş olması birinci şarttı.⁷⁰⁹ Maddî olarak ise kişinin evinden, bağından ve evin içerisindeki mefruşatından başka keçi, koyun, zahire ve şarap gibi mal ve ürünlerinden 300 akçe kadar gelirin bulunması gerekmekteydi.⁷¹⁰ Şer‘î hukuk gereğince kadın, çocuk, kör, engelli, işsiz ve yoksul kimseler cizye vergisinden muaftı. Ancak, eşlerinin arazisi kendisine geçmiş dul kadınlar cizye vergisine tabidirler.⁷¹¹

Cizye, maktu ve kişi başına belirlenen miktar üzerinden olmak üzere iki şekilde toplanmaktaydı. Maktu toplama usulü geniş ölçüde iki alanda uygulanmaktaydı. Birincisi Osmanlılara bağlı vasal Hristiyan prensliklerle haraçgüzar devletlerin ödemeyi taahhüt ettikleri maktu vergiydi. İkincisi ise doğrudan padişahın tebaası olan zımmî reâyâdan cemaat olarak maktu şekilde tahsil edilmesiydi. Çünkü bazı bölgelerdeki gayrimüslim reâyâ, cizye toplayıcılarının suistimallerinden kurtulmak için maktu ödeme yolunu tercih ediyorlardı. Aksi takdirde yerlerini terk edecekleri tehdidinde bulunuyorlardı. Bundan dolayı devlet de bu yerlerin harap olma endişesinden dolayı çoğu zaman zımmî reâyânın bu isteklerini kabul

⁷⁰⁴ Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, s. 32; Bakhit, s. 183.

⁷⁰⁵ BOA, TT.d., 430, s.528, 570, 573, 588.

⁷⁰⁶ BOA, TT.d., 401, s. 692.

⁷⁰⁷ Nezih Hammad, İktisadi Fıkıh Terimleri, İstanbul, 1996, s. 56.

⁷⁰⁸ Cizye ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. C.H. Becker, “Cizye”, İA, III, s. 199-200; Boris Christoff Nedkoff, “İslam Medeniyetlerinde Cizye”, çev. Şinasi Altundağ, Belleten, VIII/32, Ankara, 1944, s. 599-652.; Mehmet Erkal, “Cizye”, DİA, VIII, İstanbul, 1993, s. 42-45; Halil İnalçık, “Cizye”, DİA, VIII, İstanbul, 1993, s. 45-48; Ziya Kazıcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul, 1977, s. 102-103.

⁷⁰⁹ Nedkoff, “İslam Medeniyetlerinde Cizye”, s. 621.

⁷¹⁰ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, s. 494.

⁷¹¹ İnalçık, “Cizye”, s. 46.

etmek zorunda kalıyordu. Buna rağmen devlet, bu verginin baş vergisi olduğunu düşünerek kişi başı belirli bir tutar ödenmesi için ısrarcı olabiliyordu. Bununla birlikte maktu vergi olarak alınan yerlerdeki gayrimüslim nüfus azalma gösterdiğinde burada kişi başına düşen vergi miktarı oldukça yükseliyor ve bu, o bölgedeki gayrimüslim reâyânın üzerinde ağır bir yükümlülük haline geliyordu. Bu tip durumlarda vergi miktarını düşürmek veya kişi başı toplanması için yeni bir sayım isteğinde bulunuyorlardı.⁷¹²

Havran'da 1525 yılı tahririnde cizyenin maktu usulle tahsil edildiği görülmektedir. Toplamda 13.590 akçe tahsil edilmiştir. 1535 yılında ise kişi başı tutar üzerinden tahsil yoluna gidilmiştir. Kişi başı 80 akçe olan cizye vergisi toplamda 35.520 akçe olarak toplanmıştır. 1570 yılına gelindiğinde Medine-i Zera' Köyü dışında diğer köylerde yaşayan gayrimüslimlerden cizye toplandığına dair bir kayda ulaşılamamıştır. Medine-i Zera' Köyü'nün Hristiyan mahallesinde oturan 139 kişiden kişi başı 89 akçe olmak üzere 12.015 akçe cizye toplanmıştır.⁷¹³ 1596 yılında da 1570 yılındaki gibi sadece Medine-i Zera' Köyü'nden cizye toplanmıştır. Bu dönem kişi başı cizye vergisi 90 akçe olmuştur.⁷¹⁴

5.4.3. Hayvanlar üzerinden alınan vergiler

Osmanlı Devleti'nde köylünün ve konargöçer aşiretlerin beslediği hayvanlardan vergi alınırdı. Bu vergilerin miktarı eyalet veya sancak kanunnâmelerinde yer alan nispetler üzerine belirlenirdi. 1548 yılı Şam eyalet kanunnamesine göre her keçi veya koyunun iki tanesinden bir akçe vergi alınıyordu. Keçiler üzerinden alınan vergiye resm-i ma'ze, koyunlar üzerinden alınan vergiye ise resm-i ağnam denilmekteydi. Bunun yanında, koyun ve keçilerini mağara veya ağıllarda kışlatanlardan ise her yüz koyun (ya da keçi) başına bir koyun (ya da keçi) veya değeri kadar nakdî vergi alınırdı.⁷¹⁵ Her sağılabilir mandadan üçer para yani altışar akçe resm-i câmûs vergisi, arıcılık yapanlardan da her iki kovandan resm-i nahl (resm-i kevvare, kovan resmi, resm-i 'asel,) adı altında bir para yani kovan başına bir akçe tahsil edilirdi.⁷¹⁶

Havran'da bulunan konargöçerlerden *âdet* adı verilen sabit bir vergi alınıyordu. Bu vergi Türkmenlerden her iki koyun veya keçiden 1 akçeydi.⁷¹⁷ Ayrıca her 100 koyun veya

⁷¹² İnalçık, "Cizye", s. 46.

⁷¹³ BOA, TT.d., 491, s. 366.

⁷¹⁴ TKG.KK.TTd., 185, s. 192/B.

⁷¹⁵ Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, s. 24.

⁷¹⁶ Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, s. 31.

⁷¹⁷ BOA, TT.d., 491, s. 4; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, s. 24.

keçi bir sürü kabul edilerek⁷¹⁸ *resm-i boncuk* adı altında her sürüden 1 koyun veya keçi *boncuk* adı altında vergi olarak alınırdı.⁷¹⁹

Havran'da toplanan âdet vergisine bakıldığında genelde maktu bir tutar üzerinden konargöçerlerin vergilendirildiği görülmektedir. Türkmenler 1570 yılında 200.000 akçe⁷²⁰, 1596 yılında ise 220.000 akçe⁷²¹ ödüyorlardı. Yine Havran'da sakin olan 'Urbân-ı Cebel konargöçer Arap cemaati 1570 ve 1596'da 45.000 akçe⁷²² âdet vergisi ödüyordu.

5.4.4. Niyâbet resmi

Niyâbet, şehir ve köylerden alınan cürm-i cinâyet, arûsâne ve bâd-ı hevâ vergilerinin umûmî adıdır. Şehirlerde sancakbeylerine, köylerde ise yarısı sancakbeyine diğer yarısı sipahiye aitti. Tahrirlerde bâd-ı hevâ şeklinde kaydedilen niyâbet vergisi, serbest dirliklerde bölgenin dirlik sahibi tarafından tasarruf edilirdi. Diğer yandan tamamen vakıf veya mülk olarak addedilen köylerde bu vergi padişaha aitti.⁷²³

5.4.5. Sayd-ı semek (balıkçılık) resmi

Geçimini balıkçılıkla temin eden köylü, yaptığı balıkçılık faaliyeti üzerinden devlete bir miktar vergi vermekle mükellefti. Havran'da ise, batıdaki Taberiye Gölü'nün kıyısında tatlı su balıkçılığı yapıldığı bilinmektedir. Bu minvalde 1570 yılında Tel İbn-i A'ver Köyü yakınında balıkçılık yaparak geçimini sağlayan reâyâdan 1.000 akçe vergi tahsil edilmiştir.⁷²⁴ 1596 yılında bu tutar 1.500 akçe olmuştur.⁷²⁵

5.4.6. Değirmen (tahun-asîyâb) resmi

Tahılın un veya bulgur hale getirilmesi için kullanılan değirmenler, rüzgâr, su ve havyan gücüyle çalışmaktaydılar. Havran'da değirmenlere tahun denilmekteydi. Değirmenler çalıştıkları zamana göre vergilendiriliyordu. Şöyle ki, bir sene boyunca çalışır durumda olan değirmenin her taşına (hacer veya bab) 60 akçe, yarım sene çalışanın ise her taşına 30 akçe vergi alınmaktaydı.

⁷¹⁸ Akgündüz, VII, s. 24.

⁷¹⁹ BOA, TT.d., 491, s. 4.

⁷²⁰ BOA, TT.d., 491, s. 34.

⁷²¹ TKG.KK.TTd., 185, s. 16/B.

⁷²² BOA, TT.d., 491, s. 421; TKG.KK.TTd., 185, s. 218/B.

⁷²³ Taşkın, Safed, s. 155.

⁷²⁴ BOA, TT.d., 491, s. 151.

⁷²⁵ TKG.KK.TTd., 185, s. 73/A.

Bu uygulamanın dışında olan değirmenler de mevcuttu. Mesela bir değirmenin taş sayısı belirtilmemiş ve vergisi belirtilenden farklı şekilde tahsil edilmiştir. Benî Kilâb'a bağlı Beyrûtu'l-Kıblî Köyü'nde yer alan bir değirmenin taş sayısı belirtilmemiş ve 100 akçe vergi alınmıştır.⁷²⁶ Ek olarak taş sayısı ile alınan vergi tutarı uymayan durumlar da olabiliyordu. Mesela Ceydûr'a bağlı Kefr-Nâsîc Köyü'ndeki değirmende yer alan 3 taş için 60 akçe vergi alınmıştı.⁷²⁷

Bunun haricinde taş sayısı bazı mezralarda yer alan değirmenlerin taş sayısı belirtilmeden hasıl ile birlikte değirmen resmi toplamı yazılmıştır. Mesela, Nevâ Köyü ahalisinin ekip biçtiği Nâhisiye Mezrası'ndaki değirmen resmi hasıl ile birlikte toplam olarak verilmiştir.⁷²⁸

Havran'da 1570 yılında faaliyet gösteren değirmenlerin nahiyelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁷²⁹

Tablo 5.1. *Havran'daki değirmen sayıları (1570)*

Nahiyeler	Taş Sayısı	
	Mamur	Harap
Ceydûr	18	3
Benî Muklid	7	-
Benî Kilâb	19	4
Benî Kinâne	10	-
Benî 'Âtike	-	-
Benî Nişye	36	2
Benî Mâlikü'l-Eşraf	13	-
Benî Mâlikü's-Sadîr	6	-
Benî Abdullah	-	-
Benî Cehme	2	-
Benî Sırma	7	-
Cevlân-ı Garbî	12	4
Cevlân-ı Şarkî	8	7
Batîha	2	-
Buteyyine	3	-
Kefârât	1	-
TOPLAM	144	20

⁷²⁶ BOA, TT.d., 491, s. 82.

⁷²⁷ BOA, TT.d., 491, s. 113-114.

⁷²⁸ BOA, TT.d., 491, s. 44.

⁷²⁹ BOA, TT.d., 491, s. 37-401

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 1570 yılında Havran Kazası'na tabi olan Benî el-A'ser Nahiyesi dışındaki tüm nahiyelerde değirmen bulunmaktaydı. Bu değirmenlerin toplam taş sayısı 164 olup, 144 tanesi mamur yani çalışır vaziyette ilen 20 tanesi haraptı. En çok değirmen Benî Nişye Nahiyesi'nde bulunmakta olup 36'sı mamur 2'si haraptı.

5.4.7. Ma'sara resmi

Zeytin, susam, üzüm gibi mahsûlâtın sıkma yöntemiyle yağlarının veya sularının çıkarıldığı atölyeler olup, bu atölyelerden alınan vergiye de bu isim verilirdi. 1525 yılı tahrir defterinde Havran'da ma'sara vergisi toplanmadığı görülmektedir. 1535 yılında toplanmaya başlanan ma'sara vergisi, bu dönemde 124 akçe olarak tahsil edilmiştir. 1570'de 612 akçeye yükselen bu vergi, 1596 yılına gelindiğinde ise 992 akçe olmuştur.

Ma'saraların vergilendirme nispeti sıkılan ürünün çeşitliliğine göre farklılık arz ediyordu. Dibs ma'saralarından 6 akçe, zeyt ve üzüm ma'saralarından da 12 akçe vergi alınmaktaydı.⁷³⁰

5.4.8. Kükürt (kibrit) resmi

Kükürt Osmanlı belgelerinde *kibrit* olarak geçmekte olup sandığından 4 akçe vergi alınmaktaydı.⁷³¹ Havran'da sadece 1535 yılında kükürt resmi alınmıştır. Benî Kinâne'ye bağlı Nuhaybî Köyü'nden alınan bu verginin ne kadar olduğu tespit edilememektedir. Çünkü bu vergi resm-i câmus ve gayrısı ile birlikte toplu halde tahsil edilmiştir. Alınan vergi tutarı ise 2.320 akçedir.⁷³²

5.4.9. Mukataalar

Devlet gelirlerinden yine devlet tarafından doğrudan doğruya yapılacak harcamalar için ayrılan vergi veya diğer kaynaklara mukataa denilmektedir. Özellikle büyük şehirlerin ticarî ve sınaî işletmelerinden alınan vergiler, madenler, yasaklara mugayir hareket edenlerden alınan ceza bedelleri, ticarî tekel maddelerinden alınan vergilerdir. Bu türdeki mukataalar dirlik olmayıp, geliri hükûmet tasarrufuna ayrılmış en önemli gelir kaynaklarıdır. Mukataaları oluşturan gelir üniteleri, şehirlerin özellikleri nispetinde farklılıklar

⁷³⁰ Taşkın, Safed, s. 156.

⁷³¹ Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, s. 30.

⁷³² BOA, TT.d., 401, s. 624.

gösterebilmektedir. Tek şehirde bile mukataa türünün sayısı sekiz, on hatta daha fazla olabilmektedir.⁷³³

Mukataaların işletme usulü iltizam ve emanet şeklindeydi. İltizam yöntemiyle çalıştırılan mukataalar, muayyen zamanlarda müzayede yoluyla satışa çıkarılırdı. Mukataalar, tahvil adıyla işletilmeye verilir, bu işletme süresi ekseriyetle üç yıllık olurdu. İşletme hakkını elinde tutan kişiye de mültezim veya âmil denirdi. Mültezim satın aldığı mukataa için taahhütte bulunduğu meblağın bir kısmını peşin öder, kalan kısmını ise kefil göstererek borçlanırdı. Herhangi bir mültezime verilmek istenmeyen veya satış sırasında taliplisi olmayan iltizamlar ise ber vech-i emanet usulü ile ücretli bir emin tayin edilerek idare edilirdi. Bu şekilde idare edilen mukataa tekrar iltizama verileceği zaman ise emanetle idare edilen son yılın hasılı müzayedenin açılış fiyatı olurdu.⁷³⁴

Mukataalar, emanet veya iltizam usulüyle idare edilmesi fark etmeksizin varsa bağlı bulunduğu beylerbeyilik merkezindeki defterdarlığa, yoksa İstanbul'da bulunan baş defterdarlığa bağlı olurdu.⁷³⁵

Havran'da 16. yüzyılda bâc-ı bazar mâ'a ihtisâb, bâc-ı hıyâr, bâc-ı bazar-ı cemel ve bâc-ı devvâb vergileri toplanmıştır.

Havran'ın pazar vergisi ve ihtisab vergisi 16. yüzyılda *bâc-ı bazar mâ'a ihtisâb* olarak tahrir defterlerine yansımıştır.

1525 yılında Havran'da iki yerden bâc-ı bazar ve ihtisab vergisinin tahsil edildiği görülmektedir. Benî Kinâne Nahiyesi'ne bağlı olan Hubrâs Köyü'nden alınan Bâc-ı Bâzâr Vergisi 1.000 akçedir. Benî Cehme Nahiyesi'ne bağlı olan İrbid Köyü'nün de vergisi 1.000 akçeydi.⁷³⁶

1535'te itibaren sadece İrbid Köyü'nden bâc-ı bazar vergisi alınmıştır. 1535 yılında toplanan bâc-ı bazar ve ihtisab vergisi 2.000 akçedir.⁷³⁷

1570 yılında İrbid Köyü'nden 2.250 akçe⁷³⁸, Hubras Köyü'nden 2.000 akçe alınmıştır.⁷³⁹ 1596 yılında ise iki köyden de 2.000'er akçe alınmıştır.⁷⁴⁰

⁷³³ Akdağ, TİİT, II, s. 334.

⁷³⁴ Taşkın, Safed, s. 157; Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları" İÜİFM, Cilt: 23, Sayı: 1-2, İstanbul, 1963, s. 146-147.

⁷³⁵ Akdağ, TİİT, II, s. 342.

⁷³⁶ BOA, TT.d., 1034, s. 224.

⁷³⁷ BOA, TT.d., 401, s. 603.

⁷³⁸ BOA, TT.d., 491, s. 245.

⁷³⁹ BOA, TT.d., 491, s. 192.

⁷⁴⁰ TKG.KK.TTd., 185, s. 128/A-128/B; TKG.KK.TTd., 185, s. 92/B.

1548 yılında Batiha Nahiyesi'nde *bâc-ı hıyâr* kurulduğu tespit edilmiştir. Padişah hasası olan bu pazar geliri timârlılardan Kılıç'ın uhdesinde olup senelik 1.900 akçedir.⁷⁴¹ Bu gelir 1570'te 2.000 akçe⁷⁴², 1596'da ise 2.200 akçe olmuştur.⁷⁴³

Deve pazarından elde edilen vergi gelirleri *bâc-ı bazar-ı cemel* adı altında toplanmaktaydı. 1548 yılında Benî Mâlikü'l-Eşrâf Nahiyesi'nde kurulmuş olan bu pazardan senelik 2.500 akçe vergi toplanmaktaydı.⁷⁴⁴

Deve, at, eşek gibi hayvanların satıldığı pazarlara ise *bâc-ı devvâb* adı verilmekteydi. Bu pazar 1596 yılında Havran'daki hac menzillerinden olan Müzeyrib Menzili'nde kurulmuştu. Beylerbeyi hasası olan bu vergi, yine aynı yerdeki bâc-ı bazar vergisiyle birlikte toplanmış olup toplam 9.000 akçeydi.⁷⁴⁵

5.5. Tahrir Defterlerine Göre Narh Fiyatları

Osmanlı Devleti fiyat politikasını belirlerken pratikte ekseriyetle iki türlü fiyat politikası izlediği görülmektedir. Geneli veya devleti ilgilendiren durumlarda fiyatları idarenin belirlediği bilinmektedir. Bu durum devletin müdahaleci bir tutumda olduğunu göstermektedir. Devletin bu müdahaleci tutumu daha çok, paranın resmî değerinin saptanmasında, ekseriyetle yılda iki kez -bazı durumlarda aylık da olabilmekte- belirlenen narhta ve ordunun, İstanbul'un veya başka şehirlerin geçimi için gerekli olan zahire, canlı hayvan veya bazı emtianın (odun, kömür, bakır, güherçile, arpa vs.) alımında yayınlanan mübayaa emirlerinde görülmektedir. İkinci olarak geneli veya devleti ilgilendirmeyen yani sadece tarafları ilgilendiren hususlarda ise devletin serbest denilebilecek bir politika izlediği görülmektedir. Netice olarak Osmanlı dönemi fiyatları köken ve dayanakları açısından ele alındığında, kur, narh ve mübayaa fiyatları şer'î olmasa da şeriatın dayanak gösterildiği örfî fiyatlardır. Serbest ve açık artırma fiyatları da şer'î hukuka dayalı fiyatlardır.⁷⁴⁶

Havran'ın tahrir defterlerine göre, 16. yüzyılda Havran'da bazı ürünlerin resmî fiyatları tespit edilebilmektedir. 1525 yılında buğdayın gırârası 100 akçe, arpanın gırârası ise 70 akçeydi. 1535'te buğdayın gırâra fiyatı 30 akçe artırılarak 130 akçeye yükseltilmiştir.

⁷⁴¹ BOA, TT.d., 423, s. 89.

⁷⁴² BOA, TT.d., 491, s. 49.

⁷⁴³ TKG.KK.TTd., 185, s. 24/B.

⁷⁴⁴ BOA, TT.d., 423, s. 95.

⁷⁴⁵ TKG.KK.TTd., 185, s. 6/B.

⁷⁴⁶ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", Belleten, Cilt: 55, Sayı: 212, Ankara, 1991, s. 91-92.

1570 yılına gelindiğinde buğday ve arpanın gırârası sırasıyla 140 ve 80 akçe olmuş, 1596'da ise 150 ve 90 akçeye yükselmiştir.

Ayrıca Havran'da 1535 yılında pamuk üretildiği görülmektedir. Pamuk kantar denilen ölçü birimiyle ölçülür ve bu ölçüye göre fiyatlandırılması yapıldı. Pamuğun kantarı 1535'te 200 akçeydi. Önceki ve sonraki tahrirlerde pamuktan bahsedilmediğinden bu dönemlerde pamuğun Havran'daki birim fiyatını tespit etmek mümkün olmamıştır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hububat ve bakliyat fiyatlarındaki artış Havran'a özgü bir durum değildi. Bu durum Suriye'deki diğer sancaklarda da görülmektedir. Nitekim Aynı dönemde Safed ve Hama sancaklarında da fiyatlarda artış görülmüştür.⁷⁴⁷

5.6. Havran'ın Gelir Dağılımı

5.6.1. Havran'ın geliri

Havran kırsal yerleşim olduğundan genel olarak zirai ve hayvancılık faaliyetleri yapılmaktaydı. Bu zirai ve hayvancılık faaliyetlerinden alınan tüm vergiler Havran'ın gelirini oluşturmaktaydı.

Havran'da genel olarak kasm usulü kullanılmıştır. Bu usul, Memlûkler devrinde uygulanmış olup, bölge yönetimi Osmanlılara geçtikten sonra da 16. yüzyıl boyunca uygulanmıştır. Kasm usulünde her ürün ayrı ayrı ölçülerek belirlenen oran nispetinde vergisi alınır. Ayrıca bir yerin vergisi maktu olarak önceden belirlenmiş bir tutar üzerinden de tahsil edilirdi. Bir köyün ya da mezranın, kasm ya da maktu usulde toplanması fark etmeksizin, toplanan vergi hasılının tamamı tahrirde has, zeâmet veya timâr olarak kaydedilebileceği gibi, hasılın belirli bir kısmı dirlik sahipleri arasında hisselere ayrılarak da kaydedilebilmekteydi. Ayrıca bu hissedarların bazısı vakıflar olabildiği gibi, hasılın tamamı vakıf ya da mülk de olabilirdi. Bu durumda vakıf ya da mülke ayrılan gelirin genelde onda biri *el-öşr* adı altında dirlik sahibine ödenirdi.

Havran'ın vergi gelirleri 1523 yılında toplam 1.093.931 akçe olup; bunun 1.020 akçesini padişah hasları, 156.503 akçesini mîr-i mirân hasları, 684.860 akçesini zeâmet ve

⁷⁴⁷ Safed ve Hama sancaklarında görülen fiyat artışları ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Ünal Taşkın, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2011, s. 169-170; Mehtap Nasıroğlu, Osmanlı Yönetiminde Hama (1516-1600), (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2014, s. 166-167.

timârlar ve 250.198 akçesini de vakıf ve mülkler oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak 1.350 akçe de *Hisse-i Timâr-ı ‘Arab-ı Âl-i ‘Ali* olarak ayrı şekilde kaydedilmiştir.⁷⁴⁸

1525 yılında Havran’ın mirî arazilerden elde edilen gelirler toplamı 1.027.236 akçeden oluşuyordu. Bunun 165.604 akçesi mîr-i mirân haslarını oluşturuyordu. Zeâmete ait olan pay 49.025 akçeydi. Geriye kalan 812.607 akçe ise timâr sahiplerine aitti.

1535 yılına gelindiğinde Havran’ın mirî geliri 1.718.013,5 akçedir. Bunun 440.296,5 akçesi padişah haslarına aitti. Bu gelire konargöçer Türkmen ve Ekrâd cemaatlerinden tahsil edilen 182.500 akçelik gelir de dahildir. Gelirin 230.821 akçelik kısmı da mîr-i mirân haslarına aitti. Zeâmet sahiplerinin geliri 179.317 akçe olup geriye kalan 867.579 akçe de timâr sahiplerine pay edilmişti.

1548 yılında mirî gelir 2.274.542 akçedir. Gelirin 368.502 akçesi padişah haslarına aitti. Bu miktara konargöçer Türkmen ve Ekrâd cemaatlerinden tahsil edilen 60.245 akçe de dahildir. Mîr-i mirân haslarının miktarı ise 271.622 akçedir. Geriye kalan gelirin 286.105 akçesi zeâmet sahiplerine, 1.348.313 akçesi de timâr sahiplerine dağıtılmıştı.

5.6.2. Havran’ın Gelirinin Bölüşümü

Havran’ın gelirleri padişah ve mîr-i mirân hasları, zeâmet ve timâr ile vakıf ve mülkler olarak paylaşılmıştır. Tahsil edilen verginin bir kısmıyla padişah, bölge yöneticileri ve orada vazifeli olan memur ve askerîlerin maaşları ödenirken, bir kısmıyla da vakıf yerlerin (cami, mescit, imarethane, tekke, zaviye, hamam vs.) ihtiyaçları ve burada hizmet veren görevlilerin maaşları karşılanmıştır.

Havran’ın yıllık geliri bölgenin kırsal kesim olmasından ötürü genel olarak toprağı işleyen ve koyun, keçi, manda gibi hayvanları besleyen köylü ile konargöçer unsurlardan alınan vergilerden elde edilmekteydi. Bu gelirlerin 1523⁷⁴⁹ yılındaki dağılımı Tablo 5.2’de gösterilmiştir. 1525, 1535 ve 1548 yıllarına ait gelirler de Tablo 5.3’te⁷⁵⁰ gösterilmiştir.

⁷⁴⁸ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1999, s. 289.

⁷⁴⁹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1999, s. 289.

⁷⁵⁰ BOA, TT.d., 169, s. 1-235; BOA, TT.d., 169, s. 1-271; BOA, TT.d., 423, s. 87-211.

Tablo 5.2. *Havran 'ın vergi dağılımı (1523)*

Gelir Türü	Gelir Tutarı	Oranı
Padişah Hasları	1.020	%0,09
Mîr-i mirân Hasları	156.503	%14,31
Zeâmet ve Timârlar	686.210	%62,73
Vakıf ve Mülkler	250.198	%22,87
Genel Toplam	1.093.931	%100

Tabloda görüldüğü üzere 1523 yılında Havran'ın gelirlerinin önemli bir kısmı zeâmet ve timârlara ayrılmıştır. En düşük gelir ise %0,09 ile padişah haslarına aittir. Ancak Tablo 5.3'e bakıldığında sonraki yıllarda, 1525 yılı hariç, bu oranın yükseldiği görülmektedir.

Tablo 5.3. *Havran 'ın vergi dağılımı (1525-1548)*

Gelir Türü	1525		1535		1548	
Padişah Hasları	-	-	440.296,5	%25,63	368.502	%16,20
Mîr-i mirân Hasları	165.604	%16,12	230.821	%13,44	271.622	%11,94
Zeâmet ve Timârlar	861.632	%83,88	1.046.896	%60,93	1.634.418	%71,86
TOPLAM	1.027.236	%100	1.718.013,5	%100	2.274.542	%100

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1525 yılında, tek bir kişinin tasarrufunda olması açısından, en yüksek gelirin mîr-i mirân haslarına ait olduğu görülmektedir. 1535 ve 1548 yıllarında ise bu durum padişah hasları lehine değişmiştir. Padişah hasları 1535'te %25,63, 1548'de ise %16,20 oranında olmuştur. Genel olarak bakıldığında ise toplam gelirin büyük bir kısmı zeâmet ve timâr sahiplerine ayrılmıştır. Zeâmet ve timârların oranı 1525'te %83,88, 1535'te %60,93 ve 1548'de %71,86 olarak görülmektedir. Yüzde olarak her ne kadar dalgalanma görülse de tutar açısından sürekli bir artış görülmüştür.

5.6.2.1. Haslar

Padişah hasları

Osmanlı Devleti'nde doğrudan hazineye aktarılan vergi gelirleri padişah haslarıydı. Padişah hasları kaynaklarda *hâsshâ-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh*, *hâss-ı şâhî* veya *havâss-ı hümayûn* şeklinde belirtilmiştir. Havran'da padişah hasları genel olarak köy ve mezralardan tahsil edilen şer'î ve örfî resimler ile konargöçer hayat süren Türkmen, Ekrâd ve Arap

cemaatlerinden toplanan vergilerden oluşmaktaydı. Aşağıdaki grafikte Havran'daki padişah hasırlarının yıllara göre değişimine yer verilmiştir.



Şekil 5.1. Padişah hasırlarının yıllar içerisindeki durumu

1523 yılında padişah hasırları sadece 1.020 akçeydi.⁷⁵¹ 1525 yılı icmalinde ise padişah hasırlarına rastlanmamıştır. 1535 yılında padişah hasırlarının geliri 440.296,5 akçe olmuştur.⁷⁵² Bu miktarın en büyük kısmını 182.500 akçe ile konargöçer Türkmen ve Ekrâd aşiretlerinden tahsil edilen gelir teşkil etmektedir.⁷⁵³ Nahiyeleler açısından bakıldığında ise padişah hasırlarının en çok olduğu nahiye 62.612 akçe ile Benî Muklid Nahiyesi'dir.⁷⁵⁴ 1548 yılına gelindiğinde padişah hasırlarının toplamı 368.502 akçe olarak görülmektedir.⁷⁵⁵ Aşağıdaki tabloda padişah hasırlarının yıl bazında nahiyelelere göre dağılımına yer verilmiştir.

⁷⁵¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1999, s. 289.

⁷⁵² BOA, TT.d., 1034, s. 84-107.

⁷⁵³ BOA, TT.d., 1034, s. 107.

⁷⁵⁴ BOA, TT.d., 1034, s. 97-101.

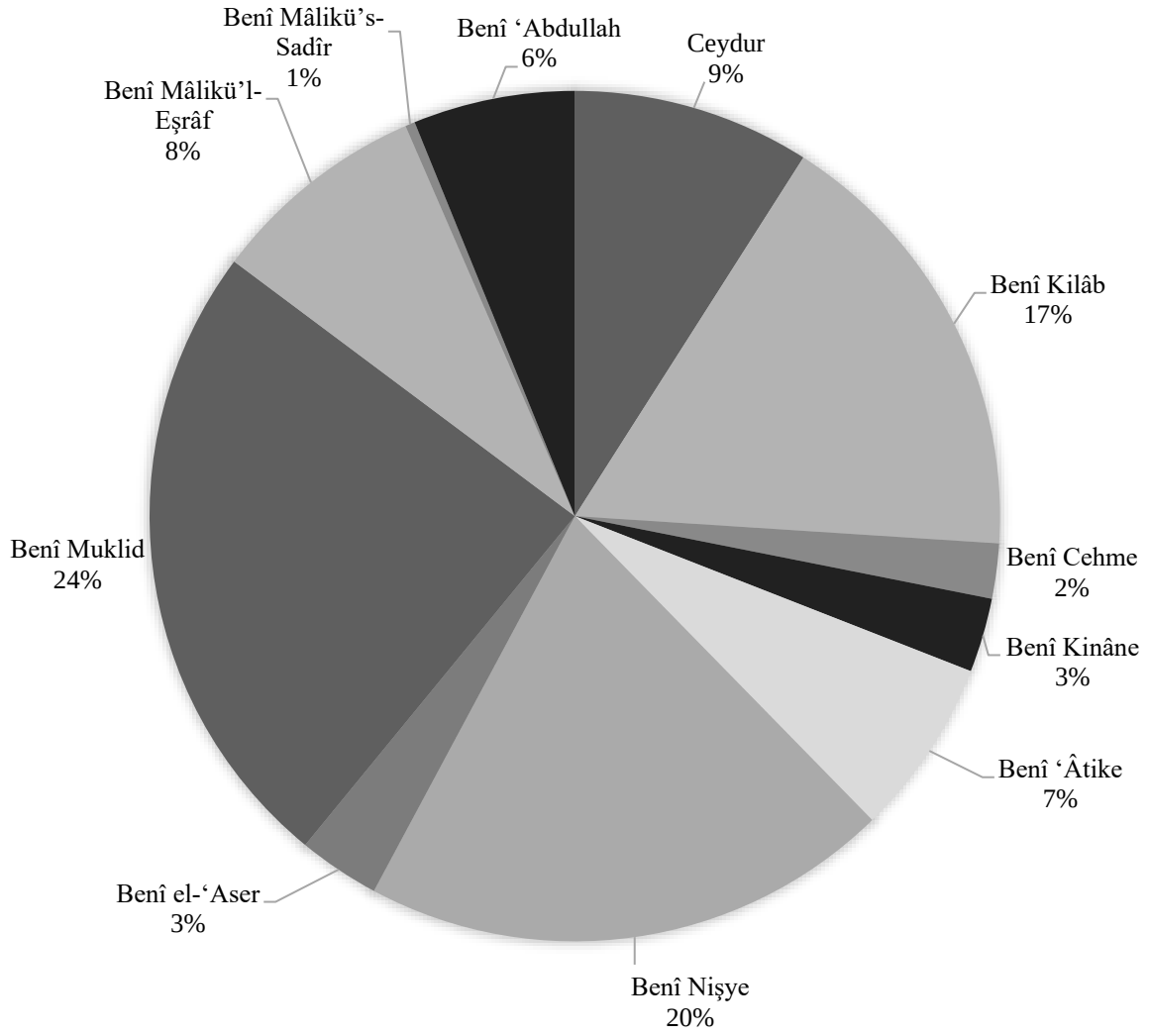
⁷⁵⁵ BOA, TT.d., 423, s. 87-99.

Tablo 5.4. *Padişah haslarının nahiyelere göre dağılımı*

Nahiyeler	1535	1548
Ceydûr	23.286	8.373
Benî Kilâb	43.803,5	17.968
Benî Cehme	5.393	6.200
Benî Kinâne	7.280	2.560
Benî ‘Âtike	17.357	-
Benî Nişye	51.967	64.661
Benî el-‘Aser	7.983	11.000
Benî Muklid	62.612	6.190
Benî Mâlikü’l-Eşrâf	21.315	76.999
Benî Mâlikü’s-Sadîr	950	87.865
Benî ‘Abdullah	15.850	1.400
Cevlân-ı Şarkî	-	2.460
Cevlân-ı Garbî	-	6.345
Kefârât	-	530
Buteyyine	-	11.086
Batîha	-	3.120
Benî Sırmâ	-	1.500
TOPLAM	257.796,5	308.257

Tabloda görüldüğü üzere 1535 ve 1548 yılına ait padişah haslarının dağılımında nahiye sayısında bariz bir artış görülmektedir. Bunun nedeni 1548 yılı itibariyle bölgenin idarî taksimatında yeniliğe gidilmiş olmasıdır. Bu minvalde Havran sahasında birçok yeni nahiye ihdas edilmiştir. Aşağıdaki grafikte 1535 yılına ait padişah haslarının nahiyeler bazında oransal dağılımına yer verilmiştir.⁷⁵⁶

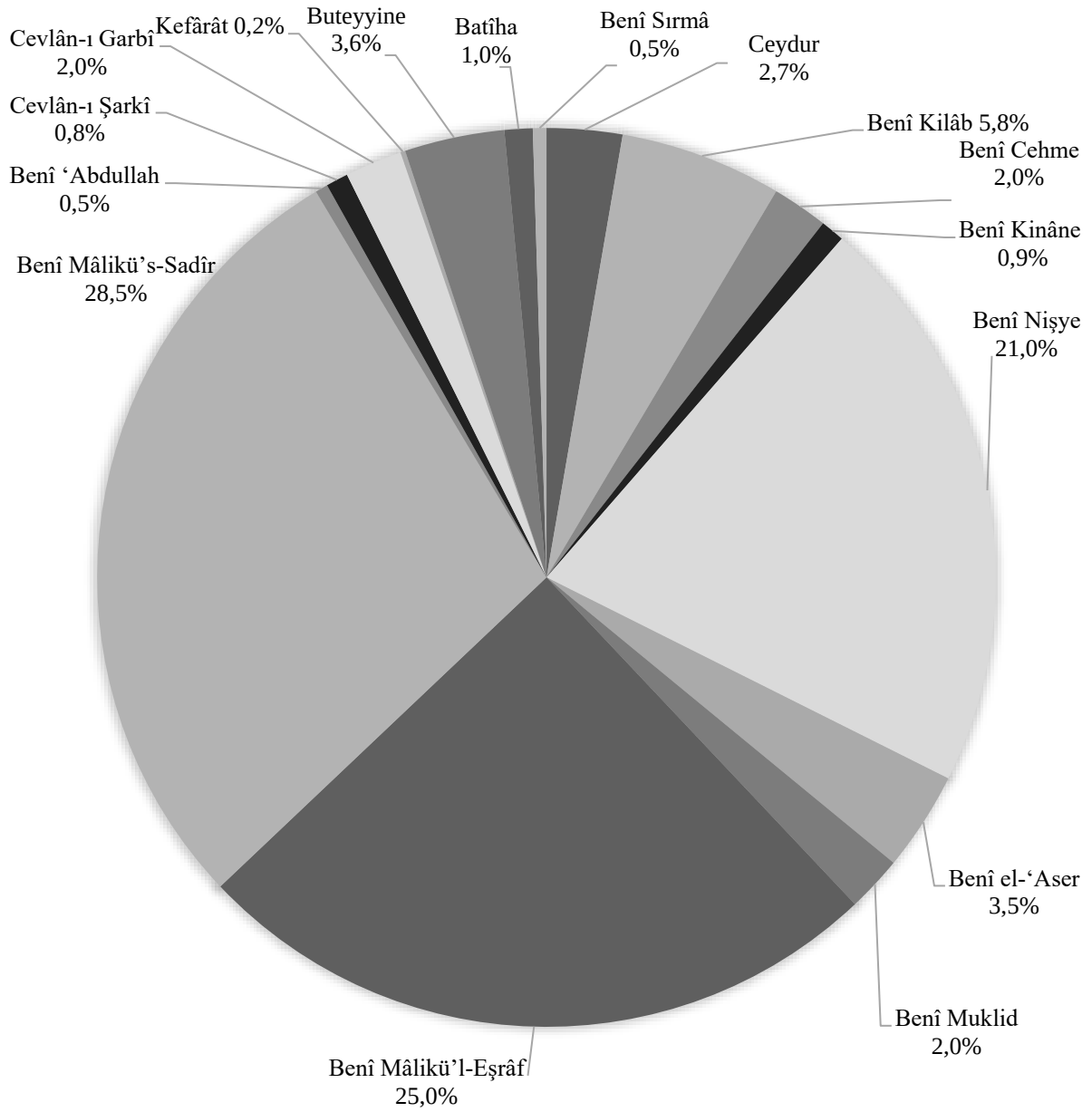
⁷⁵⁶ BOA, TT.d., 1034, s. 84-107.



Şekil 5.2. *Havran'da padişah haslarının nahiyelere dağılımı (1535)*

Grafik incelendiğinde padişah haslarının en yoğun olduğu nahiye %24 ile Benî Muklid Nahiyesi'dir. Bunu %20 ile Benî Nişye Nahiyesi, %17 ile de Benî Kilâb Nahiyesi takip etmektedir. En düşük oran ise %1 ile Benî Mâlikü's-Sadîr Nahiyesi'nde görülmektedir. Aşağıdaki grafikte ise 1548 yılına ait padişah haslarının nahiyeler bazında oransal dağılımına yer verilmiştir.⁷⁵⁷

⁷⁵⁷ BOA, TT.d., 423, s. 87-99.



Şekil 5.3. *Havran'da padişah haslarının nahiyelere dağılımı (1548)*

Grafik incelendiğinde, 1535'te %1 ile en düşük padişah hassının kaydedildiği Benî Mâlikü's-Sadîr Nahiyesi 1548 yılında %28,5 ile en yüksek orana sahip nahiye olmuştur. 1535 yılında padişah hassı olan bu nahiye köy ve mezraları genel olarak harap olarak kaydedilmişti.⁷⁵⁸ 1548 yılına kadar geçen süre zarfında bu nahiye mamur hale getirilmiş ve yeni köy ve mezralar ihdas edilmiştir. En düşük oran %0,2 ile Kefârât Nahiyesi'ne aittir.

⁷⁵⁸ BOA, TT.d., 1034, s. 102-104.

1570 yılına ait Havran'ın yer aldığı bir icmal defterine ulaşılammıştır. 1596 yılı icmalinde ise defterin eksik olmasından ve padişah haslarının gelir miktarları köy ve mezra bazlı detaylı olarak verilmediğinden hangi nahiyeden ne kadar gelir elde edildiğinin tespit oldukça güçtür. Bu yüzden de bu yıllara ait padişah haslarının Havran'ı kapsayan tutarı hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır.

Beylerbeyi hasları

Tahrir defterlerinde *hâsshâ-i mîr-i mirân* olarak geçen beylerbeyi hasları, padişah haslarından sonra, kişi başına düşen gelir bakımından ikinci sırada olan haslardır. Beylerbeyi haslarının miktarı 800.000 ile 1.200.000 akçe arasında değişmekteydi.⁷⁵⁹

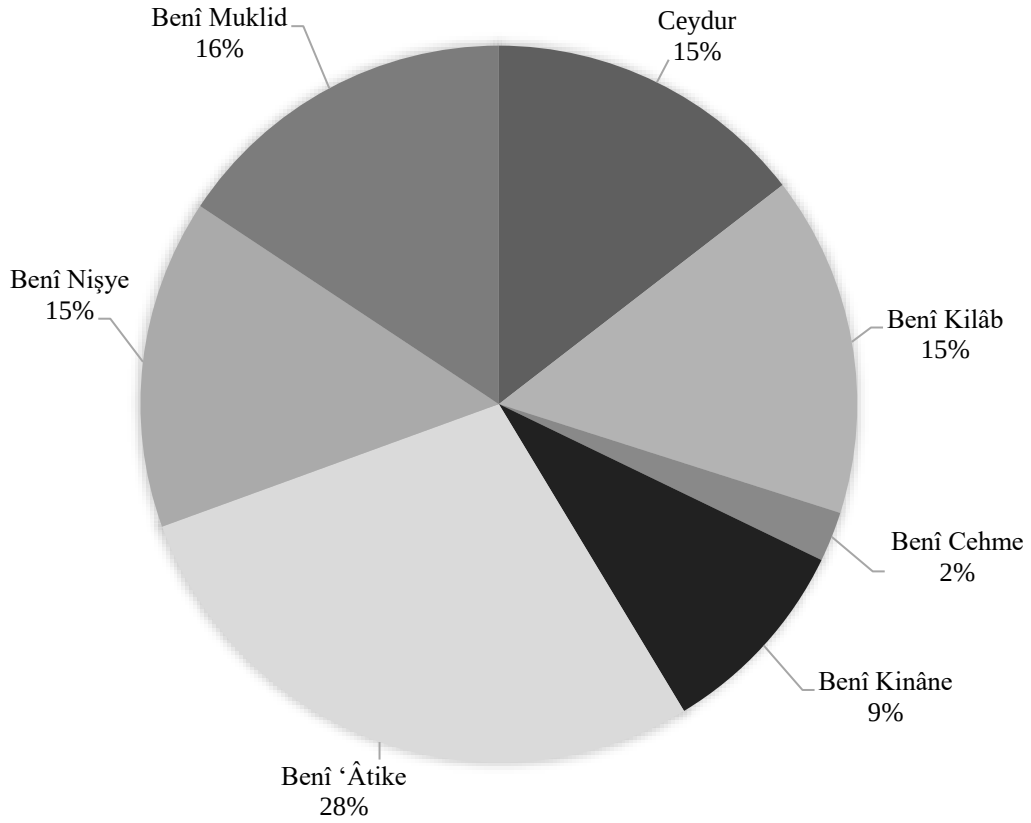
1523 yılında Şam Beylerbeyi Hürrem Paşa'nın Havran'dan elde ettiği gelir 156.503 akçeydi.⁷⁶⁰ 1525 yılında Şam Beylerbeyi Lütî Paşa'ydı. Lütî Paşa'nın, Havran'dan tasarruf ettiği miktar 165.604 akçeydi.

1535 yılında Şam Beylerbeyi Ahmed Paşa, Havran'daki hasları üzerinden 230.821 akçe gelir elde etmekteydi. Bu tutarın 33.554 akçesi Ceydûr Nahiyesi'nden, 35.494 akçesi Benî Kilâb Nahiyesi'nden, 34.330 akçesi Benî Nişye Nahiyesi'nden, 36.200 akçesi Benî Muklid Nahiyesi'nden, 64.830 akçesi Benî 'Âtike Nahiyesi'nden, 21.213 akçesi Benî Kinâne Nahiyesi'nden ve 5.200 akçesi Benî Cehme Nahiyesi'nden gelmekteydi. Bu tutarların oransal grafiği aşağıda sunulmuştur.⁷⁶¹

⁷⁵⁹ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", DİA, İstanbul, 1992, VI, s. 73.

⁷⁶⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1999, s. 289.

⁷⁶¹ BOA, TT.d., 1034, s. 112-116.



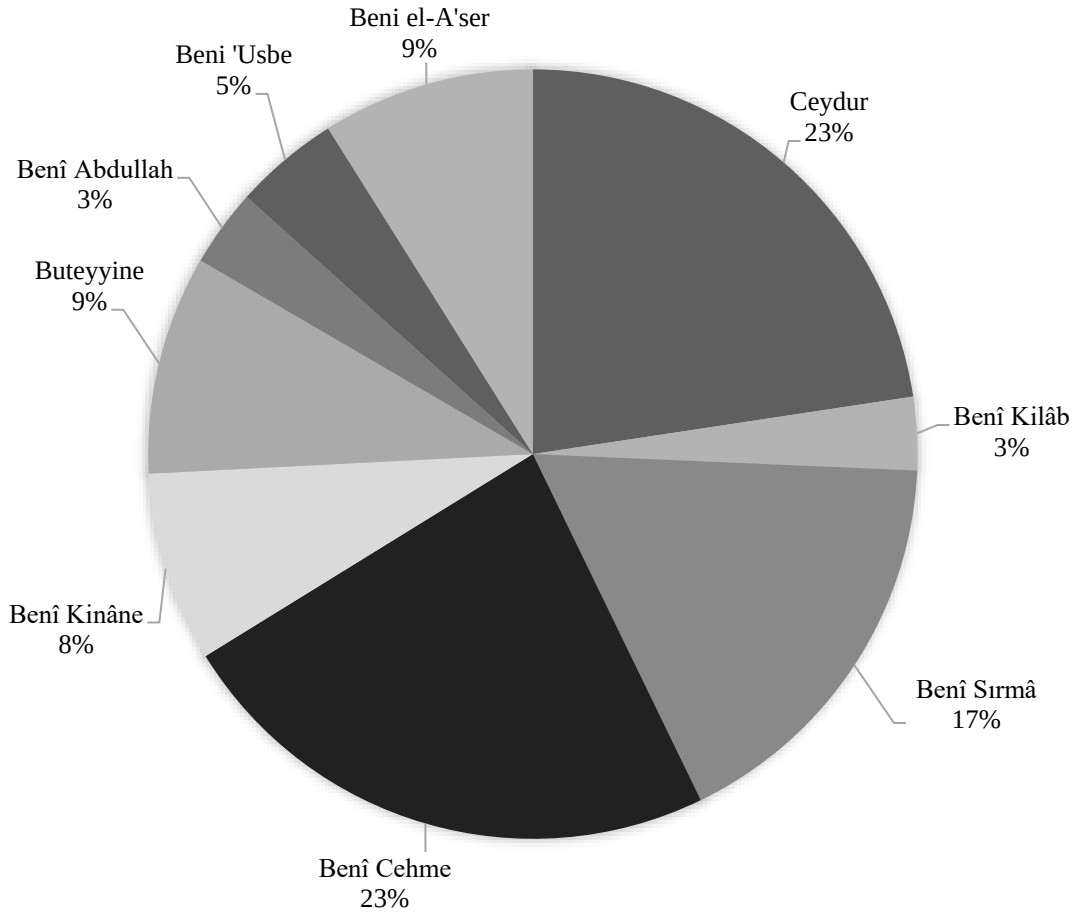
Şekil 5.4. *Havran'da beylerbeyi haslarının nahiyelele dağılımı (1535)*

Grafik incelendiğinde Havran'daki beylerbeyi haslarının dağılımında en yüksek pay %28 ile Benî 'Âtike Nahiyesi'ne aittir. Ondan sonra gelen nahiyeler genel olarak aynı oranda olup, en düşük orana sahip iki nahiyeye, %9 ile Benî Kinane ve %2 ile Benî Cehme Nahiyesi olmuştur.

1548 yılında Şam Beylerbeyi Sinan Paşaydı.⁷⁶² Sinan Paşa Havran'da 271.622 akçelik hassa tasarruf etmekteydi. Bu gelirin 61.416 akçesi Ceydûr'dan, 8339 akçesi Benî Kilâb'dan, 46.520 akçesi Benî Sırmâ'dan, 63.536 akçesi Benî Cehme'den, 21.701 akçesi Benî Kinâne'den, 25.000 akçesi Buteyyine'den, 8.850 akçesi Benî Abdullah'tan, 12.000 akçesi Benî 'Usbe'den ve 24.260 akçesi Beni el-A'ser'den elde ediliyordu. Aşağıda, bu tutarların oransal grafiğine yer verilmiştir.⁷⁶³

⁷⁶² BOA, TT.d., 423, s. 103.

⁷⁶³ BOA, TT.d., 423, s. 103-106.



Şekil 5.5. *Havran’da beylerbeyi haslarının nahiyelere dağılımı (1548)*

Grafikte, en yüksek oran %23 ile Ceydûr ve Benî Cehme’de görülmektedir. İki nahiyenin toplamı %46’dır. En düşük oran da %3 ile Benî Abdullah ve Benî Kılâb’da görülmüştür.

1551 yılında ise bu tutar 189.822 akçe olmuştur. Ancak 1551 yılı tutarının eksik olduğu düşünülmektedir. Çünkü 1551 yılı için beylerbeyi haslarını içeren 275 numaralı mufassal tahrir defterinden yararlanılmıştır. Bu defterdeki kayıtlar sadece köyün ve mezranın tüm hasılının beylerbeyi hassı olarak kaydedildiği kayıtları içermektedir. Diğer defterlerden de bilindiği üzere köy ve mezra hasıllarının hisseli olarak dağıtımı da söz konusudur. Ancak bu defterde beylerbeyi haslarının hisseli olanlarının hiçbirine yer verilmemiştir. Bu yüzden de 1551 yılı gelirinin eksik olduğu düşünülmektedir.

1555 yılında Şam Beylerbeyi Ahmed Paşa toplamda 1.000.000 akçe tasarruf ediyordu. Bu gelirin Havran’dan olan kısmı 265.555 akçedir. Bunun da 61.416 akçesi Ceydûr

Nahiyesi'nden, 48.792 akçesi Benî Sırma Nahiyesi'nden, 155.347 akçesi ise diğer nahiyelerden karşılanmıştır.⁷⁶⁴

1569 yılında Şam Beylerbeyi olan Murad Paşa toplam 1.012.489 akçe gelire sahip olup, 239.263 akçesi Havran'dan karşılanmaktadır. Bu gelirin 9.520 akçesi Benî Abdullah Nahiyesi'nden, 34.600 akçesi Ceydûr Nahiyesi'nden, 70.190 akçesi Benî Cehme Nahiyesi'nden, 23.400 akçesi Benî Kinâne Nahiyesi'nden, 13.078 akçesi Benî 'Usbe Nahiyesi'nden, 62.000 akçesi Benî Nişye Nahiyesi'nden, 10.215 akçesi Benî el-A'ser Nahiyesi'nden ve 16.260 akçesi Havran'da Türkmen ile birlikte konargöçerlik yapan Arap Benî Said cemaatinden gelmektedir.⁷⁶⁵

1575 yılında Şam Beylerbeyi olan Cafer Paşa toplam 1.000.000 akçe gelire sahip olup, 226.652 akçesi Havran'dan karşılanmaktadır. Bu gelirin 31.600 akçesi Ceydûr Nahiyesi'nden, 70.190 akçesi Benî Cehme Nahiyesi'nden, 23.400 akçesi Benî Kinâne Nahiyesi'nden, 9.520 akçesi Benî Abdullah Nahiyesi'nden, 13.067 akçesi Benî 'Usbe Nahiyesi'nden, 22.615 akçesi Benî el-A'ser Nahiyesi'nden, 40.000 akçesi Benî Nişye Nahiyesi'nden ve 16.260 akçesi Havran'da Türkmen ile birlikte konargöçerlik yapan Arap Benî Said cemaatinden gelmektedir.⁷⁶⁶

1589 yılında Şam Beylerbeyi olan Mustafa Paşa'nın dirlik geliri 1.000.000 akçedir. Bu gelirin Havran'dan olan kısmı 1575'teki gelirlerin aynısıdır.⁷⁶⁷

1596 yılında gelindiğinde Havran'dan gelen beylerbeyi hassı 238.739 akçedir. Bu gelirin 35.688 akçesi Ceydûr Nahiyesi'nden, 75.706 akçesi Benî Cehme Nahiyesi'nden, 33.900 akçesi Benî Kinâne Nahiyesi'nden, 13.670 akçesi Benî 'Usbe Nahiyesi'nden, 23.015 akçesi Benî el-A'ser Nahiyesi'nden, 40.000 akçesi Benî Nişye Nahiyesi'nden ve 16.760 akçesi Havran'da Türkmen ile birlikte konargöçerlik yapan Arap Benî Said cemaatinden gelmektedir. Bu gelire ek olarak Havran'a bağlı olan hac konaklama menzillerinden Müzeyrib Menzili'nin pazar ve hayvan satışlarından elde edilen vergi gelirleri beylerbeyine tahsis edilmiştir. Buradan elde edilen gelir ise 9.000 akçedir. Böylece toplam gelir 247.739 akçe olmaktadır.

⁷⁶⁴ BOA, DFE.RZ, 7, s. 442-444.

⁷⁶⁵ BOA, DFE.RZ, 12, s. 71-72.

⁷⁶⁶ BOA, DFE.RZ, 43, s. 26-27.

⁷⁶⁷ BOA, DFE.RZ, 106, s. 134-135.

Defterdâr hasları

Eyaletlerdeki malî işleri, eyalet defterdârı veya kenar defterdârı denilen görevliler yürütürdü. Bu defterdârlıklar da merkezdekinin adeta küçük bir kopyası gibi teşkilatlanmıştı.⁷⁶⁸ Padişah ve beylerbeyleri gibi defterdârlar da has dirlik tasarruf etmekteydiler.

Tahrir kayıtları incelendiğinde Havran dahilinde sadece 1596 yılında defterdâr hassına tesadüf edilmiştir. Şam Hazinesi Defterdârı Derviş Ahmed Efendi'nin Havran dahilindeki tasarruf ettiği dirlik miktarı 22.000 akçeydi.⁷⁶⁹

5.6.2.2. Zeâmetler

Genel olarak askerî hizmette olanlara verilen, geliri 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki dirlikler zeâmet olarak ifade edilmektedir. Bu dirliklerin tasarruf sahiplerine zâim denilmektedir.

Zeâmetler, kılıç ve hisseli şeklinde ikiye ayrılırdı. Vilayet kâtibi icmal defterine 20.000 akçelik zeâmeti bir kimsenin üzerine kaydederse buna *icmâllû kılıç zeâmet* denir ve mahlûl olması durumunda parçalanması caiz olmazdı. Sipahi, tasarruf ettiği 10.000-15.000 akçelik timârı, terakkiyle 20.000 akçelik bir gelire ulaştırırsa bu zeâmet olurdu ancak icmallû olmazdı. Mahlûl kaldığında da terakkiler bozularak başkasına verilir. Şayet tahrir yapılırken bir kimseye 40.000-50.000 akçelik zeâmet verilirse bunun tamamı icmâllû zeâmet olurdu. Fakat bunun 20.000 akçesine kılıç, geri kalanına hisse denirdi ve mahlûl kalma durumunda 20.000 akçelik kılıç kısmı hisseler halinde başka bir kılıç zeâmete veya timâra terakki olarak verilebilirdi.⁷⁷⁰

Havran'daki zeâmetlerin toplam geliri 1525'te 49.025 akçeden ibaretti. Bu gelir 1535'te 179.317 akçe, 1548'de 286.105 akçe, 1568-1572 arası da 408.790 akçe olmuştur.

1525 yılında Havran'da toplam 7 zeâmet vardı. Ancak zeâmetlerin hepsi 20.000 akçenin altındadır. Yani 1525 yılındaki zeâmet sahiplerinin kalan tutarları Havran dahilinde olmayan nahiyelerden karşılanmıştır. En düşük hisse Hüseyin Bey'e ait olup 500 akçedir.⁷⁷¹

1535'e gelindiğinde Havran'da 7 zeâmet bulunmaktaydı. En yüksek miktar Şam Vilayet Kethüdâsı olan Sinan Bey'e aitti. Sinan Bey Havran dahilinde 58.363 akçelik

⁷⁶⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", DİA, İstanbul, 1994, IX, s. 96.

⁷⁶⁹ TKG.KK.TTd., 185, s. 8/B-9/B.

⁷⁷⁰ Taşkın, Safed, s. 178-179.

⁷⁷¹ BOA, TT.d., 169, s. 29.

zeâmete tasarruf etmekteydi.⁷⁷² En düşük tutar ise 13.737 akçe ile Şam Miralayı Sinan Bey'e aitti.⁷⁷³

1548'de Havran'da 14 zeâmet bulunmaktaydı. Bu zeâmetlerin 7 tanesi 20.000 akçenin altındadır. Bunların düşük olmasının sebebi, kalan tutarın Havran dahilinde olmayan nahiyelerden karşılanmasıdır. En düşük zeâmet Hasan Çelebi'ye ait olup 2.943 akçedir.⁷⁷⁴ En yüksek tutar ise 58.910 akçe ile Şam Vilayeti Timâr Kethüdâsı Mustafa Bey'e aittir.⁷⁷⁵ Aşağıdaki tablolarda Havran'daki zeâmetlerin yıllar içindeki durumuna yer verilmiştir.

Tablo 5.5. *Havran'daki zeâmet gelirleri (1525-1548)*

1525		1535		1548	
Zeâmet Sahibi	Geliri	Zeâmet Sahibi	Geliri	Zeâmet Sahibi	Geliri
Hüseyin Bey	485	Sinan Bey (Kethüdâ)	58.363	Mustafa Bey (Kethüdâ)	58.910
Hüsrev Bey (Kethüdâ)	500	Sinan Bey (Miralay)	13.737	Hasan Çelebi (Defterdar)	39.060
Hüsrev Bey	14.101	Arslan Ali Bey	23.090	Arslan Ali Bey	5.430
Balî Çelebi (Defterdar)	11.427	Mustafa Bey b. Koyunlu	21.000	Mahmud Bey	15.802
Arslan Ali Bey b. Kemal Paşa	18.397	Kurd Bey	20.407	Mehmed Çelebi	9.128
Abdülmelik	3.070	Abdülmelik	20.220	Korkmaz	28.666
Mehmed b. Kavvas	1.045	Ramazan Bey	22.500	Ramazan (Subaşı)	14.662
				Sinan (Subaşı)	21.289
				Abdülmelik Bey	20.504
				Kurd Bey	23.907
				İsa	7.652
				Cafer	28.500
				Cafer (Havîş-i Üveys Paşa)	18.780
				Hasan Çelebi	2.943
TOPLAM	49.025	TOPLAM	179.317	TOPLAM	295.233

⁷⁷² BOA, TT.d., 1034, s. 117.

⁷⁷³ BOA, TT.d., 1034, s. 119.

⁷⁷⁴ BOA, TT.d., 423, s. 208.

⁷⁷⁵ BOA, TT.d., 423, s. 107-108.

Tablo 5.6. *Havran 'daki zeâmet gelirleri (1568-1572)*

Zeâmet Sahibi	Geliri
Mehmed (Kethüdâ)	61.300
Bosna Ali (Miralay)	66.688
Menlâ? Ağa	46.182
Mustafa b. Kurd Bey	30.038
Halil b. Kurd Bey	20.000
Abdi	6.000
Ali	20.000
Perviz	20.000
Mehmed Ağa	20.504
Süleyman (Kethüdâ)	21.000
Seydi b. Kays	9.647
Turabi	8.800
Mehmed (Mir-i Ahur)	10.000
Mahmud	9.400
Hüsrev	8.231
İskender	10.000
Hüseyn	20.000
Behram	21.000
TOPLAM	408.790

Yukarıdaki tabloda 1568-1572 yıllarını kapsayan Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda yer alan 459 numaralı icmal defterine göre Havran'daki zeâmetlerin zâimler arasındaki dağılımına yer verilmiştir. Toplamda 18 zeâmet yer almaktadır. Ancak tablodaki ilk üç zeâmet Havran'a bağlı görünse de gelir detayları yer almadığından gelirin tümünün Havran'a bağlı olmayan nahiyelelerden elde edilmeme ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir.

1568-1572 yılları arasında Havran'ın toplam zeâmet geliri 408.790 akçedir. En yüksek zeâmet Şam Miralayı Bosna Ali'ye ait olup 66.688 akçedir. 18 zeâmetin 6 tanesi 20.000 akçenin altındadır. En düşük zeâmet geliri ise 6.000 akçe ile Abdi'ye aittir. Geliri 20.000 akçenin altında olanların Havran'daki zeâmetleri miktarı tamamlayan zeâmetlerdir.

Aşağıdaki tabloda 1596 yılında Havran'da zeâmet tasarruf eden zaimler ve gelirlerine yer verilmiştir. Sadece Havran'dan elde ettikleri tutarlara ver verilmiş olup, Havran'a dahil olmayan yerlerden hisseli pay sahibi olanlar ve asıl tasarruf ettikleri nahiyesi tespit edilebilenler özellikle belirtilmiştir.

Tablo 5.7. Havran 'daki zeâmet gelirleri (1596)

Zeâmet Sahibi	Geliri	Zeâmet Sahibi	Geliri	Zeâmet Sahibi	Geliri
Mustafa Kethüda	57.000	Sefer Çavuş	24.600 ⁷⁷⁶	Ali Ağa	20.020
Okunamadı	16.827	Derviş Kethüda	59.800	Halil	23.038
Hasan (Timâr Tezkirecisi)	32.250	Piyale Kethüda	54.200 ⁷⁷⁷	Ahmed	27.808
Mehmed Bey b. Süleyman Bey	15.000	Ali Çavuş	25.500 ⁷⁷⁸	Mansur	5.000
Mahmud (Şam Vilâyet Kâtibi)	16.500 ⁷⁷⁹	Yahya?	26.600 ⁷⁸⁰	Mustafa	6.800
İbrahim	3.500	Hafız Muhammed	7.500	Mustafa	20.500
Ahmed	12.300 ⁷⁸¹	Behram Kethüda	3.030 ⁷⁸²	Ahmed Çavuş	20.000
Hüseyin Ağa	67.600	Muhammed	8.000	Muhammed veled-i Süleyman	4.300
Ahmed Çavuş	5.260	Kasım Çavuş	20.900	İbrahim (Divan-ı Hümayun Kâtibi)	6.400
Mustafa	6.000	Abdullah (Mimar Başı)	15.500	Süleyman Çavuş veled-i Muhammed Çavuş	500
Bosna Bayezid	3.300	Süleyman veled-i Ali	11.000 ⁷⁸³	Mahmud Çavuş veled-i Ahmed	13.800
Keyvan? veled-i Abdullah	3.000 ⁷⁸⁴	İbrahim (Şam Defter Emni)	15.000 ⁷⁸⁵	Ahmed	5.500
Yusuf Çavuş	10.000 ⁷⁸⁶	Behram (Kâtip)	2.400 ⁷⁸⁷	Osman Çavuş	13.500

⁷⁷⁶ Defterde eksiklik olduğundan kesin tutar değildir. TKG.KK.TTd., 350, s. 18/B.

⁷⁷⁷ Gelirin 13.000 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Vâdiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 20/A.

⁷⁷⁸ Gelirin 7.000 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Şûfu'l-Harrâdin Nahiyesi'nden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 20/B.

⁷⁷⁹ Gelirin 10.000 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan İklîmü'z-Zebîb, Şa'râ, Merc ve Şûfu'l-Beyaz nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 11/A.

⁷⁸⁰ Hasan Çavuş'tan gelen 7.700 akçelik tahvil ile birlikte. TKG.KK.TTd., 350, s. 27/B.

⁷⁸¹ Gelirin 7.000 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Şûfu'l-Harrâdin Nahiyesi'nden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 11/B.

⁷⁸² Havran'a dahil olmayan Merc, Guta ve İklîm-i Bellân nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 23/A.

⁷⁸³ Gelirin 500 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Şûfu'l-Beyaz Nahiyesi'nden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 24/A.

⁷⁸⁴ Defterdeki eksiklikten ötürü kesin rakam tespit edilememiştir. TKG.KK.TTd., 350, s. 14/B.

⁷⁸⁵ Gelirin 5.500 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan İklîmü'z-Zebîb ve Şûfu'l-Harrâdin nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 24/A.

⁷⁸⁶ Gelirin 6.000 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Merc ve Guta nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 15/A.

⁷⁸⁷ Havran'a dahil olmayan Cübbetü'l-'Assâl ve Kalemûn nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 24/B.

Tablo 5.7. (Devam) Havran'daki zeâmet gelirleri (1596)

Zeâmet Sahibi	Geliri	Zeâmet Sahibi	Geliri	Zeâmet Sahibi	Geliri
Hasan Çavuş	15.000	Ahmed veled-i Birkan	5.000	Muhammed veled-i İlyas Kethüda	6.000
Perviz	12.400	İsa Çavuş	7.600 ⁷⁸⁸	Muhammed	18.600
Ferec Kethüda	39.900	Yusuf Ağa	5.000	Mahmud	18.600
Süleyman	10.000	Muhammed	14.500	Bekir	15.000
Süleyman Çavuş	56.600 ⁷⁸⁹	Pervane	20.000 ⁷⁹⁰	Bayram	7.400
Sinan	500 ⁷⁹¹	Muhammed	1.500	Hasan	19.950
Yahya	6.200	Muhammed Çavuş	20.000	Ferec (Emîn-i Defter-i Hâkânî)	20.000 ⁷⁹²
Hüseyin	8.000	Mustafa Bey	1.600	Muhammed (Kâtip)	6.000
Hasan b. Abdullah	13.600	Zuhûrî Mustafa (Divan-ı Hümayun Kâtibi)	4.300	Mustafa Ağa	38.000
Sinan Kethüda	35.300 ⁷⁹³	Muhammed Çavuş	9.600	Bayram	11.030 ⁷⁹⁴
Gazanfer	10.000	Cündî Hüseyin Çavuş	9.200	Muhammed	5.000
Mustafa, Mir-alem-i Şam	17.100 ⁷⁹⁵	Meşâyih-i 'Urbân	30.000	Ahmed Çavuş	3.600 ⁷⁹⁶
Ahmed Çavuş veled-i Perviz Bey	7.018	Emir-i Şam	20.000		

Yukarıdaki tabloya göre toplam 77 zeâmet kaydı tespit edilmiştir. Bu zeâmetlerin gelirinin bir kısmının Havran dahilinde olmayan nahiyelerden elde edildiğinden veya asıl zeâmetin Guta, Hammâre, İklîm-i Darânî, Şûfu'l-Beyaz, Merc, İklîm-i Bellân gibi yine Havran'a bağlı olmayan nahiyelerden gelmesi nedeniyle 20.000 akçenin altında görünmektedir. Defterin bazı kısımlarında eksiklikler olduğundan ve zeâmet hisselerinin

⁷⁸⁸ Başlıkta 28.000 akçe olmasına rağmen 7.600 akçe hesaplanmıştır. TKG.KK.TTd., 350, s. 25/B.

⁷⁸⁹ Gelirin 2.000 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Vâdiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 16/B.

⁷⁹⁰ Havran'a dahil olmayan Vâdiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 26/A.

⁷⁹¹ Asıl geliri 21.900 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 16/B.

⁷⁹² Gelirin 4.000 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Vâdiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 37/A.

⁷⁹³ Gelirin 3.000 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Vâdiü'l-Acem ve İklîm-i Darânî nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 18/A.

⁷⁹⁴ Gelirin 7.030 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Merc, Guta ve İklîm-i Bellân nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 38/A.

⁷⁹⁵ Toplam gelirden Havran'a dahil olmayan Merc ve Guta nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 18/B.

⁷⁹⁶ Gelirin 2.600 akçelik kısmında Havran'a dahil olmayan Vâdiü'l-Acem, Cübbetü'l-'Assâl ve Kalemün nahiyelerinden gelen hisse de bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 92/B.

bazılarında Havran dahilinde olmayan nahiyelerin hisseleri ortak hisse olarak verildiğinden Havran'dan gelen toplam zeâmet geliri hakkında kesin bir hükme varmak güç olmaktadır.

Havran'dan en yüksek zeâmet geliri tasarruf eden kişi Hüseyin Ağa olup, geliri 67.600 akçedir. Bununla birlikte Arap konargöçerlerinin şeyhlerine de zeâmet tevcih edildiği görülmektedir. Bu zeâmet *meşâyih-i 'urbân* olarak kaydedilmiştir. Bu zeâmetin 1596 yılında Havran'dan elde edilen geliri 20.000 akçedir.

Tahrir Defterleri dışında Timâr-Zeâmet Ruznamçe Defterleri'nde de zeâmet kayıtları mevcuttur. Ancak bu kayıtlardan sadece Havran ile ilgili nahiyelerinden elde edilen yekûn gelirler esas alınmıştır. Zâimlerin gerek nahiyeye esas yekûn tutarına gerek tahvil ve ilhak yoluyla gelen gelirlerine, Havran dahilinde olmayan nahiye gelirleri eklenerek bu gelirin toplamı hisse olarak hesaba katılabilmektedir. Örneğin bir zâime tahvil eden zeâmette Havran dahilindeki Buteyyine, Benî Kinâne ve Beni Muklid nahiyelerindeki geliri ile Havran'a dahil olmayan Merc Nahiyesi'ndeki geliri toplamından hisse şeklinde gelir tahsis edilmiş olabilmektedir.⁷⁹⁷ Bu da Havran'a bağlı olan nahiyelerden gelen gelirin ne kadarına tasarruf ettiğini bilmeyi güçleştirmektedir. Bundan dolayı da zaimlerin sadece o nahiyeden tasarruf ettiği gelirler esas alınarak tahvil ve ilhak ile gelenler hesap dışı bırakılmıştır. Bu kayıtlara göre Havran'daki zeâmetler ve gelirleri şu şekildedir:

1554 yılında Ali 20.000 akçe⁷⁹⁸ ve Havran Kazası Miralayı Süleyman 9.247 akçe⁷⁹⁹ zeâmet tasarruf ediyorlardı.

1555 yılında Sinan Subaşı 21.289 akçe⁸⁰⁰, Hüsrev 6.649 akçe⁸⁰¹, Kayıtbay 24.571 akçe⁸⁰², Yunus b. Musa 20.000 akçe⁸⁰³, Şam Çavuşları Kethüdâsı Miraç Çavuş 14.900 akçe⁸⁰⁴ zeâmete mutasarrıftılar.

1556 yılında Kansu b. Said 20.170 akçe⁸⁰⁵, Ramazan 17.180 akçe⁸⁰⁶, Kayıtbay 3.343 akçe⁸⁰⁷, Veli Kethüdâ 12.000 akçe⁸⁰⁸ zeâmete sahiptiler.

⁷⁹⁷ BOA, DFE.RZ, 6, s. 706.

⁷⁹⁸ BOA, DFE.RZ, 6, s. 566.

⁷⁹⁹ BOA, DFE.RZ, 6, s. 578.

⁸⁰⁰ BOA, DFE.RZ, 6, s. 605.

⁸⁰¹ BOA, DFE.RZ, 6, s. 613.

⁸⁰² BOA, DFE.RZ, 6, s. 616.

⁸⁰³ BOA, DFE.RZ, 6, s. 674.

⁸⁰⁴ BOA, DFE.RZ, 6, s. 706.

⁸⁰⁵ BOA, DFE.RZ, 7, s. 457.

⁸⁰⁶ BOA, DFE.RZ, 7, s. 427.

⁸⁰⁷ BOA, DFE.RZ, 7, s. 464.

⁸⁰⁸ BOA, DFE.RZ, 7, s. 500.

1598 yılında Muhammed Çavuş 4.600 akçe⁸⁰⁹, Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Ahmed⁸¹⁰ 10.400 akçe⁸¹¹, Divân-ı Hümâyûn Katiplerinden İbrahim⁸¹² 33.300 akçe⁸¹³, Bekir 6.750 akçe⁸¹⁴, Dergâh-ı Âlî müteferrikalarından Ömer 10.000 akçe⁸¹⁵, Hüseyin b. Abdullah 25.533 akçe⁸¹⁶, Pervane 20.000 akçe⁸¹⁷, Türkân 8.260 akçe⁸¹⁸, Ahmed 16.000 akçe⁸¹⁹, Dergâh-ı Âlî müteferrikalarından Mustafa 26.666 akçe⁸²⁰, Muhammed b. Abdullah 7.800 akçe⁸²¹, Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Mustafa b. Muhammed 20.500 akçe⁸²² zeâmet tasarruf ediyorlardı.

5.6.2.3. Timârlar

Osmanlı Devleti'nde geçimlerini ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara belirli bölgelerin vergilerini kendi nam ve hesaplarına tahsil etme yetkisi ile birlikte tahsis edilen askerî dirliklerin senelik 20.000 akçeye kadar olanlarına timâr denilmektedir. Timâr, Osmanlı klasik çağında yani para ekonomisinin yeterli derecede gelişmediği dönemde, verginin mahsûl üzerinden aynı olarak toplanıp nakledilmesi, paraya çevrilmesi, bu paranın merkezî bir devlet hazinesi olarak toplanıp oradan maaş olarak dağıtılması ve vazife sahiplerinin bulundukları yerde geçimlerini temin etmesi gibi işlerin zorluğu üzerine oluşturulmuştur.⁸²³

Timâr, gelir miktarına göre *tezkiireli* ve *tezkiresiz* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Mahlûl olma yani sahipsiz kalma durumunda yeniden tevcihinin ancak padişah beratıyla mümkün olan timârlar tezkiireli, beylerbeyi beratının tevcih etmede yeterli görüldüğü timârlar da tezkiresiz timâr olmaktadır.⁸²⁴

Her timârın ibtida kısmı “kılıç” olarak adlandırılıp, bunun kaç akçe olduğu her eyalette değişiklik göstermekteydi. Dolayısıyla her beylerbeyliğinde tasarruf edilen tezkiireli ve

⁸⁰⁹ BOA, DFE.RZ, 233, s. 3.

⁸¹⁰ BOA, DFE.RZ, 233, s. 6-7.

⁸¹¹ Sonradan 20.000 akçe. BOA, DFE.RZ, 233, s. 48.

⁸¹² BOA, DFE.RZ, 233, s. 12-13.

⁸¹³ Sonradan 37.800 akçe. BOA, DFE.RZ, 233, s. 28.

⁸¹⁴ BOA, DFE.RZ, 233, s. 16.

⁸¹⁵ BOA, DFE.RZ, 233, s. 24.

⁸¹⁶ BOA, DFE.RZ, 233, s. 29.

⁸¹⁷ BOA, DFE.RZ, 233, s. 32.

⁸¹⁸ BOA, DFE.RZ, 233, s. 34.

⁸¹⁹ BOA, DFE.RZ, 233, s. 38.

⁸²⁰ BOA, DFE.RZ, 233, s. 40-41.

⁸²¹ BOA, DFE.RZ, 233, s. 54.

⁸²² BOA, DFE.RZ, 233, s. 66.

⁸²³ Ömer Lütfi Barkan, “Timâr”, İA, MEB, İstanbul, 1979, XII/I, s. 286-287.

⁸²⁴ İlhan Şahin, “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale”, İÜEFTD, Sayı: 32, İstanbul, 1979, s. 932.

tezkiresiz timârların kılıç tutarı eşit değildi. Şam Eyaleti'ne bağlı yerlerde bir tezkireli timârın kılıç miktarı 6.000 akçe tezkiresiz timârın kılıç miktarı 2.000 ise akçeydi. Mahlûl kaldığında timârın tezkire durumuna göre belirlenen miktarın fazlası parçalanıp diğer sipahilere dağıtılırdı.⁸²⁵ Ancak bu durumdan farklı olarak 2.000 akçeden az gelire sahip olan bir timâr da ibtida kılıç kabul ediliyordu. İbtida kılıç ise timârı tasarruf eden öldüğünde oğullarına babalarının timârından verilecek olan kısım olup, bu kısım parçalanamaz ve birden fazla kişiye verilemezdi.⁸²⁶

Kılıç miktarı, sipahinin gösterdiği yararlılıklarla orantılı olarak yapılan zamlarla terakki edilebilmekteydi. Örneğin, 22 Mart 1571 tarihli bir mühimme kaydına göre, Havran'da 7050 akçelik timara tasarruf eden Darende Hüsrev, Magosa Muharebesi'ndeki yararlılıklarından ötürü 3.000 akçelik terakki almıştır.⁸²⁷ Ancak yapılan bu terakkiler sipahi öldüğü zaman hizmete yeni girecek çocuklarına tamamen intikal etmezdi. Böylece devlet, zamanla çeşitli yollarla büyümüş timâr arazisinin nesiller boyu bir aile mülkü haline gelmesine engel olmuş oluyordu.⁸²⁸

İdarî ve malî açıdan timârlar, *serbest* ve *serbest olmayan* olarak iki kısımda incelenmektedir. Padişah hasları, sultan ve vezir vakıfları ile vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, defterdar, nişancı, çavuşlar, divân kâtipleri, subaşları, çeribaşları ve dizdârlar gibi yüksek rütbeli idare amirleri ile diğer memurlar ve askerlerin dirlikleri idarî ve malî bakımdan bazı ayrıcalıklara sahip olması hasebiyle serbest timâr olarak değerlendirilmiştir. Serbest timârlarda, genellikle *rûsûm-ı serbestiye* olarak adlandırılan bir kısmı da *niyâbet* ve *bâd-i hevâ* çatısı altında olan vergiler direkt dirlik sahibine aitti. Ancak ülke dahilindeki timârların büyük bir kısmı, bu tür vergilerin tahsiline tamamen yetkili olmuyorlar ya da topladıkları vergiyi bağlı oldukları serbest timâr sahibiyle paylaşmak zorunda kalıyorlardı. Bu tip timârlar da serbest olmayan timârlardı.⁸²⁹

Havran'da bulunan timârların sipahiler tarafından hem müstakil hem de müşterek olarak kullanıldığı görülmektedir. Müstakil timârlarda timâr tek bir kişinin üzerinedir. Müşterek timârlarda ise bir timâr, birden fazla sipahinin üzerine kayıtlı olup hisseler halinde pay edilmiştir. Müşterek timârlar ölen bir sipahinin çocuklarına veya herhangi bir şekilde

⁸²⁵ Taşkın, Safed, s. 184.

⁸²⁶ Nasıroğlu, s. 175.

⁸²⁷ BOA, A. {DVNSMHHM.d., Defter: 13, hkm: 81.

⁸²⁸ Barkan, "Timâr", s. 295.

⁸²⁹ Barkan, "Timâr", s. 310.

birbirine yakın olan kişilere, timârı parçalara ayırmak imkânsız olduğundan, toptan verilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.⁸³⁰

Müşterek timârlara tasarruf hakkı elde eden sipahilerin hisseleri eşit olabilmekle birlikte hissedar olan sipahilerin kıdem ve hakedişine göre değişkenlik gösterebilirdi. Örneğin, 1525'te Kansu'nun adamlarından Mustafa, Korkmaz ve yeniçeri çavuşlarından Mustafa adlı sipahiler geliri 15.000 akçe olan bir timâr bölgesini sırasıyla 5.378, 4.050, 5.572 akçelik hisseler halinde tasarruf ediyorlardı.⁸³¹

Bazı timârlar kardeşlere müşterek işletmeleri için tevcih edilmiştir. Örneğin 1535 yılında Kâtip Ali'nin çocukları Halil ve İbrahim'e kalan 4.000 akçelik timâr, kardeşlere ortak işletilmesi için tevcih edilmişti.⁸³²

Timâr geliri bazen toprak mahsulünden alınan vergi dışında kalan hayvan ya da cizye vergisi de olabilmekteydi. Mesela 1535 yılında Havran'da 3.620 akçelik timâr tasarruf eden Hasan b. Budak'ın gelirinin 2.420 akçesi cizye, resm-i camus ve diğer muhtelif vergilerden oluşmaktaydı.⁸³³

1525 yılında Havran'da 129 timâr bulunuyordu. Bunların 93'ü müstakil, 34'ü müşterek ve 2'si mahlûldü. Timârlardan biri Medine-i Münevvere Emîni'ne aittir. Toplamda 36.400 akçe olan dirliğin 9200 akçesi Havran'dan karşılanmıştır. Normalde zeâmet hükmünde olan bu dirlik, timâr olarak kaydedilmiştir.⁸³⁴ Müstakil 93 timârın 7 tanesi tezkireli, 86 tanesi tezkiresizdi. Bununla birlikte müşterek timârların da kendi içerisinde tezkireli hisseleri olabilmekteydi. Müşterek timârların ise bir tanesinin bir hissesi tezkireli timârdı.⁸³⁵

1535 yılına gelindiğinde Havran'da toplam 131 timâr vardı. Bu timârların 86'sı müstakil, 42'si müşterek ve 3'ü mahlûldü. Müstakil timârların 11'i tezkireli, 75'i tezkiresizdi. Müşterek timârların ise bir hissesi tezkireliydi.⁸³⁶

1548 yılında toplam 177 timâr vardı. Bunların 69'u müşterek, 108'i ise müstakil timârdı. Müşterek timârların birinin hisse bölünmesi yapılmadan tevcihi söz konusudur.⁸³⁷ Müstakil timârların 33'ü tezkireli, 75'i de tezkiresiz timârdır. Müşterek timârların 15 tanesinin 17 hissesi ise tezkireli timârdı.

⁸³⁰ İnalçık, Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, s. XXIV.

⁸³¹ BOA, TT.d., 169, s. 216.

⁸³² BOA, TT.d., 1034, s. 217.

⁸³³ BOA, TT.d., 1034, s. 240.

⁸³⁴ BOA, TT.d., 169, s. 65.

⁸³⁵ BOA, TT.d., 169, s. 189.

⁸³⁶ BOA, TT.d., 1034, s. 265.

⁸³⁷ BOA, TT.d., 423, s. 160.

1551 yılına ait bir icmal defterinde⁸³⁸ Havran'a tabi nahiyelerin hâric-i defter olan Türkmen taifelerinden sonradan sipahi olanlarının tahriri yer almaktadır. Bu tahrirde yer alan sipahilerin isimleri ve gelirlerinin listesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.8. *Havran'da sipahi yazılan türkmenler (1551)*

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Hacı Veli Çavuş Alay-ı Sipahiyan-ı nev ve Muhammed b. Sefer ve Osman b. Mikail ve Ramazan b. Veli	2000, 2000, 2000, 2000, 2000	Ali b. İbrahim ve Muhammed b. Hasan	2000, 2000	Ahmed b. Muhammed ve Abdullah b. Veli	2000, 2000
Bayram b. Muhammed, ser- asker-i Sipahiyan ve Ali b. İsa	2000, 2000	Muhammed b. İlyas ve Hasan b. Mustafa	2000, 2000	İsa Kethüda ve Halil b. Muhammed ve Musa b. İsa	2000, 2000, 2000
Recep	2000	Mustafa b. Ali	7000	Çeribân Bekir	2000
Abdulkerim b. Ömer ve Ahmed b. Derviş el-Kürdî ve Kasım b. Tanrıverdi ve Cevhad b. Avaz ve Hamus b. Seyfüddin ve hacı Muhammed b. Ahmed	2000, 2000, 2000, 2000, 2000	İbrahim Ömer b. Kavas ve Halife b. Ahmed ve Muhammed b. Derviş Ali	2000, 2000, 2000	Hasan b. Abdullah	2000
Piri b. Osman ve Nebi b. İskender	2000, 2000	Muhammed b. Cuma ve Süleyman b. Muhammed ve İsa b. İlyas ve Piri b. Zumer	2000, 2000, 2000, 2000	İvaz b. Ali ve Hasan b. Abdullah ve Laçin? b. Melek Ahmed	2000, 2000, 2000
Sunkur b. Musa ve Tanrıverdi b. Resul ve Ahmed b. Abdullah	2000, 2000, 2000	Hacı Halife b. Ali	2000	Hacı Ali b. Hacı Arab ve Halil b. Tekiş ve Tekiş b. İbrahim	2000, 2000, 2000
Abdullah Uda? Ve Abdulkadir b. Ömer b. Kavas ve Kara Hülhül? B. Ahmed ve Hayreddin b. Abdullah	2000, 2000, 2000, 2000	Seyf b. İnebeg ve Abdullah b. Veli	2000, 2000	Mustafa b. Hamza	2000
Yusuf b. Kemal	2000	Hamza b. Sefer	2000	Hayreddin b. Yekdeş? ve Ahmed b. Hacı Bekir ve Musa b. Seyid Ahmed ve Tekiş b. Halil	2000, 2000, 2000, 2000

⁸³⁸ BOA, MAD, 3572.

Tablo 5.8. (Devam) Havran'da sipahi yazılan türkmenler (1551)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Yakub b. Hacı Muhammed ve Selim b. Hızır Şah	2000, 2000	Hazm? b. Piri ve Nasırüddin b. Yusuf ve Asaf b. Yusuf	2000, 2000, 2000	Mustafa b. İskender	2000
Hasan b. Ali ve Ali b. Hacı Ahmed	2000, 2000	Hacı Muhammed b. Ali ve Hacı Faris b. Muhammed ve Hacı Ali b. İvaz	2000, 2000, 2000	Harb? b. Ali	2000
Mustafa b. Yunus ve Yusuf b. Abdullah ve Muhammed b. Yunus	2000, 2000, 2000	Rebiş? b. Ahmed ve Nasır b. Ali ve Kesab? b. Hasan ve Muhammed Yündek b. Kündek	2000, 2000, 2000, 2000	Derviş İsa ve Halil b. Ali	2000, 2000
Tekiş b. Musa ve Musa b. Fakı	2000, 2000	Ömer b. Hacı Muhammed ve Muhammed Ali ve Ahmed b. Muhammed	2000, 2000, 2000	Hacı Korkmaz b. İsmail ve Süleyman b. Ürkmez	2000, 2000
Yusuf b. Mustafa	2000	Musa veled-i Demez	2000	Zumer b. Hacı Kündek ve İvaz b. Yündek	2000, 2000
Abdi b. Yusuf ve Muhammed b. Hamza	2000, 2000	Muhammed b. Hacı Ömer ve Seyid Ahmed b. Halil	2000, 2000		
Nasuh b. Yusuf ve İzzeddin b. Halid ve Mustafa b. Ahmed ve Muhammed b. Malki ve Cürb? b. Hasan	2000, 2000, 2000, 2000, 2000	İvaz b. Hayr Beg ve Mansur b. Şaban	2000, 2000		

Yukarıdaki tablo ışığında 1551 yılında 43 timâr kaydı tespit edilmiştir. Bunların 12'si müstakıl, 31'i müşterek timârdır. Müstakıl timârların sadece 1 tanesi tezkireli olup 7.000 akçedir. Diğer bütün müstakıl timârlar 2.000 akçedir. Müşterek timârların ise tüm hisseleri 2.000 akçedir.

Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda yer alan 459 numaralı defter, 1568-1572 yılları arasında timâr tasarruf edenlerin yer aldığı bir icmal defteridir. Bu defterde 210 timâr kaydına rastlanmıştır. Timârların hepsi müstakıl olarak kaydedilmiştir. Bu timârların 59'u tezkireli, 151'i ise tezkiresiz timârdı. Aşağıdaki tabloda bu timâr sahipleri ve gelirleri gösterilmiştir.⁸³⁹

⁸³⁹ BOA, MAD, 459, s. 16-29.

Tablo 5.9. *Havran'daki timâr sahipleri ve gelirleri (1568-1572)*

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Osman	8000	Abdi	8000	Mustafa	3000
Osman	5160	İbrahim Katib-i Defter	8800	Şehriman	5999
Muhammed	7000	Mustafa Çeri Sürücü	5999	Ömer	5999
Muhammed b. Abdülkerim	8000	Abdulkadir	2000	Ferhad	5999
Halil	2000	Mustafa katib-i defter	8000	Murad	6000
Yahya	2000	Ahmed	5699	Ahmed veled-i Kansu	8784
Derviş	3000	Yusuf	3000	Memi b. Seyfi	2000
Muhammed	2000	Hüseyin	12000	İbrahim çeribaşı	5999
Mustafa	6000	Muhammed b. Mustafa	2000	Muhammed b. Halil	2275
Ahmed	2000	Seydi?	5999	Muhammed	5999
Ahmed b. Hamza	5000	Hacı Kethüdâ	5000	Mansur	5999
Süleyman	5999	Ramazan	5999	Mustafa	2000
Hamza	5000	Hamza	5000	Hüseyin	4000
Mahmud Çeribaşı	7800	Murad	3000	Hasan	6000
Muhammed	2620	Osman	3000	Cantimur	5999
Yusuf katib-i defter	5200	Pervane	5000	Ali	2221
Yunus	5999	Ahmed	3350	Haydar	5999
Receb Çavuş Alay-ı Şam	8399	İbrahim	2000	Hasan	5000
Mustafa	6000	Kalender	5999	Şüca'	5999
Ahmed	8814	Ahmed	2000	Yusuf	4000
İbrahim	8387	Muhammed	3000	İbrahim	4666
Mustafa-yı diğer	2000	Muhammed b. İshak	2000	Ali	5000
Mustafa b. İlyas Kethüdâ	10000	Mustafa b. Kasım Çavuş	5999	Mustafa	2000
İsmail	2000	Yusuf	2025	Şaban Çeribaşı	12100
Muhammed Tuklu?	15000	Muhammed	5300	Hüseyin	3203
Derviş	5000	Zeynal	2025	Mustafa veled-i Cevre	2000
Yusuf Yeniçeri	6000	Hasan	5999	Bedr	5999
Hüsnü?	6000	Yusuf b. Abdullah	6000	Muhammed veled-i Şihabüddin	6000
Hasan	6449	Derviş	2000	Ahmed	5000
Sinan? Yeniçeri	5999	Kasım	6400	Osman	5999

Tablo 5.9. (Devam) *Havran'daki timâr sahipleri ve gelirleri (1568-1572)*

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Mustafa	8499	İsmail	2000	Mustafa	5999
Hasan Katib-i Defter	14360	Bayezid	3333	Satılmış	5999
Çepni	7100	Abdi	5999	Muhammed	6640
Osman	2000	Muhammed b. İsa	6600	Süleyman Yeniçeri	6000
Mahmud	5999	Ahmed	5999	Ahmed	5999
Ali	2000	Hamza	6000	Musa	2260
Hüseyin	5999	Hüsnü	7000	Muhammed ve şeref veledan-ı Birkan	5000
Muhammed b. Cafer	7000	Hamza	5999	Mahmud b. Yakub	5897
Mustafa	2215	Katib veli	5999	Cafer	1000
Murad	2200	Yusuf	5999	Süleyman	2783
Ömer	4322	Hızır	5999	Muhammed	8800
Muhammed	5999	Ahmed	2000	Yusuf	5999
Süleyman	5999	Mustafa	2000	Hüdavirdi	8500
Muhammed b. Karagöz	5999	Ali	8000	Seydi Ahmed	9000
Hüseyin	5000	Yahya	6600	Ali	5999
Hızır	5999	Behmen	5999	Yusuf	8500
Ferruh	5000	Mahmud	4000	Katib Ferhad	17735
Mansur	2000	Hasan	2000	Hasan	5999
Çalış	2000	Cafer	9000	Ahmed	2000
Mahmud b. Muhammed	2000	Muhammed	2000	Yusuf	5999
Muhammed b. İbrahim	10400	Ahmed yeniçeri	5000	Okunmuyor	3022
Abdi	5999	Halil	2000	Muhammed b. Mustafa	5999
Cankılıç	5500	Muhammed	2000	Dâvud	4000
Yusuf	2000	Hüseyin	2000	Cafer	4500
Solak Mahmud	18782,5	Süleyman	4000	Muhammed	11973
Mustafa	5999	Ali	2350	İsmail b. Mansur	8000
Ahmed	4000	Ali b. Muhammed	4999	Osman	9660
Salih	2220	Süleyman	5999	Hüsrev merdüm-i Nakkaş	4000
İbrahim	2000	Hamza	5999	Ahmed	4000
Süleyman	7499	Kasım merdüm-i Hasan Paşa	10000	Muhammed b. Muhammed	4330
Ahmed Yeniçeri	5999	Ahmed	2000	Pervane	7000
Yusuf	6000	Muhammed	6000	Mustafa	14466

Tablo 5.9. (Devam) Havran'daki timâr sahipleri ve gelirleri (1568-1572)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Yusuf-ı diğ̃er	4000	Muhammed	5999	Hüseyin	5999
İlyas	2000	Muhammed	11200	Doğ̃an	2000
Hüseyin	6000	Yunus	9070	Şaban b. Mustafa	2000
Okunmuyor	8764	Mahmud	2000	Mansur	2000
Hacı Ali Çeribaşı	6599	Mansur	4000	Mahmud	2037
Hüseyin	6650	Ali	3000	Melâk	2000
Kara Memi	5999	Mennan	5999	Kisbay	5200
Ahmed	2000	Muhammed	5000	İbrahim	5999

Bununla birlikte bu defterde Havran'da timâr tasarruf eden Türkmen sipahiler de yer almaktadır. Toplamda 40 timâr kaydı olup hepsi tezkiresiz timârdır. 8 tanesi müstakil timârdır. Bu sipahilerin isimleri ve gelirleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁸⁴⁰

Tablo 5.10. Havran'da timâr tasarruf eden türkmen sipahiler (1568-1572)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Recep	2000	Nasuh ve İzzeddin ve Zat? ve Mustafa ve Muhammed	2000, 2000, 2000, 2000, 2000	Ferec ve Yusuf ve Musa Çavuş	2000, 2000, 2000
Zeyn ve Muhammed ve Osman ve Ramazan ve Mustafa	3500, 2000, 2000, 2000, 3000	Ali b. İbrahim ve Muhammed b. Hüseyin	2000, 2000	Ahmed b. Hacı Ömer ve Seydi Ahmed b. Halil	2000, 2000
Abdulkerim ve Ahmed b. Derviş ve Ahmed b. İsa ve Cevher ve Hamuş Seyf ve Hacı Muhammed b. Ahmed	2000, 2000, 2000, 2000, 2000	Muhammed b. İlyas ve Hasan? b. Mustafa?	2000, 2000	İvaz b. Hayril? ve Mansur b. Şaban	2000, 2000
Piri b. Osman ve Piri b. İskender	2000, 2000	İbrahim b. Ömer ve Halife b. Ahmed ve Muhammed b. Derviş	2000, 2000, 2000	Ahmed b. Muhammed ve Abdullah b. Veli	2000, 2000
Hızır ve İvaz	2000, 2000	Muhammed b. Cuma ve Süleyman b. Muhammed ve İsa b. İlyas ve Piri b. Nefer?	2000, 2000, 2000, 2000	İsa Kethüdâ ve Halil b. Muhammed ve Musa b. İsa	2000, 2000, 2000

⁸⁴⁰ BOA, MAD, 459, s. 30-33.

Tablo 5.10. (Devam) Havran’da timâr tasarruf eden türkmen sipahiler (1568-1572)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Sunkur ve Tanrıvirdi ve Ahmed b. Abdullah	2000, 2000, 2000	Hacı Halife b. Ali	2000	Ceriyân? b. Bekir	2000
Yusuf	2000	Mustafa b. Ali	2000	Bayram b. Muhammed ve Ali b. Muhammed	2000, 2000
Yakub ve Selim	2000, 2000	Seyf ve Abdullah	2000, 2000	Hasan b. Abdullah	2000
Hasan Ali ve Ali b. Hacı Ahmed	2000, 2000	Hamza b. Sefer	2000	İvaz b. Ali ve Hasan b. Abdullah ve Laçın b. Melek Ahmed	2000, 2000, 2000
Mustafa ve Yusuf ve Muhammed	2000, 2000, 2000	Hamza b. İlyas ve Nasırüddin ve Asaf	2000, 2000, 2000	Hacı Ali ve Halil ve Biniş?	2000, 2000, 2000
Yasin? b. Musa ve Musa b. ???	2000, 2000	Hacı Muhammed ve Hacı Faris ve Hacı Ali	2000, 2000, 2000	Muhammed ve Ahmed b. Bakir ve Musa ve Biniş? b. Halil	2000, 2000, 2000, 2000
Yusuf b. Mustafa	2000	Enes b. Ahmed ve Nasır b. Ali ve Keysan? b. Hasan ve Muhammed b. Sevindik	2000, 2000, 2000, 2000	Mustafa b. İskender	2000
Cafer ve Muhammed b. Hamza	2000, 2000	Ömer b. Ahmed ve Muhammed b. Ali ve Ahmed b. Muhammed	2000, 2000, 2000	Derviş b. Ali ve Fazıl? b. Ali	2000, 2000
Hacı Korkmaz ve Süleyman	2000, 2000				

Aynı defterde son olarak Şam Divan Çavuşları yer almaktadır. Bu çavuşlar içerisinde Havran’da timâr tasarruf edenler mevcuttur. Toplamda 21 timâr kaydı tespit edilmiş olup, hepsi müstakil timârdır. Bu timârların 13 tanesi tezkireli, 8 tanesi ise tezkiresiz timârdır. Havran’da timâr tasarruf eden Şam Divan Çavuşları’nın isimleri ve gelirleri liste halinde aşağıdaki tabloda sunulmuştur.⁸⁴¹

⁸⁴¹ BOA, MAD, 459, s. 35-38.

Tablo 5.11. *Havran 'da timâr tasarruf eden şam divan çavuşları (1568-1572)*

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Mustafa, Kethüdâ-yı Çavuşan	15023	Hüseyin Çavuş	5999	İbrahim Çavuş	6000
Ali Çavuş	5999	Nasır Çavuş	5999	Arslan Çavuş	5999
Hacı Kasım Çavuş	12000	Muhammed Çavuş	6599	Sinan Çavuş	5999
Sinan Çavuş	8300	Çepni Çavuş	4000	Abdi Çavuş	11999
Yahya Çavuş	13450	Muhammed Çavuş	6000	Hasan Çavuş	5999
Sinan Çavuş	7300	İbrahim Çavuş	6000	Muhammed Çavuş	5999
Hacı Kasım Çavuş	10800	Mansur Çavuş	6000	Hamza Çavuş	12000

Yukarıdaki 3 tablo incelendiğinde 1568-1572 yılları arasında Havran'dan tasarruf edilen toplam 271 timâr kaydı tespit edilmiştir. Bu timârların 239 tanesi müstakil, 32 tanesi müşterektir. 72 tanesi tezkireli, 199 tanesi ise tezkiresiz timârdır.

1596 yılında toplam 210 timâr kaydına rastlanmıştır. Bunların 176 tanesi müstakil, 26 tanesi müşterek ve 6 tanesi mahlûl olup, müşterek olanların ikisi hisseye ayrılmadan tevcih edilmiştir. Müstakil timârların 71 tanesi tezkireli, 115'i tezkiresiz timârdır. Müşterek timârların 6 hissesi ise tezkireli timâr olarak kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda timâr sahiplerinin görevlerine yer verilmiştir.

Tablo 5.12. *Havran 'da timâr tasarruf eden timârlıların görevleri*

Görevi	1525	1535	1548
Yeniçeri	1	1	6
Emir	2	-	1
Serasker	1	3	2
Çavuş	8	8	28
Kâtip	2	1	8
Subaşı	3	-	4
Çavuşbaşı	1	-	-
Pirkeş	1	-	-
Bevvab	1	2	2
Kethüdâ	1	1	3
Kapıcı	-	1	-
Çaşnigîr	-	1	-
Sakkâ-yı Divân	-	1	-
Börekçi	-	1	-
Haseki	-	1	1

Tablo 5.12. (Devam) Havran’da timâr tasarruf eden timârlıların görevleri

Görevi	1525	1535	1548
Tüfengî	-	1	-
Emir-i Ahur	-	-	1
Ser-Bazdârân	-	-	1
Ser-Bevvâbîn	-	-	1
Çeri Sürücü	-	-	2
Kasab-ı Câmûs	-	-	1
Solak	-	-	1
Belirtilmemiş	157	165	212
TOPLAM	178	187	274

Tablo incelendiğinde timârlıların ekserî sipahidir. 1525’te 178 timârlının 157’si, 1535’te 187 timârlının 165’i, 1548’de 274 timârlının 212’si yukarıdaki tabloda yer alan görevlerden farklı bir görev yapmaktadırlar. Diğerleri ise emir, yeniçeri, çavuş, serasker, subaşı, solak gibi rütbeli ve maaş karşılığı timâr tasarruf eden kişilerdir. Ayrıca kapıcı, kasap, bevvâb gibi askerlikle ilişkili olmayan meslek sahiplerinin de timâr tasarruf ettiği görülmektedir.

Timâr sahiplerinin isimleri incelendiğinde, Karagöz, İnebeg, Bali, Kurd, Tanrıverdi gibi Türkçe kökenli isimlerin yanında, Mustafa, Ahmed, Mehmed, Hüseyin, Hasan gibi Arapça ve İslamî kökenli isimlere de tesadüf edilmektedir. Bununla birlikte Pervane, Hüsrev, Divane gibi Farsça kökenli isimlere de rastlamak mümkündür.

Bazı sipahiler unvanıyla veya yönetim kademesinde görevli birisinin yakını veya adamıysa o yöneticinin adıyla birlikte kaydedilmişlerdi. Unvan olarak hacı gibi dinî özellikli olanların yanı sıra çavuş, yeniçeri, subaşı, kâtip gibi görev belirten unvanlar da kullanılmıştır. Yönetim kademesinde görev yapan birisinin yakını ya da adamı olanların isimlerinden sonra *merdüm* veya *havîş* kelimeleri getirilip yakını ya da akrabası olduğu kişinin ismi belirtilirdi. Örneğin “sipahi merdüm-i x bey”, “sipahi havîş-i x paşa” gibi şekillerde ifade edilerek deftere kaydedilmişlerdir.

Bazı sipahiler kendi isimleriyle kaydedildiği gibi bazı sipahiler babalarının isimleriyle kaydedilmişlerdir. Bu şekilde bir yazım yolunun izlenmesinin ana sebebi, aynı isimde olan kişilerle herhangi bir karışıklık olmadan kaydedilmelerinin sağlanmasıdır.

5.6.2.4. İktalar

Havran'da has, zeâmet ve timâr gelirleri dışında ikta gelirleri de vardı. Bu iktalar Tarabay Ailesi'nin iktalarıdır. Tarabay Ailesi, Emir Tarabay el-Harisî'nin soyundan gelmektedir. Tayy kabilesinin bir kolu olan bu aile Memlûkler döneminde Merc Benî Amir hâkimiydi. Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesinden sonra da itibarlarını devam ettiren bu aile, 1573-1677 yılları arasında Leccûn Sancağı'na hâkim olacaktır.⁸⁴²

Ailenin Arap kökenli olmasına rağmen isminin Tarabay olmasındaki nedenin yönetsel alanda isim yoluyla saygınlık kazanma kaygısından ileri geldiği düşünülmektedir. Çünkü benzer adlandırmalar bölgede hüküm süren güçlü Arap aileleri arasında da görülmektedir. Mesela, Aclûn Sancakbeyi Kansu ile Maan ve Fureyh ailelerindeki Korkmaz bu türden adlandırmalardır.⁸⁴³

1535 yılında Tarabay Ailesi'nin tespit edilen Havran dahilindeki ikta geliri Beni Kinâne Nahiyesi'ne bağlı 4 köyden toplam 17.500 akçe⁸⁴⁴, Beni 'Âtike Nahiyesi'ne bağlı 2 köy ve 4 mezradan toplam 9.633 akçe⁸⁴⁵ olup, yekûn 27.133 akçedir. Aynı döneme ait Safed Sancağı icmal defterinde ise bu tutarlar derli toplu verilmiş olup toplam 28.133 akçedir.⁸⁴⁶ Aradaki 1.000 akçelik fark Benî Kinâne Nahiyesi'ne bağlı olan Muhriya Köyü'nden gelmektedir. Bu tutar 401 numaralı mufassal defterinde 1.500 akçe iken, 1025 numaralı icmal defterinde 2.500 akçe olarak kaydedilmiştir. Ancak bu gelir eksiktir. Çünkü 1538'e ait olan ve sadece Tarabay iktalarının yer aldığı defter incelendiğinde daha farklı bir tablo karşımıza çıkacaktır.

1538 yılına ait 192 nolu tahrir defteri doğrudan Tarabay Ailesi'nin iktalarına aittir. Bu defter incelendiğinde Havran dahilindeki ikta geliri toplam 42.853 akçedir. Bu gelirin 28.135 akçesi Benî Kinâne Nahiyesine bağlı 6 köyden ve 2 kıt'adan⁸⁴⁷, 10.982 akçesi Benî 'Âtike Nahiyesi'ne 1 köy ve 5 mezradan⁸⁴⁸, 3.736 akçesi ise Benî Cehme Nahiyesi'ne bağlı 3 mezradan⁸⁴⁹ gelmektedir.

Bu gelire ek olarak Havran'daki bazı Arap konargöçerlerinden de ikta geliri gelmekteydi. Benî 'Âtike Nahiyesi'ndeki Cemaat-i Arab-ı Rebi'a 620 akçe⁸⁵⁰ ve Benî

⁸⁴² Ünal Taşkın, XVI. Yüzyılda Turabayoğulları ve Leccûn Sancağı, Malatya, 2013, s. 1.

⁸⁴³ Taşkın, s. 1-2.

⁸⁴⁴ BOA, TT.d., 401, s. 611, 614.

⁸⁴⁵ BOA, TT.d., 401, s. 630, 635, 637.

⁸⁴⁶ BOA, TT.d., 1025, s. 112.

⁸⁴⁷ BOA, TT.d., 192, s. 39-43.

⁸⁴⁸ BOA, TT.d., 192, s. 44-46.

⁸⁴⁹ BOA, TT.d., 192, s. 51-52.

⁸⁵⁰ BOA, TT.d., 192, s. 45.

Cehme Nahiyesi'ndeki Taife-i Arab-ı Mantûr ise 3.235 akçe⁸⁵¹ ikta geliri getirmiştir. Konargöçerlerden elde edilen toplam gelir 3.855 akçe olup, köy ve mezralardan gelen gelir de eklendiğinde toplam ikta geliri 46.708 akçe olmaktadır.

5.6.2.5. Vakıf ve mülkler

Vakıf kelimesi, sözlükte hapsedmek, alıkoymak anlamına gelir. Hukuki bağlamda ise bir şeyin kullanım salahiyetinin veya malikliğinin kamu yararına tahsis edilip sürekli bir şekilde belirli kimselerin kullanımını ve sahiplenmesini engellemeyi ifade eder⁸⁵²

İslam ülkelerindeki şehir ve kasabalarda bulunan araziler ile hükümdarlar tarafından meşru şekilde tahsis edilmiş devlete ait araziler, mülk olarak kabul edilen topraklar arasındaydı ve sahiplerinin bu topraklar üzerindeki hakları tamdı; mülklerini dilediklerinde satabilir, bağışlayabilir veya vakfedebilirlerdi. Bu tür mülkler, diğer taşınır ve taşınmaz mülklerdeki gibi varisler arasında şer'i miras kurallarına göre paylaştırılmakta, borçlar için haczedilebilmekte ve nikah akdinde eşe verilmekte veya kız çocuklarına çeyiz olarak bırakılabilmekteydi. Ancak, mülk sahipleri topraklarını bizzat işletmiyor, muayyen bir kira mukabilinde orada yaşayan köylülere işletme hakkını veriyorlardı; dolayısıyla, bu topraklar ve onları işleyen çiftçiler aslında padişaha ait kabul edilmekte, sadece topraklardan elde edilen vergiler mülk sahibinin olmaktaydı.⁸⁵³

Memlûk döneminde Havran'da bulunan mülk sahipleri, topraklarını aileleri namına vakfederek, öldükten sonra bu toprakların akrabaları tarafından satılmasını, elden çıkarılmasını, borç veya diyet nedeniyle haczedilmesini, müsadere edilmesini ya da çeyiz şeklinde kadınların tasarrufta bulunmasını engellemek istemişlerdir. Böyle oluşturulan vakıflara *evlatlık vakıf* veya *zürriyet vakıf* adı verilmiştir ve buralardan elde edilen vakıf gelirleri ancak çok uzak bir gelecekte, genellikle soy tükendiğinde, hayırlı bir amaç için vaat ve tahsis edilmekteydi.⁸⁵⁴

Havran'da bulunan evlatlık vakıflar, Memlûklerden Osmanlılara intikal etmiş olan vakıflardı. 1535 yılında Havran'da çok sayıda evlatlık vakıf bulunmaktaydı. Bu vakıfların bazıları inkıraz halinde yani geliri tasarruf edecek bir evladın olmaması halinde Haremeyn-

⁸⁵¹ BOA, TT.d., 192, s. 47-52.

⁸⁵² Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1988, s. 29.

⁸⁵³ Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler-I*, İstanbul, 1980, s. 253.

⁸⁵⁴ Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", s. 213.

i Şerifeyn Vakfı'na devrini istemişlerdir. Örneğin, Balaban b. Şücâ, vakfın gelirlerini evlatlarına vakfetmiş, inkıraz durumunda Haremeyn-i Şerifeyn'e devredilmesini istemiştir.⁸⁵⁵

Havran'da evlatlık vakıfların yanı sıra, sadece hayır amaçlı kurulmuş çok sayıdaki vakıfa *hayrât vakıf* veya *hayrî vakıf* denilmekteydi. Bu vakıfların gelirleri, vakfın bânisi tarafından cami, medrese, imarethane, hastane, mescit, tekke, zâviye ve türbe gibi insanların ibadet, eğitim, öğretim, beslenme, tedavi ve barınma ihtiyaçlarını temin eden yerlere harcanıyordu. Osmanlılar Havran ve çevresini kontrol altına aldıklarında, burada daha önce var olan vakıfların korunmasına ve yenilerinin kurulmasına büyük önem verdiler. Havran'da neredeyse her cami ve mescidin ihtiyaçlarının karşılanması için vakıflar ihdas edilmişti. Bununla birlikte hac yolu üzerindeki su sebillerinin sürekliliğini sağlamak için de vakıflar kurulmuştu. 1535 yılında Benî Kilâb Nahiyesi'ne bağlı Deyrû'l-Buht Köyü'nün hasılının 10,5 feddanına tekabül eden 1.637,5 akçe, İsmail b. Ömer'in kurduğu hac yolundaki su sebili vakfının giderlerine tahsis edilmişti.⁸⁵⁶

Osmanlı'da esirlerin hürriyetlerine kavuşması için gereken meblağın temini için vakıflar kurulmuştu. Bu vakıflara *üsârâ* vakıfları denmekte olup, Havran'da da bulunmaktaydı. Örneğin, 1535'te Benî Kilâb Nahiyesi'ndeki Deyr-Ata Mezrası⁸⁵⁷ ve Benî 'Âtike Nahiyesi'ndeki Karh Köyü⁸⁵⁸, hasıllarının belirli bir kısmının bu vakfın giderlerine harcandığı yerlerdendi.

Havran'da her ne kadar vakıfların ekserî Müslümanlara ait olsa da Hristiyan ve Yahudilere ait vakıflar da bulunmaktaydı. Yahudi vakfı olarak Muallim Sadaka el-Yahûdi Vakfı⁸⁵⁹ buna örnektir. Bunun haricinde Hristiyanlara ait olan vakıflar ise kilise vakfı olarak kurulmuştur. Bu vakıflar, Deyrû'n-Nasârâ Vakfı⁸⁶⁰ ve Hızırû'l-Ahzâr Kilisesi Vakfı⁸⁶¹'dir.

Vakıflardan başka, Havran'da şahısların tasarrufunda olan ve büyük çoğunluğu Memlûk döneminden Osmanlılara intikal etmiş mülk statüsündeki gelirler de bulunuyordu. 1535 yılında Havran'da gelirleri şahıslara tahsis edilmiş toplam 22 mülk vardı ve bu mülkler genellikle sultan çocuklarına, şehir eşrafına, çok olmasa da Türkmen, Arap ve Kürt aşiretlerinin başında bulunanlara verilmiş olup, Osmanlı döneminde de bilhassa

⁸⁵⁵ BOA, TT.d., 401, s. 572.

⁸⁵⁶ BOA, TT.d., 401, s. 592.

⁸⁵⁷ BOA, TT.d., 401, s. 593.

⁸⁵⁸ BOA, TT.d., 401, s. 630.

⁸⁵⁹ BOA, TT.d., 430, s. 504, 514, 529; BOA, TT.d., 401, s. 576, 580, 593.

⁸⁶⁰ BOA, TT.d., 401, s. 682.

⁸⁶¹ BOA, TT.d., 401, s. 692.

sancakbeyleri ile şehrin ileri gelen diğer yöneticileri ve eşraf sınıfından şahıslara mülkler tahsis edilmiştir.

Havran'da mülk veya vakıf statüsündeki köy ve mezraların bazıları *tamamen mülk* veya *tamamen vakıf*, bazıları ise *hisseli mülk* veya *hisseli vakıf* olarak kaydedilmişlerdir. Hisseli veya tamamen şeklinde kaydedilmiş vakıf veya mülk statüsündeki köylerde reâyâ elinde bulunan toprağı işler ve üründen elde edilen geliri sahiplerine öderdi. Eğer köy serbest olarak addedilmişse köyün rüsûm-ı örfiyesi ve bad-ı hevâsı da vakfın veya mülkün sahibine ait olur ve bu tür yerlere hükûmetin memurları müdahale edemezdi.⁸⁶² Serbest olmayan, tamamen vakıf veya mülk olan yerlerin ürünlerinden elde edilen gelirler ise sahibi adına, rüsûm ve bâd-ı hevâ hükûmet adına toplanırdı. Aşağıdaki tablolarda Havran'daki mülklerin ve bu mülklerden elde edilen gelirlerin 1525-1596 yılları arasındaki miktarları gösterilmiştir.

Tablo 5.13. *Havran'daki mülkler ve gelirleri (1525)*

Mülk Adı	Geliri	Mülk Adı	Geliri
Hasan b. İsmail	99	Hasan b. Şemsüddin	12,5
Necmüddin ibn-i Sâlim Muhammed b. Osman	412,5	Barasbay Kusayr	440
Eminüddin b. Veliyyüddin b. el-Erenci (Larenci?)	1.105	Yunus b. Türkmânî	300
Ömer Şah b. Yağmur b. Yunus	175	Ebu Bekir b. el-Kavvâs	135
Abdurrahman b. el-Ekrem ve Muslihüddin b. Mesnûnî?	1.000	Kadı Tâcüddin b. Abdulkadir	3.505
Seyyid el-Hudrî	1.100	Hacı Musa el-Askerî	33,5
Muhammed b. Necmüddin	960	Hasan b. Nu'ayr	4.341,5
Muhammed b. İbrahim b. Abdullah ve Muhammed b. İbrahim b. Hüseyin	1.666	Seyyid Muhammed el-Hüseyni el-Hısnî	2.894,5
Yusuf b. Hindiyânî	44	Necmüddin el-Arafşîr?	300
Salahüddin Müstevfî	208,5	Yusuf eş-Şehîd? Balî	336
		Şeref Yunus et-Türkmânî	1.134
TOPLAM		20.202	

Tablo 5.14. *Havran'daki mülkler ve gelirleri (1535)*

Mülk Adı	Geliri	Mülk Adı	Geliri
Hasan b. İsmail	146,5	Yunus b. Türkmânî	520
Eminüddin b. Veliyyüddin b. el-Erenci (Larenci?)	1.074	Kadı Tâcüddin b. Abdulkadir	3.100
Seyyid el-Hudrî	1.827	Hacı Musa el-Askerî	98

⁸⁶² Çakar, Haleb, s. 302.

Tablo 5.14. (Devam) Havran'daki mülkler ve gelirleri (1535)

Mülk Adı	Geliri	Mülk Adı	Geliri
Kadı Salahuddin b. Müstevfî	5.819	Emir Hasan b. Nu'ayr	11.291
Yunus b. Kavvâs ⁸⁶³	481,5	Seyyid Muhammed el-Hüseyni el-Hısnî	4.390
Alaüddin b. Zeynüddin ve Salim b. Raşid	841	Alaüddin b. Bekir b. Yusuf eş-şehîd Balî	791
Eminüddin ve bâkî şürekâ	1.269	Nâsırüddin Muhammed b. Ahmed	1.269
Yunus b. Muhammed b. Yağmûrî	255	Şeyh Musa b. Şeyh Hüseyin b. Saya	638
Nâsirî Muhammed b. Zeynî Ömer b. Ahmed b. Bâcû	1.984	Kasım Beg, emîn-i Türkmân	2.098
Şemsüddin Muhammed b. İbrahim el-Müvelle	592	Muhammed b. İbrahim b. el-Muvakki'	592
Zeynî Müsned ve veleduhu Abdulmani ve bâkî şürekâ	210	Muhibbüddin b. Şerefüddin b. el-Fa'fûrî (Farfur)	700
TOPLAM		39.986	

Tablo 5.15. Havran'daki mülkler ve gelirleri (1570)

Mülk Adı	Geliri	Mülk Adı	Geliri
Seyyid el-Hudrî	3.000	Seyyid Muhammed el-Hüseyni el-Hısnî	3.976
Yunus b. Kavvâs	350	Necmüddin Muhammed Nur Baki	75
Kara Mustafa	3.150	Mahmud b. Sinan	835
Hazret-i Lala Mustafa Paşa	18.044,5	Muhammed b. Cânbolad	695
TOPLAM		28.833,5	

Tablo 5.16. Havran'daki mülkler ve gelirleri (1596)

Mülk Adı	Geliri	Mülk Adı	Geliri
Seyyid el-Hudrî	2.910	Seyyid Muhammed el-Hüseyni el-Hısnî	2.600
Yunus b. Kavvâs	350	Muhammed b. Cânbolad	695
Kara Mustafa	450	Takıyüddin Mevsilî	2.667
Merhum Lala Mustafa Paşa	10.550	Ahmed Beg	969
Muhammed Nur Baki	75	Mahmud b. Sibay	1.043
Alaüddin Bekir Yusuf eş-şehid	1.067	Hazret-i Sinan Paşa	8.985
Muhibbuddin Şerefüddin Berfûriyye (Fa'fûrî)	2.200		
TOPLAM		34.561	

Mütevellî, vakfın yönetiminden sorumlu kişiydi. Vakıf nâzırı, vakıf binalarının kiralınması, tadilatının yapılması, alım satım gibi işlerle ilgilenirdi. Ayrıca her vakfın bir

⁸⁶³ Vâdiü'l-Acem'deki Arap kabilelerinin lideridir. Bakhit, s. 36.

kâtibi ve câbisi bulunurdu. Vakıf binasının niteliğine göre cami ve medreselerde imam, hatip, müezzin, müderris ve hademe; hanlarda ferraş, allaf, bevvâb ve tabbağ; hamamlarda hamamcılar reisi, misafir hizmetçileri (muvassıl, ocakçı, havlucu, berber); bimârhâneelerde vekil-i harc, tabîb, cerrah, kâtip, hazineci, eczacı, aşçı, marangoz, hademe, bahçıvan ve kapıcı; tekkelerde aşçı, ferraş, kapıcı ve yemek dağıtıcısı gibi görevliler çalışırdı. Tüm bu personele *erbâbü'l-vezâif* denilirdi ve vakıf gelirlerinden belirli bir ücret alırlardı.⁸⁶⁴

Havran'ın 1523 yılındaki vakıf ve mülk geliri toplamı 250.198 akçedir.⁸⁶⁵ Bu miktarın sadece toprak gelirlerinden elde edildiği düşünülmektedir. Olması durumunda varsa diğer gelir kalemleri de eklendiğinde vakıf gelirlerinin bu miktarın üzerinde olacağı açıktır.

Bir dönem gelir elde edilen vakıf ya da mülk arazi, sonraki tahrirlerde çeşitli nedenlerden ötürü ekilip biçilemediğinden harab hale düşerek gelirsiz kalabilmekteydi. Örneğin, 1525 yılında Yusuf b. Hindiyanî'nin mülk toprağından 44 akçe gelir elde edilirken⁸⁶⁶, 1535 yılındaki tahrir kayıtlarında burası harab olarak kaydedilmiş, bundan dolayı da bu yerden bir mülk geliri elde edilememiştir.⁸⁶⁷

Yukarıda yer verilen tablolar ışığında, 1525'te Havran'daki 21 malike ait olan mülk arazilerinin toplam geliri 20.202 akçedir. 1535 yılında bu sayı 22 olmuş ve toplam gelir 39.986 akçeye yükselmiştir. 1570 yılına gelindiğinde ise mülk sayısı 8'e inmiştir. Bu durumdan hareketle, bazı mülk yerlerin vakfa çevrilmesi veya devlet hazinesine aktarılmasının mülk sayısındaki azalmanın nedenleri arasında olduğu düşünülmektedir. Bu 8 mülkün Havran dahilindeki toplam geliri 28.833,5 akçedir. Bu dönem en yüksek gelir Şam beylerbeyilerinden vezir Lala Mustafa Paşa'ya aittir.

Lala Mustafa Paşa'nın mülkleri dışında vakfı da mevcuttu. Bu dönem Havran haricinde olan Şa'râ Nâhiyesi'ne bağlı olan Kuneytır'da bir imaret külliyesi inşa ettirmişti. Bu yapıda bir kervansaray, cami, okul, yoksullar ve yolcular için konuk evleri içeriyordu. Ek olarak ahırlar, bir hamam ve bir mutfak da mevcuttu. Yolcuların sadece üç ay boyunca burada kalmasına izin verilirdi ve akşamları yemek ücretsiz olarak servis edilirdi.⁸⁶⁸ Kuneytır Vakfı'nın Havran dahilinde elde edilen geliri 1570 yılında 3.897 akçe olup, bu

⁸⁶⁴ Nasıroğlu, s. 182.

⁸⁶⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1999, s. 289.

⁸⁶⁶ BOA, TT.d, 430, s. 571.

⁸⁶⁷ BOA, TT.d, 401, s. 690.

⁸⁶⁸ Bakhit, s. 128.

gelir Lala Mustafa Paşa'nın mülk gelirlerine aktarılmıştır.⁸⁶⁹ Lala Mustafa Paşa'nın evlatlık vakfının 1570'te Havran'dan elde edilen geliri ise 12.934 akçeydi.

1596 yılında ise mülk sayısı 13'e yükselmiş olup toplam gelir 34.561 akçedir. Bu dönem Lala Mustafa Paşa'ya ek olarak yine Şam beylerbeyilerinden olup sadrazamlık da yapmış olan Koca Sinan Paşa'nın Havran'da mülk sahibi olduğu tespit edilmiştir.

1596 yılında merhum Lala Mustafa Paşa, Sinan Paşa, Beylerbeyi Murad Paşa, merhum Derviş Paşa ve sadrazamlardan merhum Mehmed Paşa'nın evlatlık vakıfları bulunmaktaydı. Lala Mustafa Paşa Vakfı 16.869 akçe, Sinan Paşa Vakfı 1.666 akçe, Murad Paşa Vakfı 3.736 akçe, Derviş Paşa Vakfı 11.441 akçe ve Mehmed Paşa Vakfı 14.325 akçe Havran dahilinde vakıf geliri elde etmiştir.

Aşağıdaki tablolarda Havran dahilinde gelir elde edilen vakıflara yer verilmiştir⁸⁷⁰

Tablo 5.17. Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1525)

Vakıf Adı	Geliri	Vakıf Adı	Geliri
Medrese-i Hanbeliyye	700	Medrese-i Sâdiriyye ve Belhiyye	1.210
Muhyiddin Yahya b. Temîm	500	İbrahim b. Ahmed ez-Zer'î	1.475
Ahmed b. Zeynüddin es-Sıddîk	1.350	Zeynüddin Ebu Bekir b. Müzehher	1.183
Evlad-ı Seyyid Muhammed el-Hüseynî el-Hısnî	3.740,5	Muhibbüddin	2.137,5
Evlâd-ı Necmüddin (el-Mansûrî)	112	Evlad-ı Ahmed b. el-Garrâ	732
Bimâristân-ı Kaymeriyye fi's-Salihiyye	5.745	Mescid-i Müşiddiye	880
İsmail b. (Muhammed b. Ahmed) Ekrem	2.000	Evlad-ı Nâsirüddin (b. Mukaddem) b. Burak	1.459
Evlad-ı Benî 'Ubâde el-Ensârî	164	Evlad-ı Baytimur el-Hârizmî	2.700
Nâsirüddin Muhammed b. Mevsilî	720	Şihabüddin b. İzzüddin Eğerci	2.430
Burcu'l-'Akkârî (Berrânî) fi-Beyrut	2.000	Nebî Aleyhisselam	1.000
Mezar-ı A'ver eş-Şehîd	833	Kaymaz b. Abdullah er-Rûmî	1.162
Evlad-ı Balaban b. Şücâ'	1.207	Câmi'-i Barsbay (Parsbay)	748
Evlad-ı Muhammed b. Makdisî	454	Korkmaz Emîr-i Kebîr	654
İbrahim b. Ahmed b. 'Atâ	151	Sultan Kayıtbay 'ale'd-deşişe	11.500
Kadı Muhibbüddin	2.128	Sultan Hoşkadem 'alâ-Medrese-i Vecîziyye	550
Evlad-ı Akboğa As	4.465,5	'Â'îşe bt. İlyas ve ibnetühâ Hadice bt. Ahmed b. Sevindik	1502

⁸⁶⁹ BOA, TT.d, 491, s. 43-44.

⁸⁷⁰ Bu vakıfların dışında, camisi olan her köyün cami giderlerinin karşılanması için bir vakfı bulunmaktadır. Listelerde bu vakıflar hariç tutulmuştur. Ek olarak 1570 ve 1596 yıllarına ait bazı vakıflara ait gelirlerin yer aldığı mezralardaki hasıl miktarı boş olduğundan ve evkaf defterinde hissesi belirtilen bazı vakıfların gelirine başka bir vakfın geliri ortak edildiğinden kesin gelirler tespit edilememiştir. Bu yüzden sadece vakıf isimlerinin verilmesiyle yetinilmiştir.

Tablo 5.17. (Devam) Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1525)

Vakıf Adı	Geliri	Vakıf Adı	Geliri
Bimâristân-ı Şam	4.420,5	Evlad-ı 'Allâmüddin (Alâüddin) b. Sencer	1.002
Mukaddem Ahmed b. İsa b. Bâkir et-Türkmânî	150	Evlad-ı Ömer b. Muhammed b. Sarhadî	2.425
Evlad-ı Sadrüddin b. es-Sa'dî	1.200	Evlad-ı Taşboğa b. Abdullah	4.134
Seyyid Muhammed el-Hüseynî (el-Hisnî)	2.000	(Evlad-ı) Muhammed b. Ömer b. ez-Zemen	350
Evlad-ı Hacı Ömer et-Türkmânî (Kızıkiyye)	400	Medrese-i Kaymeriyye	800
Sûdûn et-Temîmî	112,5	Muhibbüddin b. Nâzır-ı'l-Ceyş (Sâbık)	5.145
Evlad-ı Abdulkadir el-Mevsilî	2.732,5	İbrahim b. Halid	833
Evlad-ı Garsüddin Halil b. el-Kürdî	2.400	Evlad-ı Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Zurayk (b. İsa)	2.500
Muallim Sadaka el-Yahûdî	3.400	Huddâm-ı Medine-i Münevvere	250
Şihabüddin Ahmed b. el-Muzallık	2.204	Ahmed b. Sıddık	640
Evlad-ı Hazret-i İbrahim	1.200	Tebriî	3.200
Bencik (Gencek) el-Bedrî 'alâ-türbetihi	913	Cezmâ?	1.100
Şeyh Ahmed el-Habbâvî	622,5	Burc-i Sinbatiyye (Sanıtbay)	745
Medrese-i Berkûk fi'l-Mısır	1.950	Fâtıma Hatun bt. Hüsamüddin Ebî Said el-Kevkî	600
Evlad-ı İzzüddin b. Nakîb	1.045	Medrese-i Şâmiyyetü'l-Cevvâniyye	3.600
Evlad-ı Muhammed b. Kavvâs	135	Müheyyâ b. Yusuf (b. Yahya)	4.976
Evlad-ı Şeyh Berri	540	Emir Hasan b. Nu'ayr	1.600
Evlad-ı Ahmed n. Muhammed b. Berd Beg (el-Berdil)	733,5	Halîlû'r-Rahmân Aleyhisselam	3.700
Evlad-ı Şemsüddin b. Fırâtî	280	Abdurrahman b. Ekrem	275
Evlad-ı Çalıkî	182	Evlad-ı İsa el-Kârî	1.872
Haremeyn eş-Şerifeyn	3.228	Evlad-ı Ömer b. Saadüddin	4.850
Zeynüddin b. Abdurrahman (b. Hallâc b. Gazal? el-Yeldâvî)	4.285	Bahaüddin Ahmed b. Şemsüddin (b. Murad?)	198
Nâsirüddin b. et-Tavvâkî	4.075	Evlad-ı Sadrüddin b. Mevsilî	675
Hacı Eyyûb b. Süleyman et-Türkmânî	205,5	Necmüddin b. Surnâyî	545
Fâtıma bt. 'Â'îşe	275	Şerefüddin İsa b. Melikü'z-Zâhir Eseddüdin Şirkûh	2.100
Evlad-ı Sibay	1.562	Medrese-i Bedriye (Badrâ'iyye)	350
Bimâristânü'l-Mansûrî, fi'l-Mısır	1.381,5	Aydonat el-ma'rûf bi's-Sevindi	250
Evlad-ı Yahya b. Temîm	600	Medine ve Mekke	2.700
Hüseyn b. el-Mansûrî (b. el-Hamîdî)	220	Medrese-i Ebî Ömer	1.556
Evlad-ı Fazl b. Şemsüddin ve Sa'dü'l-Mülûk bt. Hamza b. Bayezid	896	Türbe-i Argunşah	710
Câmi'-i Mercânî der-Karye-i Mezze (Dımışk el-Mahrûse)	1.134	Câmi'ü'l-Cisr ve 'alâ-Türbe-i Argunşah	3.550
Câmi'-i Tebrîzî	7.600	Şeyh Muhammed b. Aydın et-Tûsî 'alâ-zaviyetihi	1.100

Tablo 5.17. (Devam) Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1525)

Vakıf Adı	Geliri	Vakıf Adı	Geliri
Evlad-ı Sâre bt. Nâsirüddin	953	Hadice bt. Abdulvehhab	456
Sadakât-ı Hikemiyye	1.231	Evlad-ı Ahmed b. Ahmed b. İsa el-meşhûr bi-İbn-i Seyfüddin el-Arabî	2.200
Zaviye-i A' ver eş-Şehîd, fi-Karye-i Latîm	500	Evlad-ı Nâsirüddin Yeldâvî?	900
Sâdâtü'l-Mâlikiyye	975	Evlad-ı İsmail ve Davud	400
Evlad-ı Hacı Hüseyin (b. Belhî?)	300	Medrese-i Zâhîriye (Tâhiriye)	7.396
Evlad-ı Abdurrahman b. Ekrem	50	Hacı Ferec b. Mustafa	215
Evlad-ı Fahrüddin b. Osman	375	Evlad-ı (?) Seyfüddin Selmân?	395,5
Erdebiş b. Abdullah	1.675	Seb'ü't-Tevrî? ve Câmî'-i Benî Emevî	800
Evlad-ı (İbrahim) Mu'temed	250	Şemsüddin b. Bedrüddin b. Muzallık ala-sehâbet-i birrû's-sadaka	590,5
Temraz Memlûk-i Kayıtbay 'alâ-rûhîhi	250	Evlad-ı Taylan? b. Abdullah	1.282,5
Şemsüddin b. Muzallık 'ala-matbahi'd-deşişe ve 'alâ-Haremeyni's-Şerifeyn	57,5	Evlad-ı İbn-i Kavvâs	1.937
Evlad-ı İbrahim b. Muhibbüddin	1.350	Evlad-ı Ahmed bin el-Kurmeşi	125
Evlad-ı Cemalüddin b. Abbas	1.012	Evlad-ı Sûdûn el-Yeşbekî (Emir Sûdûn b. 'Abdullah el-Yeşbekî)	600
Burhanüddin (b. İbrahim b. Bedrüddin Hasan) b. Muzallık	838,5	Medrese-i el-'Adliyye-i Suğra	500
Necibüddin el-'Adlî es-Silmî	1.572	Ahmed b. Ahmed el-meşhûr bi-İbnü Remmû ve şerîki Takiyüddin Kadı-yı Zera'	209
Evlad-ı Muhibbüddin	778	Evlad-ı Muhammed b. Muhammed b. İbrahim Bekrî	143,5
Medrese-i Nebâtiye? fi-Ba'albek	100	İzzüddin Aybek ala-medrese-i 'İzziyye	337
Evlad-ı Şemsüddin (Muhammed) b. (Ahmed) el-'Adevî	336	Vakf-ı 'İzziye?	2.200
Evlad-ı Ahmed el-Meydânî	280	Şeyh Hüseyin Ahmedî 'alâ mescid-i Şadi Beg fi mahalle-i Cûlban Şam el-mahrûse	581
Evlad-ı Yunus b. Kavvâs	1.262,5	Evlad-ı Ahmed b. Müşiddü's-Selc	133
Medrese-i Mu'ayyeniyye	333	İsmail b. Ömer 'alâ-sebîlî'l-mâ, bi-tarikü'l-hacc	472,5
Evlad-ı Şihabüddin b. el-Müstevfî	562,5	Üsârâ	679,5
Evlad-ı Kemalüddin b. İbrahim (b. Süleyman)	320,5	Safiye Hatun bt. el-Garsî Halil	307,5
Ferec b. Şadî Beg	270	Ahmed b. el-Mukaddem Müşiddü's-Selc	2.798
Câmî'-i Dengiz	1.350	Türbe-i Saldak? fi-Sûk-i Saruca	100
Şadî Beg 'alâ-evlâdihi ve mescidihi (medresetihi)	11.550	Câmî'-i Mugayribe	448
Medrese-i 'İzziye	6.400	Evlad-ı Necmüddin b. Havrânî	432
Zeynüddin b. Abdurrahman bintü'l-'Aynî 'alâ-evlâdihi	100	Huddamu'n-Nebî Aleyhi's-Salatu ve's-Selâm	500
Evlad-ı İbrahim Ahmed el-Hüseynî	3.000	Zeynüddin b. Abdurrahman el-meşhûr bi'l-Yeldâvî ala-medrese ve dersihî	2.200
Medine-i? Müşerrefe	1.200	Sultan Berkûk	205

Tablo 5.17. (Devam) Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1525)

Vakıf Adı	Geliri	Vakıf Adı	Geliri
Seydî Mahmud Abdulkadir Geylânî	600	Evlad-ı Fahrüddin ⁸⁷¹	965
Evlad-ı Kadı Ali	7.090	Evlad-ı Ahmed b. Sadaka	250
Evlad-ı Abdurrahman b. Nefes? b. Abdullah b. Kamerüddeve	83	Evlad-ı Yusuf el-hassa?-i Bâlî (?) ‘alâ haremeyni’ş-şerifeyn	156
Evlad-ı İzzüddin b. Muhammed Sarhadî	337		

Tablo 5.18. Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1535)

Vakıf Adı	Geliri	Vakıf Adı	Geliri
Medrese-i Hanbeliyye	1.495	‘alâ-türbeti Mukdâs veled-i Esved, sancakdâr-ı Hazret-i Nebî Aleyhisselam	150
Muhyiddin Yahya b. Temîm	975	Medrese-i Sâdiriyye ve Belhiyye	1.750
Ahmed b. Zeynüddin es-Sıddîk	600	İbrahim b. Ahmed ez-Zer‘î	4.258
Evlad-ı Seyyid Muhammed el-Hüseynî el-Hisnî	4.810	Zeynüddin Ebu Bekir b. Müzehher	4.983
Evlâd-ı Necmüddin (b. Havrânî)	1.572	Evlad-ı Seyyid Hüseyin el-Hüseynî	575
Bimâristân-ı Kaymeriyye fi’s-Salihiyye	6.518	Muhibbüddin	1237,5
İsmail b. Ekrem	2.050	Türbe-i Yûşâ Nebî Aleyhisselam	1.150
Ahmed b. Bakir eş-Şehid bi-ibn Seyfüddin	600	Salahuddin b. el-‘Adevî	877
Evlad-ı Benî ‘Ubâde el-Ensârî	127	Evlad-ı Ahmed b. el-Garrâ	1.512
Câmi‘ü’l-Emevî	450	Mescid-i Müşiddiye	5.300
Nâsirüddin Muhammed b. Mevsilî	2.640	Evlad-ı Nâsirüddin b. Burak	1.650
Nâsirî Muhammed b. Müşiddü’s-Selc	600	Evlad-ı Baytimur el-Hârizmî	5.725
Ömer b. Muhammed b. Saadüddin b. Mencik	7.020	Şihabüddin b. İzzüddin Eğerci	5.300
Burcu’l-Berrânî fi-Beyrut	3.775	Nebî Aleyhisselam	800
Mezar-ı A‘ver eş-Şehid	3.933	Kaymaz b. Abdullah er-Rûmî	2.046
Câmi‘ü’l-Beled	150	Zaviye-i Şeyh Ebu’l-Kasım	400
Evlad-ı Balaban b. Şücâ‘	3.712	Câmi‘-i Barsbay (Parsbay)	930
Evlad-ı Muhammed b. Makdisî	928	Zaviye-i el-Kavâsım	300
İbrahim b. Ahmed b. ‘Atâ	310	Korkmaz Emîr-i Kebîr	1.130
Zeynüddin b. Fahrüddin el-Yeldâvî ‘alâ-medresetihi	9.229	Şeyh Muhammed es-Sammâdî	2.521
Türbe-i Sâm	200	Zaviye-i Benî Cibâb	300
Muhyiddin Nevâvî (Ceydûrî)	300	Sultan Kayıtbay ‘ale’d-deşîşe	15.730
Kadı Muhibbüddin	14.859	Yusuf b. Ferec b. eş-Şehid Bâlî	693
Evlad-ı Akboğa As	4.317,5	Evlad-ı Ömer b. Muhammed	1.200

⁸⁷¹ BOA, TT.d, 401, s. 675’te “Şemsüddin Muhammed b. Şihabüddin b. es-Sûs ve bâkî şürekâ” olarak geçmektedir.

Tablo 5.18. (Devam) Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1535)

Vakıf Adı	Geliri	Vakıf Adı	Geliri
Bimâristân-ı Şam	17.158	Sultan Hoşkadem 'alâ-Medrese-i Vecîziyye	1.300
Mukaddem Ahmed b. İsa b. Bâkir et-Türkmânî	841	'Â'îşe bt. İlyas ve ibnetühâ Hadice bt. Ahmed b. Sevindik	1.087
Evlad-ı Sadrüddin b. es-Sa'dî	642	Zaviye-i Şeyh Ebu Bekir	100
Seyyid Muhammed el-Hüseynî	710	Zaviye-i Benî Hamid	300
Evlad-ı Hacı Ömer et-Türkmânî	520	Şeyh Müstemâr	80
Sûdûn et-Tenîmî	515,5	Evlad-ı 'Allâmüddin (Alâüddin) b. Sencer	1.312,5
Evlad-ı Abdulkadir el-Mevsilî	4.051,5	Evlad-ı Ömer b. Muhammed b. Sarhadî	737,5
Evlad-ı Garsüddin Halil b. el-Kürdî	3.665	Zaviye-i Ebu'l-Fevâris	100
Mengü Timur b. Abdullah	308	Zaviye-i Şeyh Osman el-Hammâmî	400
Mencik	1.200	Şeyh ez-Zikrî	50
Muallim Sadaka el-Yahûdî	6.930	Evlad-ı İzzüddin b. Muhammed	575
Burhanüddin b. Kadı Muhibbüddin	2.500	Evlad-ı Taşboğa b. Abdullah	3.067
Kadı Tâcüddin	3.018	Zaviye-i Hayyât?	100
Medrese-i Mukaddemiyye	427	Zaviye-i Karye-i Cumha	100
Şihâbüddin Ahmed b. el-Muzallık	4.783	Enbiyâ-i el-Erba'in min-Benî İsrail	200
Evlad-ı Hazret-i İbrahim	1.300	Zaviye-i Şeyh Hammâmî	50
Bencik (Gencek) el-Bedrî 'alâ-türbetihi	825	Zaviye-i Şeyh Muhammed	100
Şeyh Ahmed el-Habbâvî	712,5	Zaviye-i Şeyh İsa	100
Medrese-i Berkûk fi'l-Mısır	3.300	Emir Kadı (Hacı?) b. Abdullah İbrahimî	10.774
Evlad-ı İzzüddin b. Nakîb	1.475	Şemsüddin b. ez-Zemen	300
Evlad-ı Muhammed b. Kavvâs	412,5	Muhammed b. Ömer b. ez-Zemen	300
Evlad-ı Şeyh Berrî	1.650	Davud en-Nebî Aleyhisselam	100
Evlad-ı Ahmed n. Muhammed b. Berd Beg (el-Berdil)	3284,5	Medrese-i Kaymeriyye	500
Evlad-ı Şemsüddin b. Fırâtî	687,5	Muhibbüddin b. Nâzırü'l-Ceyş	300
Evlad-ı Çalıkî	513,5	Ahmed b. Zeynüddin b. Sıddîk	1.200
Şihâbüddin el-Mugayribî 'alâ-mescidihi der-Şam	1.100	İbrahim b. Halid	592
Haremeyn eş-Şerifeyn	5.247	Evlad-ı Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Zurayk	1.780
Zeynüddin b. Abdurrahman	1.175	Huddâm-ı Medine-i Münevvere	287,5
Nâsırüddin b. et-Tavvâkî	4.401	Şeyh Sammâdî	100
Hacı Eyyûb b. Süleyman et-Türkmânî	440,5	Ahmed b. Sıddîk	1.440
Fâtıma bt. 'Â'îşe	587	Zaviye-i Şeyh Abdullah	200
Evlad-ı Sibay	2.656	Tebriî	1.685
Bimâristânü'l-Mansûrî, fi'l-Mısır	4.183	Muhammed el-İktirânî?	200
Evlad-ı Yahya b. Temîm	1.200	Cezmâ?	1.153

Tablo 5.18. (Devam) Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1535)

Vakıf Adı	Geliri	Vakıf Adı	Geliri
Fahrüddin b. Abdurrezzak	600	Burc-i Sinbatiyye (Sanıtbay)	860
Abdurrahman b. Hacı Ali	600	Fâtıma Hatun bt. Hüsamüddin Ebî Said el-Kevkî	375
Hüseyin b. el-Mansûrî	812	Medrese-i Şâmiyyetü'l-Cevvâniyye	3.750
Evlad-ı Fazl b. Şemsüddin ve Sa'dü'l-Mülûk bt. Hamza b. Bayezid	1.343	Zaviye-i Şeyh Osman	200
Câmi'-i Mercânî der-Karye-i Mezze	2.835	Zaviye-i 'Adeviye-i Şeyh İbrahim rahmetullah	400
Seyyid Burhânî b. Seyyid Muhammed el-Hüseynî	3.000	Canbay b. Abdullah	121
Câmi'-i Tebrîzî	17.270	Zehra Hatun 'alâ-Medrese-i Âdiliyye-i Sugrâ	500
Nâsirüddin Muhammed b. Ahmed	1.269	Seyyid Ömer b. Nâsirüddin eş-Şehîd bi-İbnî Şeyh Yâ'û 'an-zürriyeti Şeyh Abdulkadir Geylânî rahmetullahi 'aleyh	2.000
Medrese-i Melikü'z-Zâhir Baybars	10.751	Müheyyâ b. Yusuf	1.000
Evlad-ı Sâre bt. Nasirüddin	2.131	Zeynî Müheyyâ b. Cemâlî Yusuf	8.110
Sadakât-ı Hikemiyye	4.461	Câmi'-ü'l-Hâm Aleyhisselam	100
Suhre-i Eyyûb	1.300	Zaviye-i Hâm b. Nuh Aleyhisselam	80
Medine-i Münevvere	1.500	Emir Hasan b. Nu'ayr	2.973
Zâviye-i A'ver eş-Şehîd, fi-Karye-i Latîm	500	Halîlû'r-Rahmân Aleyhisselam	3.550
Benî Abdulmelik	300	İbrahim b. Muzallık	56
Zâviye-i Şeyh Sabr	100	Abdurrahman b. Ekrem	50
Câmi'-ü'l-Ömerî	200	Evlad-ı İsa el-Kârî	2.172
Sâdâtü'l-Mâlikiyye	1.437	Evlad-ı Ömer b. Saadüddin	240
Evlad-ı Hacı Hüseyin	200	Evlad-ı Nâzırû'l-Ceyş	300
Evlad-ı Abdurrahman b. Ekrem	1.723	Bahaüddin Ahmed b. Şemsüddin	120
Evlad-ı Fahrüddin b. Osman	802	Evlad-ı Sadrüddin b. Mevsilî	750
Erdebiş b. Abdullah	4.651	Seydî Vâsıl	100
Evlad-ı Mu'temed	1.006,5	Zaviye-i Bâbun	300
Temraz Memlûk-i Kayıtbay 'alâ-rûhihi	1.006,5	Zaviye-i İbn-i Selûsî	300
Şemsüddin b. Muzallık 'ala-matbahi'd-deşişe ve 'alâ-Haremeyni'-ş-Şerifeyn	1.221	Mezar-ı Seydî Vehib min evliyâullah	500
Evlad-ı İbrahim b. Muhibbüddin	2.664	Necmüddin b. Surnâyî	380
Evlad-ı Cemalüddin b. Abbas	1.859	Şerefüddin İsa b. Melikü'z-Zâhir Eseddüdin Şirkûh	4.614
Burhanüddin b. Muzallık	1.165	Şemsüddin Muhammed b. Şihâbüddin b. es-Sûs ve bâkî şürekâ	2.775
Muhibbüddin b. Şerefüddin b. el-Farfur	1.554	Şihâbüddin Ahmed b. Ali	968
Necibüddin el-'Adlî es-Silmî	2.000	Yûşa' Nebî Aleyhisselam	200
Evlad-ı Muhibbüddin	1.000	Medrese-i Bedriye (Badrâ'iyye)	350
İbnü'l-Muzallık	737	Aydonat el-ma'rûf bi's-Sevindi	250

Tablo 5.18. (Devam) Havran'daki vakıflar ve gelirleri (1535)

Vakıf Adı	Geliri	Vakıf Adı	Geliri
Medrese-i Nebâtiye? fî-Ba'albek	177	Evlad-ı Şeyh Ali el-Harîrî	2.600
Evlad-ı Şemsüddin b. el-'Adevî	627	Deyrû'n-Nasârâ	200
Evlad-ı Ahmed el-Meydânî	523	Medine ve Mekke	7.950
Evlad-ı Yunus b. Kavvâs	4.950	Medrese-i Ebî Ömer	1.700
Evlad-ı Muhammed b. Burak	1.260	Evlad-ı Abdurrahman	50
Evlad-ı Ahmed b. Müşiddü's-Selc	3.820	Türbe-i Argunşah	1.180
Medrese-i Mu'ayyeniyye	1.120	Câmi'ü'l-Cisr ve 'alâ-Türbe-i Argunşah	11.500
İsmail b. Ömer 'alâ-sebîlî'l-mâ, bi-tarîkû'l-hacc	1.375,5	Şeyh Osman 'alâ-Zaviye-i 'Adeviyye	300
Evlad-ı Şihabüddin b. el-Müstevfî	1.637,5	Zaviye-i 'Adeviyye	300
Şâdî Beg el-Cülbânî	9.100	Şeyh Muhammed b. Aydın et-Tûsî 'alâ-zaviyetihî	1.421,5
Üsârâ	1.225	Evlad-ı Şeyh Muhammed b. Zahid	500
Evlad-ı Kemalüddin b. İbrahim	735	Evlad-ı şeyh Adil b. Müsâfir	200
Nâsırî Muhammed b. Burak	1.100	Şeyh Süleyman	200
Kadı Fahrüddin b. Abdurrezzak	2.615	Nâsırî Muhammed b. et-Tavvâkî	3.945
Safiye Hatun bt. el-Garsî Halil	1.800	Kenîseti Hızırû'l-Ahzar	300
Ferec b. Şâdî Beg	550	Mecdü'l-Ümenâ Muhammed 'alâ-evlâdihi	420
Câmi'-i Dengiz	2.750	Hadice bt. Abdulvehhab	1.380
Şâdî Beg 'alâ-evlâdihi ve mescidihi (medresetihî)	3.950	Ahmed b. Ahmed el-meşhûr bi-İbni Remmû ve şirketuhu Takıyüddin Kadı-yı Zera'	635
Şihâbî Ahmed b. Muhammed b. Müşiddü's-Selc	147	Kadı Bedrüddin el-Bekrî	635
Medrese-i 'İzziye	13.850		

Tablo 5.19. Havran'daki vakıflar (1570)

Vakıf Adı	Vakıf Adı
Medrese-i Hanbeliyye	'alâ-türbeti Mukdâs veled-i Esved, sancakdâr-ı Hazret-i Nebî Aleyhisselam
Muhyiddin Yahya b. Temîm	Medrese-i Sâdiriyye ve Belhiyye
Evlad-ı Seyyid Muhammed el-Hüseynî el-Hisnî	İbrahim b. Ahmed ez-Zer'î
Evlâd-ı Necmüddin (b. Havrânî)	Zeynüddin Ebu Bekir b. Müzehher
Bimâristân-ı Kaymeriyye fî's-Salihiyye	Salahuddin b. el-'Adevî
İsmail b. Ekrem	Mescid-i Müşiddiye
Evlad-ı Benî 'Ubâde el-Ensârî	Evlad-ı Nâsırüddin b. Burak
Câmi'ü'l-Emevî	Evlad-ı Baytimur el-Hârizmî
Nâsırüddin Muhammed b. Mevsilî	Nebî Aleyhisselam

Tablo 5.19. (Devam) Havran'daki vakıflar (1570)

Vakıf Adı	Vakıf Adı
Nâsirî Muhammed b. Müşiddü's-Selc	Kaymaz b. Abdullah er-Rûmî
Burcu'l-Berrânî fi-Beyrut	Zaviye-i Şeyh Ebu'l-Kasım
Evlad-ı Süleyman (Balaban) b. Şücâ'	Câmi'-i Barsbay (Parsbay)
Evlad-ı Muhammed b. Makdisî	Korkmaz Emîr-i Kebîr
İbrahim b. Ahmed b. 'Atâ	Şeyh Muhammed es-Sammâdî
Zeynüddin b. Fahrüddin el-Yeldâvî 'alâ-medresetihi	Zaviye-i Benî Cibâb
Türbe-i Hazret-i Sâm	Sultan Kayıtbay 'ale'd-deşişe
Muhyiddin Nevâvî (Ceydûrî)	Yusuf b. Ferec b. eş-Şehîd Bâlî
Kadı Muhibbüddin	Sultan Hoşkadem 'alâ-Medrese-i Vecîziyye (Mısriyye)
Evlad-ı Akboğa As	'Â'îşe bt. İlyas ve ibnetühâ Hadice bt. Ahmed b. Sevindik
Bimâristân-ı Şam	Zaviye-i Şeyh Ebu Bekir
Mukaddem Ahmed b. İsa b. Bâkir et-Türkmânî	Zaviye-i Benî Hamid
Evlad-ı Sadrüddin b. es-Sa'dî	Câmi'-i Şeyh Müstemâr
Evlad-ı Hacı Ömer et-Türkmânî	Evlad-ı 'Allâmüddin (Alâüddin) b. Sencer, 'alâ-bimâristân-ı Nûrî?
Evlad-ı Abdulkadir el-Mevsilî	Evlad-ı Ömer b. Muhammed b. Sarhadî
Evlad-ı Garsüddin Halil b. el-Kürdî	Zaviye-i Ebu'l-Fevâris
Mencik	Zaviye-i Şeyh Osman el-Hammâmî
Kadı Tâcüddin	Evlad-ı Taşboğa b. Abdullah
Medrese-i Mukaddemiyye	Zaviye-i Hayyât?
Şihabüddin Ahmed b. el-Muzallık	Zaviye-i Karye-i Cumhâ
Evlad-ı Hazret-i İbrahim	Enbiyâ-i el-Erba'în min-Benî İsrail
Bencik (Gencek) el-Bedrî 'alâ-türbetihi	Zaviye-i Şeyh Hammâmî
Şeyh Ahmed el-Habbâvî	Zaviye-i Şeyh Muhammed
Medrese-i Berkûk fi'l-Mısır	Zaviye-i Şeyh İsa
Evlad-ı Muhammed b. Kavvâs	Emir Kadı b. Abdullah İbrahimî
Evlad-ı Ahmed b. Muhammed b. Berd Beg (el-Berdil)	Şemsüddin b. ez-Zemen
Haremeyn eş-Şerifeyn	Muhammed b. Ömer b. ez-Zemen
Nâsirüddin b. et-Tavvâkî	Davud en-Nebî Aleyhisselam
Hacı Eyyûb b. Süleyman et-Türkmânî	Medrese-i Kaymeriyye
Evlad-ı Sibay	Ahmed b. Zeynüddin b. Sıddîk
Bimâristânü'l-Mansûrî, fi'l-Mısır	Şeyh Sammâdî
Evlad-ı Fazl b. Şemsüddin ve Sa'dü'l-Mülûk bt. Hamza b. Bayezid	Tebrîzî
Câmi'-i Mercânî der-Karye-i Mezze	Cezmâ?
Câmi'-i Tebrîzî	Burc-i Sinbatiyye (Sanıtbay)

Tablo 5.19. (Devam) Havran'daki vakıflar (1570)

Vakıf Adı	Vakıf Adı
Medrese-i Melikü'z-Zâhir Baybars	Fâtıma Hatun bt. Hüsamüddin Ebî Said el-Kevkî
Evlad-ı Sâre bt. Nasırüddin	Medrese-i Şâmiyyetü'l-Cevvâniyye
Sadakât-ı Hikemiyye	Zaviye-i 'Adeviye-i Şeyh İbrahim rahmetullah
Suhre-i Eyyûb	Zehra Hatun 'alâ-Medrese-i 'Âdiliyye-i Sugrâ
Medine-i Münevvere	Seyyid Ömer b. Nâsırüddin eş-Şehîd bi-İbni Şeyh Yâ'û 'an-zürriyeti Şeyh Abdulkadir Geylânî rahmetullahi 'aleyh
Zaviye-i A' ver eş-Şehîd, fi-Karye-i Latîm	Müheyyâ b. Yusuf
Benî Abdulmelik	Zeynî Müheyyâ b. Cemâlî Yusuf
Zaviye-i Şeyh Sabr	Câmi'ü'l-Hâm Aleyhisselam
Câmi'ü'l-Ömerî	Emir Hasan b. Nu'ayr
Sâdâtü'l-Mâlikiyye	Muhammed es-Sammâdî
Evlad-ı Hacı Hüseyin	Halilü'r-Rahmân Aleyhisselam
Evlad-ı Fahrüddin b. Osman	İbrahim b. Muzallık
Erdebiş b. Abdullah	Abdurrahman b. Ekrem
Evlad-ı Mu'temed	Evlad-ı İsa el-Kârî
Temraz Memlûk-i Kayıtbay 'alâ-rûhîhi	Evlad-ı Sadrüddin b. Mevsilî
Şemsüddin b. Muzallık 'ala-matbahi'd-deşîşe ve 'alâ-Haremeyni's-Şerifeyn	Seydî Vâsıl
Evlad-ı İbrahim b. Muhibbüddin	Zaviye-i Bâbun
Evlad-ı Cemalüddin b. Abbas	Zaviye-i İbn-i Selûsî
Burhanüddin b. Muzallık	Şerefüddin İsa b. Melikü'z-Zâhir Eseddüdin Şirkûh
Muhibbüddin b. Şerefüddin b. el-Farfur	Şihâbüddin Ahmed b. Ali
Necibüddin el-'Adlî es-Silmî	Yûşa' Nebî Aleyhisselam
Evlad-ı Muhibbüddin (Kadı)	Medrese-i Bedriye (Badrâ'iyye)
İbnü'l-Muzallık	Aydonat el-ma'rûf bi's-Sevindi
Medrese-i Nebâtiye fi-Ba'albek	Deyrû'n-Nasârâ
Evlad-ı Şemsüddin b. el-'Adevî	Medine ve Mekke
Evlad-ı Ahmed el-Meydânî	Medrese-i Ebî Ömer
Evlad-ı Yunus b. Kavvâs	Türbe-i Argunşah
Evlad-ı Ahmed b. Müşiddü's-Selc	Câmi'ü'l-Cisr ve 'alâ-Türbe-i Argunşah
İsmail b. Ömer 'alâ-sebîli'l-mâ, bi-tarikü'l-hacc	Şeyh Osman 'alâ-Zaviye-i 'Adeviyye
Evlad-ı Şihabüddin b. el-Müstevfî	Şeyh Muhammed b. Aydın et-Tûsî 'alâ-zaviyetihî
Şâdî Beg el-Cülbânî	Şeyh Süleyman
Üsârâ	Kenîseti Hızırü'l-Ahzar
Kadı Fahrüddin b. Abdurrezzak	Hadice bt. Abdulvehhab
Safiye Hatun bt. el-Garsî Halil	Kadı Bedrüddin el-Bekrî

Tablo 5.19. (Devam) Havran'daki vakıflar (1570)

Vakıf Adı	Vakıf Adı
Ferec b. Şâdî Beg	Türbe-i Saldak fî Sûk-ı Sarûca
Câmi'-i Dengiz	Şihabüddin el-Mâdü'mî?
Şâdî Beg 'alâ-evlâdihi ve mescidihi (medresetihi)	Kuneytra
Şihâbî Ahmed b. Muhammed b. Müşiddü's-Selc	Ücrâ?
Medrese-i 'İzziye	Hazret-i Nu'mân
Nâsirüddin b. Muzallık	Şeyh Şeref Veliyullah
Evlâd-ı Hazret-i Lala Mustafa Paşa	Câmi'-i Deyr-Kıblî
Zeynüddin ve bakî şürekâ	Hûd?
Zaviye-i Şeyh Harirî	Bişr el-Hâfî Rahmetullahi Aleyh
Şeyh Ali Veliyullah	Zeynüddin el-Aynî? 'alâ-evlâdihi
Zaviye-i Şeyh Şeref Veliyullah	Mezar-ı Şeyh Müreyn? Veliyullah
Medrese-i Tebrîziye	İmâret-i Sultan Süleyman Han 'ale'l-Haremeyn eş-Şerîfeyn
Hazret-i Muhammed Paşa	Zaviye-i Şeyh Nemî?
Südûn et-Temimî	Câmi'-i Şeyh Zekiyye
Halil b. Yağmur, ala-kurrâ-i Kur'an ve Sadaka	Mescidü'l-Mu'allak
Şeyh Nevâ? Veliyullah	Hazret-i Murad Paşa, Mir-i Mirân-ı Şam
İmâdüddin İsmail İbrahim el-Havrakî?	Karye-i Benî Ribâh
Câmi'-i Şeyh Osman	Mezar-ı Hazret-i Şeyh 'İzzüddin Veliyullah
Mescid-i Zeytun	Mescid-i Câyiz?
Cafer Çavuş	Şemsüddin Hasan Muzallık
Medrese-i Merhadiye?	Mezar-ı Hazret-i Selmân-ı Fârisî Kaddesallahu Sirruhu
Zaviye-i Beni Ribah	Mezar-ı Şeyh Said Veliyullah
Veled-i Şeyh Ömer? Veliyullah	Sultan Sahak? (Sammak?) 'ala-zaviye-i Şeyh Ömer Veliyullah
Hazret-i (?) Nebîyullah aleyhisalat	Mezar-ı Şeyh Abdulkadir Veliyullah ve Hızır?
Evlad-ı Dümeylika?	Mezar-ı Baba Yakub Veliyullah
El-Mu'terik-i (?) en-Nebî Aleyhisselam ve Mushaf-ı Seyyidinâ Osman Radiyallahu Anh	Muhammed Sükkeri 'alâ-evlâdihi ve birrû's-sadaka
Zaviye-i Karye-i Medine-i Zera'	Zeyneb bint-i Takîyüddin
Veled-i Şeyh (?) Şücaullah? Kaddesallahu Sirruhu	Muhammed el-Cevvânî
Ahmed (bin) Ahmed bi-ibn-i Hammûd	

Tablo 5.20. Havran 'daki vakıflar (1596)

Vakıf Adı	Vakıf Adı
Medrese-i Hanbeliyye	‘alâ-türbeti Mukdâs veled-i Esved, sancakdâr-ı Hazret-i Nebî Aleyhisselam
Muhyiddin Yahya b. Temîm	Medrese-i Sâdiriyye ve Belhiyye
Evlad-ı Seyyid Muhammed el-Hüseynî el-Hısnî	İbrahim b. Ahmed ez-Zer‘î
Evlâd-ı Necmüddin (b. Havrânî)	Zeynüddin Ebu Bekir b. Müzehher
Bimâristân-ı Kaymeriyye fi’s-Salihiyye	Mescid-i Müşiddiye
İsmail b. Ekrem	Nebî Aleyhisselam
Evlad-ı Benî ‘Ubâde el-Ensârî	Kaymaz b. Abdullah er-Rûmî
Câmi‘ü’l-Emevî	Zaviye-i Şeyh Ebu’l-Kasım
Nâsirüddin Muhammed b. Mevsilî	Câmi‘-i Barsbay (Parsbay)
Nâsirî Muhammed b. Müşiddü’s-Selc	Korkmaz Emîr-i Kebîr
Burcu’l-Berrânî fi-Beyrut	Şeyh Muhammed es-Sammâdî
Evlad-ı Süleyman (Balaban) b. Şücâ‘	Zaviye-i Benî Cibâb
İbrahim b. Ahmed b. ‘Atâ	Sultan Kayıtbay ‘ale’d-deşişe
Zeynüddin b. Fahrüddin el-Yeldâvî ‘alâ-medresetihi	Yusuf b. Ferec b. eş-Şehîd Bâlî
Türbe-i Hazret-i Sâm	Sultan Hoşkadem ‘alâ-Medrese-i Vecîziyye (Mısriyye)
Muhyiddin Nevâvî (Ceydûrî)	‘Â’îşe bt. İlyas ve ibnetühâ Hadice bt. Ahmed b. Sevindik
Kadı Muhibbüddin	Zaviye-i Şeyh Ebu Bekir
Evlad-ı Akboğa As	Zaviye-i Benî Hamid
Bimâristân-ı Şam	Câmi‘-i Şeyh Müstemâr
Mukaddem Ahmed b. İsa b. Bâkir et-Türkmânî	Evlad-ı ‘Allâmüddin (Alâüddin) b. Sencer, ‘alâ-bimâristan-ı Nûrî?
Evlad-ı Hacı Ömer et-Türkmânî	Evlad-ı Ömer b. Muhammed b. Sarhadî
Mencik	Zaviye-i Ebu’l-Fevâris
Kadı Tâcüddin	Zaviye-i Şeyh Osman el-Hammâmî
Şihabüddin Ahmed b. el-Muzallık	Evlad-ı Taşboğa b. Abdullah
Evlad-ı Hazret-i İbrahim	Zaviye-i Hayyât?
Bencik (Gencek) el-Bedrî ‘alâ-türbetihi	Zaviye-i Karye-i Cumhâ
Şeyh Ahmed el-Habbâvî	Enbiyâ-i el-Erba‘în min-Benî İsrail
Medrese-i Berkûk fi’l-Mısır	Zaviye-i Şeyh Hammâmî
Evlad-ı Muhammed b. Kavvâs	Zaviye-i Şeyh Muhammed
Evlad-ı Ahmed b. Muhammed b. Berd Beg (el-Berdil)	Zaviye-i Şeyh İsa
Haremeyn eş-Şerifeyn	Emir Kadı b. Abdullah İbrahîmî
Nâsirüddin b. et-Tavvâkî	Şemsüddin b. ez-Zemen
Hacı Eyyûb b. Süleyman et-Türkmânî	Davud en-Nebî Aleyhisselam
Evlad-ı Sibay	Ahmed b. Zeynüddin b. Sıddîk

Tablo 5.20. (Devam) Havran'daki vakıflar (1596)

Vakıf Adı	Vakıf Adı
Bimâristânü'l-Mansûrî, fi'l-Mısır	Şeyh Sammâdî
Evlad-ı Fazl b. Şemsüddin ve Sa'dü'l-Mülûk bt. Hamza b. Bayezid	Tebrîzî
Câmî'-i Tebrîzî	Cezmâ?
Medrese-i Melikü'z-Zâhir Baybars	Burc-i Sinbatiyye (Sanıtbay)
Evlad-ı Sâre bt. Nasırüddin	Fâtıma Hatun bt. Hüsamüddin Ebî Said el-Kevkî
Sadakât-ı Hikemiyye	Medrese-i Şâmiyyetü'l-Cevvâniyye
Suhre-i Eyyûb	Zaviye-i 'Adeviye-i Şeyh İbrahim rahmetullah
Zaviye-i A'ver eş-Şehîd, fi-Karye-i Latîm	Seyyid Ömer b. Nâsırüddin eş-Şehîd bi-İbni Şeyh Yâ'û 'an-zürriyeti Şeyh Abdulkadir Geylânî rahmetullahi 'aleyh
Benî Abdülmelik	Müheyyâ b. Yusuf
Zaviye-i Şeyh Sabr	Zeynî Müheyyâ b. Cemâlî Yusuf
Câmî'ü'l-Ömerî	Emir Hasan b. Nu'ayr
Sâdâtü'l-Mâlikiyye	Muhammed es-Sammâdî
Evlad-ı Fahrüddin b. Osman	Halîlû'r-Rahmân Aleyhisselam
Erdebiş b. Abdullah	İbrahim b. Muzallık
Temraz Memlûk-i Kayıtbay 'alâ-rûhîhi	Abdurrahman b. Ekrem
Şemsüddin b. Muzallık 'ala-matbahi'd-deşîşe ve 'alâ-Haremeyni's-Şerifeyn	Evlad-ı İsa el-Kârî
Evlad-ı İbrahim b. Muhibbüddin	Evlad-ı Sadrüddin b. Mevsilî
Evlad-ı Cemalüddin b. Abbas	Seydî Vâsıl
Burhanüddin b. Muzallık	Zaviye-i Bâbun
Muhibbüddin b. Şerefüddin b. el-Farfur	Zaviye-i İbn-i Selûsî
Necibüddin el-'Adlî es-Silmî	Şerefüddin İsa b. Melikü'z-Zâhir Eseddüdin Şirkûh
Evlad-ı Muhibbüddin (Kadı)	Yûşa' Nebî Aleyhisselam
İbnü'l-Muzallık	Medrese-i Bedriye (Badrâ'iyye)
Medrese-i Nebâtiye fi-Ba'albek	Aydonat el-ma'rûf bi's-Sevindi
Evlad-ı Şemsüddin b. el-'Adevî	Deyrû'n-Nasârâ
Evlad-ı Ahmed el-Meydânî	Medine ve Mekke
Evlad-ı Yunus b. Kavvâs	Medrese-i Ebî Ömer
Evlad-ı Ahmed b. Müşiddü's-Selc	Türbe-i Argunşah
İsmail b. Ömer 'alâ-sebîlî'l-mâ, bi-tarikü'l-hacc	Câmî'ü'l-Cisr ve 'alâ-Türbe-i Argunşah
Evlad-ı Şihabüddin b. el-Müstevfî	Şeyh Osman 'alâ-Zaviye-i 'Adeviyye
Şâdî Beg el-Cülbânî	Şeyh Muhammed b. Aydın et-Tûsî 'alâ-zaviyetihî
Üsârâ	Kenîseti Hızırü'l-Ahzar
Safiye Hatun bt. el-Garsî Halil	Hadice bt. Abdulvehhab
Şihâbî Ahmed b. Muhammed b. Müşiddü's-Selc	Kadı Bedrüddin el-Bekrî

Tablo 5.20. (Devam) Havran'daki vakıflar (1596)

Vakıf Adı	Vakıf Adı
Medrese-i 'İzziye	Türbe-i Saldak fî Sûk-ı Sarûca
Evlâd-ı Hazret-i Lala Mustafa Paşa el-Merhûm	Şeyh Şeref Veliyullah
Zeynüddin ve bakî şürekâ	Bişr el-Hâfî Rahmetullahi Aleyh
Zaviye-i Şeyh Harirî	Zeynüddin 'alâ-evlâdihi
Şeyh Ali Veliyullah	Mezar-ı Şeyh Müreyn? Veliyullah
Zaviye-i Şeyh Şeref Veliyullah	Câmi'-i Şeyh Zekiyye
Halil b. Yağmur, ala-kıraat-ı Kur'an ve Sadaka	Mescidü'l-Mu'allak
İmâdüddin İsmail İbrahim el-Havrakî?	Hazret-i Murad Paşa, Mir-i Mirân-ı Şam
Câmi'-i Şeyh Osman	Mezar-ı Hazret-i Şeyh 'İzzüddin Veliyullah
Mescid-i Zeytun	Mescid-i Câyiz?
Cafer Çavuş	Şemsüddin Hasan Muzallık
Zaviye-i Beni Ribah	Mezar-ı Hazret-i Selmân-ı Fârisî Kaddesallahu Sirruhu
Evlad-ı Dümeylek?	Mezar-ı Şeyh Said Veliyullah
El-Mu'terik-i (?) en-Nebî Aleyhisselam ve Mushaf-ı Seyyidînâ Osman Radiyallahu Anh	Muhammed Sükkeri 'alâ-evlâdihi ve birrû's-sadaka
Zaviye-i Karye-i Medine-i Zera'	Zeyneb bint-i Takıyüddin
İmâret-i 'Âmire-i Sultan Süleyman Han	Ahmed (bin) Ahmed bi-ibn-i Hammûd
Veled-i Şeyh Hazret-i Sammâde? Kaddesallahu Sirruhu	Şihabüddin el-Mârimî?
Câmi'-i Karye-i Kerlâ?	Hazret-i Sinan Paşa
Zaviye-i Muhammed el-Hüseynî el-Hısınî	Derviş Paşa
Nâsirî Muhammed b. Burak	Medrese-i 'Azîziye
Hazret-i Merhum Muhammed Paşa, Sadrazam-ı sâbık	Türbe-i Yusuf Nebi Aleyhissalatu vesselam
Mezârü'l-Mâlikî	Câmi'-i Karye-i Câsim
Muhammed Musa ba'de'l-inkırâz 'alâ Haremeyn eş-Şerifeyn	Vakf-ı A'ver, şehid
Medrese-i Mısriyye	Birhân? Said Muhammed el-Hüseynî
Veled-i Şeyh Yunus Veliyullah	Şeyh Mehdî
Zaviye-i Şeyh Abid	Evlad-ı Zeynüddin Ömer Muhammed Sermedî
Mücemmerüddin	Câmi'-i Karye-i İrbid
Ömer b. Muhammed Sadüddin el-Mencik	Zaviye el-Kavâsım
Davud Paşa, 'alâ-hân-ı Kuneytira	Evlad-ı Ebubekir
Medrese-i Decrîr?	Necmüddin, hân?-ı cedid Ahmed Beg, mütevellî-yi Kuneytira ber-müceb-i hüccet-i Kadî-yi Şam
Mezar-ı Şeyh Cafer Veliyullah	Hazret-i İshak? Nebi Aleyhissalatu vesselam
Câmi'-i Karta	Mezar-ı Baba Yakub Veliyullah
Câmi'-i Mezra'a-i Şakkâ	

6. SONUÇ

Eski çağlardan beri iskân sahası içerisinde olan Havran, Tevrat'ta ismi geçen kadim bir yerleşimdir. Bilinen en eski tarihi M. Ö. 2500'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Sırasıyla Kenanlılar, Mitanniler ve Mısır'ın hakimiyetine giren Havran, Mısırlıların bölgedeki otoritelerini kaybetmesi üzerine bölgede beliren yeni güçler olan Aramîler ve İbranîlerin birbirlerine karşı olan iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Sonrasında sırasıyla Asur, Babil ve Perslerin hakimiyetine girmiş, Büyük İskender ve onun ölümünden sonra İskender'in komutanlarının kurduğu Ploteme ve Selevkos krallıklarının yönetimine girmiştir. M. Ö. 88 yılından itibaren de Nabatîler'in merkezi olmuştur. M. S. 92-93 yıllarında Roma tarafından tamamen ele geçirilen Havran, bu dönemde Auranitis olarak anılmış, bölgenin merkezleri arasında yer almıştır. Roma döneminde Havran'ın şehirleşmesinin temelleri atılmakla birlikte, Havran'ın tahıl üretimine elverişli sahası, bölgenin önemli tarım merkezi olmasında büyük bir etken olmuştur.

Roma devrinde Havran'da, Güney Arabistan'dan gelen göçlerle Arap unsurlar oldukça güçlenmeye başladı. Hristiyanlığın bölgede yayılmaya başlamasıyla Havran, 200-636 yılları arasında Suriye'de hüküm sürecektir olan Hristiyan Arap devleti Gassânîler'in hakimiyetine girerek bu dönemde önemli bir konuma geldi.

İslam hakimiyeti döneminde Şam'a bağlı olan Havran, Emevîler devrini sakin geçirmekle birlikte Abbasî döneminin başlarında Emevî taraftarlarının isyan merkezlerinden biri olmuştur. Bölgede Memlûk hakimiyeti tesis edilene kadar Havran'ın kuzeyinde ve güneyinde hâkim olan devletlerin mücadele sahasında kalmıştır. Bununla birlikte Havran, İslamiyet ile birlikte hac yolunun duraklarından biri olmuş ve burada bir ticarî canlılık görülmeye başlamıştır. Ancak devletlerin iktidar mücadelesi içerisinde kalması sebebiyle yavaş yavaş popülaritesini kaybetmiş, Memlûk hakimiyeti boyunca da sönük bir dönem geçirmiştir.

1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Memlûklere karşı düzenlediği Mısır Seferi sırasında Osmanlı yönetimine dahil olan Havran, Suriye, Filistin ve Anadolu'nun güneydoğusunun bir kısmını kapsayan Şam (Arap) Beylerbeyliği'ne bağlı olan Şam Sancağı'nın bir nahiyesi olarak teşkilatlanmıştır. Ancak her ne kadar Havran ilk dönemlerde bir nahiye olarak zikredilse de kendisine bağlı birçok nahiye bulunmaktaydı. Bu da Havran'ın bir kaza gibi teşkilatlandığını göstermektedir. 1548 yılına gelindiğinde ise Havran'ın bir kaza olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir.

Yüzölçümü olarak bir sancak ve sancaktan da geniş bir sahayı kaplayan Havran, yer şekillerinin genellikle dağlık ve engebeli olması hasebiyle nüfus olarak büyük bir yerleşim değildi. Genel olarak bakıldığında orta ölçekli bir sancak kadar nüfusu vardı. 1570 yılında yaklaşık 65.000 gibi bir nüfusa sahipti. 16. yüzyılın ortalarından itibaren bir nefis yerleşimi olan Busrâ'ya sahip olmasına rağmen burası klasik Osmanlı şehirlerinin özelliklerinden ziyade, büyük bir köy yerleşimiydi. Nüfusun yaklaşık %95'ini Müslümanların oluşturduğu Havran'da gayrimüslim olarak Hristiyanlar yaşamaktaydı. Hristiyanlar genelde Müslümanlarla birlikte yaşadıkları gibi, müstakil köyleri de bulunmaktaydı.

Havran nüfusunu oluşturan topluluklardan biri de konargöçer aşiretlerdi. Cemaat olarak ifade edilen bu unsurların temelini Türkler oluşturmuyordu. Türkmenlerin dışında Arap ve Ekrâd olarak anılan Kürt cemaatleri de vardı. Günümüzdeki Dera Türkmenleri'nin atası olan Türkmen konargöçerleri 1570 yılında konargöçer nüfus içerisinde %58'lik bir orana sahipti. Türkmenlerin bağlı oldukları boylar incelendiğinde Döğer, Kızık, Bayat Türkmen boylarının yanı sıra Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerini oluşturan boylara mensup cemaatlerin de olduğu görülmektedir.

Türkmenler ve 'Urbân-ı Cebel adı verilen Arap konargöçerleri kuzey-güney yönünde sıralanmışlar, Türkmenler batı, Araplar ise doğu sınırını çevrelemişti. Bu cemaatler Havran'ı asi bedevî aşiretlerine karşı koruma görevini üstlenmişlerdi. Bilhassa Türkmenler hac yolunu muhafaza etmekteydi. Ek olarak 1551 yılında Türkmenlerden oluşan bir sipahi alayının kurulmasıyla Havran'ın tahıl sahasının koruma işi Türklerin kontrolüne girmeye başlamıştır.

Osmanlılar Memlûklerden Suriye bölgesini aldığı anda Memlûk döneminde toplanan âdet-i devre, himaye, fütûh-ı beyder gibi vergilerin toplanmasına 1548 yılına kadar toplanmasına devam etmiştir. 1548 yılında bu vergiler yasaklanmıştır. Bununla birlikte Anadolu'daki çift-hane sistemi Havran'da uygulanmamış, kasm ve dimos usulleri minvalinde malikâne-divânî rejimi uygulanmıştır.

Havran'ın tarıma elverişli sahaları hububat tarımı için oldukça uygun olduğundan Suriye'nin tahıl ambarıydı. Bu yüzden en çok hububat üretimi yapılmaktaydı. Bunun yanında zeytin ve zeytinyağı üretimi yapılıyordu. Her köyde keçi yetiştiriciliği ve küçük çapta arıcılık faaliyeti olmaktadır. Küçük çapta balıkçılık, bataklık sahalarda ise manda yetiştiriciliği de yapılan hayvancılık faaliyetleri arasındaydı.

Hac yolunda olması sebebiyle hac menzillerini bünyesinde barındıran Havran'da bir ticarî akışın olduğu görülmüştür. Eski dönemlerde ticarî bir canlılığın olduğu bilinmektedir.

Ancak Osmanlı dönemindeki kayıtlar incelendiğinde birkaç küçük pazar ve hac menzili olan Müzeyrib'deki pazar dışında herhangi bir ticarî faaliyet izine rastlanmamıştır. Çünkü Havran'da tamamen kırsal bir yaşam sürölmekteydi. Bu nedenle bu pazarlardan yüksek gelir sağlanamıyordu. Ayrıca bölgedeki asi Arapların sık sık isyan halinde olmaları ve yağma faaliyetinde bulunmaları nedeniyle buradaki ticari faaliyetlerin mütemadiyen sekteye uğradığı açıktır.



KAYNAKÇA

4 Numaralı Suriye Vilayet Salnamesi, 1289.

Aalund, Flemming, Vernacular Tradition and The Islamic Architecture of Bosra, The Royal Academy of Fine Arts School of Architecture Copenhagen, Copenhagen, 1991.

Ababneh, Abdelkader ve diğerleri, “Land Use Change at the Historical Tourist Attractions of Umm Qais, Jordan: GIS and Markov Chain Analyses”, International Journal of Historical Archaeology, Cilt: 23, Sayı: 1, March 2019, (s. 235-259).

Ağırakça, Ahmet, “Gassânîler”, DİA, İstanbul, 1996, XIII, s. 397-398.

Ağırakça, Ahmet, “Nabatîler”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 257-258.

Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, DTCFD, Cilt: 13, Sayı: 1-2, Ankara, 1955, (s. 27-51).

Akdağ, Mustafa, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, (I-II), İstanbul, 1979.

Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara, 1988.

Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

Alemdar, Süheyl, 1034 Numaralı Şam Eyaleti İcmal Defteri: Kanuni Dönemi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1992.

Alptekin, Coşkun, Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.

Altundağ, Şinasi, “Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, DTCFD, Cilt: 5, Sayı: 2, 1947, (s. 187-198).

Arı, Mehmet Salih, “Üsâme b. Zeyd”, DİA, İstanbul, 2012, XLII, s. 361-363.

Armağan, A. Latif, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, IV, s. 142-150.

Atalar, Münir, “Emîr-i Hac”, DİA, İstanbul, 1995, XI, s. 131-133.

Atar, Fahrettin, “Kadı”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, s. 66-69.

“Auranitis”, Pleiades, <https://pleiades.stoa.org/places/678042/auranitis>, (20.11.2018).

Ayn Ali, Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân, İstanbul, 1280.

Baedeker, Karl, Palestine and Syria: Handbooks for Travellers, Leipzig, 1876.

Bakhit, M. Adnan, The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century, London, 1972.

Barkan, Ömer Lütfi, XV. ve XVI’ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar-I, İstanbul, 1943.

Barkan, Ömer Lütfi, “Avârız”, İA, MEB, İstanbul, 1979, II, s. 13-19.

Barkan, Ömer Lütfi, “Çiftlik”, İA, MEB, III, s. 392-397.

Barkan, Ömer Lütfi, “Öşür”, İA, MEB, İstanbul, 1964, IX, s. 485-488.

Barkan, Ömer Lütfi, “Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma”, IV. Türk Tarih Kongresi (10-14.11.1948, Ankara-Bildiriler), Ankara, 1952, (s. 290-294).

Barkan, Ömer Lütfi, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, Türkiyat Mecmuası, Cilt: 10, 1951-1953, (s. 1-24)

Barkan, Ömer Lütfi, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”, Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler-I, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, (s. 249-280).

Barkan, Ömer Lütfi, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Malikâne-Divânî Sistemi”, Türkiye’de Toprak Meselesi-Toplu Eserler-I, İstanbul, 1980, (s. 151-208).

Barkan, Ömer Lütfi, “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı”, Türkiye’de Toprak Meselesi-Toplu Eserler-I, İstanbul, 1980, (s. 231-247).

Barkan, Ömer Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (I)”, İÜİFM, Cilt: 2, Sayı: 1, 1940, (s. 20-59).

Barkan, Ömer Lütfi, “Timâr”, İA, MEB, İstanbul, 1979, XII/I, s. 286-333.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım, Ankara, 1993.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet ve Transkripsiyon, Ankara 1993.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım, Ankara, 1994.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks, Ankara, 1994.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Tıpkıbasım, Ankara, 1995.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-transkripsiyon ve İndeks, Ankara, 1995.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Tıpkıbasım, I, Ankara, 1997.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, II, Ankara, 1998.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, III, Ankara, 1999.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Tıpkıbasım, Ankara, 1996.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, Ankara, 1996.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, 2000.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, 2001.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040/1630-1631) Tıpkıbasım, Ankara, 2001.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)), Özet-Transkripsiyon-İndeks, Ankara, 2002.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 401 Numaralı Şam Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (942/1535), (I-II), Ankara, 2011.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-Kâdiriyye Defteri (937/1530)-II: Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1999.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı Belgelerinde Suriye, İstanbul, 2013.

Bayat, Fadil, Bilâd al-Sham In The Light of Sultani Orders According to The Muhimme Defters, (I-II), University of Jordan, Amman, 2006.

Baykara, Tuncer, Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş-I: Anadolu’nun İdarî Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

Baykara, Tuncer, “Kasaba”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, s. 525-526.

Baykara, Tuncer, “Kaza”, DİA, Ankara, 2002, XXV, s. 119-120.

Becker, C.H., “Cizye”, İA, MEB III, s. 199-200.

Bekzade, İasha, “Osmanlıda Kullanılan Vilâyet Tabiri Üzerine”, Karadeniz: Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı: 36, 2017, (s. 240-268).

Blanc, P. M., J. M. Dentzer, J. P. Sodini, “La Grande Église à Plan Centré (ou « Cathédrale de l’Est »)”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/52>, (13.04.2024).

Braemer, F., “De l’Âge du Bronze à l’Époque Hellénistique: Bosra Avant Bostra”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/14>, (13.04.2024).

Burns, Ross, Damascus; A History, Routledge Publications, New York, 2007.

Burns, Ross, The Monuments of Syria: A Guide, I.B.Tauris & Co Ltd, New York, 2009.

Buzpınar, Şit Tufan, “Havran”, DİA, İstanbul, 1997, XVI, s. 539-541.

Buzpınar, Şit Tufan, “Nakîbüleşraf”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 322-324.

Calmet, Augustin, and Taylor, Charles, Calmet's Dictionary of the Holy Bible: With the Biblical Fragments, (I-III), 5. Ed., Holdsworth and Ball, London, 1830.

Campanati, R. Farioli, “La Basilique de Bahîra et les Annexes Nord”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/101>, (13.04.2024).

Campanati, R. Farioli, N. Masturzo, “L’église des Saints Serge, Bacchus et Léonce et le Palais « épiscopal » Saint-Serge”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/54>, (13.04.2024).

Canatar, Mehmet, “Kethüdâ”, DİA, Ankara, 2002, XXV, s. 332-334.

Celâl-zâde Mustafa, Selim-Nâme, haz. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, DTCFD, Cilt: 5, Ankara, 1947, (s. 483-511).

Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâ’nın Mîrî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları”, IV. Türk Tarih Kongresi (10-14.11.1948, Kongreye Sunulan Tebliğler), Ankara, 1952, (s. 426-433)

Çakar, Enver, XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), Elazığ, 2003.

Çakar, Enver, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, 2003, (s. 351-374.)

Çakar, Enver, Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579), TTK Yayınları, Ankara, 2012.

Çakar, Enver, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı: 1, Elazığ, 2002, (s. 261-282).

Çiçek, Kemal, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 97, 1995, (s. 93-111).

Darkot, Besim, “Havran”, İA, MEB, İstanbul, 1987, V/I, s. 378-379.

Demirkent, Işın, “Haçlılar”, DİA, İstanbul, 1996, XIV, s. 525-546.

Dentzer, J. M., “Introduction: Bosra Dans Son Environnement Naturel”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/11>, (13.04.2024).

Dentzer-Feydy, J., M. Vallerin, “La Mosquée Mubârak (Basmeeen)”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/102>, (13.04.2024).

Deny, J., “Sancak”, İA, MEB, İstanbul, trs., X, s. 186-189.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), Defter No: 459, 3723, 3752.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri (A.{DVNSMHHM}), Defter No: 1, 2, 3, 4, 7, 9, 12, 13, 14, 18, 24, 25, 28, 31, 35, 46, 48, 49, 52, 53, 55, 60, 72.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri (TT), Defter No: 169, 263, 275, 401, 423, 430, 474, 491, 998, 1034.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Timâr-Zeamet Ruznamçe Defterleri (DFE.RZ), Defter No: 2, 6, 7, 12, 43, 106, 233.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TS.MA.e), Defter No: 756/66.

Ebu'l-Fidâ, Ebû'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân), çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

Elmalî, Hüseyin, “Ebû Temmâm”, DİA, İstanbul 1994, X, s.241-243.

Emecen, Feridun, “Bennâk”, DİA, İstanbul, 1992, V, s. 458-459.

Emecen, Feridun M., “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29.05.1990, İstanbul-Bildiriler), İstanbul, 1991, (s. 143-156).

Encyclopædia Britannica, "Nabataean", Encyclopædia Britannica, 2007, <https://www.britannica.com/topic/Nabataean-people>, (06.06.2019).

Erdem, Sargon, “Amâlîka”, DİA, İstanbul, 1989, II, s. 556-558.

Ergenç, Özer, Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları, Sayı: 4, İstanbul, 1984, (s. 69-78).

Erkal, Mehmet, “Cizye”, DİA, İstanbul, 1993, VIII, s. 42-45.

Evliya Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (I-X), haz. Yücel Dağlı ve diğerleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Fayda, Mustafa, “Ridde: Ridde Olayları”, DİA, İstanbul, 2008, XXXV, s. 91-93.

Fekete, Lajos, “Türk Vergi Tahrirleri”, çev. Sadrettin Karatay, Belleten, Cilt: 11, Sayı: 42, Ankara, 1947, (s. 299-328).

Fendoğlu, Hasan Tahsin, “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, VI, s. 453-469.

Fırlı, Ethem Ruhi, “Abdullah b. Ali b. Abdullah”, DİA, İstanbul, 1988, I, s. 82-83.

Gökbilgin, M. Tayyib, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, Üçler Basımevi, İstanbul, 1952.

Gökbilgin, M. Tayyib, “Nâhiye”, İA, MEB, İstanbul 1964, IX, s. 37-39.

Göyünç, Nejat, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul, 1969, s. 50.

Göyünç, Nejat, “Hâne Deyimi Hakkında”, İÜFTD, Sayı: 32, 1979, (s. 331-348).

Grohmann, A., “Öşür”, İA, MEB, İstanbul, 1964, IX, s. 482-485.

Guérin, Alexandrine, “Interprétation d'un registre fiscal ottoman: Les territoires de la Syrie méridionale en 1005/1596-97”, Journal of Near Eastern Studies, Cilt: 61, Sayı: 1, 2002, (s. 1-30).

Güçer, Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul, 1964.

Günaltay, M. Şemseddin, Yakın Şark III: Suriye ve Filistin, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Hammad, Nezih, İktisadi Fıkıh Terimleri, İstanbul, 1996.

Harman, Ömer Faruk, “Yûşa”, DİA, İstanbul, 2003, XLIV, s. 43-45.

Harman, Ömer Faruk, “Buhtunnasr”, DİA, İstanbul, 1992, XVI, s. 380-381.

“Hauran”, McClintock and Strong Biblical Cyclopedia, <https://www.biblicalcyclopedia.com/H/hauran.html>, (20.11.2018).

Heyd, W., Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Ali Osman, haz. Sevim İlgürel, TTK Yayınları, Ankara, 1998.

Hitti, Philip K., History Of Syria: Including Lebanon and Palestine, London, 1951.

Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, (I-V), çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Honigmann, E., "Nabatiler", İA, MEB, İstanbul, 1964, IX, s. 1-3.

Hütteroth, Wolf-Dieter and Abdulfattah, Kamal, Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century, Erlangen, 1977.

İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnamesi-I, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, çev. Murat Ağarı, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2008.

İbn Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl: I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi, çev. Onur Özatağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 6-7.

İbn Kesir, El-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi, (I-XV), çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

İbnü'l-Esir, İslam Tarihi: İbnü'l-Esîr El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, (I-XII), çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

İnalcık, Halil, "Cizye", DİA, İstanbul, 1993, VIII, s. 45-48.

İnalcık, Halil, "Çiftlik", DİA, İstanbul, 1993, VIII, s. 313-314.

İnalcık, Halil, Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

İnalcık, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", Osmanlı İmparatorluğu-1: Toplum ve Ekonomi, İstanbul, 1993, (s. 1-14).

İnalcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

İnalcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul, 2009.

İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", Belleten, Cilt: 23, Sayı: 92, 1959, (s. 575-610).

İncil, Eski Ahit, Hezekiel, <https://incil.info/kitap/Hezekiel>, (20.11.2018).

İpşirli, Mehmet "Beylerbeyi", DİA, İstanbul, 1992, VI, s. 69-74.

İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul, 2002.

Josephus, Flavius, The Antiquities of The Jews, http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0037-0103,_Flavius_Josephus,_The_Antiquities_Of_The_Jews,_EN.pdf, (06.06.2019).

Josephus, Flavius, The Jewish War, translated by G. A. Williamson, London, 1959.

Kafesoğlu, İbrahim, Hakkı Dursun Yıldız ve Erdoğan Merçil, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç), İSAR Yayınları, İstanbul, 1999.

Kâsım, Kâsım Abduh, "Muhammed b. Kalavun", DİA, Ankara, 2020, XXX, s. 544-545.

Kazıcı, Ziya, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul, 1977.

Kılıç, Orhan, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605), Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999.

Kılıç, Orhan, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı, Elazığ, 1997.

Korn, L., “Le Hammam Manjak”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/100>, (13.04.2024).

Korn, L., “La Madrasa Abû al-Fidâ’ (ou « ad-Dabbagha »)”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/58>, (13.04.2024).

Korn, L., “La Mosquée al-Khidr”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/94>, (13.04.2024).

Korn, L., “La Mosquée al-Mabrak (Jâmi‘ al-Mabrak an-Naqa, Mosquée de l’Agenouillement de la Chamelle)”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/104>, (13.04.2024).

Korn, L., “La Mosquée de Fâtima”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/55>, (13.04.2024).

Korn, L., “La Mosquée d’Omar (al-Jâmi‘ al-‘Umarî, Grande Mosquée, Mosquée du Vendredi)”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/98>, (13.04.2024).

Korn, L., “La Mosquée de Yâqût”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/59>, (13.04.2024).

Korn, L., “La Mosquée Musalla al-Mal‘ab (ou « Mosquée Anonyme »)”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/103>, (13.04.2024).

Korn, L., “Période Islamique, des Omeyyades aux Ottomans: Le Cadre Historique et l’Architecture”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/37>, (13.04.2024).

Köprülü, M. Fuad, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.

Kunt, İ. Metin, Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Defterdar”, DİA, İstanbul, 1994, IX, s. 94-96.

Lapidus, Ira M., “Muslim Urban Society in Mamlûk Syria”, The İslamic City, Oxford, 1970, (s. 195-205).

MacAdam, Henry Innes, Geography, Urbanisation and Settlement Patterns in the Roman Near East, Ashgate Publishing, London, 2002.

Mardin, Ebü'l-Ulâ, “Kadı”, İA, MEB, İstanbul, 1977, VI, s. 42-46.

Mez, Adam, Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam'ın Rönesansı, çev. Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

Mumcu, Ahmet, Divan-ı Hümayun, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986.

Müceccimbaşı Ahmet Dede, Müneccimbaşı Tarihi: Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a'sâr,(I-II), çev. İsmail Erünsal, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, trs.

Nasıroğlu, Mehtap, Osmanlı Yönetiminde Hama (1516-1600), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2014.

Nedkoff, Boris Christoff, “İslam Medeniyetlerinde Cizye”, çev. Şinasi Altundağ, Belleten, Cilt: 8, Sayı: 32, Ankara, 1944, (s. 599-652).

Ory, S., “Le Minaret de la Mosquée d'Omar (al-'Umarî)”, Bosra: Aux Portes de l'Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l'Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/99>, (13.04.2024).

Oğuzoğlu, Yusuf, “Dizdar”, DİA, İstanbul, 1994, IX, s. 480-481.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayınları, 1987.

Ortaylı, İlber, “Kadı: Osmanlı Devleti'nde Kadı”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, s. 69-73.

Öz, Mehmet, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, Vakıflar Dergisi, Sayı: 22, 1991, (s. 429-439).

Öz, Mehmet, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, (Ed. Halil İncelik, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, (s. 16-27).

Özcan, Abdulkadir, “Çeribaşı”, DİA, İstanbul, 1993, VIII, s. 270-272.

Öztürk, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, OTAM, Sayı: 8, 1997, (s. 249-293).

Öztürk, Mustafa, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, Belleten, Cilt: 55, Sayı: 212, Ankara, 1991, (s. 87-100).

Öztürk, Mustafa, “Osmanlı Mîrî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri”, Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye (23-25.10.1995-İstanbul), Ankara, 1996, (s. 186-192).

Öztürk, Mustafa, Tarih Felsefesi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.

Öztürk, Mustafa, Tarih Felsefesi, Elazığ, 1999.

Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul, 1983.

Peters, F. E., “The Nabateans in the Hawran”, Journal of the American Oriental Society, Cilt: 97, Sayı: 3, 1977, (s. 263-277).

Raymond, Andre, Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, çev. Ali Berkay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Rohmer, Jérôme, "Late Hellenistic Settlements in Hawrân (Southern Syria): Survival of Proto-historic Urbanism and Village Architecture in a Hellenized Context", Bollettino Di Archeologia On Line, https://www.academia.edu/14360699/Rohmer_J._2011_Late_Hellenistic_Settlements_in_Hawrân_Southern_Syria_.Survival_of_Protohistoric_Urbanism_and_Village_Architecture_in_a_Hellenized_Context, (07.06.2019), (pp. 1-12).

Sağlam, Ahmet, “Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, (s. 53-79.)

Sahillioğlu, Halil, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları” İÜİFM, Cilt: 23, Sayı: 1-2, İstanbul, 1963, (s. 145-218).

Sahillioğlu, Halil, “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdarî Taksimatı”, çev. Mustafa Öztürk, Belleten, Cilt: 54, Sayı: 211, 1990, (s. 1233-1258).

Sahillioğlu, Halil, Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul, 1989.

Sevim, Ali, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)", Belgeler, Cilt: 29, Sayı: 33, 2008, (s. 1-42).

Sevim, Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Seyyid, Eymen Fuad, “Fatımîler”, DİA, İstanbul, 1995, XII, s. 228-237.

Sofyalı Ali Çavuş, Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul, 1992.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, Solak-zâde Tarihi, (I-II), haz. Dr. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Sourdel, Dominique, “Hawran”, EI², III, s. 292-293.

Şahin, İlhan, “Göçebeler”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, IV, s. 132-141.

Şahin, İlhan, “Mezraa”, DİA, Ankara, 2004, XXIX, s. 546-548.

Şahin, İlhan, “Nahiye”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 306-308.

Şahin, İlhan, “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle”, İÜEFTD, Sayı: 32, 1979, (s. 905-1047).

Şenyayla, Gencal, “İslam’ın İlk Şehit Elçisi: Hâris b. Umeyr”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 2020, (s. 1013-1034).

Şeşen, Ramazan, “el-Melikü'l-Âdil I”, DİA, Ankara, 2004, XXIX, s. 59-60.

Şeşen, Ramazan, Haçlılar Önünde Sultan Baybars, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.

Şeşen, Ramazan, “Hittin Savaşı”, DİA, İstanbul, 1998, XVIII, s. 165-167

Şeşen, Ramazan, “Selâhaddîn-i Eyyûbî”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVI, s. 337-340.

T.H., “Yahudiler”, İA, MEB, İstanbul, 1986, XIII, s. 339-342.

Tabakoğlu, Ahmet, “Öşür: Osmanlılar”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIV, s. 100-103.

Tansel, Selahattin, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasî ve Askerî Faaliyeti, TTK Yayınları, Ankara, 1953.

Tansel, Selahattin, “Silahşor’un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri-I”, Tarih Vesikaları, Cilt: 1, Sayı: 17, İstanbul, 1958, (s. 295-320).

Tansel, Selahattin, “Silahşor’un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri-II”, Tarih Vesikaları, Cilt: 1, Sayı: 18, İstanbul, 1961, (s. 430-454).

Tansel, Selahattin, Sultan II. Bâyezit’in Siyasî Hayatı, İstanbul, 1966.

Tansel, Selahattin, Yavuz Sultan Selim, MEB Yayınları, Ankara, 1969.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Mufassal Kataloğu (TKG.KK.TTd), Defter No: 2, 183, 185.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, İcmâl Kataloğu (TKG.KK.TTd), Defter No: 350.

Taşkın, Ünal, “MAD. 459 Numaralı Deftere Göre Şam ve Sancaklarında Tımar Dağıtımı”, Yeni Türkiye: Ortadoğu Özel Sayısı-III, Sayı: 84, 2016, (s. 655-672).

Taşkın, Ünal, “Osmanlı Devrinde Ortadoğu’da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Elazığ, 2008, (s. 63-79).

Taşkın, Ünal, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), Elazığ, 2011.

Tekindağ, Şehabeddin, “Fatih Döneminde Osmanlı Memlûklı Mûnasebetleri”, İÜEFTD, Sayı: 30, İstanbul, 1976, (s. 30-98).

Tudela’lı Benjamin ve Ratisbon’lu Petachia, Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, 2009.

Urman, Dan, Rafid on the Golan: A Profile of a Late Roman and Byzantine Village. (ed. Moshe Hartal etc.), British Archaeological Reports International Series: 1555, Archaeopress, Oxford, 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, (I-VI), TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Ünal, Mehmet Ali, 44 Numaralı Mühimme Defteri, İzmir, 1995.

Ünal, Mehmet Ali, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara, 1989.

Venzke, Margaret L., “Special Use of the Tithe As A Revenue-Raising Measure in The Sixteenth Century Sanjaq of Aleppo”, JESHO, Cilt: 29, Sayı: 3, 1986, (s. 239-334).

Venzke, Margaret L., “The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity”, Osmanlı Araştırmaları, Cilt: 17, Sayı: 17, 1997, (s. 1-61).

Yakût el-Hamevî, Mu‘cemu’l-Buldân, (I-V), Dâru-Sâdr, Beyrut, 1977.

Yediyıldız, Bahaeddin, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara, 1985.

Yel, Ali Murat, Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mahalle”, DİA, Ankara, 2003, XXVII, s. 323-326.

Yücel, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler”, Belleten, Cilt: 38, Sayı: 152, 1974, (s.657-708).

Yıldız, Hakkı Dursun ve diğerleri, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (I-XIV), Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Ecnâdeyn Savaşı”, DİA, İstanbul, 1994, X, s. 385.

Yiğit, İsmail, “Memlükler”, DİA, Ankara, 2004, XXIX, s. 90-97.

Yovitchitch, C., “La Citadelle”, Bosra: Aux Portes de l’Arabie, (Dir. Jacqueline Dentzer-Feydy), Presses de l’Ifpo, Beyrouth, 2007, <https://ereader.perlego.com/1/book/4443566/62>, (13.04.2024).



EKLER

Ek-1: Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

KÂNÛN-NÂME-İ VİLÂYET-İ ŞÂM¹

1. Vilâyet-i Şam'da kırat ve sehm ve feddân ve ‘addan ibaretleri ki, vardır, isti‘mâl olunur.
2. Kırat bir kanûn-ı mukarrerdir. Her nesneyi bir miskâl ki, yirmi dört kıratdır, yirmi dört hisse farz edüb taksim ederler.
3. Ve sehme nihâyet yokdur, yirmi dört olur ve dahi ziyâde olur ve nâkıs dahi olur. Şol evkaf hisseleri ki, sehmlle vâki‘ olmuşdır, kaç sehmden taksim olunmuş ise beyan olunmuşdır.
4. Ve feddân deyü çifte derler. Amma feddân-ı Rumanî ve İslâmî ve feddân-ı hurrâs ve feddân-ı arz vardır. Feddân-ı Rumanî bir çift, bir gün, bir gece, ne mikdâr sürse âna feddân-ı Rumanî derler. Eğer bir gün tamam sürse feddân-ı İslâmî derler ve feddân-ı ‘Arabî dahi derler. Ve bir çift öğle vaktine dek sürse feddân-ı hurrâs derler. Ve feddân-ı arz dahi derler.
5. Ve ‘ibâret-i ‘addân ba‘zı yerlerde bir akar suyun yolunu münsed edüb bir akacak yer vaz‘ edüb bir gün ve bir gece akub ne mikdâr yer suvarırsa ol kadar yere bir ‘addân derler. Ba‘zı evkâf ve emlâkın taksimleri bu hesâb üzerinedir.
6. Ve Vilâyet-i mezbûrede olan kurâ ve mezâri‘in kasımları biri birine muhâlif olmağın üzerinde şerh olunmuşdır.
7. Ve vilâyet-i mezbûrede akçeye ya gallâta maktû‘ olan kendü ıstılahlarınca dimos derler fasl ve mefsûl dahi derler.

Dimos olan akçelerin ki, iki kıst ola, alınması nısfı harman vaktinde ve nısf-ı âharı pekmez vaktinde ‘âdetdir. Ve ba‘zı yerlerde ki, harîr olur, harlr vaktinde alınmak kanunlarıdır. Ve ba‘zı zeytûn ziyâde olur; zeytûn vaktinde alınmak cârî ‘âdetleridir. Ve üç veya dört kıst olanların kendüler beyninde ma‘lûmdur.
8. Ve livâ-yı mezbûrda vâki‘ olan bağların harâcları birbirine muğâyyir olmağın nâhiyeleri evvellerinde şerholunmuşdır.

¹ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, VII, s. 22-32.

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

9. Ve zeytûn ki, Rumanî ola, nısfı sâhib-i arzın olub, nısf-ı âharı timâr eyledüğü mukabelesinde re'âyânındır. Amma İslâmî zeytûnın her iki ağacına bir akçe harâc alına.
10. Ve koz ağacı ki, yetişmiş ola, tamam ağaç ola, iki akçe harâc alına. Ve küçüklerine birer akçe harâc alına. Ve külliyyen fevâkih-i muhtelifenin beş ağacına bir akçe alına. Ve dört tut ağacına bir akçe alına. Amma zıkr olan harâc dimos olmayan kurâ ve mezârî'indir. Şol kurâ ve mezârî' ki, dimosdur, hemen dimosların verirler, gayrı nesne taleb olunmaya.
11. Ve livâ-yı mezbûrda ba'zı mezârî'in öşürleri dimos olmayub cümle-i mütehassıldan kayd olunmuşdur; hububatıdır. Ammâ harâcın öşrü 'an mâli'l-vakf alınur. Zirâ ki, "el-öşrü 'an-il-harâc" demek olur. Ânünçün kim arâzi-i Şam ekser harâcîdir.
12. Ve ba'zı arazi ki, müşeccer olub amma zira'at ederler, müşeccer olan yerlerden harâc alınur. Ve külliyyen zirâ'at olan yerlerden harâc alınur. Ve zirâ'at olan yerler kasm olunur. Ve külliyyen zirâ'at olunan hububâtta erbâb-ı timâr öşür alır. Ve ba'zı yerlerde hububât ekmeyüb hadravât ekerler. Ânların gibi yerlerin her feddân-ı arzına onar akçe alınur. Kendü ıstılahlarında hukûk derler.
13. Ve vilâyet-i mezbûrede ba'zı kurâda sultânî olan yerlerde bağlar ve bağçeler edüb birer mikdâr harâc vaz' olunub sonra bağların çubukları ve bağçelerin ağaçları kuruyub yerlerin zirâ'at edüb mülkümüzdür deyü yine ol vaz' olunan harâcı vermek isterlerse, 'amel olunmayub karyelerin kesimleri her ne vechile olursa, kanunları üzere kasm olunmak câri 'adetleridir.
14. Ve vilâyet-i mezbûrede kuzu sürüye yaraduğu eyyâmda kuzusiyle 'addedüb iki re'se bir akçe alınur. Ve keçi dahi koyun gibidir. Ve ba'zı kurâda ve dağlarda mağaralar ve ağıllar olur ki, ânda koyun ve keçi kışladurlar, âhardan gelüb kışlayan her yüz koyuna, bir koyun veya balıâsı alınmak kanunlarıdır.

KÂNÛN-I GÜMRÛK-İ ŞAM

15. Nefs-i Şam'a gelen ve giden metâ'dan gümrük alınur. Evvel Mekke-i Müşerrefe'den bahâr ve akmişe geldikde, hüccâc Gazze yolundan gelse, Gazze kurbunda Hân-ı Yunus nâm yerde alınur. Ve eğer Şam yolundan gelse Şam kurbunda Kisve nâm karyede alınur, kanun-ı kadîmdir.

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

16. Deve yükü bahârdan ve akmişeden yedişer altun gümrük-i bâc deyû alınur. Ve buçuk altun mübâşiriyye hâliyâ mîrî için zabt olunur. Ammâ Nefs-i Şam'a gelüb Efrence tâifesiyle hazar olunsa, satandan her yüz altuna onar altun alınur, alan Efrenden dokuzar altun alınur. Eğer alan Müslüman olsa, nesne alınmak kanun değildir, hemen dellâliyye alınur. Bahâr esbâbın Frenk satun alub mahzene koyduktan sonra tekrar gelüb hesâb edüb her yüz altunda iki altun alınur. Ve ândan sonra mahzenden yüklenüb Beyrut'a giderken kendü ıstılâhlarında hakk-ı kible deyû her yükde yedi akçe ve sülüs akçe alınur.
17. Ammâ diyâr-ı Efrenden çuka ve atlas ve kemhâ ve mercan ve kılâ ve nuhâs ve sâ'ir bunların gibi metâ' gelse, tahmin ile kıymeti bir mikdâr nesneye mukarrer kılındıktan sonra hesab olunub her yüz eşrefide üç eşrefi alınur.
18. Ammâ hırdavat ki, sırça esbâbı gibi ve iplik ve kirbâs ve kağıt ve sâ'ir bunların gibi her yükünden hakk-ı kible dörder akçe ve rub' akçe alınur.
19. Ve kızıl üzüm ki, zebîb derler, Diyâr-ı Efrence gidenden her kutusuna ki, iki kutu elli batman olur, on ikişer akçe alınur. Ve Diyâr-ı Efrenden bâdem gelse her çuvalına on ikişer akçe alınur. Kendü ıstılâhlarında Efrenden gelene vârid derler ve bundan Diyâr-ı Efrence gidene sâdır derler.

‘ÂDET-İ DELLÂLIYYE

20. Mekke-i Müşerrefe'den gelen bahârdan ki, zencebil ve nil ve lök alandan ve satandan her bin akçeden beş akçe alınur. Ve jengâr ve sabir ve kâfûr ve bunun gibi metâ'dan öşür alınur.
21. Ve Efrenden gelen metâ'dan ki, atlas ve kemhâ ve kadîfe ve kehribâ ve tesbih-i mercân bunların gibiden her bin akçeden yirmi akçe alınur. Ve çuka ve kılâ ve nuhâs ve sâ'ir bunların gibi metâ'dan her bin akçeden yedi akçe alınur. Ve mercânın her sanduğına on eşrefi alınur.
22. Ve zikr olan dellâliyyenin hâsılın evvel nısfın nâzırü'l-ceyş olan ve nısf-ı âharın dellâl olanlar alurmuş. Haliyâ sülüsânı mîrîye ve sülüsün dellâl alur ki, tercümanlarıdır dellâliyye-i cevânî derler.
23. Nefs-i Şam'da olan kapanın kanunı budur ki, bir yük dıbsden üç akçe alınur. Ve ‘asel yükünden dört akçe ve pirinc yükünden dört akçe ve zeyt yükünden beş akçe ve peynir

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

yükünden dört akçe ve habb-ı Rummân yükünden altı akçe ve tuz yükünden üç akçe ve temr-i Irâkî deve yükünden sekiz akçe ve iki rıtl tu'me alına. Ve Kıbrıs yükünden dört akçe alına.

24. Ve kıblî cânibinden gelen yoğurdın her 'ulbesine buçuk akçe. Ve Hıms ve Trablus cânibinden gelen yoğurdun her 'ulbesine kezâlik. Ve sâde yağın her yüz akçesine iki akçe alına.
25. Ve bir hıml 'unnâbdan altı akçe ve tîn-i Ma'arra'dan altı akçe ve bir rıtl dahi tîn alına. Ve fıstık ve fındık ve köknarın her yüz akçesine iki akçe alınur. Ve hall yükünden üç akçe ve sîrec yükünden buçuk akçe ve zeyt-i Aclûnî'den altı akçe ve zeyt-i Mişkaranî'den üç akçe ve kulkas yükünden ki, eşek yükü ola, üç akçe ve katır yükünden altı akçe alınur. Ve yabandan gelen hıyar yükünden yedi akçe ve cübñü'n-Nasârâ yükünden dört akçe ve üç kalıb cübñ alınur.
26. Ve limonın katır yükünden beş akçe ve eşek yükünden beş akçe ve 'acve yükünden dört akçe ve buçuk rıtl 'acve alınur. Ve kem'e yükünden sekiz akçe, tamam yük olmasa dört akçe ve harnûb bekmezinin bir zarfından iki akçe ve kestane yükünden dört akçe alınur.

‘ÂDET-İ DÂRÜ’L-BITTÎH

27. Eğer mişmiş gelse her yükünden iki akçe alınur. Ve eğer tüffâh gelse, her yükünden iki akçe alınur. Ve tüffâh-ı şitevî yükünden üç akçe ve kiras yükünden dört akçe ve erük yükünden iki akçe ve encâs-ı sayfî yükünden iki akçe ve yabandan gelen üzüm yükünden üç akçe ve tîn-i Deygur yükünden iki akçe ve eğer tabla ile veya sepet ile satılsa bir akçe alınur.
28. Ve Rummân yükünden iki akçe ve kavun ve karpuz yükünden iki akçe ve hıyar-ı beledî yükünden bir akçe ve şeftali yükünden dört akçe ve yaş fıstık ve fındık yükünden dört akçe ve 'ukâbiyenin her kafesine bir akçe ve encâs-ı şitevî yükünden dört akçe alınur.
29. Ve şehirden gelen üzüm yükünden iki akçe ve kuru mişmiş yükünden dört akçe; çuval ile olsa iki akçe alınur. Ve bin adet kozdan bir akçe ve zühr-i nârencden ve gülden bir zenbile buçuk akçe alınur.

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

‘ÂDET-İ DÂRÜ’L-HUDR

30. Basal ve badencan ve kunnebît ve löbyenin her çuvalına bir akçe ve bir rıtl tu‘ma deyû alınur. Ve ‘acûrun bir çuvalına iki akçe ve Rummân-ı hâmız ve hısrım yükünden bir akçe ve havuc ve hileyûn satan kimselerden, her cuma günü bir akçe alınur.

‘ÂDET-İ KADÎM-İ BAZAR-I ESB ‘AN ZAMAN-I KAYITBAY

31. At satılsa altı akçe, nısıf alandan ve nısıf satandan; deve satılsa sekiz akçe, nısıf satandan ve nısıf alandan ve himâr satılsa, alandan ve satandan dört akçe ve câmûs satılsa ve kara sığır satılsa alandan ve satandan sekiz akçe alınur.

‘ÂDET-İ BAZAR-I ESÎR

32. Kuldan ve câriyeden ki, ak ve kara olsun, satandan otuz akçe alınur, alandan nesne alınmaz, kadîmü’l-eyyâmdan vech-i meşrûh üzre alınur.
33. Ve her koyunun başına satandan iki buçuk akçe alınur. Başhânenin cârî ‘âdeti yaz günlerinde iki akçeye alub beş akçeye satarlar. Ve kış günlerinde on başı beş akçeye alub sekiz akçeye satarlar. Ayakları bilebilir.
34. Ve Sûk-ı Büzûründe her nesne ki, satılsa, her yüz akçede beş akçe alınur.
35. Ve Hânü’s-Selc her kantar on altı paraya satılır. Amma zaman-ı kadimden her kantara şehirde olan şerbetçiler on iki akçe kira ve vehbe deyû sekizer akçe verirler.
36. Ve kadimden şehre kar götürmek Cübbetü’l-‘Assâl Nâhiyesi’nde Metn nâm karye halkına mahsusdır. Mezbur karye dört bölük olub, her bölüğün bir re’îsi olub günde bir bölüğü götürür. Her kar götüren bölük re’îsine ‘âmil tarafından günde üç akçe ve kâtib olana dört akçe verirler.
37. Ve müşeyyidiyye-i enhâr ‘âdet-i kadîmeleri her su içen bostanların üzerinde olan akçeleri cem‘ edüb ve enhârı meremmet edüb ziyadesini hazineye zabt ederler.
38. Ve bazar-ı gallenin ‘âdet-i kadîmesi müşteriden her gırâra buğdaya iki akçe alınur. Ve arpa ve bâkî gallât dahî kezâlik. Ammâ yasak oluna ki, galle bazarından gayri yerde satılmaya.
39. ‘Âdet-i harîr, ‘âdet-i kadîme her rıtlâ dört akçe, iki alandan iki satandan alınur.

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

40. Ve şikâr cinsinden her kim nesne şikâr etse, getürüb dükkân-ı tayrda satarlar, yabanda satılmak yasaktır.
41. Ve sûr-ı Şam'ın kapılarında olan bevvâblar gelen ve giden tüccardan nesne alınmak kanun değil.
42. Ve himâye-i terrâsîn ve himâye-i hamamü'l-verd ve himâye-i tahûn-ı Mercî'ş-Şeyh ve himâye-i hicâre-i tavâhîn ve himâye-i ma'sara-i İbnü'l-Kerekî kadîmden olmayub sonra Sibay nam Nâ'ib-i Şam'ın 'avreti vaz' etdüğü sebebeden ref olunmuşdur.
43. Ve Nefs-i Şam'da kuru üzüm ve kömür Hân-ı Halil'de satılmak cârî 'âdetleridir.
44. Ve Livâ-yı Şamda olan kılâ ve üşnan ki, Merc ve Cübbetü'l- 'Assâl ve Kalemûn nâhiyelerinde yakarlar, her ne mikdâr olursa Şam'a getürüb mîrîe satub her kantarına sekizer akçe ücret-i arz alub ve sekizer akçe kira alurlar. Ammâ nevâhî-yi mezbûrede altı aded kurânın üzerlerinde birer mikdâr maktû' kılâ verüb ücret-i arz içün ta'yinleri olan maktû' akçelerin almak kanunları vardır ki zikr olunur.
45. Karye-i Sumeyr'den her senede ekal bin kantar ve ekser iki bin kantar kılâ verüb vech-i meşrûh üzere ücret-i arz ve kira alurlar.
Ammâ Karye-i Cerûd halkı, beş yüz kantar kılâ verüb, bin iki yüz akçe ücret-i arz alurlar.
Ve Karye-i Ruhse halkı üç yüz kantar kılâ verüb bin akçe ücret-i arz alurlar.
Ve Karye-i Mu'azzamiyye halkı dört yüz kantar kılâ verüb bin iki yüz akçe ücret-i arz alurlar.
Ve Karye-i Katîfe halkı altı yüz kantar kılâ verüb bin iki yüz akçe ücret-i arz alurlar.
Ve Karye-i Mu'aysıra halkı bin kantar kılâ verüb bin iki yüz akçe ücret-i arz alurlar.
Ve Karye-i Azrâ kurbunda Bakale demekle ma'rûf yer ki, vakf-ı Câmî'-i Azrâ'dır, her senede vakıf cânibine iki yüz akçe maktû' verirler ki, karye-i mezbûre halkı âhar yerden kılâ sirkat edüb ellerinde bulundukda câmî yerinde tahsil eyledük deyü bahâne eylemeyeler.
46. Ve sâ'ir nevâhîde olan kurâ halkına kılâ yakmak yasakdı. Ve nâhiye-i Merc-i Kıblî'de ırak yerlerde yanan kılâ dahî yabanda satılmak yasaktır. Ve her senede ne mikdâr kılâ vâki' olursa, Şam'da olan Dâr-ı Tu'ma getürüb kanun üzre sülüs Efrence ve sülüs kılâ 'âmillerine mîrî içün ve sülüs sabuncı ve boyacı ve kassârîn-i şehre satıla, tüccâra ve

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

matrabaza satılmaya. Şöyle ki, âhar yerlerde satılsa külliyyen girift olmak kanundur. Yine vech-i meşrûh üzere mukarrer kılındı.

47. Ve Vilâyet-i Şam'da Beyrut ve Sayda ve Sur ve Akkâ ve Yafa iskelelerinde alınan gümrüğün ve gayrı vâridâtdan iskele kapusunda resm ki, mûceb-i Bâb-ı Mina derler, firengî kadîfenin enva'-ı renginden her donluğuna onar akçe ve dîbânın her donluğuna onar akçe ve atlas-ı mütenevvi'a ve sof-ı mücender ki, hârâ derler, her donuna onar akçe ve ince iskarlat çukanın her ne dürlü renk olursa donluğuna sekizer akçe ve vestânî çukanın donluğuna üçer akçe ve ednâ çukadan ki, melfûk derler, ikişer akçe ve gayet yoğun çukadan ki, nısfu'l-araz derler, donluğuna birer akçe ve sof-ı Mağrîbînin donluğuna buçukar akçe.
48. Ve samurın her derisine birer akçe. Ve sincap fuçısından her fuçısı on dört rıtlı ki, bin cild olurmuş, her cilden...
49. Koyun ve kuzu derilerinden her dengine dörder akçe ve kuzu ve koyun derilerinden ki, dibâgat olunmamış ola, her denginden dörder akçe.
50. Ve mercân-ı ma'mûlden ki, silsile ile ola, her den üçer akçe. Ve mercân-ı gaşım yâni ham olan her sandıktan beşer akçe. Ve kehribâ-yı ma'mûlden her rıtlına üçer akçe ve kehribâ-yı hamdan her rıtlına birer akçe alınur.
51. Ve mastaki sanduğundan on beşer akçe. Ve za'ferânın her rıtlından birer akçe. Ve züncüfr ki, fuçı ile ola, her fuçısına üçer akçe ve züncüfr ki, sandukla ola, her sanduktan ikişer buçuk akçe. Ve jengârın her sanduğuna üçer akçe. Ve billûr ki, ma'mûl ola, kûzeler ve kadehler gibi, her sanduğuna ellişer akçe. Ve kibrit sanduğundan dörder akçe. Ve harez-mazdi fuçısından beşer akçe.
52. Ve hamr çökeli tatır derler sanduğundan üçer akçe. Ve fuçı-yı mücmi'den ki, içinde her cinsden ola, yirmi beşer akçe ve sanduk-ı mücmi'den ellişer akçe. Eğer açub satarsa öşür alınur.
53. Ve mürdesenk fuçısından üçer akçe alınur ve kîsesinden dahi üçer akçe. Ve kuhl kîsesinden buçuk akçe. Ve silmez suyunun her fuçısına altışar akçe. Ve sırça kadeh ve kanâdil sanduğuna yirmi beş akçe. Ve şab fuçısından dört akçe. Ve zırnîh fuçısından ikişer akçe. Ve zâc-ı Kıbrıs fuçısından ve lâden denginden dörder akçe.
54. Ve kettân bezinin her yüz zirâ'ına bir dürüm derler, onar akçe. Ve bahrîden her dürümüne ikişer akçe. Ve zeybak ya'ni civanın her kıdrine üçer akçe.

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

55. Ve kağıt balyasına ya'ni dengine üçer akçe. Ammâ iskelede açub satısa her yüzde ikişer akçe. Ve 'attâr kâğıdının beher balyasına birer buçuk akçe. Ammâ iskelede satısa ikişer buçuk akçe.
56. Ve bakır ki, 'acar derler, sepet ile gelür her sepetten üçer akçe. Ve bakır-ı ma'mûlden işlenmiştir; her şeddesine ya'ni bağına üçer akçe. Ve bakır-ı bohçanın her bağından üçer akçe. Ve bakır-ı tel şeddesinden dörder akçe. Ve bakır-ı sahâyif-i melfûfdan ya'ni dürülmüş ola, her fuçıdan üçer akçe. Ve kalay tahtasına buçukar akçe ve kara gönlek denginden dörder akçe. Ve firengî zehebî ya'ni gezmendin her fuçısından dörder akçe.
57. Ve şeker-i mükerrerin her kantarından yirmi beşer akçe ve şeker-i kandın her kantarına on ikişer buçuk akçe. Ve 'asel tulumundan birer akçe ve küpcükle gelene buçukar akçe. Ammâ 'aselin ve fundığın ve bademin zarfları, daraları çıkdüğundan sonra, her yüz rıtlı beş rıtlı iskât almak 'âdetidir.
58. Ve bademin içinden her çuvalına ki, bir denk ola dörder akçe ve findığın her çuvalına birer akçe ve revgân-ı zeytûnın her fuçısına onar akçe.
59. Ve buğdayın her gırârasından on sekiz akçe ve arpanın her gırârasından dokuz akçe. Ve bahrî getürdüğü pirincin her denginden dörder akçe. Vekil ya'ni bezirgân getürse her dengine dörder akçe ve bir rıtlı pirinc alınur.
60. Ve kurudan gemiye giren esbâbın müceb-i Bâb-ı Mînâ mu'attarât sınıfından kutular ile ola, öşürden hâric olub, Şam'dan mühürlü gelmiş ola, her kutuya onar akçe alınub, iki akçe dahi mübâşîrîn-i Şam alur imiş. Hâliyâ mîrî için alına.
61. Ve eşribe sanduğundan on ikişer ve kutı ile olsa yedi akçe alına. Ve hürmüz-i Şam'ın her topuna onar akçe alınub ve sûfun her topuna ikişer akçe ve sûf tahtasına sarılmış ola, kırkar akçe. Eğer iskelede satılsa iki buçuk akçe. Ve Ba'âlbekînin kaftanlığından ikişer ve ham bezin dahi kaftanlığından ikişer akçe. Ammâ astar denginden on iki akçe. Ve harîr ki, Şam'dan bilâ hatm gele, iskelede satılsa, üçer buçuk akçe ve mahtûm gelse nesne alınmaz.
62. Ve zebîb derili 'ulbe ile gelse, dikiliden her 'ulbeye onar akçe ve bahrîden her kantarına altışar akçe ve deriliden gayrısından her kantarına yirmi beşer akçe. Ve iki buçuk akçe dahi simsâriyye deyû alınur. Ve kasnak bi'l-'öşr her kîseye onar akçe, eğer bunda satılursa iki akçe simsâriyye ve buçuk akçe nâzırü'l-ceyş alur. Hâliyâ mîrî için alınur.

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

63. Ve harîr ki, hâric memleketden gelür, Haleb'den gelse her dengine altmış beş akçe. Ve sûf ve köknar ve kişnic ki, Haleb'den gelür, her denginden kırkar akçe. Ve penbe iplik ki, Şam memleketinden gelür ve hâricden gelür, her denginden beş akçe. Ammâ penbe ki, bunda satılır, vekilden her kantarına yirmi beşer akçe. Ve iplik kantarından ellişer akçe. Ve her yüz akçeden iki akçe simsâriyye ve buçuk akçe nâzirü'l-ceyş'e alınur imiş. Hâliyâ mîrî için alınır.
64. Ve bahrî satun alduğı penbe rıtlından birer akçe ve iplik rıtlından ikişer akçe alınduktan sonra müceb-i Bâb-ı Minâ'da her yüz akçede iki buçuk nâ'ib ve iki akçe simsâriyye ve buçuk akçe nâzırı'l-ceyş alır imiş. Hâliyâ mîrî için alına.
65. Ve Şamdan gelen kalya kîsesinden Nâ'ib-i Beyrut birer akçe ve her kantara birer buçuk akçe ıkta' sâhibieri alır imiş. Hâliyâ mîrî için alınur.
66. Ve livâ-yı mezburda vâki' olan keferenin emr-i hümayûnla her nefere kırkar para ki, seksen 'Osmânî olur, cizye ta'yîn olundu.
67. Ve sâbıkan Diyâr-ı 'Arab'da resm-i cevâmis ba'zı yerlerde on ikişer akçe alınub ve ba'zı yerlerde hiç alınmaz imiş. Hâliyâ defter-i cedîd-i hâkânî pâye-i serîr-i a'lâyâ 'arz olundukda, cemi'-i Vilâyet-i 'Arab müsâvî olub her sağılur câmûsa üçer para ki, altışar 'Osmânî olur, resm ferman olunmağın ber müceb-i emr-i 'âlî her sağılur câmûsa, üçer para resm ta'yîn olundu.
68. Ve iki kovana bir para resm alına.
69. Ve her dîbs ma'sarasına altışar para resm ta'yîn olunmuşdır, ziyâde alınmaya.
70. Ve Nefs-i Şam'da olan ihtisâba kadimden bir kanun-ı mukarrere olmadığı sebebdan Kayıtbay kanunıyla 'amel oluna.
71. Ve mezkûr nevâhîde evkâf ve emlâk sâhibleri beyninde fellâh bulunub, her kişi bu benim fellâhımdır demeyüb, hemen mütehassal ne vâki' olursa, onu kısmet etmek kanundur. Kendü ıstılâhlarında rul derler, yine rul üzerine yazılub mukarrer kılınmışdır. Fellah taksim olunmak kanununa muhaliftir.
72. Ve külliyyen Hameyni's-Şerifeyn ve Kudüs-i Şerif ve Halilü'r-Rahmân 'aleyhisselâm hazretlerinin evkâfı, 'avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden ve öşürden defter-i 'atikde mu'âf ve müselleme kayd olundu.
73. Ve e'imme dahî 'avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemdir.

Ek-1 (Devam): Şam Vilâyeti Kanunnâmesi (1548)

74. Ve vilâyet-i mezkûrede ‘âdet-i devre ve himâye ve mübâşîriyye ve futûh-i beyder ve resm-i hasâd ve ‘âdet-i recâdiyye deyû mukaddemâ bid‘at-ı seyyi’e olub hâliyâ pâye-i serîr-i ‘adâlet-penâha ‘arz olundukda ‘avâtıf-ı pâdişâhîden min ba‘d zıkr olan bid‘atlar, ref‘ olunmak ferman olunmağın alınmamak üzre defter-i cedîde kayd olundu.



Ek-2: Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1525)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
İbrahim, merdüm-i Ferhad Paşa	1040	Yusuf b. Ahmed	4205	Çapar	4900
Selahaddin	3466	Hüseyin Kalkancı ve Ali b. Piri Çavuş	3000, 2999	Seydi Ahmed	4742
Mustafa Yeniçeri veled-i Musa	4760	Bayezid Çavuş	5999	Mahmud b. Mustafa	5600
Emir-i Medine-i Münevvere	9200	Hüseyin b. Ali	3150	Hayati	3115
Ali b. İlyas Ser-Asker	2365	Budac? b. Yunus el-Kavvas	4162 ²	Hamza b. Abdullah	3340
Çavuş Hüseyin, Kasım Gerger	5922,5, 3172	Arnavud Hasan	4080	Karagöz ve Ürkmez ve Ali Bay merdüm-i Temraz	3333, 3333, 3333
Alaeddin Katib	5476	Veli b. Abdullah	5720	Hasan b. Abdullah	3535
Kasım, merdüm-i Sibay	5246	Hasan haviş-i İskender Beg	5999	Mustafa b. Süleyman	4300
Canbirdi merdüm-i Tahir	5087,5	Hasan merdüm-i Süleyman Korkud	3573	Saraç Mustafa	5250
Canbek	4050	Mustafa ve Sinan ve Berd Beg merdüm-i Sibay	3550, 3050, 3550	Mustafa b. Kasım ve Derviş b. Turabay ve İbrahim b. Abdullah ve Mahmud b. Abdullah	3400, 3200, 3500, 4072
Canbolad	5007	Muhammed	4500	Muhammed	3200
Seyyid Ferhâd? b. Abdusselam	3180	Kasım merdüm-i Kılıç ve Muhamed b. Umyâl	3075, 3075	Turgut b. İsa	3450
Hacı Bekir	3075	Cafer Çavuş b. Ulaş ve Katib Yusuf	3600, 3600	Kasım	3230
Süleyman merdüm-i Mustafa Beg	4140	Canbek merdüm-i Kanberdi, Barsbay merdüm-i Gavri ve Hızır merdüm-i Canberdi	3000, 3000, 3000	Korkmaz merdüm-i Temraz	3000
Yusuf	5100	Ahmed b. Mustafa ve Bali b. İbrahim ve Abdurrahman b. Mahmud	3550, 3645, 4205	Ikta'-ı Emîrû'ş-Şam	11550
Özbek merdüm-i Kanbirdi	3038	Yahya	3112	İshak b. Murad	4174 ³

² 892 akçesi Havran dahilinde olmayan Vadiü'l-Acem Nahiyesi'nden tamamlanmıştır. BOA, TT.d., 169, s. 194.

³ 261 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Asâl Nahiyesi'nden tamamlanmıştır. BOA, TT.d., 169, s. 215.

Ek-2 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1525)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Pervam? merdüm-i Şems Beg	4132	Kesbay merdüm-i Sibay	3100	Hacı Bekir	4000
Kanberdi merdüm-i Canbirdi ve Şehriman	4690, 3180	Hasan b. Budak	3620	Mustafa merdüm-i Kansu ve Korkmaz ve Mustafa Çavuş-ı Yeniçeri	5378, 4050, 5572
Muhammed b. Hayır Beg	4085	Muhammed merdüm-i Temraz	4190	İsa b. Divane Ali	4400
Çepni Çavuş b. Muhammed ve Behram	5999, 4692	İnebeg	5000	Durmuş	4240
Muhammed b. Şadi Subaşı	5999	Mahlûl (Boş)	3070	Süleyman	4400
Saru Bekir ve Kasım ve Hızır	3200, 4000, 3700	Ahmed b. Muhammed Yekbûfi? ve Mahmud b. Muhammed	4060, 4070	Hüseyin	4000
Lütfi ve Pirkan b. Selef?	5970, 2010	Yusuf b. Ahmed	4070	Hamza	4720
İlyas Çavuşbaşı	12762	Ali b. Yusuf	4600	Ali ve Şeref b. Mermer? ve Hızır b. Mustafa	5000, 5999, 4201
Hacı Ali ve Mahmud Subaşı ve Cantemür merdüm-i Temraz ve Mısrbay merdüm-i Canberdi	5500, 5900, 3000	Hızır Baki	4200	Alagöz Çavuş	5999
Kayıtbay merdüm-i Sibay	3400	Canbay merdüm-i Gavri	4135	İlyas b. Arslan ve Temmuz	4702, 5999
Yağmur ve Hayr Beg bin Kansu Cânım merdüm-i Canberi? ve Canbay merdüm-i Sibay ve Muhammed bin Yusuf	4000, 4000, 3850, 4000, 4150	Ali b. İsrail	3750	Ali b. İlyas ve Mustafa	5999, 4700
Erdebiş ve Hüdavirdi ve Hüseyin b. Abdullah	3008, 4000, 4595	Ali Bay merdüm-i Sibay	4066	Hasan birader-i Koca	5500
Temraz	4085	Ahmed b. Kavvas	2502	Birdi?	5000
Çerkes Timur	5150	Kansu merdüm-i Canberdi ve İskender Zagrahu?	3500, 3500	Hafız Nur	4500
Malkoç ve İnebeg bin Bali? ve Evrenos	4525, 4040, 4850	Mahlûl (Boş)	8195	Yahya	5999

Ek-2 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1525)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
İnalbay ve Hasan b. Abdülkadir	5999, 5000	Menan ve Ahmed b. Ömer	3025, 3035, 3038,5	Ali b. İskender ve Mustafa b. Hasan	5751, 5999
Canım	4892	Hasan	4006	Kasım b. Abdi	4335
Cankılıç mahdum-ı Canberdi ve diğer Cankılıç mahdum-ı Sibay	3595, 3035, 3305	Muhammed b. Canbolad	3009	Hacı Mustafa	7027
Turabay	5067	Mustafa b. Hamza ve Nalband? Hüseyin	3650, 3000	Ahmed b. Hamza ve Barsbay merdüm-i Canberdi	3500, 4500
İskender Subaşı ve Ferhad	6066, 2320	Süleyman b. Kebir	6899	Muhammed ve Murad	4474, 5999
Şaban Hacı	4212	Ömer Çavuş	6899	Ali ve Abdülkerim ve Köçeri	5999, 5999, 4010
Ali Arnavud	3720	Mahmud b. Abdullah	4778	Hacı Sinan	5400
Çavuş Ali	5999	Hüsrev merdüm-i Gavri	3250	Hüseyin b. Ceviş?	4160
Çavuş İvaz	4970	Canbolad merdüm-i Canım	5999	Duhte Bay merdüm-i Gavri	3150
Hacı Muhammed Kürd	4190	Ramazan b. Mustafa ve Ali Bevvab	4525, 3100	Pervane ve Hamza b. Hızır ⁴	3000, 4000
Hacı Yunus	5999	Mustafa b. Hasan	4800	Piri b. Ali ve Bayram b. İskender	4926 ⁵
Hamza haviş-i Şihabüddin	5999	Kanberdi Tavl	5185	İskender Kethüdâ-i Mir-i Mirân-ı Şam	16200 ⁶

⁴ Ber-vech-i tahmîn usulüyle tevcih edilen bu iki timârın gelir kaynağı olan köy ve mezralarda herhangi bir gelir yazmamaktadır. Gelirin bilinmeyen bir kısmı Havran dahilinde olmayan Merc ve Şa'râ nahiyelerinden tamamlanmıştır. BOA, TT.d., 169, s. 230.

⁵ Gelirin 4.692 akçelik kısmını Havran dahilinde olmayan Şûfu'l-Harrâdîn, Şûfu'l-Beyâz, İklîm-i Harnub, Bekâ' ve Şa'râ nahiyeleri oluşturmaktadır. BOA, TT.d., 169, s. 231.

⁶ Gelirin 2.400 akçelik kısmını Havran dahilinde olmayan Ba'âlbek ve Merc nahiyeleri oluşturmaktadır. BOA, TT.d., 169, s. 233-234

Ek-3: Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1535)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Mahmud b. Abdullah el-Mısırî	4830	Muhammed Çaşnigir	3510	Ahmed b. Hamza ve Ali Arnavud	3650, 3720
Kanbirdi gulam-ı Canbirdi	4742	Özbek	3068	Hamza b. İshak ve Şehrimân	3120, 3250
Kasım b. Karagöz	4000	Hacı Ali ve Berd Beg	5800, 3810	Yeniçeri Mustafa ve Ali	5999, 4963
Hasan b. Abdulkadir	5029	Ahmed b. Abdullah	4100	Kayıtbay ve Duhtebay	3470, 3520
Hüseyin b. Na'lband ve Ali Bevvâb	3010, 3212	Mahmud ve Divane İsa	4270, 4600	Kasım b. Abdullah	4881
Halil ve İbrahim veledân-ı Katib Ali Çelebi Nasrüddin ve Muhammed	4000, 4157	Derviş ve Temraz	3200, 4085	Mahmud b. Muhammed	4394
Yağmur	4000	Yahya	3420	Yeniçeri Hasan-ı Yanine	9000
Kara Mustafa merdüm-i Kansu	5999	Kanbolad (Canbolad?) ve cankılıç	3340, 3340	Muhammed b. Mercan	4500
İshak	4280	Çapar	5000	Çavuş Ali b. Hasan	5999
Mustafa ve Şaban	4160, 4212	Yusuf b. Divâne Ahmed	4210	Veli b. Abdullah ve Murad	5998, 5999
Canbolâd gulam-ı Canberdi	5999	Cafer, Kethüdâ-yı sâbık-ı Yeniçeriyân-ı Kal'a-i Şâm	15000	Hasan b. Abdullah ve Muhammed b. Canbolad ve Kasım-ı Gergerî	3250, 3050, 3200
Kılıç gulam-ı Sibay	9080	Muhammed b. Cündi ve Hasan (b.) Arnavud ve Ahmed b. Selman	3225, 4080, 3600	İnebegi, Ser-asker-i Nâhiye-i Benî Kinâne	5110
Musa b. Kaya	5567	Muhammed b. Sancakdar	5999	Canberd-i Tavîl ve Hasan merdüm-i Korkud ve Ahmed b. Yusuf ve Yusuf Yaralu ve Canım gulam-ı Canberdi ve Bayram	5185, 3904, 4320, 5350, 3850, 4050
Bayezid Çavuş	5999	Mahmud Bevvâb	4080	Mustafa b. Hamza	3750
Mustafa	4705	Canım merdüm-i Sibay	5999	Berekât b. Şeref ve Mahmud b. Yakub	5402, 5081
Yusuf birader-i Muhammed Beg	6500	Hasan b. Budak	3620	Hasan haviş-i İskender Beg temerrüd?	6375
Barsbay	3635	Hızır b. Davud	4670	Hacı Muhammed-i Kürd	4190
Ali Küçük b. İskender	5567	Karagöz	3580	Canberd, Haseki	5492

Ek-3 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1535)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Hüdavirdi merdüm-i Canberdi	4000	Osman b. Talu	5999	Ahmed b. Barsbay	3050
Saru Bekir	3200	Korkmaz	5999	Muhammed	4550
Çavuş Hüseyin ve Kapucı Habib	5999, 3001	Turabi Çavuş	9000	Mahmud ve Hasan ve Hasan-ı diğer	5600, 4009, 3535
Hacı Ahmed	4580	Süleyman Arnavud Ser-Asker ve Mısır Beg gulâm-ı Canberdî	5000, 3000	Canbay gulam-ı Sibay ve Özbek	4052, 4502
Canım Zeybak	5140	Seydi Ahmed bin Kâbil	4630	İbrahim Küçük	5160
Hamza Yeniçeri	9000	Abdurrahman b. Mahmud	4250	Mahlûl (Boş)	5000
Murad b. Hızır ve Memi	4600, 4201	Hamza b. Abdullah	3375	Turgut b. İsa ve Muhammed b. Hacı Hüseyin	3580, 2110
Durmuş	4300	Cafer Ser-Asker-i Havran	6300	Hamza gulam-ı Yunus Adili	5300
Şâdi Divâne	4950	Canbay	4140	Muhammed b. Canbolad ve Korkmaz merdüm-i Temraz	4700, 3120
Hürrem Katib	5999	Hamza b. Hüseyin	2250	Muhammed ve Cantimur Merdümân-ı Temraz	4800, 3650
Kasım merdüm-i Kılıç ve Hasan Yaralu	3285, 3285	Pervane	4387	Kasım b. Abdi birader-i Ali Çelebi ve Evrenos	4913, 4900
Timur Gulam-ı Gavri ve Turabay Gulam-ı m. ve Barsbay gulam-ı m.	5323, 5217, 3150	Hızır Sakkâ-yı Dîvân	4066	Piri Çelebi, Emin-i Defter	10000
Seydi Ömer b. Abdusselam	5999	Alaüddin b. Bâkir	4492	Yahya Karadağı ve Hamza b. Hızır ve Süleyman Tüfengi	9000, 3000, 3200
Çini Mustafa	5999	Hüsrev b. Abdullah	4200	Nasuh Çavuş	5999
Seydi Karamanî ve Canbolad ve Hacı Bekir ve Ali b. İsmail	4400, 5012, 4000, 3810	Muhammed b. Sefer	3200	Seydi Ahmed ve Muhammed b. Ömer ve Salih	3785, 3025, 3471
Ramazan	4545	Malkoç Çavuş	4700	Mahlûl (Boş)	4797
Seydi Ali b. Ekrem ve Berekât	4200, 3550	Çavuş Ömer	6899	Hacı Yunus-ı Mora	5999
Ferhad ve Muhammed b. Yusuf	3125, 3550	Hüseyin	5999	İvaz b. Eyrenit? Ve İlyas b. Arslan	5999, 4902
Muhammed b. Hasan ve Ali b. İsa	3950, 3383	Hüseyin Börekci	5000	Korkmaz b. Muhammed Beg b. Korkmaz	15000

Ek-3 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1535)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Çavuş Ali	5999	Hüdavirdi	2893	Mahlûl (Boş)	3025
Mahmud Divâne Gulam-ı Şâdi Paşa	5384	Hasan birader-i Mustafa Koca	5500	Çavuş İvaz	5230
Cafer	4200	Cankılıç ve Kesbay	3800, 3400	Şeref b. Müzebbi?	5999
Bali b. İbrahim merdüm-i Hüseyin Çelebi	3665	Kara Ali ve Muhammed b. Mustafa	5400, 5000	Ahmed	5500
Ahmed b. İsmail ve Sarrac Mustafa	4270, 5274	Muhammed b. Baalbeki ve Minnet ve Ahmed b. Birkan	3125, 3370, 5048	Divane Kurd	4600
Ali b. Yusuf ve Faik	4800, 4020	İnebegi	4348	Muhammed b. Serrac Süleyman ve Şaban	4048, 5999
Hüsrev ve Ferhad	3255, 2320	Mustafa ve Sinan	3650, 3150		

Ek-4: Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1548)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Mustafa el-meşhur Çini Çavuş	5999 ⁷	Canım merdüm-i Sibay	5999	Serac Mustafa	5550
Muhammed b. Kavvas	17703 ⁸	Bevvâb Bahmud ve Bali b. İbrahim merdüm-i Hüseyin Çelebi	4270, 4270	Katib Mahmud, an-katibân-ı defter	9400
Yahya ve Yusuf b. Yunus ⁹	4500, 4500	Cafer Çavuş	5999	Malkoç Çavuş	5999
Muhibbüddin b. Lubûdî	4500 ¹⁰	Solak Mahmud	17075	Yeniçeri Piri	9070
Muhammed b. İlyas	5999 ¹¹	Çavuş Kara Sinan	6300	Hüseyin	2500
Katib Mustafa 'an katiban-ı defter	5999 ¹²	Hasan b. Abdullah ve Çavuş Mustafa ve Muhammed b. Abdullah ¹³	5999, 4801, 4192	Muhammed b. Mercan ve Yahşi	4700, 3550
Kubâd	3000 ¹⁴	Yeniçeri Memi b. İskender	7000	Yunus Bevvâb	5999
Ali b. İskender	4324 ¹⁵	Hasan Yeniçeri ¹⁶	7000	Canbay ve Şehriman	4010, 3450
Katib Ali	8100 ¹⁷	Hacı Ali	5999	Hızır ve Ali	5048, 5154
Mustafa haviş-i Hazret-i İbrahim Paşa Miralem-i Liva-i Şam	11200 ¹⁸	Hüseyin Çavuş ve Yusuf Çavuş-ı Defter	6650, 5999	Çavuş Ali	6000

⁷ Gelirin 5.100 akçesi Havran dahilinde olmayan Vadiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 109.

⁸ Gelirin 7.715 akçesi Havran dahilinde olmayan Vadiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 110.

⁹ Toplam gelirin 7.000 akçesi Havran dahilinde olmayan Merc Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 119.

¹⁰ Gelirin 4.000 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Assâl Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 120.

¹¹ Gelirin 5.499 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Assâl Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 123.

¹² Gelirin 5.400 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Assâl Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 124.

¹³ Toplam gelirin 11.382 akçesi Havran dahilinde olmayan Kurne Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 168.

¹⁴ Gelirin 3.324 akçesi Havran dahilinde olmayan Vâdî-i Berd Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 129.

¹⁵ Gelirin 2.000 akçesi Havran dahilinde olmayan Kurne Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 130.

¹⁶ Gelirin 2.731 akçesi Havran dahilinde olmayan İklimü'z-Zebîb Nahiyesi'nden gelmektedir. Ali Küçük ile ortak. BOA, TT.d., 423, s. 169.

¹⁷ Gelirin 6.875 akçesi Havran dahilinde olmayan Kurne, Vadiü'l-Acem ve Merc nahiyelerinden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 131.

¹⁸ Gelirin 9.434 akçesi Havran dahilinde olmayan Kurne Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 131.

Ek-4 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1548)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Hüseyin b. Tâlû	5999 ¹⁹	Mustafa Subaşı	6118	İnebegi ve Canbolad ve Kanbirdi	4051, 4892
Mustafa Subaşı	10720 ²⁰	Mustafa Subaşı ve Mahmud b. Abdullah	8000, 5000	Evrenos ve Bedreddin ve Ahmed Denek? ve Ebubekir b. Şahin	5422, 2275, 2275, 5810
Muslih	3650 ²¹	Çavuş Yusuf Belgradlu	7300 ²²	Yusuf	3450
Kerim Çavuş Kethüdâ-i Çavuşan-ı Mir-i Mirân-ı Şam	9100	Şücâ'	2451	Muhammed ve Mahmud	2411, 2445
Hasan	5160	Şaban ve Mustafa	4212, 4160	Muhammed ve Canım ve Yahya	6000, 4150, 2220
İvaz Çavuş	7000	Yağmur	4180	Katib Karaca ve Kürd Ahmed Çavuş	5999, 5998
Muhammed Emir-i Ahûr ve Hamza	10000, 5000	Durmuş Çavuş	6800	Satılmış	5550
Abdulkerim Ser-Bâzdârân-ı Vilâyet-i Şâm	6499	Kanberdi Hasekî	5999	Ali	5000
Muhammed ve Hisse-i Aher	2295, 2000	Malkoç b. Kurd Subaşı ve Muhammed b. Arnavud Hasan ²³	5999, 2600	Yusuf	3300
Yunus ve Hasan	3160, 2327	Arnavud Yusuf	8999 ²⁴	Muhammed b. Mahmud ve Muhammed b. Ahmed	4500, 3107
Timur ve Barsbay	5999, 3750	Muhammed b. Ahmed	3000 ²⁵	Hacı Kasım	9000 ²⁶
Muhammed	2695	Hızır	5999	Kemal	5999

¹⁹ Gelirin 5.239 akçesi Havran dahilinde olmayan Kurne, Vadiü'l-Acem ve Cübbetü'l-'Assâl nahiyelerinden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 132.

²⁰ Gelirin 10.220 akçesi Havran dahilinde olmayan İklimü'z-Zebîb ve Şûfu'l-Harâdîn nahiyelerinden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 146.

²¹ Gelirin 3.450 akçesi Havran dahilinde olmayan Şa'râ Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 150.

²² Gelirin 2.000 akçesi Havran dahilinde olmayan Vadiü'l-Acem ve Guta nahiyelerinden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 171.

²³ Toplam gelirin 4.707 akçesi Havran dahilinde olmayan Şa'râ Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 173.

²⁴ Gelirin 2.020 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Assâl Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 173.

²⁵ Gelirin 1.500 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Assâl Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 173.

²⁶ Gelirin 4.585 akçesi Havran dahilinde olmayan Vadiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 196.

Ek-4 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1548)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Katib İlyas, Katib-i Defter	7000	Yusuf b. Kılıç	5000	Çavuş Ali	3816
Muhammed ser-bevvâbin-i Sinan Beg ve Ali b. İsmail ve Süleyman ve Canbolad	4000, 4150, 5999, 5152	Arnavid Süleyman, Çeri Sürücü	9247	Muhammed	4750
Katib Ferhad	12661	Kasım b. Karagöz	4307	Temraz ve Muhammed b. Canbolad	4235, 3203
Mahmud ve Hüseyin b. Muhammed	5999, 3082	Muhammed b. Hasan	5999	Muhammed Canbolad	5999
Ali	5000	Canıtbay?	4150	Mustafa b. Ahmed ve Bedr ve Muhammed ve zamîm-i Kasım b. Sekbân?	4907, 4157, 2460, 4320
Ali b. Yusuf	522	Hüseyin ve Hamza b. Halil	3312, 2268	Hüseyin Çavuş ve Kasım Çavuş	6000, 6200
Ahmed merdüm-i Üveys Paşa	5999	Hamza b. Hüseyin	3350	Divâne Bayram ve İsa ve Cemaleddin	5999, 5550, 2188
Yahya Çavuş	10500	Yusuf ve Ferhad	5118, 2350	Yaralû Sinan, Ser-Asker	5999
Kılıç	11085	Hüdaverdi ve Muhammed b. Çavuş Ramazan	5999, 3000	Ali b. Musa	2260
Çavuş Hacı Yunus	6000	İshak b. Davud	4953	Çavuş Canım Zeybek?	5999
Mustafa b. Ahmed, Çeri Sürücü, Nevâhî-yi Şam	4950	Ali b. Mustafa	2360	Bircan b. Şeref ve Mahmud b. Yakub ²⁷	5999, 5399
Ferec ve Muhammed veledân-ı Haydar ve Aher	3800, 4100	Hüseyin Çapar?	5000	Cafer ve Ferhad b. Avşar	10000, 1783
Divane İsa	5999	Kasım b. Abdullah ve Mustafa b. Hızır ve Pervâne	5000, 2238, 4500	Mustafa b. Katib Ali	2500
Turgut b. İsa ve Abdurrezzak	4000, 4500	Yeniçeri Bayezid ve Çavuş Mustafa	8671, 5999	Çavuş Ahmed	5999
Muhammed b. el-Mısırî	7314	Muhammed ve Cantemur	5200, 4050	Kasım b. Şeyal?	5999 ²⁸

²⁷ Toplam gelirin 1.200 akçesi Havran dahilinde olmayan Vadiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 200.

²⁸ Gelirin 1.000 akçesi Havran dahilinde olmayan Şûfu'l-Beyâz Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 201.

Ek-4 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1548)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Kansu ve Pervane ve Hürrem ve Kasab-ı Camus	5999, 5999, 5999, 5000	Canbay ve Özbek ve Ali	4300, 3700, 2450	Muhammed	3000
Kasım b. Muhammed b. el-Mısrî	7000	Hamza b. İshak ve İskender merdüm-i Yunus Paşa	3829, 5450	Hacı Ahmed Çavuş	5999
Naim ve Sevim	30000 ²⁹	Muhammed ve İbrahim, veledân-ı Ali	4685	Abdurrahman (b.) Mahmud	4500
İskender ve Ali b. Abdullah	10666, 4334	Yusuf ve Behram	4200, 2400	Çavuş Süleyman	5200
Katib Bekir ve Hacı Yusuf	8499, 3750	Yahya ve Sarı Bekir	5999, 3400	Seydi Ahmed b. Çeribaşı	5999
Emir-i Şam	23000	Muhammed Çavuş	5999 ³⁰	Murad b. Hızır	5000
Hasan b. Mustafa	5999	Yeniçeri Muhammed ve Yeniçeri Hamza	7000, 7000	Veli Kethüdâ, merdüm-i Hazret-i Rüstem Paşa	9500 ³¹
Ali birader-i Hüseyin ve Mahmud b. Abdullah	7100, 3300	Yusuf Subaşı ve Muhammed b. Ahmed	5000, 3880	Hacı Muhammed-i Kürd ve Ali	4330, 2250
Memi	4360	Muhammed ve Durmuş ve Muhammed Baalbekî ve Kesbay ve Seydi Ahmed ve Hasan b. Yusuf	6000, 4400, 4000, 3500, 3884, 2100	Çavuş Hüsrev ve Şaban	5331, 5999
Turabi Çavuş	12900	Yusuf, kethüdâ-i âhûr-ı Hazret-i Sultan Mustafa	10000	İbrahim b. Hacı Beg	9000
Ramazan ve Mahmud ve Niyaz?	5000, 5925, 2215	Mısrbay ve Korkmaz	6945, 5999	İbrahim ve Mustafa b. Süleyman	5694, 4470
Hacı Ali Ser-Asker ve Çavuş Muhammed ve Muhammed ve Ahmed b. Evrenos	5999, 4000, 3932, 2200	Muhammed b. Piri ve Ferid ve Ahmed b. Durbun? ser-asker	3244, 3900, 5999	Yusuf ve Süleyman	1787, 1784
Muhammed ve Ali, veledân-ı Çapar	2260, 2260	Hacı Muhammed ve Katib Mahmud, an-katibân-ı defter ve Hasan	6000, 5584, 4020	Mustafa	2038

²⁹ Hisse dağıtımı yapılmamıştır. BOA, TT.d., 423, s. 160.

³⁰ Gelirin 1.799 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-‘Assâl Nahiyesi’nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 182.

³¹ Yekûn alanında 12.000 akçe yazmaktadır. Hesaplandığında bu tutar 9.500 akçe olduğundan 9.500 akçe olarak kabul edilmiştir. Bu 9.500 akçenin 8.450 akçesi ise Havran dahilinde olmayan Kerek-Nûh, Şûfu'l-Harrâdîn ve Merc nahiyelerinden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 204.

Ek-4 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1548)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Mahmud	4300	Ahmed b. Şeyan? ve Korkmaz merdüm-i Devletbay	5999, 3950, 3850 ³²	Seyyid Fazlullah	5200
İsmail veled-i Sammâdî	5999	Kânım? merdüm-i Kılıç	4650	Muhammed	3547
Çavuş Muhammed ve Muhammed b. Mahmud ve Cankılıç ve İlyas	4510, 3400, 3800, 4000	Satılmış b. Hızır ve Derviş Hasan	2150, 2150	Muhammed	2400
Murad Çavuş	4350	Kayıtbay	4000	Melâk?	2200
Ali Küçük ve Hasan	5727, 4269	Ali b. İsa ve Hızır b. Davud	4000, 4000	Hüseyin b. Muhammed ve Yunus	5999, 5999
Cankılıç ve Yunus	3500, 3500	Yaylu Hasan çavuş	9216	Hasan	5999
Macar Hüseyin ve Şah Ali	4440, 3784	Ali Çavuş	6000	Birkân ve Duhtebay	3800, 3822
Çavuş Mahmud	5999	Halil b. Abdurrahman ve Nasır	4500, 2760	Hasan haviş-i İskender Beg	6473
Hamza b. Abdullah ve Hasan ve Ahmed b. Hüseyin	3575, 3800, 2215	Ahmed b. Mercân	5285	Hamza b. Bayadır	4500 ³³

³² Hisse-i Âher, ber-vech-i zamîm, BOA, TT.d., 423, s. 185.

³³ Gelirin 1.500 akçesi Havran dahilinde olmayan Merc Nahiyesi'nden gelmektedir. BOA, TT.d., 423, s. 211.

Ek-5: Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1596)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Ali	9100	Yusuf, an- Çavuşân-ı Divan-ı Şam	4400	Bali Çavuş	5800
Muhammed	6000	Urlan? Musa ve Şücâ' Çavuş ³⁴	2000, 2000	Kemal ve İsa veled-i Hasan ve Yusuf	2000, 2200, 2100
Murad veled-i Ali	2000 ³⁵	Ahmed	2250	Nurullah (Kethüdâ)	14700 ³⁶
Veli b. Hasan	10100 ³⁷	Süleyman veled-i Hüseyin	2000	İbrahim veled-i Ali	2200
Rızvan	10000 ³⁸	Ahmed veled-i Oruç	2000	Hasan ve Ali b. Muhammed	4200, 2000
Mustafa	7000 ³⁹	Zeyn ve Mustafa b. Muhammed	2000, 2000	Muhammed veled-i Receb	6000 ⁴⁰
Ahmed	8000 ⁴¹	Yahya	2000	Ahmed	4000
Ali b. Abdullah	7500 ⁴²	Yunus	4750 ⁴³	Süleyman	2100
Muhammed (Kâtip)	15000 ⁴⁴	Hamza (Kâtip)	6500	Abdi veled-i Ahmed	6000
İsmail Kavas, Sahib-i Dürek? ve Miralây-ı Türkmân	12500 ⁴⁵	Muhammed b. Mahmud	2000	Mustafa veled-i Mahmud	2000
Piyale b. Abdullah	6000 ⁴⁶	Mustafa	2300	Turgut	10000
Mustafa b. Muhammed	2200 ⁴⁷	Seyyid Mahmud	2000	Mahlûl (Boş)	1000
Muhammed Çavuş	12900 ⁴⁸	Hüseyin	2300 ⁴⁹	Ahmed	12000 ⁵⁰

³⁴ Gelirin 1.400 akçesi Havran dahilinde olmayan Kara Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 71/A.

³⁵ Tahvil yoluyla tevcih edilmiştir.

³⁶ Gelirin 1.500 akçesi Havran dahilinde olmayan Şûfu'l-Harrâdîn Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 85/A.

³⁷ Havran'dan gelen hisse 2.200 akçe olup, bu hissenin içerisinde de Havran dahilinde olmayan Zebedânî ve Hammâre nahiyyelerinden gelen hisseler bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 39/A.

³⁸ Havran'dan elde edilen gelir 5.900 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 39/B.

³⁹ Havran'dan elde edilen gelir 5.900 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 39/B.

⁴⁰ Havran dahilinde olmayan Vadü'l-Acem Nahiyesi'nden hisse bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 86/A.

⁴¹ Havran'dan elde edilen gelir 1.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 41/A.

⁴² Havran'dan elde edilen gelir 2.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 41/B.

⁴³ Gelirin 700 akçesi Havran dahilinde olmayan İklîmü'l-Bellân Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 74/A.

⁴⁴ Havran'dan gelen hisse 1.000 akçe olup, 500 akçelik hissesinde Havran dahilinde olmayan Merc Nahiyesi'nden gelen hisse bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 42/A.

⁴⁵ Havran'dan elde edilen gelir 1.500 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 42/A.

⁴⁶ Havran'dan elde edilen gelir 2.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 42/B.

⁴⁷ Havran'dan elde edilen gelir 570 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 42/B.

⁴⁸ Havran'dan elde edilen gelir 3.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 43/A.

⁴⁹ Gelirin 1.000 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-Assâl Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 74/B.

⁵⁰ Gelirin 7.500 akçesi Havran dahilinde olmayan Hammâre ve Zebedânî nahiyyelerinden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 87/A.

Ek-5 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1596)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Bayram Çavuş veled-i Abdullah	14700 ⁵¹	Sinan veled-i Abdullah	6200	Piyale veled-i Abdullah	6350
Mahlûl (Boş)	13400 ⁵²	Ahmed Çeribaşı	7000	İbrahim b. Cürb?	2000
Rızvan, Çavuş	10000 ⁵³	Rızvan	3000	İsmail veled-i Pervane	6600
Muhammed b. Kemal	2000 ⁵⁴	Muhammed b. Hızır Çeri Sürücü	5999	Hızır veled-i İbrahim	2800
Mahmud b. Mahmud	2000 ⁵⁵	Divane Hüseyin	2200	Yusuf	2500
Rızvan veled-i Abdullah	2000 ⁵⁶	Bayram veled-i Abdullah	3300 ⁵⁷	Hüseyin Çavuş	7000
Memi b. Abdullah	6000	Muhammed b. Zeynüddin b. Nasr	2300	Ahmed veled-i Halil	2500
Hacı Murad ve Mustafa b. Sefer Çavuş ve Kemal b. Sefer Çavuş ⁵⁸	4000, 1000, 1000	Muhammed b. Ali ve Süleyman b. Muhammed	2050, 2050	Hüseyin	1770
Ali veled-i Abdullah	5500 ⁵⁹	Mahmud b. Zeyn	2400	Hacı Derviş	5999 ⁶⁰
Süleyman	8600 ⁶¹	Mustafa b. İbrahim ve Yusuf b. Evrenos ve Muhammed	2350, 2500, 2000	Muhammed Çavuş	15800 ⁶²
Osman veled-i Abdullah	2500 ⁶³	Piyale veled-i Abdullah	2000	Ali veled-i Abdullah	8600 ⁶⁴

⁵¹ Havran'dan gelen hisse 8.300 akçe olup, bu hissenin 3.000 akçelik kısmında Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Assâl Nahiyesi'nden gelen pay bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 43/B.

⁵² Havran'a bağlı Ceydûr Nahiyesi'nden gelen hissesi olup, kesin miktar tespit edilememiştir. TKG.KK.TTd., 350, s. 43/B.

⁵³ Havran'dan elde edilen gelir 1.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 44/A.

⁵⁴ Havran'a bağlı nahiyelerden gelen hissesi olup, kesin miktar tespit edilememiştir. TKG.KK.TTd., 350, s. 45/A.

⁵⁵ Havran'a bağlı nahiyelerden gelen hissesi olup, kesin miktar tespit edilememiştir. TKG.KK.TTd., 350, s. 48/A.

⁵⁶ Havran'a bağlı nahiyelerden gelen hissesi olup, kesin miktar tespit edilememiştir. TKG.KK.TTd., 350, s. 48/A.

⁵⁷ Gelirin 500 akçesi Havran dahilinde olmayan Kurne Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 76/A.

⁵⁸ Havran'dan elde edilen gelir 1.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 49/B.

⁵⁹ Havran'dan elde edilen gelir 2.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 50/A.

⁶⁰ Gelirin 1.500 akçesi Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Assâl Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 88/B-1.

⁶¹ Havran'dan elde edilen gelir 6.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 51/B.

⁶² Gelirin 8.300 akçesi Havran dahilinde olmayan Merc Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 88/B-2.

⁶³ Havran'dan elde edilen gelir 1.500 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 54/A.

⁶⁴ Gelirin 1.200 akçelik kısmı Havran ile birlikte Vadî-yi Berade, Merc ve İklimü'z-Zebîb nahiyelerinden hisse içermektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 88/B-2.

Ek-5 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1596)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Muhammed b. Muhammed	10000 ⁶⁵	Ali	3000	Mustafa Çavuş ve Halil Çavuş, an Çavuşân-ı Şam	9300, 5999
Rızvan b. Abdullah	6000 ⁶⁶	Ali b. Hızır	2500	Mahmud (Kâtip) ve Muhammed, veledân-ı Katib Mustafa	2400, 2000
Hasan Çavuş	9500 ⁶⁷	Hüdavirdi veled-i Tufan Çavuş	2000	Ahmed	5999
Hızır (Kâtip)	7500 ⁶⁸	Muhammed veled-i Ahmed Çavuş	2000 ⁶⁹	İskender veled-i Abdullah	5999
Ahmed	8500 ⁷⁰	Hızır veled-i Ali ve İbrahim	2000, 2000	Piyale	6300 ⁷¹
Müstedâm Bosna	7500 ⁷²	Bayram Çavuş	13300 ⁷³	Banyad? veled-i Ahmed ve Abdi veled-i Eymir	2000, 2500
İbrahim	8850 ⁷⁴	Muhammed	6100 ⁷⁵	Muhammed veled-i Ferhad Çeribaşı	6000
Süleyman (b.) Muhammed	7831 ⁷⁶	Muhammed, Çavuş-ı divan-ı şam	9400	Muhammed (Kâtip)	15000 ⁷⁷
Ali Kethüda	10200 ⁷⁸	Ahmed b. İbrahim	2200	Hasan Çavuş ve İsmail b. Malkoç	6600, 2000
Hasan ve Ramazan ⁷⁹	6100, 1900	Mahmud	8000 ⁸⁰	Ali b. Mansur	6500

⁶⁵ Havran'dan gelen hisse 3.000 akçe olup, içerisinde Havran dahilinde olmayan Hammâre Nahiyesi'nden gelen pay bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 55/A.

⁶⁶ Havran'dan elde edilen gelir 3.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 55/B.

⁶⁷ Havran'dan elde edilen gelir 2.500 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 56/A.

⁶⁸ Havran'dan elde edilen gelir 3.000 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 56/B.

⁶⁹ Havran dahilinde olmayan Vadiü'l-Acem Nahiyesi'nden hisse bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 77/B.

⁷⁰ Havran'dan elde edilen gelir 1.300 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 57/B.

⁷¹ Gelirin 1.800 akçesi Merc, 2.000 akçesi ise Kerek nahiyelerinden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 89/A.

⁷² Havran'dan elde edilen gelir 1.500 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 58/A.

⁷³ Gelirin 9.700 akçelik kısmında Havran'ın yanı sıra Hammâre Nahiyesi'ne ait gelir bulunmaktadır. Ek olarak 1.900 akçelik kısmı da Hammâre, Şa'râ ve İklîmü'z-Zebîb nahiyelerinden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 78/A.

⁷⁴ Havran'dan gelen hisse 1.400 akçe olup, bu hissenin 200 akçelik kısmında Havran dahilinde olmayan Merc ve İklîmü'z-Zebîb nahiyelerinden gelen pay bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 58/B.

⁷⁵ Gelirin 100 akçesi Havran dahilinde olmayan Hammâre ve Cübbetü'l-'Assâl nahiyelerinden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 78/A.

⁷⁶ Havran'dan gelen hisse 231 akçe olup, içerisinde Havran dahilinde olmayan Vadi-yi Berade Nahiyesi'nden gelen pay bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 59/B.

⁷⁷ Gelirin 2.500 akçesi Kara, 1.500 akçesi de İklîmü'l-Bellân nahiyelerinden gelmektedir. Ayrıca gelirin 1.000 akçesi Havran'ın yanı sıra Merc ve İklîmü'z-Zebîb nahiyelerinden hisse içermektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 89/B.

⁷⁸ Havran'dan elde edilen gelir 2.200 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 60/A.

⁷⁹ Havran'dan elde edilen gelir 1.900 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 60/A.

⁸⁰ Gelirin 1.600 akçesi Havran dahilinde olmayan Vadiü'l-Acem Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 80/B.

Ek-5 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1596)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Muhammed b. Kurd Çavuş	3000 ⁸¹	Muhammed b. Ahmed	5999	Ahmed Çavuş	5999
Ahmed	2000 ⁸²	İsmail b. Ahmed	4600	İbrahim	2000
Muhammed	2600 ⁸³	Salih b. Ali	4300 ⁸⁴	Osman ve Ömer	4000, 2000
Muhammed b. Yahya	2000 ⁸⁵	Muhammed Çavuş	15000	Mustafa veled-i Abdullah ve Yahya	2500, 2500
Zeyn	5999	Muhammed b. Mustafa	5999 ⁸⁶	Ali veled-i Abdullah	2500
İbrahim b. Muhammed	7000	Ali	3700 ⁸⁷	Cuma	2600
Mustafa b. Muhammed	5300	Ali	12500	Kasım veled-i Abdullah	5700 ⁸⁸
Muhammed veled-i Süleyman Çavuş	7000	İbrahim	6000	Hüseyin	5999
Muhammed, Miralây-ı Livâ-yı Aclûn	12500 ⁸⁹	Muhammed b. Yusuf	1500	Mahlûl (Boş)	2000
Muhammed veled-i Mansur	2500	Derviş	6450	Mahmud İbâne?	9000
Muhammed b. Yusuf Çeri Sürücü	2500 ⁹⁰	Mustafa	8000	Ahmed	2000
Mahlûl (Boş)	8000	Harem veled-i Abdullah	3200	Tufan, Çavuş-ı Divan-ı Şam	7200
Hüsrev	2000 ⁹¹	Ahmed	2000	Bekir, birader-i Ahmed	11850 ⁹²

⁸¹ Havran'a bağlı Ceydûr Nahiyesi'nden gelen hissesi olup, kesin miktarı tespit edilememiştir. TKG.KK.TTd., 350, s. 60/B.

⁸² Havran'a bağlı Benî Abdullah Nahiyesi'nden gelen hissesi olup, kesin miktarı tespit edilememiştir. TKG.KK.TTd., 350, s. 63/A.

⁸³ Havran'dan elde edilen gelir 600 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 63/A.

⁸⁴ Havran dahilinde olmayan Şa'râ Nahiyesi'nden hisse bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 79/A.

⁸⁵ Havran'dan elde edilen gelir 500 akçedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 63/B.

⁸⁶ Gelirin 1.000 akçelik kısmı Kurne Nahiyesi'nden gelmekte olup, 2.200 akçesinde ise Havran ile birlikte Şa'râ Nahiyesi'nden hisse içermektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 79/B.

⁸⁷ Gelirin 700 akçesi Havran dahilinde olmayan Hammâre Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 79/B.

⁸⁸ Gelirin 1.200 akçesi Havran dahilinde olmayan Kara Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 91/B.

⁸⁹ Gelirin 800 akçesi Havran dahilinde olmayan Hammâre Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 65/B.

⁹⁰ Gelirin 500 akçesi Havran dahilinde olmayan Vadî-yi Berade Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 66/A.

⁹¹ Gelirin içerisinde Havran dahilinde olmayan Merc ve İklim-i Dârânî nahiyelelerinden gelen hisseler mevcuttur. TKG.KK.TTd., 350, s. 66/A.

⁹² Havran dahilinde olmayan Merc, Hammâre, Zebedânî, Vadî-yi Berade, İklimü'z-Zebîb ve Şûfu'l-Harrâdîn nahiyelelerinden hisse bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 93/B.

Ek-5 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1596)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Muhammed veled-i Hüdavirdi	2000	Mansur b. Abdullah	2000	Ali veled-i Nureddin	3900 ⁹³
Receb	3000	Muhammed	2000	Hüseyin ve Muhammed veled-i Mahmud ve Ahmed Baalbeki ve Rızvan	2000, 2200, 2000, 2000
Ali veled-i Abdullah	3000	Katib ve Ali ve Süleyman veled-i Şemsüddin ve Hüseyin	5999, 2000, 2000, 6000	Muhammed veled-i Abdullah	6000
Muhammed	1000	Muhammed ve Hasan ⁹⁴	4000	Ahmed ve Ömer ve Yusuf	2000, 2500, 2000
Muhammed Çavuş	6600	Mustafa veled-i Ali ve İlyas	3000, 2600	Ahmed veled-i Ahmed	2000
Memi	5000 ⁹⁵	Piri b. Nalband Ali ve İsmail b. Piri	4200, 3000	Ömer Çavuş	13500 ⁹⁶
Halife, an-Türkmânân-ı Livâ-yı Şam	2000	Ahmed ve Muhammed, veledân-ı Hacı Muhammed ⁹⁷	5000	Hasan	2300
Rızvan b. Abdullah	5900 ⁹⁸	Halil	3000	Tahir	3500
Muhammed	6300	Ahmed veled-i Abdullah	10000	Hürmüz	2000 ⁹⁹
Mahmud	6000 ¹⁰⁰	Mahlûl (Boş)	2000	Mahlûl (Boş)	2000
Kasım veled-i Abdullah	2000	Ahmed veled-i Süleyman	5400	Muhammed	2300
Ali veled-i Kemal (Kâtip)	2200	Mustafa Çeribaşı	10100	Ali	2000
Muhammed b. Kasım	2000 ¹⁰¹	Ahmed b. Mustafa	5999	Hasan veled-i Abdullah	2000

⁹³ Gelirin 1.150 akçesinde Havran'ın yanı sıra Havran dahilinde olmayan Merc, Hammâre, Zebedânî, Vadi-yi Berade ve İklîmü'z-Zebîb nahiyelerinden hisse bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 93/B.

⁹⁴ Ber-vech-i iştirâk. TKG.KK.TTd., 350, s. 81/B.

⁹⁵ Gelirin 1.000 akçesi Havran dahilinde olmayan Kurne Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 67/A.

⁹⁶ Gelirin 3.500 akçesi Kurne, 500 akçesi ise Şûfu'l-Beyaz Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 95/B.

⁹⁷ Ber-vech-i iştirâk. TKG.KK.TTd., 350, s. 82/A.

⁹⁸ Gelirin 1.400 akçesi Havran dahilinde olmayan İklîmü'z-Zebîb Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 67/B.

⁹⁹ Havran dahilinde olmayan Cübbetü'l-'Assâl Nahiyesi'nden hisse bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 96/A.

¹⁰⁰ Gelirin 2.000 akçesi Havran dahilinde olmayan Şûfu'l-Harrâdîn Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 68/A.

¹⁰¹ Havran dahilinde olmayan Şûfu'l-Harrâdîn Nahiyesi'nden hisse bulunmaktadır. TKG.KK.TTd., 350, s. 68/B.

Ek-5 (Devam): Havran'daki Timâr Sahipleri ve Gelirleri (1596)

Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri	Timâr Sahibi	Geliri
Muhammed ve Ali b. Katib Mustafa ve Ahmed Kavlak	2000, 2000, 2200	Süleyman	2100	İbrahim ve Kasım	2100, 2800
Muhammed b. Mustafa	2200	Muhammed	1800	Muhammed b. Mustafa	2000
Musa b. Muhammed	2000	Abdi	5999	Davud b. İbrahim	6000
Muhammed	2300	Mahmud veled-i Muhammed ve Ali	2000, 4000	Süleyman veled-i Abdullah	3500
Muhammed Çavuş	10600 ¹⁰²	İbrahim veled-i Haydar ve Muhammed	2000, 3000	Mustafa	7100
Ahmed veled-i Abdullah	10000	Hüseyin b. Abdullah ve Muhammed ¹⁰³	7500, 3000	İbrahim Çavuş-ı Divan-ı Şam	5999
İsmail	5999 ¹⁰⁴	Mustafa (Çavuş-ı Mir-i Mirân-ı Şam) ve Yusuf b. Abdullah	6000, 2000	Muhammed	2000
Derviş Muhammed b. Katib Ahmed	3000	Ebubekir	4200	Yusuf veled-i Abdullah	2000
Muhammed Çavuş	10600 ¹⁰⁵	Abdulkadir, çavuş-ı divan-ı şam	7000	Rızvan	2000
İlyas	8260	Ahmed	3000	Mahmud b. Abdulkerim	3700

¹⁰² Gelirin 6.000 akçelik kısmının 1.000 akçesi Guta ve Merc; 5.000 akçesi ise Vadiü'l-Acem, Guta, Cübbetü'l-'Assâl ve Vadi-yi Berade nahiyelerinden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 69/A.

¹⁰³ Gelirin 3.700 akçesi Havran dahilinde olmayan Merc Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 84/A.

¹⁰⁴ Gelirin 900 akçelik kısmının 400 akçesi Hâmmare Nahiyesi'nden gelmekte olup, 500 akçesinde ise Havran ile birlikte Şufû'l-Beyaz Nahiyesi'nden hisse içermektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 70/A.

¹⁰⁵ Gelirin 3.200 akçesi Havran dahilinde olmayan Kurne Nahiyesi'nden gelmektedir. TKG.KK.TTd., 350, s. 70/B.

Ek-6: 1525 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Ceydûr**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Hâra	53	6	1	-	-	-	-	-	-
Nimr	19	3	-	-	-	-	-	-	-
Bustâs	11	1	-	-	-	-	-	-	-
Caba ve Burak	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Simlîn	12	1	-	-	-	-	-	-	-
Ceddiyâ	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Nâsic	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Karîn	12	1	-	-	-	-	-	-	-
Sapsapa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Selemiye	7	1	-	-	-	-	-	-	-
Meshara	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Zimrîn	11	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Udayâ	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Câsim	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Nevâ	22	7	-	-	-	-	-	-	-
Latîm	21	1	-	-	-	-	-	-	-
Küfeyrû'l-Hâre	16	4	-	-	-	-	-	-	-
Akraba	21	2	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Mâ	15	4	-	-	-	-	-	-	-
Mintene	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kayn	58	-	-	-	-	-	-	-	-
Şûre	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Mezra‘a-i Kefr-Şebb	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Mezra‘a	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-‘Âkîb	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Tel bin A'ver	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Cibâb	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Mâkir	11	-	1	-	-	-	-	-	-
Kuteyb-Nâmir	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	405	31	2	0	0	0	0	0	0

Ek-6 (Devam): 1525 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Kilâb**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Timerus	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyrûtu'l-Kıbli nâm-ı diğer Beyrûtû'l-Harran	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyrûtu's-Şimâlî	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Didi	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kayta	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Şems	24	2	-	-	-	-	-	-	-
Kanayye Benî Sallâr	17	5	-	-	-	-	-	-	-
Sanameyn	45	9	1	-	-	-	-	-	-
Nihil	34	1	1	-	-	-	-	-	-
Tayra	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Mutaybin	23	3	1	-	-	-	-	-	-
Yebna (Tibne)	17	-	1	-	-	-	-	-	-
Deyrû'l-Buht	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Zebiretü's-Şarkiyye	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Zebiretü'l-Garbiyye	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Mahacca	11	-	-	1	-	-	-	-	-
Deyrû'l-'Ades	10	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	257	20	4	1	0	0	0	0	0

Benî Nişye

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kurayya	24	-	1	-	-	-	-	-	-
Asrih	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Gâriye	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr	42	-	1	-	-	-	-	-	-
Kerekû'l-Buseyne	17	-	1	-	-	-	-	-	-
Ma'arraba	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Tafes	22	-	1	-	-	-	-	-	-
Gariyetü's-Suğra	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Gariyetü'l-Kübra	19	4	-	-	-	-	-	-	-
el-Buveyzâ nâm-ı diğer Süveyda	19	5	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	195	9	5	0	0	0	0	0	0

Ek-6 (Devam): 1525 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Davhala	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Savm	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayt	8	-	1	-	-	-	-	-	-
Tellü'l-cevz	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Harsa?	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Cemele	4	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	364	6	6	0	0	118	0	0	0

Benî Mâlikü'l-Eşrâf

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
(Kuteyb-i) Nâmir	16	1	-	-	-	-	-	-	-
Hırbet-i Benî Ribâh	10	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Harâkü'ş-Şarkî	11	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Harâkü'l-Garbî	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Düneybe	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Karha/Karfa	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Dâ'il	5	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	54	1	0	0	0	0	0	0	0

Benî Âtîke

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Fik	34	-	1	-	-	-	-	-	-
Cıbbîn	29	-	1	-	-	-	-	-	-
‘Abidîn	19	-	1	-	-	-	-	-	-
Beyt-Akkâr	10	-	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	92	0	4	0	0	0	0	0	0

Benî Abdullah

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Küreyyim	6	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Âhire	12	-	1	-	-	-	-	-	-
Dâmâ	14	-	1	-	-	-	-	-	-
Îb	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Meliha-Ceyb	8	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-6 (Devam): 1525 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Ceddil	12	-	1	-	-	-	-	-	-
‘Âsım	12	-	1	-	-	-	-	-	-
Lübbeyn	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Şa'âra	25	-	1	-	-	-	-	-	-
Zera‘	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Tahta</i>	17	-	1	-	-	34	-	-	-
<i>Mahalle-i Fevka</i>	19	2	1	-	-	22	3	-	-
Der‘arak	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sâb	19	-	1	-	-	-	-	-	-
‘Alleme	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Büneyye	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	168	2	8	0	0	56	3	0	0

Benî Kinâne

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Dellûze	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Hubras	78	-	2	-	-	-	-	-	-
Yublâ	7	-	1	-	-	-	-	-	-
Temriziye? (‘İzrit?)	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Harîma	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Kisfa	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Birketa	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Merv	19	-	1	-	-	-	-	-	-
Harca	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Sevm	10	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Buraz (Burz)	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Sema	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Suka	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Havar	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Ayas	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Fav‘ara	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kam	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Zehrü'l-‘Akabe	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Ciccin	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Zehrü'l-‘Akabe-i diğcr Zehrü'n-Nasara	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Razi?	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Bahta	3	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-6 (Devam): 1525 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kumaym	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Tayyibetü'l-Esm	13	-	1	-	-	-	-	-	-
Havfa?	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Esed	11	-	1	-	-	-	-	-	-
Mükis	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Zîrek	20	-	-	-	-	-	-	-	-
İb	22	-	-	-	-	-	-	-	-
Hatim	18	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefis	21	-	-	-	-	-	-	-	-
İbder	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Davkara	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Şakra	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Sukayl	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Tellü'z-Zer'a	25	-	-	-	-	-	-	-	-
İpser?	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Mendah	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Mülkiye	20	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	516	0	6	0	0	0	0	0	0

Ek-6 (Devam): 1525 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Cehme**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
El-Barîha	23	-	1	-	-	4	-	-	-
Zizyûn	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Ed-Düneybe	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Şecere-i Mâcid	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Bukayl?	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Câyiz/Kefr-Câyiz	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Zehira	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Yuba	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Mugayyiretü'l-Garbî	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyt-Re's	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Hakeme	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Cumha	11	-	-	-	-	-	-	-	-
El-'Âl	3	-	-	-	-	-	-	-	-
İrbid	24	-	1	-	-	-	-	-	-
Mâcid	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Buşrâ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	123	0	2	0	0	4	0	0	0

Benî 'Usbe

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Samed	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Râ'iyye	7	-	-	-	-	-	-	-	-
İsrâs	3	-	-	-	-	-	-	-	-
el-Hissîn	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Şatana	-	-	-	-	-	10	-	-	-
TOPLAM	23	0	0	0	0	10	0	0	0

Benî el-A'ser

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Aydûn	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarih	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Havfa el-Katmîn	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Hâm	15	-	1	-	-	-	-	-	-

Ek-6 (Devam): 1525 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kefr-Hall	13	-	1	-	-	-	-	-	-
Kitîm	9	-	1	-	-	-	-	-	-
Tayyare	11	-	1	-	-	-	-	-	-
‘Ayn-Şakara	18	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Hadice	14	-	1	-	-	-	-	-	-
Cuhfiye	9	-	1	-	-	-	-	-	-
Natîfe	7	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Usaym	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Nu‘ayyime	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Habake	5	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Afna	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Hattîn	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Sahra	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-‘Ata	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	199	0	6	0	0	0	0	0	0

Ek-7: 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Ceydûr**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kefr-Hârib	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Nimâl	11	1	1	-	-	-	-	-	-
Hâra	73	9	1	-	-	-	-	-	-
Latîm	36	5	1	-	-	-	-	-	-
Akraba	34	-	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Mâ	21	-	-	-	-	-	-	-	-
Nimr	33	2	1	-	-	-	-	-	-
Nevâ	41	-	1	-	-	-	-	-	-
Câsim	51	3	1	-	-	-	-	-	-
Zimrîn	8	-	-	-	-	-	-	2	-
Kenef-ı Tahtânî	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Müşeyrife	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Ümmü'ş-Şakîf	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Sapsapa	8	1	1	-	-	-	-	-	-
Ceddiyâ	15	-	1	-	-	-	-	-	-
‘Alâkiyye	22	-	1	-	-	-	-	-	-
Bustâs	12	1	1	-	-	-	-	-	-
Selemiye	8	-	1	-	-	-	-	-	-
Şûre	16	-	1	-	-	-	-	-	-
Deyr Mâkir	15	-	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-‘Âkîb	17	-	1	-	-	-	-	-	-
Caba	11	2	1	-	-	-	-	-	-
Udayâ	8	-	1	-	-	-	-	-	-
El-‘Ayn	5	-	1	-	-	-	-	-	-
Simlîn	31	11	1	-	-	-	-	-	-
Kifreyyâ	6	1	1	-	-	-	-	-	-
Küfeyrû'l-Hâre	29	6	1	-	-	-	-	-	-
Mutavvak	35	4	1	-	-	-	-	-	-
Kenef-i Fevkânî	8	-	1	-	-	-	-	-	-
Karîn	10	-	1	-	-	-	-	-	-
Meshara	14	2	1	-	-	-	-	-	-
Şeyde, nâm-ı diğer Cedide	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Merc Ebu'l-Leyl	39	-	1	-	-	-	-	-	-
Ümm-i Tur'a	9	-	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Nâsic	19	1	1	-	-	-	-	-	-
Mintene	21	-	1	-	-	-	-	-	-

Ek-7 (Devam): 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Şeyh Said bi-şehîd-i Eyyûb ve mezra‘a-i Suhra tabi-i m. Vakf-ı Suhre-i Eyyûb	0	-	-	-	-	-	-	-	8
TOPLAM	681	49	29	0	0	0	0	2	8

Benî Kilâb

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Sanameyn	73	8	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Şems	39	3	1	-	-	-	-	-	-
Yebna (Tibne)	34	2	1	-	-	-	-	-	-
Kanayye Benî-Sallâr	33	-	1	-	-	-	-	-	-
El-Küfeyr	7	1	1	-	-	-	-	-	-
Nihil	55	3	1	-	-	-	-	-	-
Hısfîn	5	-	1	-	-	-	-	-	-
Habâb	43	2	1	-	-	6	-	-	-
Zebiretü'l-Garbiyye	14	2	1	-	-	24	1	-	-
Deyrül'-Buht	52	2	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Lâkif	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyrül'-Ades	21	1	1	-	-	-	-	3	-
Timerus	12	1	1	-	-	-	-	-	-
Tayra	22	3	1	-	-	-	-	-	-
Zebiretü'ş-Şarkıyye	11	-	-	-	-	6	-	-	-
Mahacca	68	2	1	-	-	-	-	-	-
Necih	7	1	-	-	-	-	-	-	-
Kanavat	10	1	-	-	-	-	-	-	-
Bassirü'l-Kübra	8	-	1	-	-	-	-	-	-
Sur	16	-	1	-	-	-	-	-	-
Zemmâr	20	-	1	-	-	-	-	-	-
Cibâb	30	2	1	-	-	-	-	-	-
Ka‘a	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyrûtu'l-Kıbli nâm-ı diğer Beyrûtu'l-Harran	12	-	1	-	-	-	-	-	-
Beyrûtu'ş-Şimâlî	15	-	1	-	-	-	-	-	-
Şakra	19	-	1	-	-	-	-	-	-
Mutabin	42	2	1	-	-	-	-	-	-
Didi	21	2	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	700	38	23	0	0	36	1	3	0

Ek-7 (Devam): 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Nişye**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kurayya	31	-	1	-	-	-	-	-	-
Asrih	17	2	1	-	-	-	-	-	-
Kefr	83	-	3	-	-	-	-	-	-
Kerekü'l-Buseyne	49	6	1	-	-	-	-	-	-
Ma'arraba	20	2	1	-	-	-	-	-	-
Tafes	70	2	-	-	-	-	-	1	-
Gariyetü's-Suğra	29	2	1	-	-	-	-	-	-
Gariyetü'l-Kübra	40	-	2	-	-	-	-	-	-
el-Buveyzâ nâm-ı diğer Süveyda	37	-	1	-	-	-	-	-	-
Gûsa	21	-	1	-	-	-	-	-	-
'Arâ	43	-	2	-	-	-	-	-	-
Müleyh	33	-	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	473	14	15	0	0	0	0	1	0

Benî Muklid

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Samid	16	2	1	-	-	-	-	-	-
Burak	29	-	1	-	-	-	-	-	-
Şakkâ	44	3	1	-	-	-	-	-	-
Semt	19	1	-	-	-	-	-	-	-
Mecaâil	27	1	1	-	-	-	-	-	-
Nesik	41	5	1	-	-	-	-	-	-
Rimetü'l-Halâhal	20	-	1	-	-	2	-	-	-
Necrân	25	-	1	-	-	-	-	-	-
Büreyke	9	1	-	-	-	-	-	-	-
Busr	42	-	1	-	-	-	-	-	-
Busrâ	58	5	1	-	-	14	-	-	-
Cibran/Hibran	-	-	-	-	-	22	-	-	-
Sehvetü'l-Hamr	-	-	-	-	-	72	23	-	-
Ta'la	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Rummân	56	2	1	-	-	-	-	-	-
Sarhad	41	6	1	-	-	39	6	-	-
Medine-i Edrâ'at	48	5	1	-	-	-	-	-	-
Turra	44	1	1	-	-	-	-	-	-
El-Müşeyrife	6	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-7 (Devam): 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Mücemmer/Müceymir	37	1	1	-	-	-	-	-	-
Cîze	13	-	1	-	-	-	-	-	-
Gasim	18	1	1	-	-	-	-	-	-
‘Urman	32	-	1	-	-	-	-	-	-
‘Uyûnu'n-Nasara	-	-	-	-	-	28	6	-	-
Ramsa	22	1	-	-	-	-	-	-	-
Cemele	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Et-Teyyibe	25	1	-	-	-	-	-	-	-
Annâk	9	-	1	-	-	-	-	-	-
Düveyr	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Nu'ayyime	19	-	1	-	-	-	-	-	-
Bekkâ	18	2	1	-	-	-	-	-	-
Sayda	14	-	1	-	-	-	-	-	-
Deyr-‘Asam	17	2	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Alâha	15	-	1	-	-	-	-	-	-
Kanavat	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Leben	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Mezra'a-i Atum	13	-	1	-	-	-	-	-	-
Ed-Dûr	40	-	1	-	-	-	-	-	-
Müsâfire	12	-	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	854	40	25	0	0	177	35	0	0

Benî Mâlikü'l-Eşrâf

[illegible]

Ek-7 (Devam): 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Âtîke**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Tellü'l-Cevz	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Karh	9	-	1	-	-	-	-	-	-
el-Mecnûne	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Rafid	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Hayt	25	-	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Lahya	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Cibbîn	35	-	1	-	-	-	-	-	-
Nevâniye	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Sehemü'l-Gıfare	37	-	1	-	-	-	-	-	-
Havva	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Fık	70	2	1	-	-	-	-	-	-
Tüleyl-Burayka	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyt-'Akkâar	8	1	-	-	-	-	-	-	-
Harsa	10	-	1	-	-	-	-	-	-
Kuveyye	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Masad	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Şebb	33	-	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Savm	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Havm	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Semer	16	-	1	-	-	-	-	-	-
Havfa	13	-	1	-	-	-	-	-	-
'Abidîn	34	-	1	-	-	-	-	-	-
Ma'âriyye	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Kesil (tesil)	13	-	1	-	-	-	-	-	-
El-'Udeysiye	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Tel İbn A'ver	21	1	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	392	4	12	0	0	0	0	0	0

Benî Abdullah

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Şa'âra	46	1	-	-	-	-	-	-	-
Medine-i Zera'	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mahalle-i Şeyh Meta'	43	3	-	-	-	-	-	-	-
Mahalle-i Şeyh Yahya	24	4	-	-	-	-	-	-	-
Mahalle-i Şeyh Muhammed Bekrî	28	3	-	-	-	-	-	-	-

Ek-7 (Devam): 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
<i>Mahalle-i Nasara</i>	-	-	-	-	-	100	3	-	-
Meliha-Ceyb	11	1	-	-	-	-	-	-	-
Dama	26	1	-	-	-	-	-	-	-
‘Âhire	27	1	-	-	-	-	-	-	-
Kayn	53	11	1	-	-	-	-	-	-
Küreyyim	35	1	-	-	-	-	-	-	-
İb	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Mecdel	9	1	-	-	-	-	-	-	-
Cüreyn	9	-	1	-	-	-	-	-	-
Harran	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lübbeyn	13	3	1	-	-	-	-	-	-
‘Âsım	29	2	1	-	-	-	-	-	-
Ceddil	34	1	1	-	-	-	-	-	-
Sicn	4	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	396	33	5	0	0	100	3	0	0

Benî Kinâne

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Mendah	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Harca	12	2	1	-	-	-	-	-	-
Hureybet-i Beytül- Marca/Hureybetül'l-Harca ve Kisfa	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Merv	38	-	1	-	-	-	-	-	-
Tayyibetül'l-Esm	60	3	1	-	-	-	-	-	-
Sema	7	-	1	-	-	-	-	-	-
Hubras	90	2	2	-	-	-	-	-	-
Deyr-Müseyyib	16	-	1	-	-	-	-	-	-
Muhriya	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Dellûze	14	-	1	-	-	-	-	-	-
Sammâ	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Dahim	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Davkara	8	1	-	-	-	-	-	-	-
El-Harac	12	3	1	-	-	-	-	-	-
Tuleytab?	12	1	1	-	-	-	-	-	-
Kisfa	23	-	1	-	-	-	-	-	-
Harîma	8	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-7 (Devam): 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Zehrü'l-'Akabe	12	-	1	-	-	-	-	-	-
Kumaym	11	-	1	-	-	-	-	-	-
Yubla	20	9	1	-	-	-	-	-	-
Zehrü'n-Nasara	9	1	-	-	-	-	-	-	-
Bişer	9	-	1	-	-	-	-	-	-
Kenise	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Sevm	19	9	1	-	-	-	-	-	-
Havfa-Bekr	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Zebde-i İhlâc	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-'Abbas	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Ciccin	12	-	1	-	-	-	-	-	-
Hatim	13	-	1	-	-	-	-	-	-
İr'ân	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Kam	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr Ebu Selce	4	-	-	-	-	-	-	-	-
'Izrit	17	-	1	-	-	-	-	-	-
Birketa	19	-	1	-	-	-	-	-	-
Sîbkayn?	8	2	1	-	-	-	-	-	-
El-Burz	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Mükis	10	1	-	-	-	-	-	-	-
Şakra	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Fav'ara	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Melka	14	-	1	-	-	-	-	-	-
Bahta	18	-	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Rahta	29	4	1	-	-	-	-	-	-
Nuhaybi	7	1	-	-	-	-	-	-	-
Havar	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Remrama	15	-	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-'Ân	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Esed	48	-	1	-	-	-	-	-	-
İbder	7	2	-	-	-	-	-	-	-
Mecâdil	10	-	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	713	41	27	0	0	0	0	0	0

Ek-7 (Devam): 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Cehme**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Deyr-Câyiz/Kefr-Câyiz	15	-	1	-	-	-	-	-	-
Zebda-i İrbid	17	-	1	-	-	-	-	-	-
‘Amrava	11	-	1	-	-	-	-	-	-
Buşrâ	-	-	-	-	-	-	-	9	-
Havvâra	11	-	1	-	-	-	-	-	-
İrbid	76	2	2	-	-	-	-	-	-
Mugayyiretü'l-Garbî	10	-	1	-	-	-	-	-	-
Bukayl?	14	-	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Yuba	47	2	1	-	-	-	-	-	-
Zizyûn	8	-	1	-	-	-	-	-	-
Hakeme	16	-	1	-	-	-	-	-	-
Beyt Re's	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Şecere-i Mâcid	26	-	1	-	-	-	-	-	-
el-‘Âl	10	-	1	-	-	-	-	-	-
el-Barîha	48	6	1	-	-	-	-	-	-
‘Abbâre	10	1	1	-	-	-	-	-	-
Cumhâ	30	1	1	-	-	-	-	-	-
Mâcid	20	1	1	-	-	-	-	-	-
Sâl	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Düneybe	30	2	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	410	15	18	0	0	0	0	9	0

Benî ‘Usbe

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Rihâbe	5	-	1	-	-	19	-	-	-
Meskaba	15	1	1	-	-	-	-	-	-
İsrâs	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Küfeyr	2	-	-	-	-	-	-	-	-
el-Hissîn	43	1	1	-	-	-	-	-	-
Samed	14	3	1	-	-	-	-	-	-
Râ‘iyye	12	2	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	97	7	4	0	0	19	0	0	0

Ek-7 (Devam): 1535 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî el-A'ser**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Hattîn	4	-	-	-	-	-	-	-	-
‘İbbin	25	2	1	-	-	15	-	-	-
Kifreyyâ	14	-	1	-	-	-	-	-	-
Sarîh	32	-	1	-	-	-	-	-	-
Aydûn	14	3	1	-	-	-	-	-	-
‘İbbilîn	11	-	1	-	-	6	-	-	-
Nâtıfe	11	-	1	-	-	-	-	-	-
‘Usaym	10	-	1	-	-	-	-	-	-
Cuhfiye	11	1	1	-	-	-	-	-	-
Habake	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Havfa el-Katmîn	18	-	1	-	-	-	-	-	-
Kitim	9	3	1	-	-	-	-	-	-
Sahra	45	-	1	-	-	17	-	-	-
Kefr-Hall	60	3	1	-	-	-	-	-	-
el-Hadice	19	1	1	-	-	-	-	-	-
‘Afna	37	2	-	-	-	-	-	-	-
Kafkafa	17	-	1	-	-	-	-	-	-
Ayn-Şakara	56	-	1	-	-	-	-	-	-
en-Nu‘ayyime el-‘Assa	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Hâm	28	7	1	-	-	-	-	-	-
Bârîn	16	-	1	-	-	-	-	-	-
Şatanâ	9	-	1	-	-	-	-	-	-
Ya‘mûn	10	-	1	-	-	-	-	-	-
Davhala	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Tayyâre	38	-	1	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	509	22	20	0	0	38	0	0	0

Ek-8: 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Ceydûr**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzîn	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Dervîş
Küfeyrû'l-Hâre	49	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Alikîn	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Mintene	26	-	-	-	-	-	-	-	-
Müleyha	14	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Udayâ	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Merc Ebu'l-Leyl	28	-	-	-	-	-	-	-	-
Hâra	72	3	-	-	-	-	-	-	-
Akraba	38	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-mâ	15	1	-	-	-	-	-	-	-
Nevâ	57	23	-	-	-	-	-	-	-
Câsim	40	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Âl	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Simlîn	42	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Nâsic	33	-	-	-	-	-	-	-	-
Meshara	18	11	-	-	-	-	-	-	-
Huccâciye	20	8	-	-	-	-	-	-	-
Sevâd	21	-	-	-	-	-	-	-	-
Ümm-i Tur‘a	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Ceddiye	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Nimr	24	-	-	-	-	-	-	-	-
Sapsapa	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Latîm	58	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Alâkiyye	24	-	-	-	-	-	-	-	-
Küdne	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Caba	36	5	-	-	-	-	-	-	-
Karîn	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Hureybet-i mezra‘a-i Bustâs	23	-	-	-	-	-	-	-	-
Câbiyye	21	-	-	-	-	-	-	-	-
Bustâs	21	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyt-Ümm-i Havran	18	2	-	-	-	-	-	-	-
Kerm	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Reyam?	11	-	-	-	-	-	-	-	-
el-Kaside?	31	7	-	-	-	-	-	-	-
Zimrîn	60	4	-	-	-	-	-	-	-
Deyr	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Mutavvak	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Samliye?	10	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	933	64	0	997	0	0	0	0	0

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Kilâb**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Beyrûtu's-Şimâlî	20	5	-	-	-	-	-	-	-
Kâ'a	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Timerus	15	5	-	-	-	-	-	-	-
Dâli	47	-	-	-	-	-	-	-	-
Mutabîn	36	9	-	-	-	-	-	-	-
Deyrû'l-Buht	17	4	-	-	-	-	-	-	-
Sanameyn	59	21	-	-	-	-	-	-	-
Nihil	46	9	-	-	-	-	-	-	-
Beyrutu'l-Kıbli	16	14	-	-	-	-	-	-	-
Kalâniyye?	32	8	-	-	-	-	-	-	-
Tayra	32	-	-	-	-	-	-	-	-
Yebna (Tibne)	68	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Şems	35	7	-	-	-	-	-	-	-
Kayta	14	6	-	-	-	-	-	-	-
Habâb	58	-	-	-	-	7	-	-	-
Necih	20	10	-	-	-	-	-	-	-
Kanavat	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Didi	29	7	-	-	-	-	-	-	-
Mahacca	55	10	-	-	-	-	-	-	-
Hısfin	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Bassirû'l-Kübra	11	6	-	-	-	-	-	-	-
Sur	35	-	-	-	-	-	-	-	-
Küfeyrû'l-Ataş?	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Cibâb	37	1	-	-	-	-	-	-	-
Înâyet	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Zebiretü'l-Garbiye	20	-	-	-	-	11	-	-	-
Müceydil	18	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyrû'l-'Ades	31	-	-	-	-	-	-	-	-
Şakra	12	6	-	-	-	-	-	-	-
Zebiretü's-Şarkıyye	26	3	-	-	-	2	-	-	-
Kefr-Lâkif	35	-	-	-	-	-	-	-	-
Zemmâr	20	1	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	906	132	0	0	0	20	0	0	0

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Nişye**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kurayya	88	6	-	-	-	-	-	-	-
Asrih	37	7	-	-	-	-	-	-	-
Kefr	75	-	-	-	-	-	-	-	-
el-Buveyzâ nâm-ı diğer Süveyda	43	27	-	-	-	-	-	-	-
Gûsa	15	3	-	-	-	-	-	-	-
‘Arâ	43	-	-	-	-	5	-	-	-
Selim	5	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Urban	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Kavirah?	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Kanavat	3	-	-	-	-	5	-	-	-
Süveyde-i Sağır	20	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Ibbin	25	3	-	-	-	-	-	-	-
Merdük nâm-ı diğer Şumerdî	24	3	-	-	-	-	-	-	-
Nefs-i Busrâ	109	24	-	-	-	23	-	-	-
Hamrîn	10	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Cemaat-i Fukarâ-yı Şeyh Osman</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	18
Mecdel-i Süveyda	5	5	-	-	-	-	-	-	-
Sücceyn	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Mücemmir	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Müceydil	19	12	-	-	-	-	-	-	-
Büreyke	15	2	-	-	-	-	-	-	-
Asân	18	-	-	-	-	-	-	-	-
Rimetü'l-Halahal	13	3	-	-	-	6	3	-	-
Müceymir	27	11	-	-	-	-	-	-	-
Mûne	23	3	-	-	-	-	-	-	-
İrsas	11	-	-	-	-	-	-	-	-
ed-Dara	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Mecdel-i Kırara	14	9	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Alahâ	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Leben	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Cıbranü'n-Nasara	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Mehas	15	3	-	-	-	-	-	-	-
Defyen	17	-	-	-	-	-	-	-	-
Sehvetü'l-Hamr	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Timâfir? Veled-i Cerci</i>	39	2	-	-	-	-	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
<i>Mahalle-i Sâl? Fâris ma'a</i>									
<i>Mahalle-i Mes'ud veled-i</i>	71	5	-	-	-	-	-	-	-
<i>Nasır Ebâ Mer'î</i>									
<i>Mahalle-i Sâlim-i Necm</i>	29	1	-	-	-	-	-	-	-
Ta'la	42	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	956	129	0	0	0	39	3	0	18

Benî Muklid

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Lâhite?	14	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Müşeyrife	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Cemele	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Ca'idiyye (Ca'diyye)	8	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Kusayfa	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Nemrin	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Sahl	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Hâzim?	17	-	-	-	-	-	-	-	-
Hitü'l-Fevkâ	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Şehliyye	12	6	-	-	-	-	-	-	-
Necrân	25	4	-	-	-	-	-	-	-
Burak	62	-	-	-	-	-	-	-	-
Mecâdil	42	1	-	-	-	-	-	-	-
Samîdü'l-Harîr?	16	5	-	-	-	-	-	-	-
Harsâ	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Nesîk	65	7	-	-	-	-	-	-	-
Kefreyn	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Semt	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Şakkâ	44	-	-	-	-	6	-	-	-
Amirâ?	15	2	-	-	-	-	-	-	-
Sûretü't-Tahta	25	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	465	25	0	0	0	6	0	0	0

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Mâlikü'l-Eşrâf**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Harakü's-Şarkî	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Dâ'il	40	-	-	-	-	-	-	-	-
'Alme	10	5	-	-	-	-	-	-	-
Tel-Seyf	9	1	-	-	-	-	-	-	-
Karha/Karfa	18	4	-	-	-	-	-	-	-
Mansûre	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Ru'âfa	30	8	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Basal	33	-	-	-	-	-	-	-	-
Neccâr	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Raham	18	4	-	-	-	-	-	-	-
Kerekü'l-Buteyyine-i Benî Câyiz	48	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuteyb-i Nâmir	17	2	-	-	-	-	-	-	-
Nahte?	33	-	-	-	-	-	-	-	-
But'?	44	2	-	-	-	4	-	-	-
Nâmir	102	5	-	-	-	-	-	-	-
Meliha/Beni 'Alem?	12	2	-	-	-	-	-	-	-
Tafes	68	30	-	-	-	-	-	-	-
Subh	22	1	-	-	-	-	-	-	-
Düneybe-i Zera'	24	6	-	-	-	-	-	-	-
'Amûdiye	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Süleymaniye	21	-	-	-	-	-	-	-	-
Şemiskîn	80	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Harâkü'l-Garbî	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Hırbet-i Benî Ribâh	35	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	750	70	0	0	0	4	0	0	0

Benî Mâlikü's-Sadîr

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Mecdel-i İmtân	10	2	-	-	-	-	-	-	-
Rummân	40	5	-	-	-	-	-	-	-
Munaytara	12	-	-	-	-	-	-	-	-
'Avas	17	-	-	-	-	-	-	-	-
Samâd	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Milh?	37	13	-	-	-	-	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kaysaym?	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarhad/Salhad	59	-	-	-	-	44	6	-	-
Gariyetü's-Hassa	25	7	-	-	-	-	-	-	-
Tayha	18	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasira?	10	-	-	-	-	3	-	-	-
Bürd	10	5	-	-	-	-	-	-	-
Sammâ	29	9	-	-	-	-	-	-	-
Tihula	29	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Uyûnu'n-Nasara	-	-	-	-	-	143	-	-	-
Tahta	20	6	-	-	-	-	-	-	-
Bekka	31	-	-	-	-	-	-	-	-
Suhar	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Hûta	26	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Annâk	36	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Urbân	21	8	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	464	55	0	0	0	190	6	0	0

Benî Âtîke ve Kefârât

Köy	H	M	İ	Hatib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kefr-Masad	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Bellû‘iyye	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Sehemü'l-Gıfâre	44	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Savm	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Harsâ	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Havm	6	7	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Lahya	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Rafid	12	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	111	7	1	0	0	0	0	0	0

Benî Abdullah

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Dama	34	5	-	-	-	-	-	-	-
Müseyyke	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Zera‘/Deyr-Dama	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyyine	14	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
‘Âhire	8	5	-	-	-	-	-	-	-
Harran	13	2	-	-	-	-	-	-	-
Kayn	58	18	-	-	-	-	-	-	-
Şa‘âra	58	3	-	-	-	-	-	-	-
Îb	28	-	-	-	-	-	-	-	-
Küreyyim	24	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Âsım	38	-	-	-	-	-	-	-	-
Ceddil	39	9	-	-	-	-	-	-	-
Melihatü'l-Ceyb	35	-	-	-	-	-	-	-	-
Cüreyyn	19	-	-	-	-	-	-	-	-
Lübbeyn	39	1	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	432	43	0	0	0	0	0	0	0

Benî Kinâne

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Merv	44	-	-	-	-	-	-	-	-
Tayyibetü'l-Esm	102	4	-	-	-	-	-	-	-
Sevm	38	9	1	-	-	-	-	-	-
Kefr-Esed	39	13	-	-	-	-	-	-	-
Hubras	66	29	-	-	-	-	-	-	-
Harca	28	3	-	-	-	-	-	-	-
Mecâdil	41	-	-	-	-	-	-	-	-
Hureybet-i Beytü'l-Marca	10	5	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-‘Ân	8	4	-	-	-	-	-	-	-
‘İzrit	19	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Burz	9	2	-	-	-	-	-	-	-
İbder	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Birketa	3	5	-	-	-	-	-	-	-
Havar	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Bişer	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Müseyyib	37	11	1	-	-	-	-	-	-
Sıbkayn?	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Kenise	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Berseniyye	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Muhriya	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr Ebu Selce	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Sema	19	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Suğra	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Kutemre	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Kumaym	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Havfa-Bekr	11	-	-	-	-	-	-	-	-
El-Harac	13	9	-	-	-	-	-	-	-
Bahta	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Davkara	7	5	-	-	-	-	-	-	-
Sûka nam-ı diğer Taytana	20	2	1	-	-	-	-	-	-
Hâtim	23	-	-	-	-	-	-	-	-
Zehrû'n-Nasara	21	7	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-‘Abbas	20	2	1	-	-	-	-	-	-
Mükis	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Samma	15	1	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Dâhim	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Yubla	23	5	2	-	-	-	-	-	-
Mendah	25	9	-	-	-	-	-	-	-
Melka	19	1	-	-	-	-	-	-	-
Zehrûl-‘Akabe	27	-	-	-	-	-	-	-	-
Harima	14	9	-	-	-	-	-	-	-
Kisfa	13	7	-	-	-	-	-	-	-
Remrama	27	-	-	-	-	-	-	-	-
Belukas	5	1	-	-	-	-	-	-	-
Hucceyn	12	8	-	-	-	-	-	-	-
Dellûze	15	5	-	-	-	-	-	-	-
Kam	11	6	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Rahta	12	7	-	-	-	-	-	-	-
Zebdetü'l-Hallac (Zebde-i İhlac)	13	-	-	-	-	-	-	-	-
İr‘ân	9	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	998	169	6	0	0	0	0	0	0

Benî Cehme

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
İrbid	141	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Yuba	75	-	-	-	-	-	-	-	-
el-Barîha	60	-	-	-	-	5	-	-	-
Buşrâ	33	5	-	-	-	-	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Havvâra	42	-	-	-	-	-	-	-	-
el-‘Âl	50	-	-	-	-	-	-	-	-
Eyyân?	18	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyt-Re's	33	-	-	-	-	-	-	-	-
Bukayl	24	5	-	-	-	-	-	-	-
Mâcid	19	11	-	-	-	-	-	-	-
Şecere-i Mâcid	25	14	-	-	-	-	-	-	-
Düneybe	36	9	-	-	-	-	-	-	-
Mugayyiretü'l-Garbî	21	-	-	-	-	-	-	-	-
Zebda-i İrbid	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Câyiz/Kefr-Câyiz	24	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Amrava	25	13	-	-	-	-	-	-	-
Hakeme	25	8	-	-	-	-	-	-	-
Sâl	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Cumha	25	10	-	-	-	-	-	-	-
Zizyûn	18	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	734	75	0	0	0	5	0	0	0

Benî ‘Usbe

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
el-Hissîn	53	7	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Musâvîta	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Samed	42	-	-	-	-	-	-	-	-
Meskaba	8	1	-	-	-	-	-	-	-
İsrâs	14	3	-	-	-	-	-	-	-
Küfeyr	10	3	-	-	-	-	-	-	-
Rihâbe	6	-	-	-	-	46	-	-	-
Râ‘iyye	32	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	171	14	0	0	0	46	0	0	0

Benî el-A‘ser

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Aydûn	41	11	1	-	-	-	-	-	-
Kafkafa	24	1	-	-	-	-	-	-	-
‘Ibbin	34	-	-	-	-	15	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Sarîh	49	21	-	-	-	-	-	-	-
Râkise	9	10	-	-	-	-	-	-	-
Şatanâ	27	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Usaym	17	5	-	-	-	-	-	-	-
Zebdâ	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Habake	19	5	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Hall	53	1	-	-	-	-	-	-	-
en-Nu'ayyime	9	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Aynü’ş-Şakarâ	50	-	-	-	-	-	-	-	-
Davhala	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kifreyyâ	21	-	-	-	-	-	-	-	-
Ya‘mûn	16	4	-	-	-	-	-	-	-
‘Ayide	12	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Ibillin	13	-	-	-	-	4	-	-	-
Havfu’l-Katmîn	25	4	-	-	-	-	-	-	-
Cuhfiye	16	12	-	-	-	-	-	-	-
Barin	27	-	-	-	-	-	-	-	-
el-Hadice	20	2	-	-	-	-	-	-	-
Ham	49	-	-	-	-	-	-	-	-
Tayyâre	28	11	-	-	-	-	-	-	-
Nâtife	28	-	-	-	-	-	-	-	-
‘Afna	38	-	-	-	-	-	-	-	-
Sahra	55	-	-	-	-	18	-	-	-
Hattîn	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Kitim	24	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	732	87	1	0	0	37	0	0	0

Cevlân-ı Garbî

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Fahûriyye	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Tel İbn-i A‘ver	37	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Hârib	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Burayka‘ el-meşhîr bi-Rabi‘	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Tüleyl-Burayka‘	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-‘Âkîb	32	-	-	-	-	-	-	-	-
Cüddeya	10	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Haytal	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Fik	51	9	-	-	-	-	-	-	-
İşkûfiye	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Cibbîn	21	8	-	-	-	-	-	-	-
Mekkâte	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Hısfîn	41	-	-	-	-	-	-	-	-
Mecnûne	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Yâbâ?	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Tellü'z-Zeheb	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefrû'l-Mâ	11	-	-	-	-	-	-	-	-
el-'Udeysiye	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Semer	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Havfa	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Şebb	32	13	-	-	-	-	-	-	-
Hureybetü'l-Lüsûs	18	-	-	-	-	-	-	-	-
İşkûm	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Kerselin?	17	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	364	30	0	0	0	0	0	0	0

Cevlân-ı Şarkî

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Sepre	6	1	-	-	-	-	-	-	-
Hayt	35	-	-	-	-	-	-	-	-
Kusayr	26	-	-	-	-	-	-	-	-
Vâdî-i Kurş	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Sehemü'l-Cevlân	42	8	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Sâmir	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Yublâ	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Tesil	32	8	-	-	-	-	-	-	-
‘Âbidîn	44	1	-	-	-	-	-	-	-
Ma‘rriye	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kifreyyâ	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Hamelâ	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyt Arra	29	-	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh Said (bi-şehid-i Eyyûb)	30	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Zeyyâtin	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Tellü'l-Cevz	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Ayn-Tibne?	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyt-i Akkâr	13	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	326	18	0	0	0	0	0	0	0

Batîha

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
el-Müşeyrife	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Kenefü't-Tahtânî	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Kenefü'l-Fevkânî	17	-	-	-	-	-	-	-	-
el-Âmûdiye	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Nuhayle	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Ümmü'ş-Şakif	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Şeyde nam-ı diğer Cedide	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Havvâ	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Nevvâniye	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Karh	10	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	95	0	0	0	0	0	0	0	0

Buteyyine

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
el-Vakf	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Birûha?	35	-	-	-	-	-	-	-	-
Hırâbe	4	3	-	-	-	-	-	-	-
Turra	50	33	-	-	-	-	-	-	-
Mugayyiretü'ş-Şarkî	12	1	-	-	-	-	-	-	-
Gariyetü'l-Kübra	30	7	-	-	-	-	-	-	-
Kartâ	25	6	-	-	-	-	-	-	-
Sayda	22	-	-	-	-	-	-	-	-
Medine-i Edrâ'at	128	1	-	-	-	-	-	-	-
Nu'ayyime	28	11	-	-	-	-	-	-	-
'Usaym	21	8	-	-	-	-	-	-	-
Remsâ	25	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-8 (Devam): 1570 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Cübeyb	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Cîze	24	3	-	-	-	-	-	-	-
Şerkûvin	22	-	-	-	-	-	-	-	-
Osman	17	-	-	-	-	-	-	-	-
Beşâm	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Cumha	34	2	-	-	-	-	-	-	-
Deyrû'l-'Asam	23	1	-	-	-	-	-	-	-
Ta'yal	6	8	-	-	-	-	-	-	-
Masyak?	32	-	-	-	-	-	-	-	-
Sehvetü'l-Kamih	6	1	-	-	-	-	-	-	-
Gariyetü's-Suğra	55	-	-	-	-	-	-	-	-
Arar	14	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	646	85	0	0	0	0	0	0	0

Benî Sırma

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Busr	27	15	-	-	-	-	-	3	-
Mezra'a-i Latîm	27	-	-	-	-	-	-	-	-
Tayra	24	-	-	-	-	-	-	-	-
Rimet-i Hâzim	17	-	-	-	-	-	-	-	-
Düveyr	11	3	-	-	-	-	-	-	-
Sammâ	11	3	-	-	-	-	-	-	-
ed-Dûr	39	11	-	-	-	-	-	-	-
Semi'	21	-	-	-	-	-	-	-	-
Medine-i Zera'	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Şeyh Gânem</i>	51	4	1	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Şeyh Düyyab</i>	34	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Şeyh Kasım</i>	32	3	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Nasara</i>	-	-	-	-	-	135	-	-	-
Melihatü'z-Zera'	4	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	298	39	1	0	0	135	0	3	0

Ek-9: 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Ceydûr**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Küfeyrû'l-Hâre	37	13	-	-	-	-	-	-	-
‘Alikîn	4	2	-	-	-	-	-	-	-
Mu‘ayyime	25	6	-	-	-	-	-	-	-
Hâre	50	25	-	-	-	-	-	-	-
Akraba	25	13	-	2	-	-	-	-	-
Kefr-Mâ	7	3	-	-	-	-	-	-	-
Nevâ	102	43	-	-	-	-	-	-	-
Câsim	28	14	-	-	-	-	-	-	-
Nimal	7	6	-	-	-	-	-	-	-
Simlîn	31	20	-	-	-	-	-	-	-
Meshara	14	6	-	-	-	-	-	-	-
Huccâciye	14	8	-	-	-	-	-	-	-
Sebu nam-ı diğer Küfeyr	5	4	-	-	-	-	-	-	-
Sevâd	11	6	-	-	-	-	-	-	-
Ümm-i Tur‘a	21	17	-	-	-	-	-	-	-
Ceddiye	18	8	-	-	-	-	-	-	-
Nimr	35	20	-	1	-	-	-	-	-
Latîm	45	25	-	-	-	-	-	-	-
Küdne	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Caba	29	23	-	1	-	-	-	-	-
Hureybet-i mezra‘a-i Bustâs	21	14	-	-	-	-	-	-	-
Câbiyye	3	2	-	-	-	-	-	-	-
Bustâs	40	38	-	1	-	-	-	12	-
Beyt Ümm-i Havran	19	10	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Reyam?	6	4	-	-	-	-	-	-	-
Kerm	4	-	-	-	-	-	-	-	-
el-‘Ayn nâm-ı diğer Temuniyye?	17	10	-	-	-	-	-	-	-
Zımrîn	16	15	-	-	-	-	-	-	-
Mera?	2	2	-	-	-	-	-	-	-
Mutavvak	5	5	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Nâsic	17	7	-	1	-	-	-	-	-
Merc Ebu'l-Leyl	30	11	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	696	380	0	6	0	0	0	12	0

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Kilâb**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Beyrutu's-Şimâlî									
	Hâlî ez- râ'yyet		-	-	-	-	-	-	-
Kâ'a									
	Hâlî ez- râ'yyet		-	-	-	-	-	-	-
Deyrû'l-Buht	15	6	-	-	-	-	-	-	-
Sanameyn	76	37	2	2	-	-	-	-	-
Kanayye Benî Sallâr	20	11	-	-	-	-	-	-	-
Tayra	35	16	-	-	-	-	-	-	-
Beyrûtu'l-Kıblî nâm-ı diğer Beyrûtu'l-Harran	20	12	-	-	-	-	-	-	-
Yebna (Tibne)	30	25	-	-	-	-	-	-	-
Kayta	22	15	-	-	-	-	-	-	-
Habâb	45	30	-	-	-	3	2	-	-
Necih	25	14	-	-	-	-	-	-	-
Kanavat	10	6	-	-	-	-	-	-	-
Didi	14	13	-	-	-	-	-	-	-
Şakrâniyye Re'sü'l-Mâ (Deyr Re'sü'l-Mâ)	14	7	-	-	-	-	-	-	-
Mahacca	39	24	-	1	-	-	-	-	-
Hısfin	14	6	-	-	-	-	-	-	-
Bassirû'l-Kübra	4	3	-	-	-	-	-	-	-
Sur	14	7	-	-	-	-	-	-	-
Küfeyrû'l-Ataş	10	5	-	-	-	-	-	-	-
Gabagıb	6	5	-	-	-	-	-	-	-
Zebiretü'l-Garbiyye	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Müceydil	14	5	-	-	-	-	-	-	-
Şakra	12	7	-	-	-	-	-	-	-
Zebiretü's-Şarkıyye	21	6	-	1	-	-	-	-	-
Kefr-Lâkif	6	3	-	-	-	-	-	-	-
Zemmâr	30	13	-	-	-	-	-	-	-
Dalî	32	15	-	-	-	-	-	-	-
Nihil	86	45	-	-	-	-	-	-	-
Cibâb	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Şems	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	614	336	2	4	0	3	2	0	0

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Benî Nişye**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kurayya	65	36	-	-	-	-	-	-	-
Asrih	28	21	-	1	-	-	-	-	-
Kefr	45	20	-	-	-	-	-	-	-
el-Buveyzâ nâm-ı diğer Süveyda	34	10	-	-	-	-	-	-	-
Gûsa	40	17	-	-	-	-	-	-	-
‘Arâ	25	14	-	-	-	5	-	-	-
Selim	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kavirah?	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Kanavat	3	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Cemaat-i ‘ara Muheyra el- atîk ‘an ‘urbân-ı Cebel</i>	9	-	-	-	-	5	-	-	-
Süveyde-i Sağır	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Merdük nâm-ı diğer Şumerdî	23	4	-	-	-	-	-	-	-
Nefs-i Busrâ	75	27	-	-	-	15	8	-	-
Mecdel-i Süveyda	5	5	-	-	-	-	-	-	-
Sücceyn	39	11	-	-	-	-	-	-	-
Mücemmir	6	5	-	-	-	-	-	-	-
Müceydil	3	2	-	-	-	14	7	-	-
Büreyke	6	3	-	1	-	-	-	-	-
Asân	14	4	-	-	-	-	-	-	-
Rimetü'l-Halahal	43	17	-	-	-	14	7	-	-
Müceymir	15	10	-	-	-	-	-	-	-
Mûne	29	18	-	-	-	-	-	-	-
İrsâs	20	10	-	-	-	-	-	-	-
ed-Dara	14	8	-	-	-	-	-	-	-
Mecdel-i Kırara	17	6	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Alahâ	7	5	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Leben	6	2	-	-	-	-	-	-	-
Cıbranü'n-Nasara	23	14	-	-	-	-	-	-	-
Mehas	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Defyen	6	2	-	-	-	-	-	-	-
Schvetü'l-Hamr	50	21	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Cerci veled-i Süleyman</i>	50	19	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Said veled-i Süleyman</i>	40	14	-	-	-	-	-	-	-
Ta'la	30	12	-	-	-	-	-	-	-
<i>Cemaat-i ‘Urban-ı Bika‘</i>	12	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Uteyl	25	5	-	-	-	-	-	-	-
Hamrin	15	5	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	861	347	0	2	0	53	22	0	0

Benî Muklid

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Samîdü'l-Harîr	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Amirâ?	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lâhite?	10	4	-	-	-	-	-	-	-
El-Müşeyrife	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Cemele	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Ca'idiyye	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasfa/Kisfa	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Nemrin	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Halhal	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Hâzim	10	4	-	-	-	-	-	-	-
Hıtü'l-Fevkâ	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Şehliyye	8	3	-	-	-	-	-	-	-
Necrân	65	25	-	-	-	-	-	-	-
Harsa	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Nesik	35	15	-	-	-	-	-	-	-
Kefreyn	5	1	-	-	-	-	-	-	-
Burak	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sûretü't-Tahtâ	55	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	196	52	0	0	0	0	0	0	0

Benî Mâlikü'l-Eşrâf

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Harakü'ş-şarki	61	31	-	-	-	-	-	-	-
Dâ'il	42	20	-	-	-	-	-	-	-
‘Alme	12	7	-	-	-	-	-	-	-
Tel-Seyf	9	4	-	-	-	-	-	-	-
Ru'afa	39	21	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Basal	16	8	-	-	-	-	-	-	-
Neccâr	8	3	-	-	-	-	-	-	-

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Raham	20	10	-	-	-	-	-	-	-
Kerekü'l-Buteyyine-i Benî Câyiz	45	71	-	-	-	-	-	-	-
Kuteyb-i Nâmir	29	12	-	-	-	-	-	-	-
Nahte?	33	19	-	1	-	-	-	-	-
But'?	44	20	-	-	-	4	-	-	-
Nâmir	98	45	-	-	-	-	-	-	-
Meliha/Benî Alem?	20	12	-	-	-	-	-	-	-
Tafes	73	40	-	-	-	-	-	-	-
Subh?	22	5	-	-	-	-	-	-	-
Düneybet-i Benî Zera'	26	16	-	1	-	-	-	-	-
Amudiye/amurriye	3	2	-	-	-	-	-	-	-
Süleymaniye	20	8	-	-	-	-	-	-	-
Şemiskîn	56	17	-	-	-	-	-	-	-
El-Harâkü'l-Garbî	17	2	-	-	-	-	-	-	-
Hırbet-i Benî Ribâh	24	12	-	1	-	-	-	3	-
Melâhatu'z-Zeytûn	56	22	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	773	407	0	3	0	4	0	3	0

Benî Mâlikü's-Sadîr

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Mecdel-i İmtân	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rummân	40	5	-	-	-	-	-	-	-
Munaytara	7	2	-	-	-	-	-	-	-
'Avas	7	1	-	-	-	-	-	-	-
Samâd	5	3	-	-	-	-	-	-	-
Milh?	22	10	-	1	-	-	-	-	-
Kaysaym?	10	2	-	-	-	-	-	-	-
Sarhad/Salhad	55	25	-	-	-	50	20	-	-
Gariyetü'l-Cenâhiyye	36	13	-	-	-	-	-	-	-
Lüceyc	24	12	-	-	-	-	-	-	-
Hasira?	7	3	-	-	-	3	-	-	-
Bürd	8	2	-	-	-	-	-	-	-
Sammâ	20	10	-	-	-	-	-	-	-
Tihula	37	15	-	-	-	-	-	-	-
'Uyûnu'n-Nasara	-	-	-	-	-	64	25	-	-
Tahta	15	12	-	-	-	-	-	-	-

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Bekka	21	10	-	-	-	-	-	-	-
Suhar	6	3	-	-	-	-	-	-	-
Hûta	5	2	-	-	-	-	-	-	-
‘Annâk	13	5	-	-	-	-	-	2	-
‘Urbân	17	7	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	355	142	0	1	0	117	45	2	0

Benî Âtike ve Kefârât

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Kefr-Masad	5	3	-	-	-	-	-	-	-
Bellû‘iyye	14	11	-	-	-	-	-	-	-
Sehemü'l-Gıfâre	30	14	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Savm	3	2	-	-	-	-	-	-	-
Harsâ	8	6	-	-	-	-	-	-	-
Havm	7	6	-	-	-	-	-	-	-
Akraba	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Lahya	9	5	-	-	-	-	-	-	-
Rafîd	11	10	-	-	-	-	-	-	-
Semer	19	15	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	109	72	0	0	0	0	0	0	0

Benî Abdullah

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
‘Âhire	19	3	-	-	-	-	-	-	-
Lübbeyn	18	7	-	2	-	-	-	-	-
Müseyyke	10	2	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Zera‘	10	3	-	-	-	-	-	-	-
Harran	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyyine	8	3	-	-	-	-	-	-	-
Gânseyin/‘Âsım	14	7	-	-	-	-	-	-	-
Ceddil	21	9	-	-	-	-	-	-	-
Melihatü'l-Ceyb	10	6	-	-	-	-	-	-	-
Cürreyn	6	3	-	-	-	-	-	-	-
Îb	20	5	-	-	-	-	-	-	-
Dama	68	28	2	-	-	-	-	-	-

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Küreyyim	28	15	-	-	-	-	-	-	-
Kayn	43	12	-	-	-	-	-	-	-
‘Âhira	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	278	103	2	2	0	0	0	0	0

Benî Kinâne

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Dellûze	15	5	-	-	-	-	-	-	-
Merv	28	15	-	-	-	-	-	-	-
Tayyibetü'l-Esm	42	18	1	-	-	-	-	-	-
Sevm	38	20	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Esed	12	6	-	-	-	-	-	-	-
Hubras	56	33	-	3	2	-	-	-	-
Abil	12	5	-	-	-	-	-	-	-
Harca	23	17	-	-	-	-	-	-	-
Mecâdil	10	8	-	-	-	-	-	-	-
Hureybet-i Beytû'l-Marca (Harca)	11	6	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-‘Ân	15	10	-	-	-	-	-	-	-
‘İzrît	11	5	-	-	-	-	-	-	-
El-Burz	9	2	-	-	-	-	-	-	-
İbder	8	5	-	-	-	-	-	-	-
Birket	7	3	-	-	-	-	-	-	-
Havar	17	14	-	-	-	-	-	-	-
Bişer	9	4	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Müseyyib	7	5	-	-	-	-	-	-	-
Sibkayn?	8	5	-	-	-	-	-	-	-
Kenise	7	3	-	-	-	-	-	-	-
Berseniyye	10	3	-	-	-	-	-	-	-
Muhriya	40	18	-	-	-	-	-	-	-
Deyr Ebu Selce	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Semma	16	6	-	-	-	-	-	-	-
Suğra	14	8	-	-	-	-	-	-	-
Kavgara	11	5	-	-	-	-	-	-	-
Kumaym	10	5	-	-	-	-	-	-	-
Havfa-Bekr	14	7	-	-	-	-	-	-	-
El-Harac	11	8	-	-	-	-	-	-	-

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Bahta	9	6	-	-	-	-	-	-	-
Davkara	10	8	-	-	-	-	-	-	-
Sûka nam-ı diğer Taytaba	12	10	-	-	-	-	-	-	-
Hatim	19	13	-	-	-	-	-	-	-
Zehrü'n-Nasara	36	20	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-‘Abbas	9	9	-	-	-	-	-	-	-
Mükis	21	15	-	-	-	3	-	-	-
Samma	19	13	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Dâhim	13	5	-	-	-	-	-	-	-
Yubla	16	10	-	-	-	-	-	-	-
Mendah	31	20	-	-	-	-	-	-	-
Melka	27	15	-	-	-	-	-	-	-
Zehrü'l-‘Akabe	6	4	-	-	-	-	-	-	-
Harima	8	15	-	-	-	-	-	-	-
Kisfa	12	10	-	-	-	-	-	-	-
Remrama	19	8	-	-	-	-	-	-	-
Belukas	3	3	-	-	-	-	-	-	-
Hucceyn	14	10	-	-	-	-	-	-	-
Kam	8	5	-	-	-	-	-	-	-
Kef-Rahta	11	6	-	-	-	-	-	-	-
Zebdetü'l-ihlac	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Îr‘ân	6	3	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	791	457	1	3	2	3	0	0	0

Benî Cehme

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
İrbid	70	35	-	1	1	-	-	-	-
Kefr-Yuba	36	19	1	-	1	-	-	-	-
el-Barîha	50	5	-	-	-	5	3	-	-
Buşrâ	12	5	-	-	-	-	-	-	-
Havvara	21	11	-	-	-	-	-	-	-
el-‘Âl	29	11	-	-	-	-	-	-	-
‘Abbare	19	4	-	-	-	-	-	-	-
Beyt Re's	30	10	-	-	-	-	-	-	-
Bukayl?	25	9	-	-	-	-	-	-	-
Mâcid	47	28	-	-	-	-	-	-	-
Şecere-i Mâcid	53	21	-	-	-	-	-	-	-

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Düneybe	23	14	-	-	-	-	-	-	-
Mugayyiretü'l-Garbî	16	6	-	-	-	-	-	-	-
Zebda-i İrbid	11	5	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Câzim/Kefr-Câyiz	14	6	-	-	-	-	-	-	-
‘Amrava	23	8	-	-	-	-	-	-	-
Hakeme	22	10	-	-	-	-	-	-	-
Sâl	19	6	-	-	-	-	-	-	-
Cumha	28	11	-	-	-	-	-	-	-
Zizyûn	13	8	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	561	232	1	1	2	5	3	0	0

Benî ‘Usbe

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
el-Hissîn	24	15	-	-	-	-	-	-	-
Deyr-Musâvita	3	3	-	-	-	-	-	-	-
Samed	38	20	-	-	-	-	-	-	-
Meskaba	17	11	-	-	-	-	-	-	-
İsrâs	11	10	-	-	-	-	-	-	-
Küfeyr	13	7	-	-	-	-	-	-	-
Rihâbe	16	11	-	-	-	-	-	-	-
Râ‘iyye	16	15	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	138	92	0	0	0	0	0	0	0

Benî el-A‘ser

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Aydûn	32	21	-	-	-	-	-	-	-
Kafkafa	16	10	-	-	-	-	-	-	-
‘Ibbin	21	12	-	-	-	10	5	-	-
Sarîh	58	36	-	-	-	-	-	-	-
Ra'kîse	12	8	-	-	-	-	-	-	-
Şatana	15	10	-	-	-	-	-	-	-
‘Usaym	14	8	-	-	-	-	-	-	-
Zebdâ	19	8	-	-	-	-	-	-	-
Habake	18	11	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Hall	34	15	-	-	-	-	-	-	-

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
en-Nu'ayyime	14	10	-	-	-	-	-	-	-
Aynü's-Şakara	60	32	-	-	-	-	-	-	-
Davhala	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Kifreyya	8	5	-	-	-	-	-	-	-
Ya'mûn	29	13	-	-	-	-	-	-	-
'Âyide	15	6	-	-	-	-	-	-	-
'İbbilin	7	4	-	-	-	6	-	-	-
Havfû'l-Katmîn	15	8	-	-	-	-	-	-	-
Cuhfiye	40	21	-	-	-	-	-	-	-
Bârin	18	9	-	-	-	-	-	-	-
el-Hadice	15	10	-	-	-	-	-	-	-
Hâm	19	9	1	-	1	-	-	-	-
Tayyâre	96	9	-	-	-	-	-	-	-
Nâtife	17	9	-	-	-	-	-	-	-
'Afna	32	15	-	-	-	-	-	-	-
Sahra	35	17	-	-	-	15	2	-	-
Sâkiye	3	2	-	-	-	-	-	-	-
Hattîn	13	2	-	-	-	-	-	-	-
Kitim	19	11	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	699	331	1	0	1	31	7	0	0

Cevlân-ı Garbî

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Fâhûriyye	5	-	-	-	-	-	-	-	-
İşkûm	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Tel İbn-i A'ver	28	10	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-Hârib	5	7	-	-	-	-	-	-	-
Tüleyl-Burayka'	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Burayka'	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Kefr-'Âkîb	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Ceddiye	7	3	-	-	-	-	-	-	-
Cibbîn	8	5	-	-	-	-	-	-	-
Fık	16	9	-	-	-	-	-	-	-
İşkûfiye	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Mekkate (mekkne)	3	3	-	-	-	-	-	-	-
Haytal	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Hısfîn	13	10	-	-	-	-	-	-	-

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

[illegible]

Cevlân-ı Şarkî

[illegible]

Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu**Batıha**

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
el-Müşeyrife	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Kenefü't-Tahta	5	1	-	-	-	-	-	-	-
Kenefü'l-Fevkâ	13	4	-	-	-	-	-	-	-
el-‘Âmûdiye	15	10	-	-	-	-	-	-	-
Nuhayle	4	3	-	-	-	-	-	-	-
Ümmü'ş-Şakif	3	3	-	-	-	-	-	-	-
Şeyde nam-ı diğer Cedide	11	6	-	-	-	-	-	-	-
Havva	9	9	-	-	-	-	-	-	-
Nevvâniye	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Karh	3	4	-	-	-	20	19	-	-
TOPLAM	73	40	0	0	0	20	19	0	0

Buteyyine

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Biruha?	20	20	-	-	-	-	-	-	-
Hırâbe	29	15	-	-	-	-	-	-	-
Turra	98	40	-	-	-	-	-	-	-
Mugayyiretü'ş-Şarkî	7	4	-	-	-	-	-	-	-
Gariyetü'l-Kübra	76	30	-	-	-	-	-	-	-
Sayda	41	13	-	-	-	-	-	-	-
Medine-i Edrâ'at	120	45	-	-	-	-	-	-	-
Nu'ayyime	35	12	-	-	-	-	-	-	-
‘Usaym	25	12	-	-	-	-	-	-	-
Remsâ	16	3	-	-	-	-	-	-	-
Cübeyb	15	5	-	-	-	-	-	-	-
Cize	19	7	-	-	-	-	-	-	-
Şerkuvın	18	5	-	-	-	-	-	-	-
Osman	29	15	-	-	-	-	-	-	-
Nessam	20	6	-	-	-	-	-	-	-
Cumha	36	19	-	-	-	-	-	-	-
Deyrû'l-asam	20	9	-	-	-	-	-	-	-
Ta'yal	14	10	-	-	-	-	-	-	-
Müseyyfire	22	18	-	-	-	-	-	-	-
Sehvetü'l-Kamîh	9	4	-	-	-	-	-	-	-
‘Arar	20	9	-	-	-	-	-	-	-

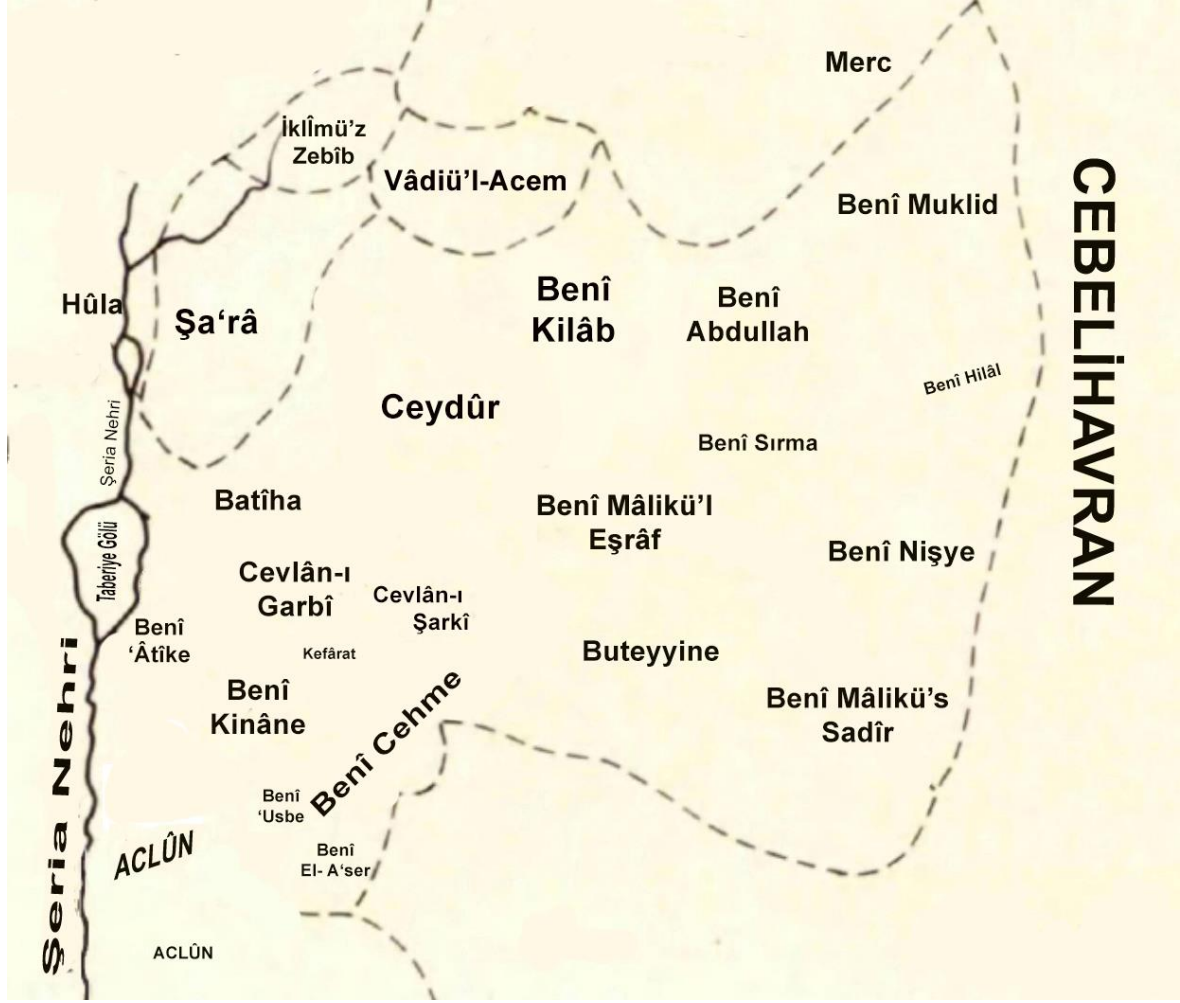
Ek-9 (Devam): 1596 Yılında Havran'daki Köylerin Nüfusu

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Gariyetü's-Sugra	51	21	-	-	-	-	-	-	-
Dübeyyire	12	4	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	752	326	0	0	0	0	0	0	0

Benî Sırmâ

Köy	H	M	İ	Hâtib	Müezzin	Nasara	Müc. Nasara	Şerif	Derviş
Duveyr	11	3	-	-	-	-	-	-	-
Rimet-i Hâzim	19	8	-	-	-	-	-	-	-
ed-Dur	60	35	-	-	-	-	-	-	-
Medine-i Zera'	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Hacı Ali</i>	26	15	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Şeyh Muhammed</i>	12	6	-	-	-	-	-	-	-
<i>Mahalle-i Yahya veled-i Süleyman</i>	20	9	-	-	-	175	61	-	-
Melihatü'z-Zera'	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Busr	42	31	-	2	-	-	-	-	-
Mezra'a-i Latîm	15	10	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	209	117	0	2	0	175	61	0	0

Ek-10: Havran'ın 16. Yüzyıldaki Taksimâtı (Nahiyeler)¹⁰⁶



¹⁰⁶ Havran'ın olduğu kadar nahiyelerin de kesin belirlenmiş sınırları yoktu. Her dönem yeni nahiyeler ihdas ediliyor veya bir nahiyeye bağlı olan köy başka bir nahiyeye dahil olabiliyordu. Bu yüzden nahiyelerin yaklaşık konumlarına yer verilerek haritalandırma yoluna gidilmiştir.